

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΚΙΝΗΣΗΣ ΚΑΙ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ ΖΩΗΣ

Τμήμα Νοσηλευτικής

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Σχέση νοσηλείας, ψυχανάλυσης και λογοτεχνίας. Ανάλυση των έργων νοσηλευόμενων συγγραφέων από την πλευρά της Νοσηλευτικής, της Γλωσσολογίας και της Ψυχανάλυσης. Η ψύχωση του Μιχαήλ Μητσάκη: συγγραφική δημιουργία και συνθήκες νοσηλείας

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ
Ψυχίατρος – Ψυχαναλυτής

Ιούνιος 2017

ΣΠΑΡΤΗ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΚΙΝΗΣΗΣ ΚΑΙ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ ΖΩΗΣ

Τμήμα Νοσηλευτικής

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Σχέση νοσηλείας, ψυχανάλυσης και λογοτεχνίας. Ανάλυση των έργων νοσηλευόμενων συγγραφέων από την πλευρά της Νοσηλευτικής, της Γλωσσολογίας και της Ψυχανάλυσης. Η ψύχωση του Μιχαήλ Μητσάκη: συγγραφική δημιουργία και συνθήκες νοσηλείας

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ

Ψυχίατρος - Ψυχαναλυτής

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Σχέση νοσηλείας, ψυχανάλυσης και λογοτεχνίας. Ανάλυση των έργων νοσηλευόμενων συγγραφέων από την πλευρά της Νοσηλευτικής, της Γλωσσολογίας και της Ψυχανάλυσης. Η ψύχωση του Μιχαήλ Μητσάκη: συγγραφική δημιουργία και συνθήκες νοσηλείας

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ

Σοφία Ζυγά, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Τμήματος Νοσηλευτικής Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Σοφία Ζυγά, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Τμήματος Νοσηλευτικής Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Μαρία Τσιρώνη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Τμήματος Νοσηλευτικής Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Βασιλική Λίσσου Κανελλοπούλου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Ψυχολογίας Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

ΕΠΤΑΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Σοφία Ζυγά, Αναπλ. Καθηγήτρια, Τμήμα Νοσηλευτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου (επιβλέπουσα καθηγήτρια).

Μαρία Τσιρώνη, Αναπλ. Καθηγήτρια, Τμήμα Νοσηλευτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Μέλος Συμβουλευτικής Επιτροπής.

Βασιλική-Λίσσου Κανελλοπούλου, Αναπλ. Καθηγήτρια, Τμήμα Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Μέλος Συμβουλευτικής Επιτροπής.

Παντελής Κωνσταντινάκος, Καθηγητής, Τμήμα Οργάνωσης και Διαχείρισης Αθλητισμού, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

Ευμορφία Κούκια, Αναπλ. Καθηγήτρια, Τμήμα Νοσηλευτικής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Φωτεινή Τζαβέλλα, Λέκτορας, Τμήμα Νοσηλευτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

Παναγιώτης Ανδριόπουλος, Λέκτορας, Τμήμα Νοσηλευτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

Copyright © ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ, 2017

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Νοσηλευτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου δεν υποδηλώνει απαραίτητως και την αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου (σχετικές οι διατάξεις του άρθρου 50 του Νόμου 1268/82).

Βεβαιώνω ότι η παρούσα διδακτορική διατριβή είναι αποτέλεσμα δικής μου δουλειάς και δεν αποτελεί προϊόν αντιγραφής. Στις δημοσιευμένες ή μη δημοσιευμένες πηγές που αναφέρω, έχω χρησιμοποιήσει εισαγωγικά και όπου απαιτήθηκε έχω παραθέσει τις πηγές τους στο τμήμα της βιβλιογραφίας.

Υπογραφή

Ευχαριστώ θερμά την κυρία Σοφία Ζυγά για την υπομονή, τη συνεργασία και τις πολύτιμες συμβουλές της. Ευχαριστώ την κυρία Μαρία Τσιρώνη για την εμπιστοσύνη και τη δημιουργική συνεργασία και την κυρία Λίσσυ Κανελλοπούλου για την εμπύχωση και τις βαρύτιμες υποδείξεις της. Από καρδιάς επίσης, ευχαριστώ για τη βοήθεια και τη στήριξη στην προσπάθειά μου την Ελένη Δακτυλίδη, τη Ζέτα Κούτρα, την Άννα Πίγκου, την Πολίνα Αγαπάκη, την Ελένη Βγόντζα, την Ελένη Τέντσου, την Ντία Δημητρέσα, τον Ρεζινάλντ Μπλανσέ και τον Ερίκ Λοράν.

*Της Σπάρτης οι πορτοκαλιές, χιόνι, λουλούδια του έρωτα,
άσπρισαν απ' τα λόγια σου, γείρανε τα κλαδιά τους
γιόμισα το μικρό μου κόρφο, πήγα και στη μάνα μου.*

*Κάθονταν κάτω απ' το φεγγάρι και με νοιάζονταν,
κάθονταν κάτω απ' το φεγγάρι και με μάλωνε:
Χτες σ'έλουσα, χτες σ'άλλαξα, πού γύριζες –
ποιος γιόμισε τα ρούχα σου δάκρυα
και νεραντζάνθια;*

Νικηφόρος Βρεττάκος

Στον γιο μου

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	13
ABSTRACT	18
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	22
1. Η ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19 ^ο και ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20 ^{ου} ΑΙΩΝΑ	28
1.1 Ο ρόλος της εκκλησίας.....	30
1.2 Το φρενοκομείο της Κέρκυρας	31
1.3 Το Δρομοκαϊττειο.....	33
2. ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΨΥΧΩΣΕΩΝ – Η ΛΑΚΑΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ.....	37
2.1 Οι ψυχώσεις	37
2.2 Η πρώτη μεγάλη θεωρητικοποίηση του Λακάν με βάση την πρωτοκαθεδρία του συμβολικού – Ο αποκλεισμός του Ονόματος-του-Πατέρα	39
2.3 Ο ύστερος Λακάν: Από το υποκείμενο στο ομιλ-όν – Η πρωτοκαθεδρία του πραγματικού	42
Lalangue	42
2.4 Οι πολικότητες της ψύχωσης: Παράνοια και σχιζοφρένεια	50
2.5 Η κατεύθυνση της θεραπείας -Μια πορεία προς τη συνθωματοποίηση.....	52
Η γραμματειακή υποστήριξη του ψυχωσικού και της επινόησής του	52
2.6 Η σύγχρονη λακανική κλινική της ψύχωσης.....	56
3. ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ: Η ΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ ΜΗΤΣΑΚΗ ΩΣ ΕΝ ΔΥΝΑΜΕΙ ΣΥΝΘΩΜΑ	61
3.1 Σχέση λογοτεχνίας και ψυχανάλυσης.....	61
3.2 Μιχαήλ Μητσάκης: Ο μυστηριώδης άνθρωπος	66
3.3 Ένας διάττων αστήρ – Η ζωή του	68
3.4 Οι δημοσιογραφικές συνεργασίες – Τα ψευδώνυμα	71
3.5 Οι δημοσιογραφικές αποστολές.....	76
3.6 Θόρυβος και Πρωτεύουσα.....	79
3.7 Φιλολογική μποεμία	82
3.8 Γεγονότα ανεκδοτολογικού χαρακτήρα – Η σάτιρα και τα λογοπαίγνια στην καθημερινή ζωή.	91
3.9 Συμμετοχή σε λογοτεχνικούς διαγωνισμούς – Δύο «ειρωνικές συμμετοχές».....	93
3.10 Η μητσακική σάτιρα- Διαφορά χιούμορ και ψυχωσικής ειρωνείας.....	99

3.11 Η γλώσσα του	105
3.12 « Ο Κύριος του Πανοράματος»	123
4. Η ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΘΩΜΑΤΙΚΗΣ ΑΠΟΠΕΙΡΑΣ ΚΑΙ Η ΕΚΛΥΣΗ ΤΗΣ ΨΥΧΩΣΗΣ	140
4.1 «Λογολατρεία» - Μια ιδιάζουσα έλξη των ψυχωσικών υποκειμένων προς τη	143
γλώσσα.....	143
4.2 Η λέξη στη θέση του πράγματος– Η πρωτοκαθεδρία του γράμματος– Η κατάλληλη- σπάνια λέξη.....	145
4.3 Η δομική ανεπάρκεια του συμβολικού.....	151
4.4 Η γλώσσα ως κατοικία του υποκειμένου Μιχαήλ Μητσάκη- Η διάσταση της διάκλεισης ως ενεργού μηχανισμού της ψύχωσης.....	154
4.5 Το αξιακό σύστημα του Μιχαήλ Μητσάκη – Η απόπειρα να καταστήσει το όνομά του σύνθωμα	159
4.6 Η απορρύθμιση της συσκευής της απόλαυσης -Η διάκλειση του Ονόματος του Πατρός -Ο πρώτος εγκλεισμός	164
4.7 Ολίγα Λόγια: ένα απονενομημένο διάβημα.....	172
4.8 Στα άδυτα της έκλυσης της ψύχωσης – Η συνάντηση με τον Έναν-Πατέρα	176
4.9 Η απόλαυση του γράμματος – Το μητσακικό γράμμα	179
4.10 Η γενίκευση της δίωξης - Από την έκλυση στη νόσο καθαυτή	180
4.11 Τα γραπτά του κλονισμού: Τα «Γιατί» και τα γαλλικά ποιήματα.....	184
4.12 Η σημασία της χρήσης της γαλλικής γλώσσας – Το τελευταίο καταφύγιο	199
4.13 Η σχέση του Μητσάκη με το σώμα του – Μια δομική ανωμαλία του φαντασιακού	200
4.14 Ο Μητσάκης και η διάφυλη σχέση	202
4.15 Ο Μητσάκης και το αντικείμενο βλέμμα	205
4.16 Η σχέση του Μητσάκη με την πολιτική και τον θεσμό της Βασιλείας.....	208
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	211
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ	217
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	222
ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ	222
ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ ΠΕΖΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΜΗΤΣΑΚΗ.....	225

ΠΕΡΙΛΗΨΗ:

Εισαγωγή: Αρχικά, επιμείναμε σε μία αναφορά στις συνθήκες νοσηλείας στα νοσηλευτικά ιδρύματα των αρχών του προηγούμενου αιώνα, αφού ο Μιχαήλ Μητσάκης χρειάστηκε να νοσηλευτεί τέσσερεις φορές κατά τη διάρκεια του βίου του, με την τελευταία του νοσηλεία να τον καθιστά τρόφιμο των ελληνικών ψυχιατρείων. Η κυρίως έρευνα επικεντρώθηκε στις συνθήκες της έκλυσης της ψύχωσης. Και αυτό γιατί στην ψυχαναλυτική κλινική είναι πάντα σημαντικό να διερευνώνται οι συνθήκες της έκλυσης, η οποία δεν επέρχεται αναίτια. Υπάρχει ένας δομικός λόγος, μία δομική ανεπάρκεια που όταν έλθει στην επιφάνεια, το ενδεχόμενο του κλονισμού της ψυχωσικής δομής καθίσταται πραγματικότητα. Και είναι μόνο εκ των υστέρων που μπορούμε να αποδώσουμε στις συγκεκριμένες συνθήκες αυτή την αποσταθεροποιητική δράση. Η υπόθεση, το ερευνητικό ερώτημα στο οποίο κληθήκαμε να απαντήσουμε στη συγκεκριμένη διατριβή είναι το κατά πόσον η συγγραφική δημιουργία και εν γένει η καλλιτεχνική δημιουργία αποτελεί για τα ψυχωσικά υποκείμενα παράγοντα σταθεροποίησης και σύνδεσης τους στον κοινωνικό δεσμό.

Υλικό – Μέθοδος: Η διαπίστωση αυτή δεν θα μπορούσε να γίνει εφικτή εάν, οι επιστήμονες που εμπνέονται από την ψυχανάλυση, δεν επιχειρούσαν, στο πλαίσιο της ποιοτικής ερευνητικής διαδικασίας και όχι με μεθόδους ποσοτικής ανάλυσης που εφαρμόζονται στο πεδίο της οργανικής ψυχιατρικής, να μελετήσουν τις βιογραφίες ενός μεγάλου αριθμού καλλιτεχνών σε συνάρτηση με τη δημιουργική τους διαδρομή. Με σκοπό να αναδείξουν με ποιο τρόπο, όπως μας λέει η Κολέτ Σολέρ, «η επενέργεια του πραγματικού πάνω στο πραγματικό της απόλαυσης», της οποίας η παραδειγματική μορφή είναι το έργο τέχνης, εντοπίζει τη αποδιοργανωμένη απόλαυση και αποτελεί παράγοντα σταθεροποίησης της ψύχωσης. Το έργο τέχνης του οποίου το καθεστώς ως αποτέλεσμα απόλαυσης αναδεικνύει εξάλλου το γεγονός ότι γίνεται αντικείμενο στο πλαίσιο της εμπορικής ανταλλαγής τη στιγμή που παρέχει στον δημιουργό το εχέγγυο

της συμβολικής ταύτισης στο πλαίσιο του κοινωνικού δεσμού. Στην παρούσα διδακτορική διατριβή, χρησιμοποιώντας τα λακανικά ψυχαναλυτικά εργαλεία (Όνομα του Πατρός, επιθυμία, αντικείμενο α, φαντασίωση, ενόρμηση) με το εννοιολογικό καθεστώς που έχουν προσλάβει στην επί χρόνια, διαρκώς ανανεούμενη και εξελισσόμενη λακανική διδασκαλία που εντάσσεται εντός των πλαισίων του Φροϋδικού πεδίου, επιχειρήσαμε να μελετήσουμε και να αναλύσουμε το έργο, την εν γένει φιλολογική πορεία και τις συνθήκες της ζωής του Μιχαήλ Μητσάκη. Ο συγγραφέας αποτέλεσε μία από τις πιο μεγάλες και παρεξηγημένες μορφές των ελληνικών γραμμάτων. Η ζωή του κινήθηκε ανάμεσα στο απaráμιλλο λογοτεχνικό ύφος και την ασθένεια, τις μοναδικές ταξιδιωτικές περιηγήσεις του και τον εγκλεισμό σε ψυχιατρεία, ανάμεσα στη λογοτεχνική γέννηση και δημιουργία και τον λογοτεχνικό θάνατο. Ο Μητσάκης κινήθηκε ανάμεσα στη ζωή και την τρέλα.

Παρουσιάζονται τα δεδομένα και οι συνθήκες που οδήγησαν τον διακεκριμένο συγγραφέα, κριτικό και δημοσιογράφο, μετά από δεκαέξι χρόνια σημαντικής καλλιτεχνικής δημιουργίας, στη νοσηλεία του και στα δύο ψυχιατρικά ιδρύματα που υπήρχαν στην Ελλάδα στο τέλος του 19^{ου} αιώνα.

Με βάση τις βιβλιογραφικές αναφορές είναι η πρώτη φορά που εκπονείται στην ελληνική επικράτεια διδακτορική διατριβή που επιχειρεί να μελετήσει τις συνθήκες της έκλυσης της ψύχωσης του Μιχαήλ Μητσάκη καθώς είναι ένα ερώτημα που δεν έχει απαντηθεί από τους φιλολογικούς και ψυχιατρικούς κύκλους.

Η μετάβαση του ερευνητή εκεί και η μελέτη των αρχείων του Ψυχιατρικού Νοσοκομείου Κέρκυρας, καθώς και η μελέτη των αρχείων στο Δρομοκαϊτειο Νοσοκομείο φωτίζουν μια πλευρά των αιτιών της αποσταθεροποίησης του Μιχαήλ Μητσάκη, η οποία τον οδήγησε στην πρώτη του νοσηλεία, στο Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Κέρκυρας (20/12/1894-05/01/1895), τη δεύτερη, στο Δρομοκαϊτειο, για πέντε μήνες (16/04/1896-29/09/1896), την τρίτη, στο ίδιο νοσοκομείο, έναν χρόνο σχεδόν μετά τον θάνατο της μητέρας του (08/09/1911 έως το καλοκαίρι του 1912) και την τέταρτη - και τελευταία - νοσηλεία στο Δρομοκαϊτειο, από το φθινόπωρο 1912 έως τον θάνατό του, το 1916, από περιπνευμονία.

Μέσα από την ανάλυση των συνθηκών της ζωής και της συγγραφικής δραστηριότητας του Μιχαήλ Μητσάκη, μέσα από τη ζωή και το έργο του, τις συνθήκες της γραφής του και τις συνθήκες της ζωής του, όπως αυτές φαίνεται να διαμορφώθηκαν πριν τη νοσηλεία του, προσπαθήσαμε να διερευνήσουμε το ζήτημα της δικής του εκδοχής για την τάξη του υποκειμενικού και να βρούμε ποιον ρόλο έπαιξε σε αυτήν το συγγραφικό του έργο.

Στη συνάντηση της ψυχανάλυσης με τη λογοτεχνία, εξετάζουμε το σύμπτωμα ως δημιουργία και επιχειρούμε να συλλάβουμε στο έργο την υποκειμενική βάση, διάσταση και υπόστασή του, σε συνδυασμό με τη θεώρησή του από την πλευρά της γλωσσολογίας.

Με βάση τη λακανική διδασκαλία, αναζητήσαμε τον ρόλο που έπαιξε το έργο του στην πορεία της ζωής του ψυχωσικού υποκειμένου Μιχαήλ Μητσάκη.

Υπογραμμίζοντας τη σπουδαιότητα του εγχειρήματος μπορούμε να πούμε ότι δεν είναι ωστόσο μόνο η εννοιολογική σύλληψη της αξίας του έργου τέχνης για την σταθεροποίηση της ψύχωσης μέσω της οδού του συνθώματος που έγινε εφικτή με τη μελέτη μιας σειράς καλλιτεχνών και του έργου τους. Το πλείστον των εννοιών τόσο της ψυχαναλυτικής ψυχοπαθολογίας όσο και της θεραπευτικής κατασκευάστηκαν μέσα από την ενδελεχή μελέτη του ιστορικού κλινικών περιπτώσεων όσο και βιογραφιών, οι οποίες στη συνέχεια εξεταζόμενες εν σειρά ανέδειξαν τα ανεξίτηλα δομικά χαρακτηριστικά της υποκειμενικότητας αυτού του πάσχοντος όντος που μιλάει, του ανθρώπου δηλαδή που συναντάμε στην καθημερινή κλινική πρακτική.

Αποτελέσματα: Ο εκ Σπάρτης ορμώμενος Μιχαήλ Μητσάκης, από την πρώτη του συγγραφική δραστηριότητα, που ήταν η έκδοση της μαθητικής εφημερίδας *Ταΰγετος*, και επί είκοσι χρόνια, παρέμεινε όχι μόνο σταθεροποιημένος αλλά αναγνωρισμένος και ως έναν βαθμό διάσημος.

Εδραίωσε τη θέση του στα ελληνικά γράμματα με τη συγγραφή των «Αθηναϊκών Σελίδων» και των «Ταξιδιωτικών Σημειώσεων», που δημοσιεύονταν στις εφημερίδες και τα περιοδικά του καιρού του. Η αναγνώρισή του ως ταγού των ελληνικών

γραμμάτων οδήγησε στη σταθεροποίηση της ψύχωσής του και τη μη εκδήλωση παραληρήματος και ψευδαισθήσεων.

Η συστηματική μελέτη της αλληλογραφίας του, πέραν των διηγημάτων του και των άρθρων του στις εφημερίδες, μας κατευθύνει να σκεφτούμε ότι η αποτυχία της έκδοσης των έργων του σε βιβλίο και τελικά η σύγκρουσή του με έναν άλλο διανοούμενο της εποχής, τον εθνικό ποιητή Κωστή Παλαμά, τον οδήγησαν στον κλονισμό και την πρώτη νοσηλεία. Ακολούθησε μια τραγική εικοσαετία κατά την οποία ο Μητσάκης βυθίστηκε στο καλλιτεχνικό σκότος και την τρέλα. Από ταγός των ελληνικών γραμμάτων κατέληξε τρόφιμος στο Δρομοκαΐτειο, κλοσάρ και αντικείμενο κοροϊδίας των χαμινιών της πρωτεύουσας.

Συμπέρασμα: Όταν η ψυχαναλυτική εικασία στρέφεται σε ένα γραπτό, δεν επιδιώκει να ερμηνεύσει τον δημιουργό του έργου, αλλά να συναντήσει φωτεινά παραδείγματα στη λογοτεχνική έκφραση που θα αναδείξουν την αξία και τη σημασία της δομικής προσέγγισης. Στην περίπτωση μας δηλαδή υπάρχουν δομικά χαρακτηριστικά στον τρόπο γραφής του Μιχαήλ Μητσάκη, όπως η συγγραφική του ιδιαιτερότητα για την ανάδειξη της κατάλληλης σπάνιας λέξης και του ιδιαίτερου ύφους που απορρέει από αυτήν την αγωνιώδη αναζήτηση που συντέλεσαν στην έκλυση της ψύχωσής του και που προάγουν τον τρόπο σκέψης μας και κατ' επέκταση την καθοδήγηση της θεραπείας πασχόντων υποκειμένων για τα οποία η τέχνη της γραφής αποτελεί συνθωματικό παράγοντα σταθεροποίησης της νόσου τους. Σε τελική ανάλυση, η διατριβή αναδεικνύει τη σημασία της συγγραφικής δημιουργίας, και κατ' επέκταση της κάθε καλλιτεχνικής δημιουργίας, για τη σταθεροποίηση των ψυχωσικών υποκειμένων. Υπογραμμίζεται πως όταν αυτό το συγγραφικό ή καλλιτεχνικό έργο αμφισβητηθεί, κλονιστεί, δεν τύχει, εν γένει, κοινωνικής αναγνώρισης, μπορεί να οδηγηθούμε στην εκδήλωση παραληρήματος και ψευδαισθήσεων στα συγκεκριμένα υποκείμενα, δηλαδή στην έκλυση της ψύχωσής τους.

Λέξεις Κλειδιά:

Ψύχωση, έκλυση, αποσταθεροποίηση, αποκλεισμός του Ονόματος του Πατρός, σύνθωμα

ABSTRACT

Introduction: Initially, we insisted on a review of the hospitalization conditions in the early last century hospitals, since Michael Mitsakis had to be hospitalized four times in his lifetime, with the last hospitalization rendering him an inmate of the Greek psychiatric hospitals. The main research focused on the circumstances of the triggering of his psychosis. This is because in the psychoanalytic clinic it is always important to investigate the triggering circumstances, since psychosis never occurs without a cause. There is a structural reason, a structural inadequacy: when it emerges, the possibility of a breakdown of the psychotic structure becomes a reality. And it is only in retrospect that we can attribute this destabilizing effect to specific circumstances. The hypothesis, the research question that we have been asked to answer in this dissertation, is to what degree writing and artistic creation in general constitute for the psychotic subjects a factor that stabilizes and links them to the social bond.

Material - Method: This ascertainment would not be feasible if scientists inspired by psychoanalysis did not attempt -within the framework of a qualitative research process and not by the quantitative analysis methods applied in the field of organic psychiatry- to study the biographies of a great number of artists in conjunction with their creative path. In order to illustrate how, as Collette Soler tells us, "the effect of the real on the real of enjoyment whose exemplary form is the work of art, identifies the disorganized enjoyment and is a psychosis stabilizing factor. The work of art, whose status as a result of enjoyment highlights the fact that it is the object of a trade exchange since it provides the creator with the guarantee of a symbolic identification within the framework of the social bond. In this thesis, using the Lacanian psychoanalytic tools (Name-of-the-Father, desire, object α , fantasy, drive) in the conceptual status they have acquired in the constantly regenerating and evolving Lacanian teaching that fits into the framework of the Freudian field, we tried to examine and analyze Michael Mitsakis' works, his general literary course, and the circumstances of his life. The author was one of the greatest and

most misunderstood figures of the Greek Letters. His life operated between his exquisite literary style and his disease, his unique travel tours and his commitment to psychiatric institutions, between literary birth and creation and literary death. Mitsakis oscillated between life and madness.

The events and circumstances which led this distinguished author, critic and journalist, after sixteen years of significant artistic creation, to his hospitalization in both of the psychiatric institutions that existed in Greece at the end of the 19th century are here presented.

According to the bibliographical references, this is the first time a doctoral dissertation attempting to study the triggering conditions of Michael Mitsakis' psychosis is undertaken in Greece, since it is a question that has not been answered by philological and psychiatric circles.

The researcher's inspection and study of the archives of the Psychiatric Hospital of Corfu and of the archives of Dromokaitio Hospital illuminate an aspect of the causes of Michael Mitsakis' destabilization, which led him to his first hospitalization in the Psychiatric Hospital of Corfu (20/12/1894 - 05/01/1895), a second one in Dromokaitio for five months (16/04/1896 - 29/09/1896), a third one in the same hospital, almost a year after his mother's death (09/08/1911 until the summer of 1912), and a fourth -and final one- in Dromokaitio, from the autumn of 1912 until his death in 1916 due to pleuropneumonia.

Through the analysis of Michael Mitsakis' life circumstances and writings, through his life and work, his writing and living circumstances, as they were found to be operating prior to his hospitalization, we tried to investigate the question of his own interpretation regarding the order of the subjective and to reveal the role that his writings bear with respect to that interpretation.

At the meeting point of psychoanalysis and literature, we examine the symptom as creation and we attempt to grasp the subjective basis, dimension and substance of the work, while also approaching it from the perspective of linguistics.

Based on the Lacanian teaching, we sought the role his work played in the life course of the psychotic subject Michael Mitsakis.

Underlining the importance of this attempt, we can say that it is not only the conceptual conception of the value of the work of art in stabilizing psychosis via the *sinthome* that was made possible through the study of a number of artists and their work. Most of the concepts of both psychoanalytic psychopathology and therapeutics were constructed through the in-depth study of historical clinical cases and biographies, which were, then, examined in turn revealing the indelible structural characteristics of the subjectivity of this suffering being that speaks, namely the person whom we encounter in everyday clinical practice.

Results: The Spartan Michael Mitsakis, ever since his first writing activity, the publishing of the student newspaper *Taygetos*, and for twenty years, not only remained stabilized but also enjoyed recognition and, to some degree, fame.

He solidified his place in the Greek Letters with the writing of “*Athenaikis Selides*” (*Athenian Pages*) and “*Taxidiotikes Semeioseis*” (*Travel Notes*), which were published in newspapers and magazines of his time. His recognition as a bellwether of the Greek Letters led to the stabilization of his psychosis and the non-manifestation of delusional ideas and hallucinations.

The systematic study of his correspondence, in addition to that of his short stories and newspaper articles, led us to consider his failure to publish his works in book-form and eventually his conflict with another intellectual of the time, the national poet Kostis Palamas, as what led to his breakdown and first hospitalization. What followed was twenty tragic years during which Mitsakis plunged into artistic darkness and madness. From his status of a bellwether of the Greek Letters he ended up an inmate in Dromokaitio, a clochard and an object of taunting by the street-urchins of the capital.

Conclusion: When the psychoanalytic speculation turns to a text, it does not seek to interpret the creator of the work, but rather to meet in the literary expression bright

examples that will highlight the value and importance of the structural approach. Thus, in our case there are structural characteristics in the writing style of Michael Mitsakis, such as his writing peculiarity regarding the selection of the appropriate rare word and the particular style that arises from this desperate seeking that contributed to the triggering of his psychosis and promote our way of thinking and by extension the guidance of the treatment of suffering subjects for whom the art of writing is a *sinthomatic* factor for the stabilization of their disease. After all, the thesis highlights the importance of literary creation, and by extension of any artistic creation, to the stabilization of the psychotic subjects. As pointed out, when this literary or artistic work is challenged, wavers, does not, in general, enjoy social recognition, this can lead these specific subjects to manifest delirium and hallucinations, can namely lead to the triggering of their psychosis.

Keywords: psychosis, triggering, destabilization, foreclosure of the Name-of-the-Father, *sinthome*.

Εικ. 1. Μιχαήλ Ά. Μητσάκης.
(Από το βιβλίο Μενεκράτης Ζαφειρίου, *Οι Μητσάκηδες της Σύμου*).

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Φρόντ αναγνώριζε στους ποιητές πως σε πολλά έχουν προλάβει την ψυχανάλυση στη διείσδυση στην ανθρώπινη ψυχή και, κατά κάποιον τρόπο, τους καθιστούσε ομολογητές δικών τους παθών και βιωμάτων δια στόματος των ηρώων τους. Επεκτείνοντας μάλιστα ελεύθερα την έννοια της λέξης ποιητής (Dichter), κάτι που του επέτρεπε άλλωστε ο τρόπος χρήσης της στη γερμανική γλώσσα, εννοούσε με αυτήν, περιεκτικά, τον λογοτέχνη γενικά, τον ποιητή, τον πεζογράφο, τον δραματουργό κ.λπ.¹

Τόσο ο ίδιος ο ποιητής, ως παθών και πλαγίως εξομολογούμενος, όσο και ο ήρωάς του, ως ελεύθερο προϊόν της φαντασίας του, δεν θα μπορούσε να διαφύγει, αργά ή γρήγορα, την προσοχή του ψυχαναλυτή Φρόντ, που στην καθημερινή του πρακτική υποδεχόταν συγγραφείς και καλλιτέχνες, αυτά τα «ιδιαιτέρα άτομα», ως ανθρώπους με σάρκα και οστά, στο ιατρείο του, για θεραπεία εκείνων των παθών που μας συγκλονίζουν κατά την ανάγνωση, την ακρόαση ή τη θέαση της ποιητικής δημιουργίας.

Ξέρουμε ότι ο Φρόντ διάβαζε, μελετούσε. Διάβαζε πολύ, όπως αρμόζει, θα λέγαμε, σε κάθε σοβαρό άνθρωπο και πολύ περισσότερο στον επιστήμονα. Ήταν παθιασμένος αναγνώστης της λογοτεχνίας – και ο ίδιος εξαιρετός χειριστής της γλώσσας. Το 1930, του απονεμήθηκε γι' αυτόν το λόγο το Βραβείο Γκαίτε. Αγαπημένοι του συγγραφείς ήταν οι αρχαίοι Έλληνες, οι Γερμανοί κλασικοί, προπάντων ο Γκαίτε και ο Σίλερ. Λάτρευε τον Σαίξπηρ. Θαύμαζε την ευστροφία του Χάινριχ Χάινε και εκτιμούσε τον Ζολά, τον Μαρκ Τουαίν, τον Ντοστογιέφσκι, τον Γκόντφριντ Κέλλερ και τον Βίλχελμ Μπους.²

Ήδη η πρώτη αναλυτική προσέγγιση λογοτεχνικών κειμένων γίνεται ένθετα στην *Ερμηνεία των ονείρων* (*Die Traumdeutung*, 1900a), όπου ο Φρόντ αναζητεί υποδειγματικές ψυχαναλυτικές καταστάσεις στις αρχαίες ελληνικές τραγωδίες, στον *Οιδίποδα Τύραννο* κατ' εξοχήν, και στις μεγαλειώδεις επαναλήψεις τους στα δράματα του Σαίξπηρ, κυρίως στον Άμλετ.

¹ Σ. Φρόντ, *Ψυχανάλυση και Λογοτεχνία*, μτφ. Λ. Αναγνώστου, Επίκουρος, Αθήνα 1994, σ.7.

² Στο ίδιο, σ.12.

Αλλά η χρονιά ορόσημο που ανοίγει ουσιαστικά τον δρόμο για τη μετέπειτα διαπλοκή των επιστημών (όπου λογοτέχνες, φιλόλογοι, ψυχαναλυτές και φιλόσοφοι θα συναντηθούν έκτοτε πολλές φορές) είναι το καλοκαίρι του 1906, όταν ο Φρόντ, έχοντας κατοχυρώσει τα πρώτα θεμέλια της συνεχώς εξελισσόμενης και αναπτυσσόμενης θεωρίας του, «δυναμωμένος έτσι με θεωρία και μελέτη», καταπιάνεται με την πρώτη συστηματική ψυχαναλυτική ερμηνεία ενός λογοτεχνικού έργου, της νουβέλας του Βίλχελμ Γένσεν «Γκραντίβα». Είναι μία ιστορική και ευτυχής στιγμή όταν, το Μάη του 1907, ο Φρόντ δημοσιεύει τη μελέτη «Η φαντασίωση και τα όνειρα στην “Γκραντίβα” του Βίλχελμ Γένσεν».³

Ο Ζακ Λακάν (1901-1981), ψυχίατρος και ψυχαναλυτής, είναι σίγουρα το πιο σημαντικό όνομα της ψυχανάλυσης, μετά τον Φρόντ. Το έργο που άφησε πίσω του είναι μείζονος σπουδαιότητας για την ψυχανάλυση, αλλά και για τις επιστήμες του ανθρώπου γενικότερα. Η διδασκαλία του έλαβε χώρα με τη μορφή τακτικού Σεμιναρίου που διήρκεσε τριάντα περίπου χρόνια.

Η λογοτεχνία και τα αποτελέσματα της δημιουργίας ήταν πάντα παρόντα στην κλινική του. Ο Έντγκαρ Άλαν Πόε («Το κλεμμένο Γράμμα»), ο Σαίξπηρ (*Άμλετ*), ο Σοφοκλής (*Αντιγόνη*) του έδωσαν τους ήρωες και την αφορμή να προσανατολιστεί με βάση αυτούς, για να προχωρήσει, με βάση τα γλωσσικά εργαλεία που διαμορφώθηκαν κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας του, αφενός στην εξήγηση και ερμηνεία της ανθρώπινης πράξης, αφετέρου, με αφετηρία τη λογοτεχνική γραφή, στην επανεξέταση της θεωρητικής επεξεργασίας και των θεραπευτικών προοπτικών της ψυχαναλυτικής κλινικής, με τη συνεισφορά του στη σύλληψη του υποκειμένου και της γλωσσικής του δομής.

Έτσι, θα αφιερώσει έναν ολόκληρο χρόνο του Σεμιναρίου του, το ακαδημαϊκό έτος 1975-1976, στη μελέτη του συγγραφέα που τάρραξε τα νερά της παγκόσμιας

³ Ο αναγνώστης μπορεί να βρει τις υπόλοιπες μελέτες του Φρόντ για τη λογοτεχνία («Ψυχοπαθή πρόσωπα πάνω στη σκηνή», «Ο ποιητής και η φαντασία», «Το εφήμερο», «Μερικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα όπως προκύπτουν από την ψυχαναλυτική εργασία», «Μια παιδική ανάμνηση από το ‘Ποίηση και αλήθεια’» και «Ο Ντοστογιέφσκι και η πατροκτονία») στην έκδοση Σ. Φρόντ, *Ψυχανάλυση και Λογοτεχνία*, μτφ. Λ. Αναγνώστου, Επίκουρος, Αθήνα 1994.

λογοτεχνίας, του Τζέιμς Τζόυς, του οποίου η ευρύτατη απήχηση και η καθοριστική επίδραση στα λογοτεχνικά δρώμενα του 20^{ου} αιώνα είναι σε όλους γνωστές.

Ο Λακάν, ανάμεσα σε άλλα, θα αναδείξει την ειδική σχέση που έχουν τα έργα του Τζόυς με τη γλώσσα και το πώς ουσιαστικά η τέχνη του, ως αναπλήρωση, αποτέλεσε παράγοντα σταθεροποίησης και οργάνωσης της απόλαυσής του, έτσι ώστε το ψυχωσικό, από πλευράς λακανικής δομής, υποκείμενο Τζόυς να μην παρουσιάσει ποτέ έκλυση ψύχωσης κατά τη διάρκεια της ζωής του και να ζήσει από τα συγγραφικά δικαιώματα και τη χρηματική συνεισφορά φίλων και θαυμαστών, όχι μόνο χωρίς να νοσηλευθεί, αλλά επιπλέον αναγνωρισμένος και διάσημος. Θα δούμε πώς αυτά δεν λειτούργησαν, από ένα ορισμένο σημείο και μετά, στην περίπτωση του Έλληνα συγγραφέα Μιχαήλ Μητσάκη, ο οποίος οδηγήθηκε τελικά από την αρχική αναγνώριση στο πνευματικό σκότος και στον φιλολογικό και εν τέλει στον φυσικό του θάνατο.

Στην παρούσα μελέτη, χρησιμοποιώντας τα λακανικά εργαλεία (Όνομα του Πατρός, επιθυμία, αντικείμενο α, φαντασίωση, ενόρμηση, σχέση με το σώμα) με το εννοιολογικό καθεστώς που έχουν προσλάβει στην επί χρόνια, διαρκώς ανανεούμενη και εξελισσόμενη λακανική διδασκαλία που εντάσσεται εντός των πλαισίων του Φροϋδικού πεδίου, θα επιχειρήσουμε να μελετήσουμε και να αναλύσουμε τον Μιχαήλ Μητσάκη, μία από τις πιο μεγάλες και παρεξηγημένες μορφές της ελληνικής δημιουργίας, που η ζωή του κινήθηκε ανάμεσα στο απaráμιλλο λογοτεχνικό ύφος και κάλλος και την ασθένεια, τις μοναδικές ταξιδιωτικές περιηγήσεις και τον εγκλεισμό σε ψυχιατρεία, ανάμεσα στη λογοτεχνική γέννηση και δημιουργία και τον λογοτεχνικό θάνατο.

Με δεδομένο ότι η ψυχοβιογραφία είναι εφικτή, αλλά δεν εξηγεί το έργο, θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στο ερώτημα της υποκειμενικής του λύσης ως ανθρώπινου όντος και να βρούμε ποιον ρόλο έπαιξε το συγγραφικό και ποιητικό του έργο σε αυτήν.

Θα επιχειρήσουμε να συλλάβουμε στο έργο αυτό την υποκειμενική βάση, διάσταση και υπόστασή του, σε συνδυασμό με την οπτική θεώρησή του από την πλευρά της γλωσσολογίας.

Εν τέλει, και με βάση τη λακανική διδασκαλία, θα αναζητήσουμε τον ρόλο ακριβώς που έπαιξε το έργο του για το ψυχωσικό υποκείμενο Μιχαήλ Μητσάκη.

Θα αναφερθούμε, χωρίς να επιμείνουμε, σε μία έρευνα πάνω στη νοσηλεία στα ιδρύματα των αρχών του προηγούμενου αιώνα, αφού ο Μιχαήλ Μητσάκης χρειάστηκε να νοσηλευτεί τέσσερις φορές κατά τη διάρκεια του βίου του και η τελευταία του νοσηλεία τον κατέστησε τρόφιμο των ελληνικών ψυχιατρείων.

Η πρώτη νοσηλεία του έγινε στο πρώτο Ελληνικό Ψυχιατρείο, αυτό της Κέρκυρας (από 20.12.1894 έως 05.01.1895), η δεύτερη στο Δρομοκαΐτειο, για πέντε μήνες (16/4/1896 – 29/9/1896). Ακολούθησε ένα μεσοδιάστημα 15 χρόνων, κατά το οποίο έζησε τη ζωή του πλάνητος, περιφερόμενου, άστεγου, γραφικού κλοσάρ στους αθηναϊκούς δρόμους. Ύστερα έγινε η τρίτη νοσηλεία, σχεδόν έναν χρόνο μετά τον θάνατο της μητέρας του, πάλι στο Δρομοκαΐτειο, από τις 08/09/1911 ως το καλοκαίρι του 1912. Η τέταρτη και τελευταία έλαβε χώρα από το καλοκαίρι του 1914 ως τον θάνατό του, το 1916, από περιπνευμονία.

Η προσπάθεια αυτή ανάγνωσης της ζωής και του έργου του συγγραφέα Μητσάκη, που με συντρόφευε στα χρόνια της πρώτης αυτόνομης απόπειράς μου να ζήσω πάνω σ' αυτό τον πλανήτη (Γύθειο 1997), με βάση το ψυχαναλυτικό σύστημα σκέψης, που ανακάλυψα και με συγκίνησε στα μέσα αυτής της πορείας, ήταν για μένα πριν λίγο καιρό αδιανόητη. Η δύναμη όμως των προτάσεων του Λακάν, που συνιστούν εν τέλει ένα σύστημα σκέψης και που μου αποδείχτηκε ότι είναι τόσο στέρεες, ώστε να μπορούν να αποσπαστούν από το δικό τους ιδιαίτερο περιβάλλον και να προκαλέσουν γενικότερες μετατοπίσεις και τροποποιήσεις στο πεδίο του λόγου,⁴ κατέστησε την προσπάθεια μου αυτή απόπειρα. Και την απόπειρα, τελικά, πράξη.

Και ας ήμουνα σίγουρος ότι στο τέλος, στο κάτω κάτω της γραφής, κάτι θα λείπει. Θα κάνω κάτι, μια εργασία στην οποία κάτι, ή μάλλον πολλά πράγματα, θα λείπουν, κάτι που δεν άντεχε σε καμιά περίπτωση ο Μιχαήλ Μητσάκης. Και εμένα τον ίδιο, πριν λίγο καιρό, αυτό με ξεπερνούσε. Ο Λακάν όμως μας έμαθε ότι αν λοιπόν κάτι λείπει, αυτό

⁴ Ζ.-Κ. Μιλνέρ, *Το κρυστάλλινο έργο*, Κέδρος, Αθήνα 2005, σ.45.

δεν συνιστά κατ' ανάγκη ελάττωμα, ιδιαίτερα μάλιστα αν η έλλειψη τούτη εμφανίζεται ως αναγκαία.⁵

ΜΙΧΑΗΛ ΜΗΤΣΑΚΗΣ

(Σκίτσο κ. ΣΠ. ΒΑΝΔΩΡΟΥ)

⁵ Στο ίδιο, σ.48.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Η ΨΥΧΙΑΤΡΙΚΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19^ο και ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20^{ου} ΑΙΩΝΑ

Η μελέτη της ιστορίας της ψυχιατρικής καθιστά εμφανή την πολυπλοκότητα του αντικειμένου. Αφορά τόσο τα υπάρχοντα ιδρύματα, τις κοινωνικές αντιλήψεις και πρακτικές όταν εμφανίστηκε η ψυχιατρική, την ιδιαιτερότητα του θεωρητικού της λόγου και της πρακτικής της, τη συγκρότηση του επιστημονικού της πεδίου από αντιλήψεις που προέρχονται από διαφορετικά επιστημονικά πεδία, τα δάνεια από τον φιλοσοφικό λόγο, όσο και την ένταξή της στη νομοθεσία και τις σχέσεις της με τη δικαιοσύνη και τη διοίκηση, τη διαπλοκή του θεραπευτικού με το ομαλοποιητικό-κανονιστικό στοιχείο μέσα στην καθημερινή πρακτική.

Όπως αναφέρει ο Δημήτρης Πλουμπίδης στην *Ιστορία της Ψυχιατρικής στην Ελλάδα*, στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα διαμορφώθηκε η ψυχιατρική της εποχής μας, σαν ιδιαίτερο θεωρητικό και επιστημονικό πεδίο, σαν ιατρική πράξη και σαν κοινωνικός θεσμός που εκπροσωπείται στη νομοθεσία, συνάπτει ιδιαίτερες σχέσεις με τη δικαιοσύνη και τη διοίκηση, και διαχειρίζεται ειδικά ιδρύματα.

Καθοριστική στιγμή της γέννησής της θεωρείται το σπάσιμο των αλυσίδων των γυναικών ψυχοπαθών από τον Philippe Pinel στο άσυλο της Bicetre (Η «ηθική θεραπεία»). Οι βασικές ιδέες του Pinel, που συνιστούν την «ηθική θεραπεία»⁶ του, είναι ότι η ψυχοπάθεια μπορεί να θεραπευτεί και ότι το άτομο-ψυχοπαθής δεν είναι ποτέ ολικά κατεστραμμένο, αλλά ότι ένα μέρος του ψυχισμού του μπορεί να συνεργαστεί ενεργά στη θεραπεία του, έτσι ώστε να δημιουργήσει μία θεραπευτική σχέση.

Σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, αλλά κυρίως στην αρχή του, συναντούμε την έννοια της «ανθρώπινης» (ήπιας) συμπεριφοράς απέναντι στον ψυχοπαθή, γεγονός που δηλώνει μια γενικότερη αναβάθμιση της έννοιας του ατόμου, αλλά και ειδικότερα την αναγνώριση του ψυχοπαθούς ως αρρώστου που θα έπρεπε να έχει τα ίδια δικαιώματα με τους άλλους.

⁶ Μ. Σ. Φαφαλιού, *Ιερά Οδός 343*, Κέδρος, Αθήνα 1995, σ.34.

Ιδρύματα σαν το York Retreat στην Αγγλία και το Chiarugi στην Ιταλία διεκδίκησαν τον ρόλο του πρωτοπόρου στη βάση αυτής ακριβώς της ανθρώπινης συμπεριφοράς, ενώ οι αντιλήψεις τους για τη φύση της ψυχοπάθειας δεν είχαν τίποτα το κοινό.⁷

Το επιστημονικό πεδίο της ψυχιατρικής σχηματίστηκε στην αρχή του 19^{ου} αιώνα από τη σύγκλιση δύο κύριων ρευμάτων στην ιστορία των ιδεών και της επιστήμης: την προβληματική για τον άνθρωπο (ηθικής, φιλοσοφικής και επιστημονικής έμπνευσης) και την κλινική μέθοδο στην ιατρική.

Η κλινική μέθοδος στην ψυχιατρική είχε δύο βασικές συνέπειες:

1. Την αντικατάσταση της «τρέλας» από τη «νοητική αλλοτρίωση» (aliénation), πράγμα που θα επέτρεπε την απομόνωσή της από κοινωνικά και υπαρξιακά a priori.
2. Την απομόνωση του αντικειμένου μελέτης (δηλαδή του ψυχοπαθούς) σε έναν χώρο (το ψυχιατρείο), όπου θα μπορούσε να παρατηρηθεί, να ταξινομηθεί, να διαγνωστεί και να θεραπευτεί.⁸

Τα ψυχιατρεία δημιουργήθηκαν λοιπόν σαν χώροι διαγνωστικοί και θεραπευτικοί, ενώ από τις ίδιες τους τις αντιφάσεις λειτούργησαν συχνά σαν χώροι κοινωνικής ομαλοποίησης, ιδίως όταν οι ασθενείς έγιναν αντικείμενα προς θεραπεία.

Αυτή η καίρια αντίφαση ανάμεσα σε θεραπευτικούς, διαγνωστικούς και ομαλοποιητικούς ρόλους του ασύλου λειτούργησε, τουλάχιστον για έναν αιώνα, δημιουργώντας σκοτεινές ζώνες στη θεωρία και την πρακτική της ψυχιατρικής, για τις οποίες μιλούσαν περισσότερο άλλοι παρά οι ίδιοι οι ψυχίατροι.

⁷ Δ. Πλουμπίδης, *Ιστορία της Ψυχιατρικής στην Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα 1995, σ. 14.

⁸ Στο ίδιο, σ. 15.

1.1. Ο ρόλος της εκκλησίας

Μέχρι τη δημιουργία των ψυχιατρείων, αλλά και μετά, η προσφυγή στην εκκλησία για αναζήτηση θεραπείας των αρρώστων και των ψυχοπαθών ήταν μία πρακτική πολύ διαδεδομένη σε όλο τον ελλαδικό χώρο και τους άλλους χριστιανικούς λαούς της περιοχής.

Στην περίοδο που μας απασχολεί, δηλαδή τον 19^ο και τον 20^ο αιώνα, για τη συντριπτική πλειοψηφία του αγροτικού πληθυσμού ήταν μάλιστα η μόνη δυνατή προσφυγή, τόσο για λόγους πολιτισμικούς όσο και λόγω ανυπαρξίας άλλων λύσεων.⁹

Υπήρχαν διαμορφωμένες πρακτικές από εκκλησίες και μοναστήρια που είχαν αποκτήσει φήμη στη θεραπεία των ψυχοπαθών, παράλληλα με τους άλλους αρρώστους. Να τονιστεί όμως ότι η χρήση τους σαν άσυλα αποτελούσε διαφοροποίηση του κύριου ρόλου τους, ο οποίος ήταν να λειτουργούν σαν χώροι θεραπείας δια της θείας και όχι δια της ανθρώπινης επεμβάσεως. Περισσότερο γνωστά ήταν η μονή του Δαφνίου, τα μοναστήρια των Μετεώρων και του Άθωνα, το μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου του Κουδουνά στην Πρίγκηπο, το μοναστήρι του Μπαλουκλί, το μοναστήρι της Φανερωμένης στη χερσόνησο της Κυζίκου, η εκκλησία του Εγρί-Καπί, η εκκλησία των Ταξιαρχών στην Προύσα, η εκκλησία των Ταξιαρχών στην Ανδριανούπολη, το μοναστήρι του Αγ. Ιωάννου του Προδρόμου στην Καισάρεια κ.α.¹⁰

Σε ό,τι αφορά τα ιδρύματα της ευρύτερης περιοχής του Ελλαδικού χώρου, τα μεγάλα οθωμανικά νοσοκομεία, κυρίως της Κωνσταντινούπολης, η οργάνωσή τους ήταν άμεσα εμπνευσμένη από τη βυζαντινή και αραβική παράδοση. Στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, βρίσκονταν σε προχωρημένη παρακμή και η προσπάθεια εκσυγχρονισμού τους τοποθετείται στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα.

Παράλληλα, αναπτύχθηκαν τα νοσοκομεία των διαφόρων εθνικών ομάδων, συγκεκριμένα τα ελληνικά και τα αρμενικά, καθώς κι αυτά των διαφόρων δυτικών αποστολών.

⁹ Στο ίδιο, σ. 23.

¹⁰ Στο ίδιο, σ. 32-33.

Η προσπάθεια εκσυγχρονισμού κι αυτών των ιδρυμάτων τοποθετείται στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα, βάσει παραπλήσιων αρχών και μεθοδολογίας.

Ας δούμε όμως τώρα τα δύο πρώτα ψυχιατρεία της Ελεύθερης Ελλάδας, στα οποία, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, νοσηλεύτηκε ο Μιχαήλ Μητσάκης.

1.2 Το φρενοκομείο της Κέρκυρας

Όπως είναι γνωστό, ο Μητσάκης το επισκέφθηκε κατά τη διάρκεια της πρώτης επίσκεψής του στην Κέρκυρα, το 1886, και οι περιγραφές του προσφέρουν, ανάμεσα στα άλλα, και άφθονο ιστορικό υλικό. Ο ίδιος αναφέρει:

Εχρειάσθη να αποτελέσει κατά τας αρχάς του αιώνος η Επτάνησος κράτος ανεξάρτητον, να υπαχθεί είτα υπό την αγγλικήν διοίκησην, να κυβερνηθεί υπό ξένων, να έλθει εις αυτήν αρμοστής ο Δούγλας, να προσαρτηθεί στο τέλος εις το παλαιόν βασίλειον... δια να έχει και η Ελλάς εν φρενοκομείον. Είναι το μόνον. Και λειτουργεί από τεσσαρακονταετίας ήδη εν Κερκύρα, εγερθέν το 1838, κείμενον πλησίον του σωφρονιστηρίου και αποτελούν μετ' αυτού και του επίσης παρακείμενου Νοσοκομείου τριάδα ιδρυμάτων πολλής κοινωνικής χρησιμότητας και αξίας δι' α είναι ζηλευτή η νήσος.¹¹

Ιδρύθηκε λοιπόν, όπως μας πληροφορεί και ο Μητσάκης, από τον Βρετανό Κυβερνήτη Sir Edward Douglas. Το ιδρυτικό διάταγμα και ο κανονισμός δημοσιεύτηκαν στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Ιονίου Πολιτείας* στις 2/7/1838.

Πληροφορούμαστε από τον Πλουμπίδη πως το ίδρυμα εγκαταστάθηκε σε έναν εγκαταλειμμένο στρατώνα του μηχανικού, στο προάστιο του Αγίου Ρόκκου, ενώ μετά την ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα, το 1864, το φρενοκομείο της Κέρκυρας έγινε το μοναδικό εξειδικευμένο ψυχιατρικό ίδρυμα της χώρας. Το κτίριο ήταν σε πολύ κακή κατάσταση και ανεπαρκέστατο. Η Ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε επισκευές και την

¹¹ Μ. Μητσάκης, *Εις τον οίκον των τρελών*, επιμ. Γιάννης Παπακόστας, Πατάκης, Αθήνα 2004, σ.81.

προσθήκη νέας πτέρυγας που διαιρέθηκε, όπως και οι παλιότερες, σε μικρούς θαλαμίσκους.¹²

Ως προς τη λειτουργία του νοσοκομείου, τη διεύθυνσή του, το προσωπικό, τις συνθήκες που επικρατούσαν σε αυτό (και που υποδέχτηκαν τον Μητσάκη στην πρώτη του, όπως θα δούμε, νοσηλεία), ο Πλουμπίδης μας λέει τα παρακάτω:

ο Χρήστος Τσηριγώτης (1877) υπήρξε διευθυντής του ιδρύματος από το 1876 έως το 1887. Κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες για τη βελτίωση της λειτουργίας του. Κατήγγειλε την κατάσταση του κτηρίου, το οποίο «προς παν άλλο δύναται να χρησιμεύσει ή ως άσυλο φρενοβλαβών υπό επιστημονική έποψιν», την έλλειψη λουτρών απαραίτητων για την καθαριότητα των αρρώστων και για την υδροθεραπεία, την ανάμιξη των αρρώστων «φύρδην μίγδην», ενώ ο χωρισμός των φρενοπαθών κατά «είδος» θεωρούνταν σαν ένα θεραπευτικό μέσο, την αδυναμία του ιδρύματος να οργανώνει την απασχολησιοθεραπεία των αρρώστων, εξ αιτίας της διαρρύθμισης και της κατάστασης του κτιρίου.

Η κατάλληλη διαρρύθμιση του φρενοκομείου, σαν θεραπευτικού μέσου, είναι μία από τις βασικές ιδέες της ευρωπαϊκής ψυχιατρικής του 19^{ου} αιώνα. Δεν είναι λοιπόν τυχαίες η επιμονή του Χρήστου Τσηριγώτη, οι συχνές του αναφορές στον Esquirol και όλες οι προσπάθειες που κατέβαλε προς αυτή την κατεύθυνση. Πίστευε ότι το φρενοκομείο έπρεπε να είναι κλειστό και να διαθέτει εκτεταμένες γαίες για την εργασία των αρρώστων κατά το είδος των παθήσεων. Εξασφαλιζόταν έτσι καλύτερα η επιστημονική θεραπεία, «αι ηθικαί διασκεδάσεις» και η πειθαρχία. Τα κτίρια θα έπρεπε να έχουν ένα ισόγειο και έναν πρώτο όροφο χωρίς κάγκελα στα παράθυρα.

Για τους «μανιώδεις» και επικίνδυνους προέβλεπε κελιά με τους τοίχους επιστρωμένους με παπλώματα μελανού χρώματος.

Ένα άρθρο του στον *Γαληνό* - το πιο έγκυρο περιοδικό της εποχής - παρουσιάζει ενδιαφέρον, γιατί εκθέτει εν συντομία τις ενδείξεις εισαγωγής στο φρενοκομείο: Ο ιατρός δεν έχει καμία δυσκολία όταν πρόκειται για αρρώστους που ανήκουν στις κατώτερες τάξεις. Διατάσσει αμέσως την εισαγωγή. Ενεργεί παρόμοια όταν πρόκειται

¹² Δ. Πλουμπίδης, *Ιστορία της Ψυχιατρικής στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 166.

για τεχνίτες, γιατί οι οικογένειες τους δεν είναι σε θέση να αναλάβουν την εκτέλεση των όσων, φαρμακευτικών και ηθικών, διατάσσει ο ιατρός. Όταν πρόκειται για μέλη των ανώτερων τάξεων, ο ιατρός πρέπει επίσης να συμβουλεύει την εισαγωγή. Συχνά οι οικογένειες αρνούνται, γιατί θεωρούν ένα τέτοιο μέτρο σαν ταπεινωτικό.

Για τους μελαγχολικούς ο ιατρός παραγγέλλει ταξίδι. Μπορεί να ζητήσει τη μετατροπή μέρους του σπιτιού σε ιδιωτικό νοσοκομείο ...

Η πειθαρχία, η περιποίηση των αρρώστων και η πατρική παρουσία του ιατρού σαν προϋποθέσεις για τη βελτίωση των αρρώστων εκφράζονται καθαρά. Τελικά, σε ιδρύματα με κύρια χαρακτηριστικά την ανεπάρκεια του ιατρικού και νοσηλευτικού προσωπικού, τις κακές συνθήκες νοσηλείας και τον συνωστισμό των αρρώστων, ο δρόμος για την ανάπτυξη της «ηθικής θεραπείας» (*traitement moral*, που γεννήθηκε αυτή την εποχή στη Γαλλία), σαν προδρόμου της ψυχοθεραπείας, ήταν ιδιαίτερα δύσβατος αν όχι αδιάβατος.

Η ανεπάρκεια του νοσηλευτικού προσωπικού δίνεται από τα στατιστικά στοιχεία που παραθέτει. Για 95 άνδρες φρενοπαθείς, αντιστοιχούσαν 14 νοσοκόμοι και για 70 γυναίκες, 5 νοσοκόμες. Οι νοσοκόμες ήταν επιπλέον υποχρεωμένες να εξασφαλίζουν τη λειτουργία του πλυντηρίου.

1.3 Το Δρομοκαΐτειο

Το ίδρυμα αυτό υποδέχθηκε τον συγγραφέα μας τρεις φορές συνολικά και εντός αυτού κατέληξε το 1916.

Η κατασκευή του έγινε δυνατή χάρη στη δωρεά χιλιάδων χρυσών φράγκων του Ζωρζή Δρομοκαΐτη¹³ και στη συνέχεια πολλαπλών δωρητών.

Το οικόπεδο, 32 χιλιάδων τ.μ., παραχωρήθηκε από την κυβέρνηση¹⁴ και η οικοδόμηση άρχισε το 1883, βασισμένη σε σχέδιο του Γάλλου ψυχιάτρου Lunier. Όπως

¹³ Μ. Σ. Φαφαλιού, *Ιερά Οδός 343*, ό.π., σ. 54.

¹⁴ Στο ίδιο, σ. 55.

μαθαίνουμε από τον Πλουμπίδη, τα εγκαίνια έγιναν το 1887 με 85 αρρώστους.¹⁵ Το ίδρυμα απαρτιζόταν από ανεξάρτητα κτίρια, μονώροφα, διώροφα και τριώροφα.

Πολύτιμες είναι και εδώ οι πληροφορίες που αντλούμε από την *Ιστορία* του Πλουμπίδη¹⁶ ως προς τη λειτουργία του νοσοκομείου. Για τον διευθυντή του, μαθαίνουμε: «Ο ιατρός διευθυντής έπρεπε να κατοικεί μέσα στο ίδρυμα και για να διεκδικήσει τη θέση έπρεπε να κατέχει διδακτορικό δίπλωμα από πενταετίας και αποδείξεις ότι ασχολήθηκε με τα ψυχικά νοσήματα ή ότι υπήρξε ιατρός φρενοκομείων επί διετία. Οι υποχρεώσεις του, τα δικαιώματά του και οι περιστάσεις κάτω από τις οποίες μπορούσε να απολυθεί, μετά από αιτιολογημένη πρόταση του διοικητικού συμβουλίου, και η γνωμοδότηση του ιατροσυνεδρίου καθορίζονται με αρκετή σαφήνεια».

Ενώ για το νοσηλευτικό προσωπικό γράφει τα παρακάτω:

Ο αρχινοσοκόμος, καθώς και οι νοσοκόμοι, είχαν το δικαίωμα να απομακρύνονται από το ίδρυμα για 24 ώρες μόνο, μία φορά την εβδομάδα.

Ο αρχινοσοκόμος έπρεπε να ακολουθεί τον ιατρό κατά την επίσκεψη και να σημειώνει σε ένα βιβλίο τις θεραπείες που καθόριζε, π.χ. καταιονήσεις (ντους), σικιάς (βεντούζες), λουτρά κ.λπ. Ήταν υπεύθυνος για το υλικό και έπρεπε να επιτηρεί τους νοσοκόμους σε όλα τους τα καθήκοντα, όπως τη διατήρηση της καθαριότητας και της τάξης και την εκτέλεση της νυκτερινής τους υπηρεσίας. Έπρεπε να αφαιρεί από τους νοσοκόμους «παν όπλον οιασδήποτε φύσεως, ή έτερο τι φονικόν όργανον ή ράβδον» και να ειδοποιεί αμέσως το διευθυντή. Η κακοποίηση και η εξύβριση των ψυχοπαθών απαγορευόταν αυστηρά και μπορούσε να τιμωρηθεί με απόλυση και ποινικές διώξεις σύμφωνα με το νόμο.

Οι νοσοκόμοι δεν είχαν δικαίωμα να καπνίζουν και να δέχονται δώρα και όσοι είχαν ανάλογες γνώσεις ήταν υποχρεωμένοι να ξυρίζουν τους αρρώστους και το κατώτερο προσωπικό δύο φορές την εβδομάδα.

Τα επαγγελματικά παραπτώματα τιμωρούνταν από το διοικητικό συμβούλιο με επίπληξη, κατακράτηση ημερομισθίου μιας ως πέντε ημερών και απόλυση.

¹⁵ Δ. Πλουμπίδης, *Ιστορία της Ψυχιατρικής στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 183.

¹⁶ Στο ίδιο, σ. 183 κ.εξ.

Τα ποσά που κατακρατούνταν για τιμωρία δίνονταν σαν αμοιβή στους υποδειγματικούς υπαλλήλους.

Τόσο η κατοικία των νοσοκόμων μέσα στο ίδρυμα, όσο και η έλλειψη οποιασδήποτε προκαταρκτικής εκπαίδευσης (σε άλλες περιπτώσεις ονομάζονται απλά φύλακες) είναι κοινοί τόποι των ευρωπαϊκών ψυχιατρείων του 19^{ου} αιώνα που τους συναντούμε και στην Κέρκυρα.

Ο συγχρωτισμός με τους ασθενείς δημιουργούσε ιδιότυπες σχέσεις χρονιότητας, σε αρκετά σημεία συγγενείς με τις σχέσεις φυλάκων-φυλακισμένων, καθώς και σχέσεις εξάρτησης, εξυπηρετήσεων και ανταλλαγών.

Οι άρρωστοι διαιρούνταν σε τρεις θέσεις (τάξεις). Οι άρρωστοι της πρώτης τάξης είχαν ένα διαμέρισμα με το δωμάτιό τους, το δωμάτιο του νοσοκόμου τους και ένα μικρό σαλόνι όπου συγχρόνως γευμάτιζαν. Υπήρχαν λοιπόν το περίπτερο (τμήμα) των αντρών για πρώτη, δεύτερη και τρίτη τάξη, τα περίπτερα των γυναικών, επίσης ανά τάξη. Επίσης το περίπτερο των εύπορων σε διέγερση. Το τμήμα ανδρών περιελάμβανε ένα περίπτερο για τους απόρους και ήσυχους χρόνιους. Υπήρχε περίπτερο ημι-ήσυχων, περίπτερο ανοϊκών και ακάθαρτων ανδρών, όπως επίσης και ανοϊκών και ακάθαρτων γυναικών, περίπτερο απομόνωσης για τους φυματικούς.

Σε κάθε περίπτερο υπήρχε ένας αρχινοσοκόμος. Ένας νοσοκόμος για κάθε άρρωστο της πρώτης τάξης, ένας για κάθε 4 αρρώστους της δεύτερης τάξης, ένας για κάθε 8 αρρώστους της τρίτης τάξης και των απόρων, και ένας για κάθε 6 αρρώστους σε διέγερση.

Σε κάθε περίπτερο, ένας νοσοκόμος ήταν υπεύθυνος για την καθαριότητα με τη βοήθεια δύο ήσυχων ψυχοπαθών. Δεν υπήρχε ξεχωριστή νυκτερινή βάρδια. Οι ημερήσιοι νοσοκόμοι αναλάμβαναν τη νυκτερινή βάρδια ανά δίωρο, ένας ανά όροφο.

Σε διάφορα σημεία ήταν τοποθετημένα συστήματα ελέγχου που ο νυκτερινός νοσοκόμος έπρεπε να σημειώνει κάθε δέκα λεπτά. Ήταν λοιπόν υποχρεωμένος να πηγαινοέρχεται συνέχεια.

Όταν υπήρχε κάποιος άρρωστος με βαριά ψυχοπάθεια ή με ιδέες αυτοκτονίας, η επιτήρηση ήταν σχεδόν συνεχής.

Οι νοσοκόμοι δεν είχαν στολή και κοιμόνταν μαζί με τους αρρώστους. Ο αρχινοσοκόμος είχε ένα δωμάτιο στον πρώτο όροφο, ανάμεσα σε δύο θαλάμους, που μπορούσε να επιτηρεί.

Έτσι, το 1911 ο Dr. Lucien Libert που επισκέπτεται το Δρομοκαϊτείο, έχοντας επισκεφθεί πολυάριθμα ιδρύματα στην Ελλάδα και στην Οθωμανική αυτοκρατορία, θεωρεί ότι μπορούσε να σταθεί επάξια δίπλα στα περισσότερα ευρωπαϊκά ψυχιατρεία, χάρη στην οργάνωσή του και την εξαιρετική του τοποθεσία.

Ακόμη και σήμερα, το Δρομοκαϊτείο αποτελεί κύριο πυλώνα νοσηλείας για τους ψυχωσικούς ασθενείς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΨΥΧΩΣΕΩΝ – Η ΛΑΚΑΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

2.1 Οι ψυχώσεις

Ο Λακάν ξεκινάει το τρίτο σεμινάριό του, το οποίο αναφέρεται στις ψυχώσεις, τονίζοντας εξαρχής: «Λέω το ζήτημα, διότι δεν μπορούμε να μιλήσουμε μονομιάς για τη θεραπεία των ψυχώσεων». Και συνεχίζει:

Τι καλύπτει ο όρος ψύχωση στον ψυχιατρικό χώρο; Η ψύχωση δεν είναι άνοια. Οι ψυχώσεις είναι, εάν προτιμάτε –δεν υπάρχει λόγος να αρνηθούμε την πολυτέλεια να μεταχειρισθούμε τη λέξη- εκείνο που αντιστοιχεί σε ό,τι ανέκαθεν λέγαμε και συνεχίζουμε νομίμως να λέμε τρέλα.

Σε ό,τι έχει γίνει, σε ό,τι συντελείται σήμερα σχετικά με τη θεραπεία των ψυχώσεων, ασχολούνται όλοι πιο πρόθυμα με τις σχιζοφρένιες παρά με τις παράνοιες, το ενδιαφέρον για τις σχιζοφρένιες είναι πολύ πιο ζωηρό και τα αναμενόμενα αποτελέσματα πολύ περισσότερα...

Τάδε έφη Λακάν το 1955!

Εξήντα δύο χρόνια μετά, η σχιζοφρένεια έχει ως όρος επικρατήσει στην ψυχιατρική ορολογία. Ο όρος παράνοια έχει εξοβελιστεί από τα δύο μεγάλα ταξινομικά συστήματα: υπάρχει μόνο ο παρανοϊκός τύπος της σχιζοφρένειας και η παρανοειδής διαταραχή της προσωπικότητας στο DSM IV, καθώς και η παρανοειδής σχιζοφρένεια στο ICD-10. Ο όρος παράνοια είναι του Griesinger και χρονολογείται από το 1845. Στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε από τον Kalbaum και μέσα από αυτόν κέρδισε την αξιοπιστία του, θεωρούμενη η παράνοια ως πάθηση που άπτεται της νόησης και της κρίσης.

Ο Kraepelin, με την κλινική του αυστηρότητα και την ακρίβεια που τον διέκρινε στους ορισμούς του, διέκρινε την παράνοια από την πρόωμη άνοια (dementia praecox), προσδιορίζοντάς την ως «ύπουλη ανάπτυξη, καθοριζόμενη από εσωτερικά αίτια, υπό τη

μορφή σταθερής εξέλιξης ενός επίμονου και αδιασάλευτου παραληρητικού συστήματος, το οποίο σχηματίζεται στη βάση μιας απόλυτης διατήρησης της διαύγειας και της τάξης στη σκέψη, τη βούληση και τη δράση». Η πρώιμη άνοια ήταν όρος που εισήγαγε ο ίδιος, δίνοντας έμφαση στη γνωσιακή έκπτωση (άνοια) και στην πρώιμη έναρξη (πρώιμη) που χαρακτηρίζουν τη νόσο.

Η μονογραφία του Bleuler με τίτλο *Η πρώιμη άνοια ή ομάδες των σχιζοφρενιών*,¹⁷ που εκδόθηκε το 1911, ξεκινά με σύντομες ευχαριστίες στον Kraepelin και στον Φρόυντ, των οποίων η παρουσία διατρέχει τις σελίδες αυτού του εγχειριδίου, που είναι προορισμένο να ονομάσει, να οριοθετήσει και να εξηγήσει μια ομάδα ψυχικών ασθενειών που χαρακτηρίζονται από τη ρήξη της εσωτερικής ενότητας. Σ' αυτόν ανήκει εξ ολοκλήρου ο όρος σχιζοφρένεια και ουσιαστικά αποτελεί μια επανομαδοποίηση των κλινικών οντοτήτων που ο Kraepelin θεωρούσε ως πρώιμη άνοια.

Ωστόσο, η ψυχοπαθολογική σκοπιά του Ελβετού καθηγητή τροφοδοτείται από μηχανισμούς που είχε ανακαλύψει ο Φρόυντ μέχρι τότε, συγκροτώντας μια νοσολογική κατηγορία όπου η ελλειμματικότητα, η οποία κυριαρχούσε στην κρεπελίνια οπτική, υποχωρεί μπροστά στη «σχάση» (spaltung) των ψυχικών λειτουργιών και τα ιδιαίτερα συμπτώματά της: διαταραχές των συνειρμών και της διάθεσης, αμφιθυμία και αυτισμός.

Ο Φρόυντ έδειξε μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την παράνοια απ' ό,τι για τη σχιζοφρένεια, προσδιορίζοντας όμως ως παράνοια μια συστηματοποιημένη παραληρηματική διαταραχή με χρόνια εξέλιξη. Η μελέτη του σχετικά με τα απομνημονεύματα του Schreber (1911)¹⁸ αποτελεί τη βάση της θεωρίας του για την παράνοια και την ψύχωση. (Ο Daniel Paul Schreber ήταν ένας δικαστής του Εφετείου της Δρέσδης ο οποίος έγραψε μία εξιστόρηση του παραληρήματος και των ψευδαισθήσεών του.)

Παρ' όλο που ορισμένοι αγγλοσάξονες ψυχαναλυτές, κυρίως κλαϊνικοί, ασχολήθηκαν με την περιγραφή της σχιζοφρένειας, αποβλέποντας στο να την αναγάγουν σε παράδειγμα ψύχωσης, ο Λακάν, καθώς επίσης και άλλοι ψυχαναλυτές,

¹⁷ E. Bleuler, *Dementia Praecox or the group of schizophrenias*, International University Press, Νέα Υόρκη 1950.

¹⁸ D.-P. Schreber, *Memories of my nervous illness*, Wm. Dawson & Sons, Λονδίνο 1955.

πιστοί στη φροϋδική πορεία, κατέστησαν την ερμηνεία της παράνοιας μοντέλο ερμηνείας των ψυχώσεων και του παραληρήματος.

Το ενδιαφέρον του Λακάν για την ψύχωση προηγείται χρονικά του ενδιαφέροντός του για την ψυχανάλυση. Η διδακτορική του διατριβή (1932) αφορά σε μία ψυχωσική γυναίκα την οποία αποκαλεί «Aimée» (Αγαπημένη). Έτσι, αν και η πρώτη φροϋδική προσέγγιση του ασυνειδήτου γίνεται μέσω της νεύρωσης, η πρώτη προσέγγιση του Λακάν λαμβάνει χώρα μέσα από την ψύχωση και αποτελεί μία από τις πιο σημαντικές και πρωτότυπες συνεισφορές του έργου του.

2.2 Η πρώτη μεγάλη θεωρητικοποίηση του Λακάν με βάση την πρωτοκαθεδρία του συμβολικού – Ο αποκλεισμός του Ονόματος-του-Πατέρα

Στο τρίτο σεμινάριο του Λακάν, το 1955-56, αναπτύσσονται οι βασικές συνιστώσες της αρχικής λακανικής προσέγγισης. Η ψύχωση ορίζεται ως μία από τις τρεις κλινικές δομές, ως εκείνη η κλινική δομή που προσδιορίζεται από τη λειτουργία της διάκλεισης του Ονόματος του Πατρός (Ο-τ-Π). Βασική λακανική έννοια, το Ο-τ-Π (Nom-du- Père, Name-of-the-Father)¹⁹ στην πρώτη μεγάλη θεωρητικοποίηση του Λακάν καθίσταται το θεμελιακό σημαίνον που επιτρέπει την ομαλή ροή της σημασίας. Το θεμελιακό αυτό σημαίνον, από τη μία προσδίδει μία ταυτότητα στο υποκείμενο (το ονομάζει και το θέτει εντός συμβολικής τάξης), ενώ από την άλλη σηματοδοτεί την οιδιπόδεια απαγόρευση, το «όχι» του ταμπού της αιμομιξίας. Ο συμβολικός πατέρας δεν είναι υπαρκτό πρόσωπο, αλλά μία θέση, μία λειτουργία. Είναι, επομένως, συνώνυμος με τον όρο «πατρική λειτουργία». Η λειτουργία αυτή δεν είναι άλλη από την επιβολή του Νόμου

¹⁹ Όνομα-του-Πατέρα (γ.: Nom-du-Père-a.: Name-of-the-Father). Όταν η έκφραση «το όνομα του πατέρα» εμφανίζεται για πρώτη φορά στο έργο του Λακάν, στην αρχή της δεκαετίας του 1950, παρατίθεται χωρίς κεφαλαία γράμματα και αναφέρεται γενικά στον απαγορευτικό ρόλο του ΠΑΤΕΡΑ ως εκείνου που επιβάλλει το ταμπού της αιμομιξίας στο οιδιπόδειο σύμπλεγμα (δηλαδή στον συμβολικό πατέρα): «στο όνομα του πατέρα θα πρέπει ακριβώς να αναγνωρίσουμε το στήριγμα της συμβολικής λειτουργίας που, από την ανατολή της ιστορίας, έχει ταυτίσει το πρόσωπό του με τη φιγούρα του νόμου» (E, 67). Από την αρχή ο Λακάν παίζει με την ομοηχία ανάμεσα στην έκφραση *le nom du père* και *le «non» du père* (το «όχι» του πατέρα), για να επισημάνει τη νομοθετική και απαγορευτική λειτουργία του συμβολικού πατέρα.

[D. Evans, *Εισαγωγικό Λεξικό της Λακανικής Ψυχανάλυσης*, μτφ. Γιάννης Σταυρακάκης, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005.]

και τη ρύθμιση της επιθυμίας στο οιδιπόδειο σύμπλεγμα, την παρέμβαση στη φαντασιακή δυαδική σχέση ανάμεσα στη μητέρα και το παιδί, με σκοπό την εισαγωγή μιας αναγκαίας «συμβολικής απόστασης» μεταξύ τους.²⁰ «Η αληθινή λειτουργία του πατέρα ... είναι κυρίως να ενώνει (και όχι να θέτει σε αντίθεση) μια επιθυμία με τον Νόμο».²¹ Αν και ο συμβολικός πατέρας δεν είναι ένα υπαρκτό υποκείμενο, αλλά μια θέση στη συμβολική τάξη, ένα υποκείμενο μπορεί να καταλάβει αυτήν τη θέση, αν ασκήσει την πατρική λειτουργία. Εντούτοις, ο συμβολικός πατέρας δεν παρεμβαίνει συνήθως μέσα από κάποιον που ενσαρκώνει αυτήν τη λειτουργία, αλλά με έναν καλυμμένο τρόπο, μέσα από τη μεσολάβηση, για παράδειγμα, του λόγου της μητέρας.²²

Το Ο-τ-Π είναι μια προσπάθεια διατύπωσης της επιθυμίας της μητέρας που επιτρέπει να εγκατασταθούν ειρηνικοί κοινωνικοί δεσμοί μέσω της τάξης της ομιλίας, του λόγου. Η λειτουργία του Ο-τ-Π διαχωρίζει λοιπόν το υποκείμενο από το αντικείμενο της πρωταρχικής απόλαυσης. Προκύπτει έτσι ένα ανικανοποίητο και μία δυσαρέσκεια, τα οποία αποτελούν τις γενεσιουργούς αιτίες της αναζήτησης του χαμένου αντικειμένου και συγκροτούν έτσι την επιθυμία. Όταν ο πατρικός νόμος επιβάλλει τη λειτουργία του, το υποκείμενο ενσωματώνει το σημαίνον και αποκόπτεται του μητρικού στήθους, που αρχικά αποτελούσε στη φαντασίωση τμήμα του δικού του σώματος, κι έτσι αδειάζει ακόμη και αυτό από την απόλαυση, την οποία τοποθετεί εν τέλει σε μία εκτός σώματος φαλλική διάσταση. Το παιδί, στοχεύοντας στην επιθυμία της μητέρας, αν διακρίνει ότι η μητρική επιθυμία είναι προσανατολισμένη από το Ο-τ-Π, προσπαθεί να προσαρμοστεί σε ό,τι αντιλαμβάνεται στο Ο-τ-Π. Αν διακρίνει στον πατέρα ένα επιθυμητό γνώρισμα για τη μητέρα, προσπαθεί να προσλάβει αυτό το γνώρισμα. Ταυτίζεται για να έχει πρόσβαση στην επιθυμία της μητέρας. Με αυτό τον τρόπο εγγράφονται όλες οι ιδανικές θέσεις. Ταυτόχρονα λοιπόν με την απαγόρευση της αιμομιξίας, το Ο-τ-Π σηματοδοτεί για το παιδί το γεγονός ότι οι ανάγκες του μπορούν να περιμένουν. Στον δεσμό που το παιδί έχει με τον Άλλο, όχι μόνο δεν θα απειλείται η επιβίωσή του αν δεν

²⁰J. Lacan, *Le Séminaire, Livre IV: La relation d'objet*, Seuil, Παρίσι 1994, σ. 161.

²¹J. Lacan, *Écrits: The First Complete Edition in English*, μτφ. Bruce Fink, W. W. Norton and Company, Νέα Υόρκη 2006, σ. 321.

²²J. Lacan, *Le Séminaire, Livre IV : La relation d'objet*, ό.π., σ. 276.

ικανοποιούνται άμεσα οι ανάγκες του, αλλά θα μπορέσει να βρει μία επιπλέον ευχαρίστηση στο γεγονός ότι δεν θα ικανοποιείται άμεσα.

Οι ενορμήσεις που ζητούσαν μία άμεση ικανοποίηση, χωρίς ιεράρχηση, θα διαταχθούν βαθμιαία και ο ζωντανός οργανισμός του μπορεί να συγκροτήσει ένα σώμα επιθυμητό και συμβολοποιημένο, γιατί αυτή η οργάνωση πέρασε μέσα από τις λέξεις. Η πατρική λειτουργία επιτρέπει στο παιδί να αποκτήσει ένα σώμα.

Όταν το σημαίνον αυτό δεν ενσωματώνεται στο συμβολικό σύμπαν του ομιλόντος,²³ υπάρχει διάκλειση, αποκλεισμός του Ο-τ-Π, και είμαστε ήδη στην ψύχωση. Η ψυχωσική δομή προκύπτει επομένως από μία συγκεκριμένη δυσλειτουργία του οιδιπόδειου συμπλέγματος, από μία έλλειψη στην πατρική λειτουργία. Δεν έχει επιτελεσθεί η πατρική μεταφορά. Εκείνο που χαρακτηρίζει την ουσία της ψυχωσικής δομής είναι η απουσία του συμβολικού πατέρα.

Στη λακανική προσέγγιση, έχει ιδιαίτερη σημασία η διάκριση ανάμεσα στην ψύχωση, που είναι μία κλινική δομή, και σε ψυχωσικά φαινόμενα, όπως το παραλήρημα και οι ψευδαισθήσεις. Δύο είναι οι απαραίτητες προϋποθέσεις από τις οποίες εξαρτάται η εμφάνιση ψυχωσικών φαινομένων: το υποκείμενο θα πρέπει να έχει ψυχωσική δομή και «το Ο-τ-Π, διακλεισμένο, δηλαδή που ποτέ δεν ήρθε στη θέση του Άλλου, θα πρέπει να κληθεί σε συμβολική αντιπαράθεση με το υποκείμενο».²⁴ Εν τη απουσία της πρώτης συνθήκης, καμία αντιπαράθεση με το πατρικό σημαίνον δεν πρόκειται ποτέ να οδηγήσει σε ψυχωσικά φαινόμενα. Ένας νευρωτικός δεν μπορεί ποτέ να γίνει ψυχωσικός, όπως υπογραμμίζει ο Λακάν στη γνωστή του φράση «Δεν γίνεται τρελός όποιος θέλει».²⁵ Αυτό είναι το αποφασιστικό βήμα του Λακάν για τη δομική διάκριση. Κάθε υποκείμενο παρουσιάζει είτε νευρωσική, είτε ψυχωσική, είτε διαστροφική δομή. Δεν υπάρχει πέρασμα από τη μία δομή στην άλλη. Εν τη απουσία της δεύτερης συνθήκης, η ψυχωσική δομή θα παραμείνει λανθάνουσα. Είναι λοιπόν πιθανό για ένα υποκείμενο να έχει ψυχωσική δομή και να μην εμφανίσει ποτέ παραληρήματα ούτε και να βιώσει ψευδαισθήσεις. Όταν συγκλίνουν και οι δύο προϋποθέσεις,

²³ parlêtre

²⁴ J. Lacan, *Écrits: The First Complete Edition in English*, ό.π., σ. 217

²⁵ Ζ. Λακάν, *Σεμινάριο Τρίτο: Οι ψυχώσεις*, Επιμ. Βλ. Σκολίδη, Ψυχογίος, Αθήνα 2005, σ. 29.

«πυροδοτείται» η ψύχωση, εκδηλώνεται δηλαδή η λανθάνουσα ψύχωση μέσα από ψευδαισθήσεις και/ή παραληρήματα.

Ο Λακάν θεμελιώνει την επιχειρηματολογία του σε μια διεξοδική ανάγνωση της περίπτωσης Schreber. Ισχυρίζεται ότι η ψύχωση του Schreber πυροδοτήθηκε, εκλύθηκε, τόσο από την αποτυχία του να αποκτήσει παιδί, όσο και από την εκλογή του στη θέση του προέδρου του δικαστικού σώματος. Οι δύο αυτές εμπειρίες τον έφεραν αντιμέτωπο με το ζήτημα της πατρότητας στο πραγματικό,²⁶ κι έτσι έφεραν το Ο-τ-Π σε συμβολική αντίθεση με το υποκείμενο.

Θα δούμε πώς και στην περίπτωση του συγγραφέα μας το Ο-τ-Π, διακλεισμένο, ερχόμενο σε συμβολική αντιπαράθεση με το υποκείμενο Μιχαήλ Μητσάκης, θα οδηγήσει στην εκδήλωση του διωκτικού παραληρήματος και στον εγκλεισμό του σε ψυχιατρική κλινική.

2.3 Ο ύστερος Λακάν: Από το υποκείμενο στο ομιλ-όν – Η πρωτοκαθεδρία του

Πραγματικού

Lalangue

Από το σύμπτωμα στο σύνθωμα

Όπως πολύ εύστοχα επισημαίνει ο Γιάννης Γραμματόπουλος στη διδακτορική του διατριβή,²⁷ μια επαναλαμβανόμενη αναφορά στη λακανική προσέγγιση της ψύχωσης ήταν ότι τα συμπτώματα, όπως και τα στοιχειώδη φαινόμενα, είναι μια εκδήλωση της επανεμφάνισης αυτού που δεν συμβολοποιήθηκε στο πραγματικό.²⁸ Χάρη στην έμφαση που δόθηκε στην έννοια της απόλαυσης στη δεκαετία του 1960, η επανεμφάνιση μπορεί να θεωρηθεί ως ένα είδος απορρυθμισμένης απόλαυσης. Αυτό που υπάρχει πριν την έλευση του υποκειμένου δεν είναι πια απλά μια απορρυθμισμένη σειρά σημαινόντων,

²⁶ Το πραγματικό αποτελεί στη λακανική θεωρία μαζί με το συμβολικό και το φαντασιακό, μία από τις τρεις τάξεις με βάση τις οποίες είναι δυνατόν να περιγραφούν όλα τα ψυχικά φαινόμενα.

²⁷ I. Grammatopoulos, *Conceptualization and Treatment of Schizophrenia in Lacanian Psychoanalysis: Towards a Clinic of the Sinthome*, διδακτορική διατριβή, Middlesex University, Λονδίνο 2016.

²⁸ J. Lacan, *The Seminar of Jacques Lacan*, book III : *The Psychoses*, Routledge, Λονδίνο 1993.

ένα μίγμα συμβολικού και φαντασιακού, αλλά το πεδίο της απόλαυσης. Αυτό το πεδίο, το οποίο το υποκείμενο συναντά κατά την αλλοτρίωσή του, είναι μια γλώσσα που τραυματίζει, σημαδεύει.²⁹ Είναι μια γλώσσα που έχει τις ρίζες της στο πραγματικό.³⁰

Ο Λακάν³¹ θα προτείνει ένα νέο όνομα για αυτήν: *lalangue* («μητρογλώσσα» είναι μια μετάφραση που έχει προταθεί), όρος που υποδεικνύει ότι θέλησε να είναι κατά το δυνατόν εγγύτερα με τη λέξη *lallation*.³² Θα υποστηρίξει ότι δεν αποσκοπεί στην επικοινωνία, υπογραμμίζοντας την απόστασή της από τη γλώσσα.

Στη *lalangue* λοιπόν, όπως και στο ψέλλισμα του βρέφους, το σημαίνον δεν έχει αξία επικοινωνίας, δεν κάνει έκκληση σε τίποτα, εμφανίζεται όταν η ανάγκη έχει ικανοποιηθεί, είναι μία αυτούσια απόλαυση. Η μητρογλώσσα δημιουργείται από S_1 που οδηγούν στο S_2 ,³³ γεγονός που τα εξομοιώνει με γράμματα. Η αναπαράσταση του υποκειμένου περνάει από αυτά τα S_1 , που είναι φορείς απόλαυσης και των οποίων τα επιτελέσματα είναι συναισθήματα.³⁴

Η *lalangue* είναι αυτό που θεμελιώνει την ομιλία ενός ομιλούντος σώματος. Δεν είναι κάτι οικουμενικής ισχύος. Δεν προϋπάρχει ως έμφυτη δομή, όπως λέει ο Τσόμσκι, που τη φέρουμε με τη γέννησή μας. Δεν υπάρχει σαν μια μεγάλη δομή που ενυπάρχει στον Άλλο – όπως είναι το γλωσσικό σύστημα, που ενυπάρχει στον Άλλο.³⁵ Είναι η

²⁹ J. A. Miller, « Le tout dernier Lacan », *Orientation Lacanienne III*, 9, (2006-2007), σεμινάριο, ανέκδοτο.

³⁰ C. Soler, «The paradoxes of the symptom in psychoanalysis», στο J. M. Rabaté (επιμ.), *The Cambridge Companion to Lacan*, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ 2003, σ. 86-101.

³¹ J. Lacan, «L'Étourdit », στο J.A Miller (επιμ.), *Autres écrits*, Seuil, Παρίσι 2001, σ. 449-495.

³² J. Lacan, « Conférence à Genève sur le symptôme », *Bloc-notes de la psychanalyse*, 5, Γενεύη 1975, σ. 11.

³³ Ο Λακάν υιοθετεί τη θέση του Σωσσύρ ότι στη γλώσσα δεν υπάρχουν παρά διαφορές, ότι δηλαδή η αξία ενός σημαίνοντος έγκειται στη διαφορά του σε σχέση με τα άλλα. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορούμε να θέσουμε ένα σημαίνον, έστω S_1 , από μόνο του. Μπορούμε να το θέσουμε στις διαφοριστικές του σχέσεις με ένα άλλο, έστω S_2 .

³⁴ J. Lacan, *Le Séminaire*, livre XX: *Encore*, Seuil, Παρίσι 1975, σ. 126.

³⁵ Το 1955, ο Lacan εισάγει τη διάκριση ανάμεσα στον «μικρό άλλο» (τον «άλλο») και τον «μεγάλο Άλλο» (τον «Άλλο») (Σ2, κεφ.19), μια διάκριση που παραμένει κομβική στο υπόλοιπο του έργου του. Εφεξής στη λακανική άλγεβρα, ο μεγάλος Άλλος γράφεται ως A (με αρχικό γράμμα κεφαλαίο, από το γαλλικό *Autre*) και ο μικρός άλλος γράφεται ως a (με πεζά και πλάγια γράμματα, από το γαλλικό *autre*). Ο Lacan θεωρεί ότι η αναγνώριση αυτής της διάκρισης είναι θεμελιώδης για την αναλυτική πρακτική. Ο αναλυτής οφείλει να «εμποτιστεί επαρκώς» από τη διαφορά ανάμεσα στο A και το a (E, 140), έτσι ώστε να θέσει τον εαυτό του στον τόπο του Άλλου και όχι του άλλου (Ec, 454).

Ο μεγάλος Άλλος αναφέρεται στη ριζική ετερότητα, μια ετερότητα που υπερβαίνει την απατηλή ετερότητα του φαντασιακού, επειδή δεν μπορεί να ενσωματωθεί μέσω ταύτισης. Ο Lacan εξισώνει τη ριζική αυτή

κατάσταση της ομιλίας, όταν το σώμα αρχίζει να μιλάει. Όχι επειδή η παιδική ηλικία είναι ένα στάδιο της ανάπτυξης. Αλλά επειδή το παιδί, και για αυτόν το λόγο μας ενδιαφέρει στα παιδιά, είναι ένα ον που έχει άμεση σχέση με τη *lalangue*. Είναι αυτό που συνοδεύει το ομιλούν σώμα μας, που μας καθιστά ομιλ-όντα. Και ακριβώς για αυτό, στο ΧΧ Σεμινάριο, ο Λακάν αναφέρει ότι «Αυτό που είναι πρώτο δεν είναι το γλωσσικό σύστημα. Το πρώτο είναι η *lalangue*». Και «το γλωσσικό σύστημα είναι η γνώση που προσπαθεί κανείς να αποκτήσει αναφορικά με τη λειτουργία της *lalangue*».³⁶

Ο Γραμματόπουλος συνεχίζει τονίζοντας ότι η *lalangue* αναφέρεται στον μοναδικό τρόπο μέσα από τον οποίο ένα υποκείμενο ενσωματώνει την κοινή γλώσσα.³⁷ Είναι ο πρώτος παρτενέρ του υποκειμένου.³⁸ Είναι ένα συμβολικό χωρίς μεταφορά.³⁹ Ο Λακάν⁴⁰ έχει περιγράψει αυτή την κατάσταση στο παρελθόν ως την «πρώτη στιγμή της συμβολοποίησης»,⁴¹ ως μια διατομή του συμβολικού με το πραγματικό χωρίς τη διαμεσολάβηση του φαντασιακού.

Την περίοδο κατά την οποία εισάγει τη *lalangue*, ο Λακάν⁴² θα μιλήσει για «*moterialism*» κάνοντας ένα λογοπαίγνιο με τη λέξη «*mot*» (λέξη) και «*materialism*» (υλισμός), υποδεικνύοντας την υλική επίδραση της *lalangue* που πλήττει το σώμα, την υλική σύστασή της. Ωστόσο, αν, χάρη στην απώθηση, για τα νευρωσικά υποκείμενα αυτό δεν είναι συνειδητό, για τους ψυχωσικούς αυτό δεν συμβαίνει απαραίτητα.

ετερότητα με τη γλώσσα και το νόμο, κι έτσι ο μεγάλος Άλλος εγγράφεται στην τάξη του συμβολικού. Πράγματι ο μεγάλος Άλλος είναι το συμβολικό στο βαθμό που λαμβάνει ιδιαίτερη μορφή για κάθε υποκείμενο. Ο Άλλος είναι λοιπόν τόσο ένα άλλο υποκείμενο, στη ριζική του ετερότητα και τη μη ενσωματώσιμη μοναδικότητά του, όσο και η συμβολική τάξη που διαμεσολαβεί τη σχέση με αυτό το άλλο υποκείμενο. Ο Άλλος πρέπει πρώτα απ' όλα να αντιμετωπίζεται ως τόπος στον οποίο συγκροτείται ο λόγος (Σ3, 274) [D. Evans, *Εισαγωγικό Λεξικό της Λακανικής Ψυχανάλυσης*, μτφ. Γιάννης Σταυρακάκης, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005.]

³⁶ Ζ. Λακάν, *Σεμινάριο ΧΧ: Ακόμη*, μτφ. Βλ. Σκολίδης, Ψυχογιός, Αθήνα 2011, σ. 323.

³⁷F. Biagi-Chai, *Le cas Landru: À la lumière de la psychoanalyse* [The case of Landru in light of psychoanalysis], Éres, Παρίσι 2014.

³⁸ J.L. Gault, «Two Statues of Symptom “Let us turn to Finn Again”», στο V.Voruz, & B.Wolf (επιμ.), *The Later Lacan. An Introduction*, State University of New York Press, Άλμπανι 2007, σ. 73-82.

³⁹ C. Soler, *Lacan – The Unconscious Reinvented*, Karnac, Λονδίνο 2014.

⁴⁰J. Lacan, *The Seminar of Jacques Lacan*, book III : *The Psychoses*, ό.π.

⁴¹ Στο ίδιο, σ. 320.

⁴² J. Lacan, *The Seminar of Jacques Lacan*, book XX: *On Feminine Sexuality, the Limits of Love and Knowledge*[1972a-73c], W.W.Norton & Company, Νέα Υόρκη και Λονδίνο 1999.

J. Lacan, *Le Séminaire*, livre XXIII: *Le sinthome*, Seuil, Παρίσι 2005.

J. Lacan, «Geneva lecture on the symptom»[1976a], *Analysis*, 7-25, 1989.

Θεωρώντας μαζί με τον Λακάν τα ψυχωσικά υποκείμενα ως αποσυνδρομητές του ασυνειδήτου, αυτό που παρατηρούμε είναι ότι η *lalangue* επιστρέφει συνεχώς στη γλώσσα.

Οστόσο, έστω και αν τα σχιζοφρενικά υποκείμενα αποκλείονται από το ασυνείδητο, όπως είναι επίσης αποκλεισμένα από τους εγκατεστημένους λόγους, δεν υπάρχει παρόμοια ένδειξη για τον καινούργιο όρο που επινόησε ο Λακάν για να αντικαταστήσει το φροϋδικό ασυνείδητο: *parlêtre*, ομιλ-όν. Το ομιλ-όν αφορά την πραγματική πλευρά του ασυνειδήτου.⁴³ Το ομιλ-όν έχει ένα σώμα, αντί να είναι ένα σώμα,⁴⁴ χάρη σε μία απόλαυση που συλλαμβάνεται μέσω του λόγου. Δεν είναι μια άρθρωση σημαινόντων σύμφωνα με συγκεκριμένους κανόνες, όπως είναι το ασυνείδητο, αλλά είναι «μολυσμένο» από την απόλαυση της *lalangue*.

Ο Τζόυς είναι εξαιρετικό παράδειγμα για το πώς ένα ομιλ-όν καταφέρνει να αποκτήσει ένα σώμα στηριζόμενο, σε μια συνθωματική λειτουργία, πάνω στη *lalangue*.⁴⁵

Τη δεκαετία του '70, ο Λακάν λοιπόν προχωράει σε μια θεωρητική αναβάθμιση της προσέγγισής του για την ψύχωση και την αναδιατυπώνει επικεντρώνοντάς τη γύρω από την έννοια των «βορρόμειων κόμβων». Τα τρία δακτυλίδια του κόμβου αντιπροσωπεύουν τις τρεις τάξεις: το πραγματικό, το συμβολικό και το φαντασιακό. Ενώ στη νεύρωση τα τρία δακτυλίδια συνδέονται μεταξύ τους με έναν συγκεκριμένο τρόπο, στην ψύχωση αποσυνδέονται. Αυτή η ψυχωσική αποσύνδεση είναι δυνατόν να αποφευχθεί με ένα συμπτωματικό μόρφωμα που δρα ως τέταρτο δακτυλίδι, το οποίο συγκρατεί τα άλλα τρία μεταξύ τους. Αυτός ο επιπλέον κρίκος αποτελεί το σύνθωμα και θεωρείται ότι επιτελεί τη λειτουργία του Ο-τ-Π. Υπάρχουν, λοιπόν, ψυχωσικοί στους οποίους υπάρχει κάτι που λειτουργεί ως Ο-τ-Π. Και έτσι, μπορεί να μην έχει επιτελεστεί η πατρική μεταφορά, αλλά συγκροτείται η παραληρηματική μεταφορά.

Ο Λακάν εισάγει τον όρο *σύνθωμα*⁴⁶ το 1975 ως τίτλο του σεμιναρίου του 1975-1976, όπου, συνεχίζοντας την προσέγγισή του με βάση την τοπολογία, την οποία στο

⁴³ J. A. Miller, «The Unconscious and the speaking body», *Hurly-Burly*, 12, 2015, σ. 119-132.

C. Soler, *Lacan – The Unconscious Reinvented*, ό.π.

⁴⁴ J.A. Miller, «The Unconscious and the speaking body», ό.π.

⁴⁵ Στο ίδιο.

σεμινάριο της προηγούμενης χρονιάς είχε χρησιμοποιήσει στην ανάλυση του βορρόμειου κόμβου, καταλήγει σε έναν καινούργιο ορισμό του συμπτώματος στο πλαίσιο της τοπολογικής θεώρησης του υποκειμένου. Η θεωρητική αυτή μεταστροφή από τη γλωσσολογία στην τοπολογία επεκτείνει τη θεωρία των βορρόμειων κόμβων, η οποία είχε προταθεί στο RSI ⁴⁷ ως η ουσιαστική δομή του υποκειμένου, προσθέτοντας το σύνθωμα ως το τέταρτο δαχτυλίδι στην τριάδα του πραγματικού, του συμβολικού και του φαντασιακού, ως το δαχτυλίδι που δένει έναν κόμβο ο οποίος συνεχώς κινδυνεύει να αποσυνδεθεί. Από τη στιγμή που το νόημα αποτελεί ήδη τμήμα του κόμβου, στη συμβολή του συμβολικού με το φαντασιακό, συνεπάγεται ότι η λειτουργία του συνθώματος, που παρεμβαίνει για να δέσει το πραγματικό με το συμβολικό και το φαντασιακό, εντοπίζεται αναπόφευκτα πέραν του νοήματος. Ακριβώς για αυτόν το λόγο ο Λακάν θεωρεί ότι το σύμπτωμα του Τζόους είναι ένα σύμπτωμα που δεν αναλύεται.⁴⁸ Την ίδια ώρα, τοποθετεί το υποκείμενο Τζόους στο άκρο ενός κοινωνικού δεσμού, θέση από την οποία μπορεί να υπάρξει και, κατά έναν τρόπο, όχι απλά να ζήσει, αλλά να ζήσει διάσημος και επιτυχημένος.

Αυτό το σύμπτωμα, όμως, που συμπληρώνεται από το θέλω του Τζόους για δημοσίευση των έργων του, μετατρέπεται σε σύνθωμα. Το σύνθωμα τού επιβάλλει τη δημοσίευση, και έτσι από την απόλαυση της γραφής, του γράμματος ως τέτοιου, που είναι εκτός νοήματος, περνάει στην απόκτηση ενός Ονόματος του Πατέρα (Ο-τ-Π), που είναι το όνομά του. Και αυτό είναι το παράδοξο στον Τζόους: Δεν κατέχει το Ο-τ-Π. Φτιάχνει ο ίδιος ένα Ο-τ-Π.

Σημειώνουμε πάλι εδώ ότι το Ο-τ-Π είναι μία συσκευή που επιτρέπει στην αρχή της ευχαρίστησης να ανακτηθεί και στην ένταση να μειωθεί, επιτρέποντας σε κάποιον να συμπεριφέρεται, λίγο-πολύ, με σωστό τρόπο απέναντι στην απόλαυση. Με άλλα λόγια,

⁴⁶ Ο όρος *sinthome* (σύνθωμα), όπως επισημαίνει ο Λακάν, είναι ένας αρχαϊκός τρόπος γραφής εκείνου που σήμερα ονομάζουμε σύμπτωμα (*symptôme*).

⁴⁷ Πρόκειται για το XXII Σεμινάριο του Λακάν (ακαδημαϊκό έτος 1974-1975), το οποίο παραμένει ανέκδοτο.

⁴⁸ Ο Τζέιμς Τζόους, ο γνωστός Ιρλανδός συγγραφέας, αποτελεί έναν δημιουργό της τέχνης του μη νοήματος, μιας λογοτεχνίας του παράδοξου, η οποία χρησιμοποιεί το γράμμα όχι στην υπηρεσία του νοήματος, αλλά της καταστροφής κάθε νοήματος, για να θριαμβεύσει το αίνιγμα. Δεν υπάρχουν στοιχεία που να δείχνουν ότι ο Τζόους παρουσίασε έκλυση ψύχωσης κατά τη διάρκεια της ζωής του.

είναι αυτό που επιτρέπει στη σχέση με τη γλώσσα να είναι αμβλυμένη και μετριασμένη. Το γεγονός ότι έχουμε μία σχέση με τη γλώσσα μπορεί να οδηγήσει το ανθρώπινο ζώο στην τρέλα. Το χαζό δώρο που διαταράσσει το ανθρώπινο είδος είναι η σχέση με τη γλώσσα. Αυτό καθιστά το Ο-τ-Π αναγκαίο με σκοπό να διορθώσει το χειρότερο από αυτό που η σχέση με τη γλώσσα εμπεριέχει, να αμβλύνει την απόλαυση και να συνδέσει το σημαίνον με το σημαινόμενο. Όλα όσα υπηρετούν αυτόν το σκοπό είναι καλά. Το Ο-τ-Π είναι το φάρμακο, την ίδια στιγμή αρρώστια και θεραπεία. Έτσι, εμφανίζεται σαν μια συνάρτηση που μπορεί να υποστηρίζεται από διάφορα στοιχεία τα οποία πλέον παίζουν ρόλο Ο-τ-Π.

Ο Λακάν μας υπενθύμισε ότι ο Τζόους επιθυμούσε να καταστήσει το όνομά του αθάνατο, να κάνει τον εαυτό του ένα όνομα και, καθιστώντας το αθάνατο, να του δώσει μία θέση στην παγκόσμια μνήμη. Ο Λακάν κάνει λόγο για την πατρική αποτυχία –πηγή δεινών για τον Τζόους—και το γεγονός ότι κατάφερε να φτιάξει μία εκδοχή του Ο-τ-Π με το δικό του κύριο όνομα. Ήθελε να απασχολεί τη μνήμη των ανθρώπων, να κάνει τους ακαδημαϊκούς να γράφουν για εκείνον για τρεις αιώνες – με ένα τεχνητό Ο-τ-Π, φτιαγμένο από το δικό του κύριο όνομα.

Με τον Τζόους βλέπουμε, λοιπόν, πώς κάποιος δεν έχει και δημιουργεί, κατά έναν τρόπο, το δικό του Ο-τ-Π. Το γράψιμο και η έκδοση των βιβλίων του είναι το δικό του Ο-τ-Π, το «σύνθωμά» του. Και ως υποκείμενο είναι ο γιος του συμπτώματός του. Επομένως, στην ερώτηση αν το ψυχωσικό υποκείμενο Τζόους είναι τρελός, η απάντηση είναι όχι, κι αυτό γιατί υπάρχει η αναπλήρωση που σχετίζεται με την καλλιτεχνική του υπόσταση και συνίσταται στη συγγραφή και στην έκδοση των βιβλίων του.

Δεν είναι άρα καθόλου περίεργο ότι ο Λακάν θα πει : «Δίνω στον Τζόους τίποτα λιγότερο από το κύριο όνομά του, αυτό με το οποίο, πιστεύω, θα αναγνώριζε τον εαυτό του».⁴⁹ Σημαίνει αυτό ότι θα αποδεχόταν να ορίζεται το είναι του από το έργο του. Είναι το δικό του «Είσαι αυτό». Ίσως ο Τζόους να αποδεχόταν να αναγνωρίσει τον εαυτό του σε ένα σύνθωμα, στον βαθμό που αυτό θα τάραζε τη λογοτεχνία και τον πολιτισμό. Είναι περίεργο να λέμε ότι ο Τζόους θα αναγνώριζε τον εαυτό του στο όνομά του. Τι είδους

⁴⁹ J. Lacan, *Le Séminaire*, livre XXIII : *Le sinthome*, ό.π.

αναγνώριση αυτό εμπεριέχει; Ο Τζόυς ήξερε ότι κάτι έλειπε από το όνομά του, αυτό είναι βέβαιο, και ότι το έργο του το συμπλήρωνε. Επιπλέον, πέρα από το έργο, υπάρχει και η φιλοδοξία του.

Ο Λακάν το λέει ξεκάθαρα στη διάλεξη της 9ης Δεκεμβρίου 1975 («Le sinthome») :

Πάντοτε λοιπόν είναι από τον Τζόυς που θα προσέγγιζα αυτό τον τέταρτο όρο, στον βαθμό που συμπληρώνει τον κόμβο που φτιάχνεται από το Φαντασιακό, το Συμβολικό και το Πραγματικό. Όλο το πρόβλημα έγκειται σε αυτό το ερώτημα: πώς μια τέχνη στοχεύει με έναν καθαρά προφητικό τρόπο να υποστασιοποιήσει το σύνθωμα μέσα στη συνεκτικότητά του, αλλά εξίσου και μέσα στο γεγονός ότι εξίσταται όπως και μέσα στην τρύπα του;

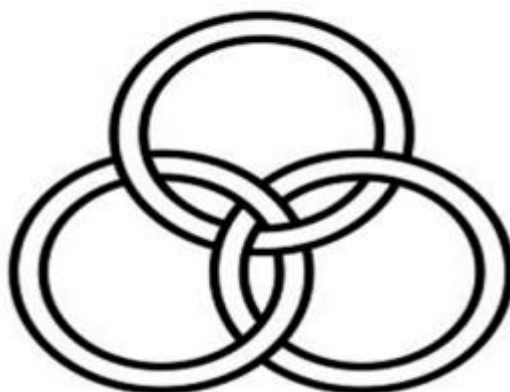
Αυτό τον τέταρτο όρο, για τον οποίο θέλησα να σας δείξω απλά σήμερα ότι είναι σημαντικός στον βορρόμειο κόμβο, πώς κάποιος μπόρεσε να στοχεύσει με την τέχνη του να τον καταστήσει τέτοιο, σε σημείο που να τον προσεγγίσει όσο το δυνατόν από πιο κοντά.⁵⁰

Με το σεμινάριο του 1975-1976 παρουσιάζεται μία μετακίνηση, μία θεωρητική αναβάθμιση στη σκέψη του, από τη σύλληψη του συμπτώματος ως ενός μηνύματος που είναι δυνατόν να αποκωδικοποιηθεί αναφορικά με το ασυνείδητο που «είναι δομημένο σαν γλώσσα», σε μία οπτική που το θεωρεί ως το ίχνος του ιδιαίτερου τρόπου της απόλαυσης του υποκειμένου. Επομένως, το σύνθωμα παραπέμπει σε ένα σημαίνον μόρφωμα πέρα από οποιαδήποτε ανάλυση, σε έναν πυρήνα απόλαυσης που δεν είναι προσιτός στο συμβολικό. Δεν απαιτεί κάποιο είδος αναλυτικής «διάλυσης», το σύνθωμα είναι εκείνο που μας επιτρέπει να ζούμε προσφέροντας μια μοναδική οργάνωση της απόλαυσής μας.

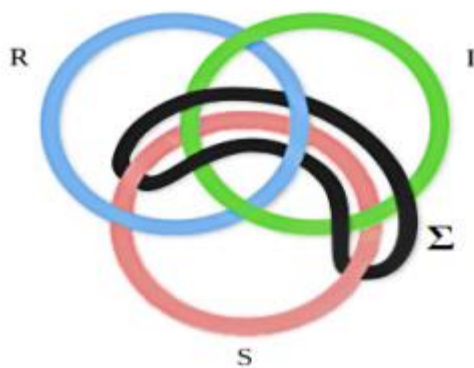
⁵⁰ Στο ίδιο.

Υπάρχει λοιπόν το γενικό σύμπτωμα της ιατρικής και η προσωπική μας συμπτωματική κατασκευή που μας επιτρέπει να ζούμε εντός της κοινωνίας των ανθρώπων, δηλαδή το σύνθωμά μας.

Θα δούμε πώς ακριβώς η απόπειρα συνθώματος στην οποία προέβη ο συγγραφέας μας δεν τελεσφόρησε και αυτό οδήγησε στην έξοδό του από τον κοινωνικό δεσμό.

Σχήμα 1. Βορρόμειος κόμβος

Σχήμα 2. Σύνθωμα

R (réel) : πραγματικό

S (symbolique) : συμβολικό

I (imaginaire) : φαντασικό

Σ: σύνθωμα

2.4 Οι πολικότητες της ψύχωσης: Παράνοια και σχιζοφρένεια

Στην ψύχωση μιλάμε για δύο πόλους, μιλάμε για την εκδοχή της παράνοιας, από τη μία, της σχιζοφρένειας, από την άλλη.

«Η παράνοια ταυτοποιεί την επιπολάζουσα λίμπιντο στο πεδίο του Άλλου», μας λέει ο Λακάν. Και ο Αλφρέντο Ζεονί, στο βιβλίο του *Μια άλλη κλινική πρακτική*, αναπτύσσει περαιτέρω: Αυτό έχει ως αποτέλεσμα ο Άλλος να βρίσκεται σε προτεραιότητα, να ενδιαφέρεται για το υποκείμενο, όπως π.χ. ένας γείτονας που του κάνει μάγια.⁵¹ «Η διάσταση του Άλλου είναι αυτή όπου η απόλαυση εξωτερικεύεται, κατά κάποιον τρόπο, καταργείται και μετατρέπεται ταυτόχρονα στις διάφορες εκφάνσεις του κατ' επίφαση, που εκτείνονται από τις σχέσεις με τον Άλλο μέχρι τις διάφορες μορφές της συμμετοχής στη ζωή, στο επάγγελμα, στη διασκέδαση, στην κουλτούρα, περνώντας από το ντύσιμο, το κύρος, τα αντικείμενα που έχει στην κυριότητά του»,⁵² παρατηρεί εύστοχα ο Ζεονί, «δηλαδή η απόλαυση εκδηλώνεται στο πλαίσιο μιας κάποιας ετερότητας, που δίνει μία σταθερότητα στη διάσταση του ναρκισσισμού και της ταύτισης. Το εγώ του υποκειμένου υποστηρίζεται από μία κεντρική ταύτιση, η οποία έχει αντληθεί από το πεδίο του Άλλου».⁵³ Αυτό που χαρακτηρίζει, πιο συγκεκριμένα, την παράνοια είναι η κακία του Άλλου. Η πρωτοβουλία προέρχεται από τον Άλλο και το ψυχωσικό υποκείμενο, όταν είναι αντιμέτωπο με την επιθυμία του Άλλου, δεν μπορεί να την εξηγήσει, τείνει να τη συγχέει με την απόλαυση, με την κακή απόλαυση, την κατάκριση του Άλλου, με τον νόμο του Άλλου, που μπορεί να τον εκμεταλλευτεί. Το υποκείμενο αισθάνεται ότι είναι στόχος: ο στόχος του Άλλου. Υπό αυτή την έννοια η παράνοια διατηρεί έναν δεσμό με τον Άλλο. Ερωτομανιακός, ζηλοτυπικός ή διωκτικός, ο Άλλος είναι πάντα εκεί και θέλει να απολαύσει. Ως επί το πλείστον, στην παράνοια δεν υπάρχει ψευδαίσθηση ή υπάρχει πολύ σπάνια. Και σίγουρα δεν επικρατεί στην κλινική εικόνα. Και είναι η παρουσία του συγκεκριμένου «διώκτη» που μας «πιστοποιεί» τη διάγνωση.

⁵¹ A. Zenoni, *L'autre pratique clinique*, érès, Τουλούζη 2009, σ. 162.

⁵² Μετάφραση του λακανικού όρου «le semblant», που μεταφράζεται και ως «προσποιητό».

⁵³ A. Zenoni, *L'autre pratique clinique*, ό.π., σ. 162.

«Αυτό που η ψύχωση αποκαλύπτει στην άλλη της εκδοχή», συνεχίζει ο Ζενονί, «είναι η απουσία του υποστηρίγματος και της συνεκτικότητας της διάστασης του Άλλου». ⁵⁴ Στη σχιζοφρένεια, ο Άλλος είναι μία διάσταση τόσο άδεια από επικαιρότητα, όπως ένα παιγνίδι που δεν θα παιζόταν πια από κανέναν ή σαν ένα παιγνίδι που κανείς δεν θα ήξερε τις βασικές αρχές του – και έτσι, αντίθετα με την παράνοια, η αυθαιρεσία, η αδικία, η κοροϊδία, έχουν λιγότερη ή καθόλου επίδραση στο υποκείμενο. ⁵⁵ Συνακόλουθα, «από αυτό το παιγνίδι του Άλλου, το οποίο είναι ταυτόχρονα η γλώσσα και όλη η δομή της ανθρώπινης εμπειρίας, στον βαθμό που διαμορφώνεται από πραγματικότητες που δεν υφίστανται παρά μόνο μέσω της γλώσσας, όπως είναι το επάγγελμα, ο γάμος, τα συμβόλαια, οι σπουδές, τα χρήματα, τα δάνεια, οι ασφάλειες, τα μουσεία, η ψυχαγωγία, οι εφημερίδες, η μόδα, τα σπορ, από όλο αυτό το παιγνίδι, από αυτό όλο που συγκροτεί αυτήν τη διάσταση του Άλλου, το υποκείμενο δεν βιώνει, αν μπορούμε να το πούμε έτσι, παρά μόνο τη βασική του ανυπαρξία». ⁵⁶ Συχνά μας υπογραμμίζει στις συνεδρίες την απουσία διακυβεύματος και λογικής, αφού «η μεταβίβαση της λίμπιντο προς αυτήν τη διάσταση των προσπονητών, η οποία μεταβίβαση μάς επιτρέπει να πιστεύουμε σε έναν βαθμό σε αυτά, σε αυτήν την περίπτωση δεν λαμβάνει χώρα. Η πραγματικότητα και η ζωή παρουσιάζονται στο σχιζοφρενικό υποκείμενο χωρίς σκοπό και χωρίς ενδιαφέρον, παρότι μπορεί να κάνει τα ίδια πράγματα με όλο τον κόσμο». ⁵⁷

Καταλήγουμε, τελικά, μαζί με τον Ζενονί, στη διαπίστωση πως «Κατά βάθος, η σχιζοφρενική τροπικότητα της ψύχωσης αποκαλύπτει τον προαιρετικό χαρακτήρα της πραγματικότητας, δηλαδή το γεγονός ότι η πραγματικότητα εξαρτάται από μία πίστη, από μία επένδυση, από μία λιβιδινική μεταβίβαση. Αυτή η πραγματικότητα δεν κρατάει παρά μόνο εάν πιστεύουμε σε αυτήν». ⁵⁸

Η σχιζοφρένεια λοιπόν είναι περισσότερο μία ρήξη της σχέσης με τον Άλλο. Ο Λακάν λέει ότι ο σχιζοφρενής σαν υποκείμενο είναι σε σχέση μόνο με το σώμα του, και

⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 162.

⁵⁵ Στο ίδιο, σ.162.

⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 163.

⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 163.

⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 164.

συγκεκριμένα με τα φαινόμενα που του υποβάλλει το σώμα του: ψευδαισθήσεις ακουστικές, οπτικές, οσφρητικές, κιναισθητικές και λιγότερο συχνά απτικές και γευστικές. Απαντώντας στον Deleuze το 1972, ο Λακάν αναφέρει ότι η γλώσσα, στη σχιζοφρένεια, δεν οργανώνει το σώμα. Αν ο σχιζοφρενής δεν γνωρίζει την οργανική λειτουργία του σώματός του, αν η εικόνα του σώματός του είναι αλλοτριωμένη, είναι γιατί η γλώσσα δεν φτάνει να δαγκώσει πάνω στο σώμα του.⁵⁹ Η γλώσσα προστίθεται στο σώμα χωρίς την άλλη λειτουργία που είναι απαραίτητη για την ανάληψη των οργάνων και την οποία επιτελεί το Ο-τ-Π. Αυτή είναι η λειτουργία που δίνει σώμα στον οργανισμό, που δίνει στο υποκείμενο ένα σώμα. Έτσι, εν κατακλείδι, το ψυχωσικό υποκείμενο παραμένει έρμαιο της απόλαυσης του «σώματός» του και αποκομμένο από τον Άλλο. Η σχιζοφρένεια έχει αυτιστική χροιά.

2.5 Η κατεύθυνση της θεραπείας -Μια πορεία προς τη συνθωματοποίηση

Η γραμματειακή υποστήριξη του ψυχωσικού και της επινόησής του

Από όλες τις διαφορετικές μορφές ψύχωσης, εκείνη που ενδιαφέρει περισσότερο τον Λακάν είναι η παράνοια, ενώ η σχιζοφρένεια και η μανιοκαταθλιπτική ψύχωση έρχονται σπάνια στο επίκεντρο της ανάλυσής του. Ο Λακάν ακολουθεί το παράδειγμα του Φρόυντ, ισχυριζόμενος ότι ενώ η ψύχωση έχει ιδιαίτερη σημασία για την ψυχαναλυτική θεωρία, βρίσκεται, εν τούτοις, εκτός του πεδίου της κλασικής ψυχαναλυτικής θεραπείας, η οποία είναι κατάλληλη μόνο για τη νεύρωση. Γι' αυτό και στο κείμενό του που τιτλοφορείται «Προκαταρκτικό ερώτημα για κάθε δυνατή θεραπεία της ψύχωσης» συμπεραίνει ότι «η χρήση της τεχνικής που ο Φρόυντ καθιέρωσε εκτός της εμπειρίας στην οποία εφαρμόστηκε (δηλαδή στη νεύρωση) είναι κάτι τόσο ανόητο όσο να τραβά κανείς κουπί όταν η βάρκα βρίσκεται στην άμμο».⁶⁰ Η κλασική μέθοδος της ψυχαναλυτικής θεραπείας δεν είναι κατάλληλη για ψυχωσικά υποκείμενα και στην πραγματικότητα αντενδείκνυται. Η χρήση του ντιβανιού και του ελεύθερου συνειρμού

⁵⁹ Conférence à l' École Belge de Psychanalyse, 14 Οκτωβρίου 1972.

⁶⁰J. Lacan , *Écrits, The First Complete Edition in English*, ό.π., σ. 221.

είναι δυνατόν, από τις πρώτες στιγμές της, να πυροδοτήσει μια (μη εκδηλωμένη) ψύχωση. Αυτός είναι και ο λόγος που οι λακανικοί αναλυτές ακολουθούν την παρότρυνση του Φρόυντ σύμφωνα με την οποία η θεραπεία ενός καινούργιου ασθενούς θα πρέπει να ξεκινά με μία σειρά από προκαταρκτικές συνεδρίες που λαμβάνουν χώρα πρόσωπο με πρόσωπο. Εκεί τίθεται το μείζον ζήτημα της διάκρισης της ψυχωσικής δομής. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι λακανικοί αναλυτές δεν εργάζονται με ψυχωσικούς ασθενείς. Απεναντίας, τεράστιο έργο έχει πραγματοποιηθεί τα τελευταία 35 χρόνια όσον αφορά στη θεωρητική επεξεργασία και κατ' επέκταση τη θεραπευτική αντιμετώπιση της ψύχωσης. Εν τούτοις, η μέθοδος διαφέρει αισθητά από αυτήν που χρησιμοποιείται με νευρωτικούς και διαστροφικούς ασθενείς.

Εάν το υποκείμενο έχει ήδη κάνει ψυχωσικά επεισόδια ή εάν εμφανίζεται στο παρόν ως ψυχωσικός, η διάκριση της δομής του, κατά τις προκαταρκτικές συνεδρίες, δεν θέτει μεγάλο πρόβλημα, υπό την προϋπόθεση να μη γίνεται σύγχυση μεταξύ ψύχωσης και λυκοφωτικής υστερίας. Η δυσκολία γεννάται όταν έρχεται αντιμέτωπος με αιτήματα εκ μέρους υποκειμένων που δεν έχουν κανένα ψυχιατρικό παρελθόν, που δεν έχουν ούτε παραλήρημα, ούτε ψευδαισθήσεις, ούτε μελαγχολία και για τα οποία παρ' όλα αυτά τίθεται το ζήτημα μιας ψυχωσικής λειτουργίας.

Γιατί έρχονται; Για πολλούς και διάφορους λόγους, οι κυριότεροι των οποίων φαίνεται να είναι μία καταθλιπτική κατάσταση, αναστολές στις σπουδές ή στην εργασία, ψυχοσωματικά συμπτώματα, η επιθυμία να γίνουν ψυχαναλυτές, εκτός και αν έρχονται απλώς επειδή κάποιος τους το συνέστησε. Βεβαίως τέτοια αιτήματα δεν είναι ειδοποιά και δεν αποκλείουν κάποιο άλλο. Δεν αποτελούν επαρκή βάση για να τεκμηριωθεί ένας αυστηρός νοσολογικός εντοπισμός.

Η ίδια η συμπτωματολογία πρέπει να αντιμετωπίζεται με μεγάλη σύνεση: ιδεοψυχαναγκασμοί, φοβίες, ακόμη και «υστερικές» μετατροπές δεν είναι ασύμβατες με την ψυχωσική δομή. Ο Λακάν το 1956 σημείωνε «ότι τίποτα δεν μοιάζει τόσο με μια νευρωτική συμπτωματολογία όσο μια προψυχωσική συμπτωματολογία».

Η εξαφάνιση του όρου παράνοια, ως νοσολογικής οντότητας, από το DSM επιφέρει πολλές συνέπειες. Ο Ζακ Λακάν υπογραμμίζει ότι το παραληρηματικό σύστημα

λαμβάνει υπόψη του τα πράγματα του κόσμου προκειμένου να εισαγάγει αυτά τα στοιχεία μέσα στο παραλήρημά του. Η προσέγγιση αυτού του σημείου έχει μεγάλο ενδιαφέρον για να τοποθετήσουμε το σημερινό πρόβλημα της παράνοιας. Το να προβάλλουμε το γεγονός ότι ο παρανοϊκός δεν παύει να εισάγει τα πράγματα του κόσμου στο παραλήρημά του και ότι ο κόσμος –δηλαδή ο λόγος και ο Άλλος- είναι αυτός που έχει υποστεί θεμελιώδεις τροποποιήσεις σημαίνει ήδη ότι δεν συλλαμβάνουμε την παράνοια με τους όρους του DSM. Αυτό δεν ισοδυναμεί με το να την εξαφανίσουμε μεμιάς, έτσι απλά.

Ο Ζακ-Αλέν Μιλέρ σημειώνει ότι «η παράνοια είναι εγκατεστημένη πάνω σε μια στερεή σχέση στον τόπο του Άλλου, ενός Άλλου που εμφανίζεται εξαιρετικά ενεργός». Επομένως, αναρωτιόμαστε: Ποιος θα είναι οι συνέπειες της σημερινής υποχώρησης του Άλλου; Τι μπορούμε να μάθουμε από την παράνοια σήμερα, την εποχή της υπέρμετρης προβολής του ατομικισμού και της εκπλήρωσης των τρόπων απόλαυσης; Εντέλει, πώς προσανατολίζουμε τη θεραπεία του παρανοϊκού υποκειμένου; Η απουσία παραληρήματος στην παράνοια και το γεγονός ότι ενσωματώνει πράγματα του κόσμου καθιστά ακόμα πιο κρίσιμη τη δουλειά μας γύρω από τη διάγνωση. Οι επιπτώσεις της εξαφάνισης της διαγνωστικής κατηγορίας καταδεικνύονται από ένα πρόσφατο περιστατικό που έγινε γνωστό ως «το μακελειό της Virginia Tech».⁶¹ Η έλλειψη κλινικής αυστηρότητας και κάποιες φορές η κώφωση εκείνων που είναι επιφορτισμένοι με μια κάποια ευθύνη, των ψυχιάτρων, αλλά επίσης, μεταξύ άλλων, και των εκπαιδευτικών, έχουν ως αποτέλεσμα να μην υπολογίζονται τα σημάδια που θα επέτρεπαν να αποφευχθεί το πέρασμα στη βίαιη πράξη σε έναν κόσμο όπου η βία δεν είναι πλέον κάτι το ασυνήθιστο.

Έτσι λοιπόν ο Λακάν, το 1964, στην Ιδρυτική Πράξη, δίνει ήδη την κατεύθυνση για την αντιμετώπιση, διαμέσου του τομέα της εφαρμοζόμενης ψυχανάλυσης. Η εφαρμοζόμενη ψυχανάλυση είναι μία πρακτική που, είτε στο ψυχαναλυτικό γραφείο είτε εντασσόμενη μέσα στα ιδρύματα και στα δίκτυα βοήθειας, υποδέχεται και άλλες

⁶¹ Αναφορά στο δραματικό συμβάν, το πλέον αιματηρό στην αμερικανική ιστορία, που έλαβε χώρα σε ένα από τα μεγαλύτερα πανεπιστήμια των ΗΠΑ, όπου φοιτούν 29.000 φοιτητές. Στις 16 Απριλίου 2007, 32 άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους και 15 τραυματίστηκαν από τον ένοπλο δράστη Τσο Σεούνγκ Χούι, 23 ετών φοιτητή, ο οποίος είχε λάβει διάγνωση «αγχώδους διαταταχής».

κοινωνικές κατηγορίες που βρίσκονται σε άλλες υποκειμενικές θέσεις από το σύμπτωμα του νευρωτικού. Ο λόγος και η ηθική της ψυχανάλυσης, διαμέσου της εφαρμοζόμενης ψυχανάλυσης, επεκτείνουν τη χρήση του ψυχαναλυτικού λόγου και στην ψύχωση.

Όταν η ψύχωση έχει εκλυθεί και καλούμαστε να την αντιμετωπίσουμε μετά την κρίση, μπορούμε να δώσουμε με αδρές γραμμές τη γενική κατεύθυνση στη θεραπευτική αντιμετώπιση των ψυχώσεων. Στην παράνοια, είναι αναγκαία η επεξεργασία κάποιου συστήματος άμυνας, όταν βρίσκεται κάποιος αντιμέτωπος με την επιθυμία του Άλλου, ώστε να μην αποκτήσει αυτή έναν χαρακτήρα δίωξης. Στόχος είναι η συρρίκνωση του παραληρήματος μέσω της συρρίκνωσης του νοήματος, ακολουθώντας την αρχή που λέει ότι στον ψυχωσικό «δεν πρέπει ποτέ να σπρώχνουμε τα πράγματα προς το νόημα». Κινούμαστε από το δέντρο στο κλαδί και από το κλαδί στο φύλλο. Στη σχιζοφρένεια, προσπαθούμε για τη δημιουργία ενός οιονεί παραληρήματος που θα αποφορτίσει το πλεόνασμα απόλαυσης που παρασιτεί στο σώμα και θα το μεταφέρει «εκτός» σώματος. Μία επεξεργασία αυτού που του συμβαίνει, μια υποκειμενικοποίηση και αναγνώριση των συνθηκών κάτω από τις οποίες θα βρεθεί προ των πυλών της έκλυσης. Τουλάχιστον, εάν δεν μπορούμε να βοηθήσουμε την επεξεργασία, να μην καταστρέφουμε τις προσπάθειες επεξεργασίας, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις εκείνες που αυτό είναι εφικτό και που οι παραληρητικές επεξεργασίες δεν θέτουν σε κίνδυνο τον ασθενή. Αυτή είναι μία μεγάλη δυσκολία μας στη σχέση μας με την ψύχωση. Δεν πρέπει να αγγίζουμε το πώς το ψυχωσικό υποκείμενο χτίζει το δικό του πράγμα. Και όταν μερικές φορές φοβόμαστε και δειλιάζουμε μπροστά στην οδύνη, το διαλυτικό άγχος και τον ψυχικό σπαραγμό του ψυχωσικού υποκειμένου, η φωνή του Λακάν είναι πάντα εκεί να μας παροτρύνει και να μας ενθαρρύνει: «μην υποχωρείτε μπροστά στην ψύχωση».⁶²

⁶² J. Lacan, «D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose», στο *Écrits*, Seuil, Παρίσι 1966, σ. 537.

2.6 Η σύγχρονη λακανική κλινική της ψύχωσης

Τι συμβαίνει με το υποκείμενο στην ψύχωση;

Όπως μας εξηγεί με περισσή ευκρίνεια και ευστοχία ο Ρεζινάλντ Μπλανσέ στο τρίτο από τα έξι μαθήματα εισαγωγής στη λακανική κλινική, το πρώτο που οφείλουμε να τονίσουμε είναι ότι υπάρχει ένα υποκείμενο της ψύχωσης, το οποίο αποτελεί, σε έναν βαθμό, οξύμωρο. Αντανακλά το ίδιο το οξύμωρο που συγκροτεί την ψύχωση καθαυτή.⁶³ Το υποκείμενο στην ψύχωση, το υποκείμενο της ψύχωσης, ο Λακάν μάς προσκαλεί να το νοήσουμε διττά αναδεικνύοντας κάθε φορά την εγγενή αντιφατικότητά του. Αφενός, ως υποκείμενο του σημαίνοντος, της γλώσσας και της ομιλίας δηλαδή, αφετέρου, ως υποκείμενο της απόλαυσης. Από αυτές τις δύο απόψεις παρουσιάζει ειδικά χαρακτηριστικά που το διακρίνουν από το υποκείμενο της νεύρωσης.

Ως πρώτο βήμα, ο Λακάν υποστηρίζει ότι το ψυχωσικό υποκείμενο δεν κατοικεί τη γλώσσα. Μάλλον κατοικείται από αυτή: δεν μιλάει, μιλιέται, για να παραθέσουμε το γνωστό λακανικό αφορισμό. Αυτή η ελλειμματική σχέση με τη συμβολική τάξη (γλώσσα και ομιλία) εκφράζεται συχνά με παραληρηματικά φαινόμενα που δύνανται να προκαλέσουν μια παραληρηματική κατασκευή η οποία έχει σκοπό να αναπληρώσει το έλλειμμα που πλήττει το συμβολικό επίπεδο.

Επομένως, όπως υπογραμμίζει ο Ρεζινάλντ Μπλανσέ, η διαταραχή του υποκειμένου στο συμβολικό είναι βασικά μια διαταραχή που αφορά το μήνυμα και μάλιστα τη σημασία. Ανακύπτουν σημασίες παντού, από τις οποίες το ψυχωσικό υποκείμενο αποκλείεται, και φθάνει μέχρι του σημείου οι ίδιες του οι σκέψεις να του φαίνονται πάντα οι σκέψεις ενός Άλλου. Ενός Άλλου απροσδιόριστου που εισβάλλει στο κεφάλι του, στον νου του, στον εγκέφαλο, στην καρδιά, ακόμα και στο σώμα του. Και μάλιστα ενός Άλλου που είναι κακός, διότι απολαμβάνει με αυτό τον πονηρό τρόπο εις βάρος του και τον χλευάζει. Εκεί έγκειται η ειδοποιός διαφορά της απόλαυσης του ψυχωσικού.

⁶³ Ρ. Μπλανσέ, «Νεύρωση - ψύχωση: Η διαφορική διάγνωση στη νευρογενή ανορεξία», στο Ρ. Μπλανσέ (επιμ.), *Διαβάζοντας το σύμπτωμα, 6 μαθήματα εισαγωγής στη Λακανική Κλινική*, Εκκρεμές, Αθήνα 2012, σ. 68.

Πάντα έχει απέναντί του αυτήν τη φιγούρα του Άλλου. Αυτό τον αγχώνει και τον τρελαίνει. Από εκεί πηγάζει η αίσθησή του ότι θα τρελαθεί. Έτσι κάθε ψύχωση, στην ουσία, όποια μορφή και να παρουσιάσει, πάντα ενέχει σε κάποιο βαθμό αυτό τον καταδιωκτικό πυρήνα. Πάντα περιλαμβάνει αυτήν τη διάσταση ότι ο άλλος απολαμβάνει χωρίς όρια και με ανώμαλο τρόπο.

Θα δούμε πως στην περίπτωση μας αυτή η διάσταση ενεστωποιείται για τον ποιητή μας στο πρόσωπο του Κωστή Παλαμά. Το «χωρίς όρια» είναι καίριο σημείο, διότι αντιτίθεται στην περιορισμένη απόλαυση που είναι ο κανόνας στη νεύρωση.

Όταν βρίσκεται υπό το κράτος αυτών των φαινομένων, το υποκείμενο είναι σκορπισμένο στους τέσσερεις ανέμους. Θεωρεί ότι τα πάντα το αφορούν προσωπικά και το ίδιο αισθάνεται ότι είναι παντού και κατ' επέκταση, από μία άλλη πλευρά, μπορεί να θεωρηθεί ότι δεν είναι πουθενά. Δεν είναι σε θέση να ορίσει τα θεωρούμενα, κατά το ίδιο, δικά του πράγματα και δεν διαθέτει καμία ανεξαρτησία. Σε τελική ανάλυση, δεν διαθέτει καμία αυτονομία σε σχέση με τον Άλλο. Και αυτό έχει σαν αποτέλεσμα κάτι που συνιστά άλλη μία σταθερά της ψύχωσης: το υποκείμενο να τείνει να βιώνει την ψυχωσική εμπειρία του ως ένδειξη μιας ειδικής θέσης που του ανέθεσαν στον κόσμο. Γιατί ακριβώς, είτε είναι μία θέση εκλεκτή είτε είναι μία θέση εξευτελισμένη, και στις δύο περιπτώσεις αποτελεί μία θέση εξαίρεσης. Ο ψυχωσικός αισθάνεται ότι χαίρει ανώτερης θέσης, διότι υπερβαίνει την κατάσταση του κοινού θνητού, που δεν έχει πρόσβαση σε παρόμοιες, άκρως ιδιαίτερες εμπειρίες. (Θα δούμε πώς ο συγγραφέας μας ζητάει από τον εκδότη Βλάσση Γαβριηλίδη να ψαύσει επί του κρανίου του το ζενί της μεγαλοφυΐας του!) Και τελικά πέφτει στη θέση του απορρίμματος, όταν χάνει κάθε ανθρώπινη αξιοπρέπεια, δηλαδή κάθε υποκειμενική αξία, τη στιγμή που θεωρεί ότι ανάγεται σε καθαρό αντικείμενο απόλαυσης. «Υπό αυτό το διπλό και αντιφατικό καθεστώς, δεν μιλάει στο όνομά του. Δεν μιλάει στο όνομά του διότι όνομα δεν έχει. Είναι μάλλον το πράγμα του Άλλου, το αντικείμενο του Άλλου, αυτό για το οποίο μιλάνε, με το οποίο απολαμβάνουν. Δεν μιλάει λοιπόν, μιλιέται, και υπό αυτήν την έννοια απολαμβάνεται».⁶⁴

⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 69.

Ας σημειώσουμε πάντως ότι και στη νεύρωση επίσης το υποκείμενο μιλιέται. Αλλά στη νεύρωση αυτό το γεγονός υποκύπτει στη απώθηση, την ουσία δηλαδή του «ασυνειδήτου» και της λειτουργίας του. Στη νεύρωση είναι το ασυνείδητο που μιλάει, και μιλάει εμμέσως, υπό τη μορφή του συμπτώματος. Όστε ο νευρωτικός συγκροτείται ως διχασμένος ανάμεσα στο εγώ του και το έτερό του, το ασυνείδητο. Αντίστοιχα, επειδή στην ψύχωση το υποκείμενο λαμβάνει τα μηνύματά του από έξω, κατά έναν τρόπο κατευθείαν από τον Άλλο, που του μιλάει απροκάλυπτα, αυτό καταδεικνύει ότι το ψυχωσικό υποκείμενο δεν έχει ασυνείδητο, με την έννοια ότι ο μηχανισμός της απώθησης παραμένει εκτός λειτουργίας. Ως αποτέλεσμα, ενώ στη νεύρωση διαμορφώνεται και εκτυλίσσεται ένα υποκείμενο με βάση την απώθηση, στην ψύχωση δεν γίνεται κάτι τέτοιο. Συνεπώς, στην ψύχωση δεν υπάρχει υποκείμενο του ασυνειδήτου – και θα δούμε στην ανάλυσή μας παρακάτω γιατί ο Λακάν μιλάει για «αποσυνδρομητές του ασυνειδήτου».

Υφίσταται παρ' όλα αυτά ένα «υποκείμενο της απόλαυσης», δηλαδή ένα υποκείμενο που καταγράφει την εμφάνιση της εν ενεργεία απόλαυσης του Άλλου πάνω του και αποπειράται να του απαντήσει.⁶⁵ Προσπαθεί δηλαδή με βάση αυτή την απόλαυση να συγκροτείται ως ομιλ-όν πλήρους αξίας.⁶⁶ Ενίοτε το πετυχαίνει σε μεγάλο βαθμό, ενίοτε σχεδόν καθόλου. Διότι μια τέτοια σχέση με τον Άλλο κυοφορεί πάντα την αποδιοργάνωση του υποκειμένου. Δεν το προστατεύει από την απόλαυση, όπως το εξασφαλίζει βασικά η απώθηση στη νεύρωση. Τείνει εν δυνάμει να το τρελάνει. Υπό αυτές τις συνθήκες, το καλύτερο που μπορεί να συμβεί είναι ο ψυχωσικός να κατορθώσει με κάποιον δικό του τρόπο να εντοπίσει κάπως κάπου αυτό τον απολαμβανόμενο Άλλο και έτσι κατά κάποιον τρόπο να τον περιορίσει. Κατ' επέκταση, να οργανωθεί με βάση αυτήν του την απάντηση απέναντι στην απόλαυση του Άλλου. Όταν το πετύχει αυτό, διαθέτει τη δυνατότητα να εντάσσεται καλά στους κοινωνικούς δεσμούς και να συναναστρέφεται σε ικανοποιητικό βαθμό, αν όχι τέλεια, όπως συμβαίνει πάμπολλες φορές, με τους συνανθρώπους του.

⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 71.

⁶⁶ parlêtre

Προκειμένου να απαντήσει σε αυτήν τη διαταραχή του συμβολικού συστήματος, ένας τρόπος που βρίσκεται στη διάθεση του υποκειμένου είναι να προσπαθήσει να κατασκευάσει το ίδιο μια παραληρηματική απάντηση στις διαταραχές αυτές. Ο εντοπισμός του απολαμβανόμενου Άλλου συνιστά ήδη ένα πρώτο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση. Όμως μερικές φορές αυτό δεν αρκεί και το υποκείμενο καλείται να φτιάξει κυριολεκτικά έναν δικό του κόσμο, φαντασιακό μεν, εντός του οποίου μπορεί όμως να κατοικεί και να βρει κάποια ηρεμία για να συνεχίσει τον βίο του. Στην ουσία, αυτή η κατασκευή έχει σκοπό να ρυθμίσει αυτό το πλεόνασμα απόλαυσης που το κατακλύζει και το αποδιοργανώνει. Για να παραθέσουμε τα λόγια του Ρ. Μπλανσέ:

Όταν λέμε πως ο Άλλος απολαμβάνει εις βάρος του υποκειμένου, αυτό εννοούμε, ότι ξεχειλίζει ένα πλεόνασμα απόλαυσης που δεν περιορίζεται από το μηχανισμό της απώθησης, ο οποίος δεν λειτουργεί, και συνεπώς καταλαμβάνει το υποκείμενο πέρα για πέρα. Η παραληρηματική κατασκευή στην οποία αναφερόμαστε αποσκοπεί να ελέγξει την πληθωρική απόλαυση, να την εντοπίσει κάπου και με αυτό τον τρόπο να την περιορίσει. Έτσι, το υποκείμενο προσπαθεί να πάρει στα χέρια του τα φαινόμενα που πρωτίτερα υφίστατο. Δηλαδή να τους δώσει ένα νόημα, ένα προσωπικό καθεστώς, ώστε να μη δεσπόζουν, «ερχόμενα από έξω» να μην παραμείνουν ολότελα ξένα και κατά συνέπεια υποκειμενικά εξοντωτικά.⁶⁷

Η ειρωνεία αποτελεί ενίοτε έναν από τους τρόπους αντιμετώπισης αυτής της συνθήκης και, όπως θα δούμε στα επόμενα κεφάλαια, επί πολλά χρόνια δρούσε «θεραπευτικά» για τον συγγραφέα μας.

Τα ασυνήθιστα φαινόμενα προσφέρονται για να ερμηνευτούν ως ενδείξεις κάποιας ξεχωριστής αποστολής που αναθέτουν στο ψυχωσικό υποκείμενο. Αυτό το διακρίνει ως εξαίρεση. Δέχεται μια ιδιαίτερη αποστολή που το ξεχωρίζει από τη μάζα. Και για να περάσουμε στην περίπτωση του Μητσάκη, στην απάντησή του σε μια λογοτεχνική αντιδικία με ανταλλαγή ποιημάτων που είχε με τον Γ. Σουρή, ο συγγραφέας δίνει με

⁶⁷ Ρ. Μπλανσέ, «Νεύρωση - ψύχωση: Η διαφορική διάγνωση στη νευρογενή ανορεξία», ό.π., σ. 72.

σαφήνεια τη διάσταση της αποστολής του: «Το όνομά μου είναι Μ, μαστίγιο σημαίνει, μαστίζει την ασέβεια που όλα τα ρυπαίνει». Θα αναλύσουμε διεξοδικότερα αυτήν τη διάσταση της «αποστολής» του Μητσάκη στη συνέχεια.

Ο ψυχωσικός είναι πάντα, *de facto* ή δυνητικά, εξαίρεση. Άλλοτε δείχνει πολύ υπερήφανος για αυτό- «μόνο σε μένα συμβαίνουν αυτά, όχι σε όλους»-, άλλοτε παραπονιέται για μια τέτοια αδικία – «μόνο σε μένα συμβαίνουν αυτά, σε κανέναν άλλο». Ο ποιητής μας, ως προς το θέμα της εκπλήρωσης των φιλολογικών του ονείρων, που δεν ήταν άλλο από την έκδοση ενός βιβλίου με τα έργα του που θα έφερε το όνομά του, τοποθετούσε συχνά τον εαυτό του σε αυτήν τη θέση του άτυχου και του αποτυχημένου: «Την έχω μέσα μου την αποτυχία... Βγάζετε τουλάχιστον εσείς βιβλία που είστε τυχερώτεροι».⁶⁸ Η εξαίρεση, η εκλογή γίνεται το ελατήριο της αποστολής. Αυτή μπορεί να είναι κοινωνική, θρησκευτική, πολιτική, πολιτισμική ή, όπως στην περίπτωση μας, λογοτεχνική και φιλολογική.

Η γραφή, σε όλες τις μορφές της, λογοτεχνική, θεωρητική, επιστημονική, παραληρηματική, συνιστά μια διαδεδομένη προσφυγή για το ψυχωσικό υποκείμενο, ώστε να αντιμετωπίσει την απόλαυση που το καταστρέφει. Είναι μια απόπειρα να βάλει σε λέξεις, να περικυκλώσει με σημασίες το ακατονόμαστο, το «αλαλητό»⁶⁹ (λέξη που αγαπά ο συγγραφέας μας), το «πραγματικό»⁷⁰, στη λακανική ορολογία, μιας απόλαυσης αποκομμένης από το συμβολικό.

⁶⁸ Δ. Ταγκόπουλος, *Μιχαήλ Μητσάκης, Φιλολογικά Έργα*, τόμος Α, Τύπος, Αθήνα 1920, σ.18.

⁶⁹ Μ. Σέργης, *Αστική Λαογραφία*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2016, σ.14.

⁷⁰ Το πραγματικό (*réel*): είναι εκείνο που «έρχεται πάντα στην ίδια θέση», όπως λέει ο Λακάν, και διαφεύγει του νοήματος, αλλά αιτιοδοτεί τη σκέψη. Στην επιστήμη, είναι αυτό που ανήκει πέραν της συγκροτημένης γνώσης. Στην ψυχανάλυση, προσδιορίζει «το αδύνατο», επειδή είναι αδύνατο να το φανταστούμε και αδύνατο να το ενσωματώσουμε στη συμβολική τάξη. [D. Evans, *Εισαγωγικό Λεξικό της Λακανικής Ψυχανάλυσης*, μτφ. Γιάννης Σταυρακάκης, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005.]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ: Η ΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ ΜΗΤΣΑΚΗ ΩΣ ΕΝ ΔΥΝΑΜΕΙ ΣΥΝΘΩΜΑ

3.1 Σχέση λογοτεχνίας και ψυχανάλυσης

Ας εξετάσουμε, πρώτα-πρώτα, το σύνορο και την τομή της λογοτεχνίας με την ψυχανάλυση.

Η εφαρμογή της ψυχαναλυτικής θεωρίας πέραν του πεδίου της κλινικής εμπειρίας, το οποίο της ανήκει θα λέγαμε αξιωματικά, και μάλιστα στο πεδίο της καλλιτεχνικής δημιουργίας, αποτελεί πράγματι συχνά αντικείμενο παρεξήγησης. Αυτό που έχει οριστεί ιστορικά ως «εφαρμοσμένη ψυχανάλυση» θεωρείται από πολλούς υποδεέστερη της καθαρής λεγόμενης ψυχανάλυσης. Προτού περάσω στο κυρίως θέμα μου, αυτό μιας ψυχαναλυτικής ανάγνωσης της γραφής του Μιχαήλ Μητσάκη, θα ήθελα λοιπόν να σταθώ λίγο στο σημείο αυτό και να αναφερθώ στην ιδιαίτερη σχέση της ψυχανάλυσης με την τέχνη, γενικότερα, και τη λογοτεχνία, πιο συγκεκριμένα, εν είδει εισαγωγής.

Στη φροϋδική προοπτική, για να δανειστούμε τα λόγια της Αναστασίας Κατσογιάννη, «η ψυχανάλυση ως ερμηνευτική δεν περιορίζεται λοιπόν στην κλινική, [όπως αναφέραμε και στην εισαγωγή], στην ανάγνωση με άλλα λόγια των μορφωμάτων του ασυνειδήτου (όπως το όνειρο, η παραπραξία, το γλωσσικό ολίσθημα, το σύμπτωμα και ούτω καθεξής), αλλά προσφέρεται και για μια μελέτη των καλλιτεχνικών μορφωμάτων, όπως είναι η ζωγραφική, η ποίηση, ο κινηματογράφος και η λογοτεχνία. Από την άλλη πλευρά, προκύπτει ότι η τέχνη, ως η κατεξοχήν μορφή της μετουσιωτικής διαδικασίας, και το έργο τέχνης, ως ιδιότυπος μετασχηματισμός των ενορμητικών δυνάμεων, ενδιαφέρουν την ψυχανάλυση στον βαθμό ακριβώς που προσφέρουν μια ξεχωριστή γνώση ως προς τις διαδικασίες που διέπουν την ψυχική ζωή.»⁷¹

⁷¹ Α. Κατσογιάννη, «Η γραφή της Σύλβια Πλαθ», Ομιλία στο Γαλλικό Ινστιτούτο Πατρών με θέμα Ψυχανάλυση και Τέχνη, 19/01/2012.

Η σχέση της ψυχανάλυσης με την τέχνη είναι, υπό αυτή την έννοια, αμφίδρομη, αλλά και συμπληρωματική. «Ο καλλιτέχνης προηγείται πάντοτε του ψυχαναλυτή», αναφέρει ο Λακάν στο κείμενό του για τη Μαργκερίτ Ντυράς.⁷² Όπως αναφέρει στην πολύ ενδιαφέρουσα εισήγησή της για τη Σύλβια Πλαθ η Αναστασία Κατσογιάννη, ο καλλιτέχνης διαθέτει μια ιδιαίτερη τεχνογνωσία, ένα ιδιαίτερο know-how, ένα ιδιαίτερο savoir faire ως προς τον χειρισμό των εννομητικών δυνάμεων που διέπουν το ανθρώπινο σώμα, το σώμα που κατοικείται από τη γλώσσα – μέσω της διαδικασίας της μετουσίωσης. Αυτή η τελευταία προβάλλει κατά συνέπεια ως ένα από τα πεπρωμένα της εννομητικής ζωής. Στο πλαίσιο της, λέει η Κατσογιάννη, ο καλλιτέχνης αξιοποιεί τις εννομήσεις του, διοχετεύει τη σεξουαλικότητά του, αλλά και την επιθετικότητά του, τη θανατοφιλία του, με έναν τρόπο που δεν κάνει σύμπτωμα, που ανοίγεται στον Άλλο (υπάρχει πάντα η απεύθυνση στον Άλλο), με έναν τρόπο κοινωνικά αναγνωρισμένο και πολιτισμικά υψηλό. (Το γεγονός βέβαια ότι οι καλλιτέχνες το πετυχαίνουν αυτό με την τέχνη τους δεν τους εμποδίζει και αυτούς να έχουν συμπτώματα. Και συχνά έρχονται οι καλλιτέχνες σε ανάλυση και εξηγούν, όταν μιλούν για την τέχνη τους, τη δυσκολία που έχουν να εντάξουν τα καλλιτεχνικά τους προϊόντα εντός του κοινωνικού δεσμού. Έρχονται καλλιτέχνες σε ανάλυση ακριβώς επειδή δεν μπορούν να δείξουν αυτά που φτιάχνουν.)⁷³

Η σκιαγράφιση του καλλιτέχνη, και δη του συγγραφέα και του ποιητή, ως υποκειμένου που υποτίθεται ότι γνωρίζει (sujet supposé savoir) είναι παρούσα τόσο στον Φρόυντ, όπως είδαμε, όσο και στον Λακάν. Στον σχολιασμό του Φρόυντ στην «Γκραντίβα» του Γιένσεν (1907), ο πατέρας της ψυχανάλυσης σημειώνει ότι : «Ο συντάκτης αυτής της μελέτης, όταν κατά τα χρόνια μετά το 1893 ήταν απορροφημένος από τέτοιες έρευνες για τη γένεση των ψυχικών διαταραχών, ποτέ δεν είχε διανοηθεί να αναζητήσει την επίρρωση των συμπερασμάτων του στη λογοτεχνία, γι' αυτό και η έκπληξή του δεν ήταν μικρή, όταν πρόσεξε στην "Gradiva", που εκδόθηκε το 1903, ότι ο

⁷² J. Lacan, « Hommage fait à Marguerite Duras, du ravissement de Lol. V. Stein », στο *Autres écrits*, Seuil, Παρίσι 1965, σ.192-193.

⁷³ Ν. Λινάρδου, «Το σώμα ως κείμενο», στο Ρ. Μπλανσέ (επιμ.), *Διαβάζοντας το σύμπτωμα, 6 μαθήματα εισαγωγής στη Λακανική Κλινική*, ό.π., σ.164.

συγγραφέας της λαμβάνει ως βάση για το πλάσμα της φαντασίας του ό,τι ο συντάκτης αυτής της μελέτης θεωρούσε πως πρώτος άντλησε από τις πηγές της ιατρικής του εμπειρίας. Πώς όμως έφθασε ένας ποιητής να γνωρίζει όσα και ο γιατρός ή τουλάχιστον να συμπεριφέρεται σαν να ξέρει τα ίδια;»⁷⁴ Ανάλογες παραδοχές βρίσκουμε όμως και στον Λακάν, ο οποίος κάνει και αυτός λόγο για την «ανωτερότητα»⁷⁵, ή για τη «διαίσθηση του ποιητή»,⁷⁶ αναφερόμενος παραδείγματος χάριν στο « Je est un Autre » (στο «Εγώ είναι ένας Άλλος») του Ρεμπώ, προκειμένου να δηλώσει αυτό το προβάδισμα ακριβώς που αποδίδει στον λογοτέχνη έναντι του ψυχαναλυτή.

Από όλες τις μορφές της τέχνης αυτή που απασχόλησε περισσότερο την ψυχανάλυση είναι λοιπόν η λογοτεχνία. Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που επέδειξε η ψυχανάλυση για τη λογοτεχνία φαντάζει βέβαια λογικό, αν αναλογιστούμε ότι ψυχανάλυση και λογοτεχνία συγγενεύουν στον βαθμό ακριβώς που αποτελούν και οι δύο τέχνες του λόγου. Του λόγου όχι ως ομιλίας, βέβαια, αλλά ως γραφής.

Η στενή σχέση της ψυχανάλυσης με τη γραφή προκύπτει επίσης και από το γεγονός ότι η αυτό-ανάλυση του Φρόντ έγινε, εν πολλοίς, μέσα από τη γραφή: τόσο μέσα από την πλούσια αλληλογραφία του με τον Φλις, όσο και μέσα από ορισμένα αυτό-βιογραφικά, θα λέγαμε, κείμενά του, όπως η *Ερμηνεία των Ονείρων*. Και η πλούσια συγγραφική παραγωγή του Φρόντ έχει βέβαια εδώ τη σημασία της: η μυθιστορηματική κατασκευή των κλινικών του περιπτώσεων, τις οποίες θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε στο μεταίχμιο του επιστημονικού και του καλλιτεχνικού λόγου, συνίσταται σε μια αναπαραγωγή των λόγων, υπό τη μορφή ελεύθερων συνειρμών, του ασθενή, επεξεργασμένων όμως από τον λόγο του αναλυτή, αλλοιωμένων από την πένα του, με στόχο τη δημιουργία ενός κειμένου, ενός κειμένου προς ανάλυση, ενός κειμένου που είχε χαθεί (διαδικασία της απώθησης) ή που είχε παραμορφωθεί (διεργασία του ονείρου) και το οποίο μπορεί να ξαναβρεθεί, να επανακτηθεί, ή τουλάχιστον να αποκατασταθεί μέσω μιας διεργασίας ανακατασκευής ή επαναγραφής.

⁷⁴ Σ. Φρόντ, *Ψυχανάλυση και Λογοτεχνία*, ό.π., σ. 85.

⁷⁵ J. Lacan, « Le Séminaire sur 'La lettre volée' » [1955], στο *Ecrits*, Seuil, Παρίσι 1966, σ.22.

⁷⁶ J. Lacan, « L'agressivité en psychanalyse » [1948], στο *Ecrits*, Seuil, Παρίσι 1966, σ.118.

Ο Φρόνυτ δεν ήταν όμως μονάχα πολυγραφότατος συγγραφέας, αλλά και παθιασμένος αναγνώστης και μελετητής της παγκόσμιας λογοτεχνίας, όπως αναφέραμε. Και είναι, εν πολλοίς, σε αυτή την τελευταία του ιδιότητα που οφείλουμε την ανακάλυψη των νόμων που διέπουν το ασυνείδητο. Πράγματι, δεν μπορούμε να διανοηθούμε καν την ψυχαναλυτική θεωρία χωρίς τον τραγικό ήρωα-σήμα κατατεθέν της ψυχανάλυσης, τον Οιδίποδα του Σοφοκλή. Το ίδιο βέβαια μπορεί να ειπωθεί και για τον Λακάν: φτάνει να αναλογιστούμε τα γραπτά του για τον Έντγκαρντ- Άλαν Πόε, τον Μαρκήσιο ντε Σαντ, τον Αντρέ Ζιντ, τον Πωλ Κλωντέλ, τον Άμλετ του Σαίξπηρ, την Αντιγόνη του Σοφοκλή, τη Μαργκερίτ Ντυράς, τον Τζέιμς Τζόυς. Τόσο ο Φρόνυτ όσο και ο Λακάν ανέπτυξαν την ψυχαναλυτική θεωρία τους αποθησαυρίζοντας τη γνώση που έβρισκαν μέσα στα λογοτεχνικά έργα, τα οποία προσέγγιζαν ωστόσο με έναν διαφορετικό τρόπο.

Ας ακούσουμε αναλυτικότερα την Κατσογιάννη:

Πράγματι, εάν στον Φρόνυτ το κείμενο υποτάσσεται, τρόπον τινά, στο υποκείμενο της δημιουργίας, τον συγγραφέα, μέσα από μια ταύτιση της ψυχοπαθολογίας που αποδίδεται στον ήρωα του λογοτεχνικού έργου με την ψυχοπαθολογία του δημιουργού του, με αποτέλεσμα το λογοτεχνικό κείμενο να παραπέμπει σε μια σημασία που προηγείται της δημιουργίας του και που τοποθετείται εκτός του σύμπαντός του, με αποτέλεσμα δηλαδή το κείμενο να είναι πάντοτε δευτερογενές, αναγώγιμο σε ένα άλλο κείμενο, εκείνο του ασυνείδητου του δημιουργού του, στον Λακάν τα πράγματα είναι διαφορετικά.⁷⁷

Διότι για τον Λακάν, μας λέει στη συνέχεια:

Το λογοτεχνικό κείμενο διατηρεί μια αυτονομία, ενός είδους εξωτερικότητα ή ετερότητα ως προς τον δημιουργό του, αποτελεί δημιουργία *ex nihilo*, εκ του μηδενός. Κατά αναλογία προς την πρωτοκαθεδρία του σημαίνοντος επί του

⁷⁷ Α. Κατσογιάννη, «Η γραφή της Σύλβια Πλαθ», ό.π.

σημαινόμενου, ο Λακάν προτάσσει λοιπόν την πρωτοκαθεδρία του λογοτεχνικού έργου επί του λογοτέχνη.

«Το να σχολιάζεις ένα κείμενο είναι σαν να κάνεις μια ανάλυση», επισημαίνει ο Λακάν στο 1^ο του *Σεμινάριο* [αφιερωμένο και το ίδιο στη μελέτη κάποιων γραπτών, των γραπτών του Φρόυντ, πιο συγκεκριμένα]. Η ανάγνωση ενός κειμένου, η απόπειρα προσέγγισης της αλήθειας που αυτό φέρει εντός του, η αποδοχή του ανεξάντλητου της ερμηνείας και η πρόσβαση σε μια πέραν του νοήματος απόλαυση αποτελούν τις επιμέρους πτυχές της μεταβιβαστικής σχέσης που εδραιώνεται ανάμεσα στον αναγνώστη και τον δημιουργό του κειμενικού σύμπαντος μέσα στο οποίο συναντώνται.

Ο Λακάν ασκεί σκληρή κριτική στους ψυχαναλυτές που επιχειρούν να αναγάγουν τη λογοτεχνική δημιουργία στην υποκειμενική δομή του δημιουργού. Χρησιμοποιεί μάλιστα τον όρο βαναυσότητα για να τους χαρακτηρίσει και αυτό που περιγράφει δεν φαίνεται να απέχει πολύ από ένα είδος «ψυχαναλυτικής βαρβαρότητας», ένα είδος «*psychoanalyse sauvage*»...⁷⁸

Σε κάθε περίπτωση, απέναντι στη δυσφορία που γεννάει ο πολιτισμός, ψυχαναλυτές και καλλιτέχνες βρίσκονται από την ίδια πλευρά.⁷⁹ Ο Λακάν το επισημαίνει με τον τρόπο του το 1965, δίνοντας παράλληλα προτεραιότητα στον καλλιτέχνη: «Να θυμόμαστε όπως έκανε ο Φρόυντ ότι στον τομέα του ο καλλιτέχνης προπορεύεται πάντοτε από τον ψυχαναλυτή και άρα ο τελευταίος δεν χρειάζεται να παριστάνει τον ψυχολόγο εκεί που ο καλλιτέχνης τού ανοίγει το δρόμο. Αυτό ακριβώς αναγνωρίζω στην αρπαγή (*ravissement*) της Λολ Β. Στάιν, όπου η Μαρκερίτ Ντυράς αποδεικνύεται να ξέρει δίχως εμένα αυτό που διδάσκω».⁸⁰

Στην προοπτική της λακανικής διδασκαλίας, όπως ήδη αναφέραμε, η μελέτη ενός λογοτεχνικού έργου δεν έχει σαν σκοπό, κατά συνέπεια, την αποκρυπτογράφηση του

⁷⁸ Α. Κατσογιάννη, «Η γραφή της Σύλβια Πλαθ», ό.π.

⁷⁹ Ν. Λινάρδου, «Πένθος και αποχωρισμός στην τέχνη της Μαρίνας Αμπράμοβιτς», *Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ*, 8, Άνοιξη 2013, σ. 196.

⁸⁰ J. Lacan, «*Hommage fait à Marguerite Duras du ravissement de Lol V. Stein*», ό.π., σ. 192-193.

ασυνειδήτου του δημιουργού του – σκοπός είναι να αντλήσουμε από το ίδιο το έργο μια νέα γνώση όσον αφορά τη διαχείριση της επιθυμίας, της έλλειψης και της απόλαυσης. Στόχος της δεν είναι η ψυχοβιογραφική προσέγγιση του υποκειμένου μέσα από το έργο του, αλλά η πρόσβαση σε μια νέα γνώση, μια γνώση φορέας της οποίας φαίνεται να είναι το έργο καθαυτό.

Σχηματοποιώντας, θα λέγαμε ότι υπάρχει στο πέρασμα από τον Φρόυντ στον Λακάν ενός είδους αντιστροφή: δεν είναι η ψυχαναλυτική γνώση που εφαρμόζεται πάνω στο λογοτεχνικό κείμενο (και κατ' επέκταση στον λογοτέχνη), αλλά το λογοτεχνικό κείμενο που ανάγεται σε φορέα γνώσης και σε εργαλείο επεξεργασίας, εμβάθυνσης και επιβεβαίωσης των εννοιών επί των οποίων θεμελιώνεται η ψυχαναλυτική θεωρία. Είναι σε αυτή την προοπτική που, στο πλαίσιο της λακανικής διδασκαλίας, το συγγραφικό έργο του Κλωντέλ μας προσφέρει μια γνώση για την πατρική φιγούρα και την πατρική λειτουργία, ο Άμλετ του Σαίξπηρ συνοψίζει την προβληματική της επιθυμίας σε σχέση με τον φαλλό, η Αντιγόνη του Σοφοκλή θέτει για μας το ζήτημα της ηθικής κ.ο.κ. Με αυτό τον άξονα λοιπόν θα κινηθούμε και για τον ιδιαίτερο και αξιγάπητο συγγραφέα μας, τον Μιχαήλ Μητσάκη.

Θα σταματήσω όμως εδώ όσον αφορά στη σχέση της ψυχανάλυσης με την τέχνη, εν γένει, και τη λογοτεχνία, εν προκειμένω, για να περάσω στο κυρίως θέμα μου: τη γραφή του Μιχαήλ Μητσάκη και τι μπορούμε να μάθουμε από αυτήν.

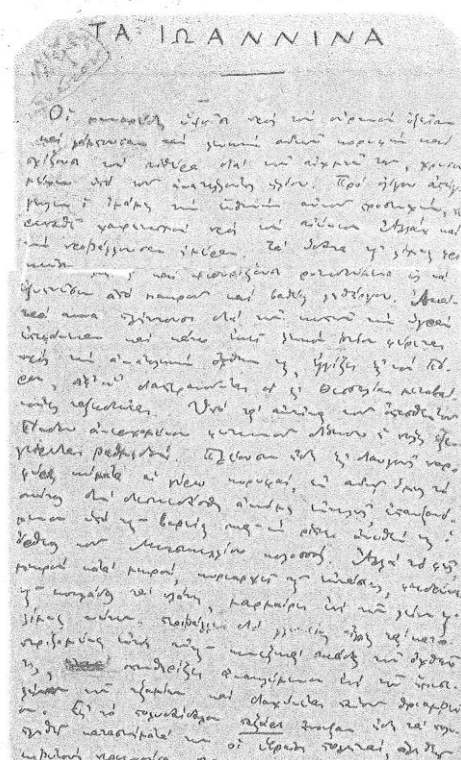
3.2 Μιχαήλ Μητσάκης: Ο μυστηριώδης άνθρωπος

Ας περάσουμε τώρα και ας εξετάσουμε το θέμα της γραφής ως συμπτωματικής λύσης και τη σημασία της καλλιτεχνικής δημιουργίας και του έργου, γενικότερα, του Μιχαήλ Μητσάκη, ως δημοσιογράφου, κριτικού και συγγραφέα, στη σταθεροποίηση της ψυχικής του κατάστασης, έως τη στιγμή της πρώτης και της δεύτερης νοσηλείας του, που ουσιαστικά αποτέλεσε και την είσοδό του στο καλλιτεχνικό σκότος και την τρέλα.

Ο Μιχαήλ Μητσάκης (1865 – 1916) παρουσιάζει μια σημαντική ιδιαιτερότητα, καθώς η πορεία της ζωής του και της συγγραφικής του δραστηριότητας άλλαξε ριζικά

μετά την εκδήλωση σοβαρής ψυχικής νόσου. Ως την εισαγωγή του στο «Δρομοκαΐτειο» τον Απρίλιο του 1896, είχε μια λαμπρή αλλά ιδιότυπη παρουσία στα ελληνικά γράμματα. Οι ταξιδιωτικές του αφηγήσεις, οι κριτικές του, τα διηγήματά του, ή μάλλον οι ποιητικές του εικόνες που φέρουν τον τίτλο «Αθηναϊκές Σελίδες» και «Ταξιδιωτικές Σημειώσεις», ενέχουν μεγάλη δύναμη εκφράσεως και παραστατικότητας. Μετά την έξοδό του από το ίδρυμα, τον Σεπτέμβρη του ίδιου χρόνου, έπαψε να δημοσιεύει.

Αντίθετα, άρχισε να γράφει ποιήματα στα γαλλικά ή στα «ελληνο-γαλλικά», τα οποία διαθέτουν μια ιδιαίτερη εκφραστική δύναμη, ενώ η διάσταση του λογοπαίγνιου ή και του νεολογισμού είναι συνεχώς παρούσα. Τα έγραψε στα περιθώρια των σελίδων και πάνω στο κείμενο ενός τόμου της Ιλιάδας⁸¹ ή σε φύλλα χαρτιού που εγκατέλειπε στα γραφεία δημοσιογράφων και λογοτεχνών.⁸² Ο ίδιος ο Μητσάκης βυθιζόταν προοδευτικά στην τρέλα και την εξαθλίωση. Η περίοδος αυτή κράτησε για 15 χρόνια, όσα και η περίοδος της καλλιτεχνικής δημιουργίας του. Ακολούθησε μια δεύτερη νοσηλεία, το 1911, στο «Δρομοκαΐτειο» (τρίτη νοσηλεία συνολικά) και μια τέταρτη, το 1914, στο ίδιο νοσοκομείο, όπου και πέθανε το 1916.

Ἡ πρώτη σελίδα ἀπὸ τὰ «Ἰωάννινα» (ἀρχεῖο Ε.Λ.Ι.Α.).

⁸¹ Τα ποιήματα αυτά, της τρελής περιόδου, «ανακαλύφθηκαν» πολύ αργότερα, μετά τον θάνατό του. Ο τόμος της *Ιλιάδας*, που αποτελεί την κύρια πηγή, αγοράστηκε σε παλαιοπωλείο, το 1943, από τον νευροχειρουργό και λόγιο Άγγελο Καράκαλο, ο οποίος τα κατέγραψε και τα δημοσίευσε το 1957. Ο Ν. Ποριώτης δημοσίευσε το 1935 κάποια από τα «χαρτιά» που είχε εγκαταλείψει στο γραφείο του ο Μητσάκης, ενώ ένα σημαντικό μέρος από αυτά συγκέντρωσε ο Γ. Κατσιμπάλης.

Τα γαλλικά αυτά ποιήματα του «τρελού» Μητσάκη έρχονται κατά περιόδους στο προσκήνιο και ανακινούν θεμελιώδη ερωτήματα σε ό,τι αφορά τη λογοτεχνική έκφραση και την απόσταση που χωρίζει την ψυχική πάθηση του καλλιτέχνη ή του συγγραφέα από το έργο του. Ιδιαίτερη μνεία οφείλουμε να κάνουμε στη συζήτηση σχετικά με τα γαλλικά ποιήματα του Μητσάκη που πραγματοποιήθηκε στο αμφιθέατρο του Αιγινήτειου Νοσοκομείου στις 15 Απριλίου 2008. Η συζήτηση διοργανώθηκε από τον Δημήτρη Πλουμπίδη, αναπληρωτή καθηγητή ψυχιατρικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, με τη συμμετοχή του Διονύση Γούτσου, γλωσσολόγου. Θα δούμε πώς αυτά φωτίζονται με την ψυχαναλυτική χρώση στη συνέχεια.

⁸² Δ. Πλουμπίδης, «Ἡ γαλλικὴ ποίηση τοῦ Μιχαὴλ Μητσάκη», 24 γράμματα, www.24grammata.com/?p=4907, [τελευταία πρόσβαση 13/12/2016]

3.3 Ένας διάττων αστήρ – Η ζωή του

Βιογραφικές πληροφορίες

Η μόνη πηγή βιογραφικών πληροφοριών για τον Μιχαήλ Μητσάκη είναι το σχετικό άρθρο στο λεξικό Μπεκ και Μπάρτ, γραμμένο το 1902, πιθανότατα βάσει στοιχείων που έδωσε ο ίδιος. Από κει μαθαίνουμε ότι ο Μητσάκης γεννήθηκε στα Μέγαρα τον Σεπτέμβριο του 1868, γιός του καθηγητή και ανώτερου διοικητικού υπαλλήλου Αριστείδη Μητσάκη και της Μαριγώς, κόρης του αγωνιστή της Εθνεγερσίας Παναγιώτη Γιατράκου. Αποφοίτησε από το Γυμνάσιο Σπάρτης, παρακολούθησε στην Αθήνα, επί δύο χρόνια, τα μαθήματα της Νομικής Σχολής και «λίαν ενωρίς» επιδόθηκε στα γράμματα, αρχίζοντας το δημοσιογραφικό και λογοτεχνικό του στάδιο αμέσως μετά την άφιξή του στην πρωτεύουσα, με συμμετοχή στη σύνταξη του *Ασμοδαίου*.⁸³

Μαθητής ακόμα του ελληνικού σχολείου, άρχισε να επιδίδεται «εις ευρείας ιστορικής μελέτας», με τα εφόδια των οποίων συνέταξε αργότερα γλαφυρότατα ιστορικά άρθρα στο Λεξικό Μπεκ και Μπάρτ, περίφημα για την επιγραμματική τους πυκνότητα.

Στην ίδια σχολική ηλικία, ακολουθώντας την έμφυτη δημοσιογραφική κλίση του, συντάσσει μια χειρόγραφη εφημεριδούλα, τον *Ταύγετο*. Σε επιστολή του στον φίλο του και συγγραφέα Κ. Πασαγιάννη, θα αναφέρει για αυτή την περίοδο: «... και άλλοι μοχθηροί συμμαθηταί μας, εκ των οποίων πολλά υπέφερα μικρός, διότι ήμουν τρελλούτσικος, μύωψ και αδύνατος, μολονότι γενναίως αντεπεξερχόμην...».⁸⁴ «Ο αυτοπροσδιορισμός του ως “τρελλούτσικου” και η δικαιολόγηση εκ μέρους του της συμπεριφοράς των συμμαθητών του, η οποία στάθηκε για τον ίδιο ομολογουμένως τραυματική (“πολλά υπέφερα”）」,⁸⁵ είναι από τις λίγες αναφορές που έχουμε για την παιδική του ηλικία. Δίνουν όμως μια διάσταση των πραγμάτων που συνάδει με τη μετέπειτα ενήλικη πορεία του. Τελειώνοντας το γυμνάσιο, σπεύδει να ‘ρθει στην Αθήνα.

⁸³ Μ. Περάνθης, *Μιχ. Μητσάκης – Το Έργο του*, Εστία, Αθήνα 1956, σ. 15.

⁸⁴ Μ. Σέρρης, *Αστική Λαογραφία*, ό.π., σ. 235.

⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 236.

Τα νομικά είναι η δικαιολογία. Εφόδια σαν τα δικά του είναι πολύτιμα στην πνευματικώς ασχημάτιστη ακόμη πρωτεύουσα. Γίνεται δεκτός στη σύνταξη του σατιρικού *Ασμοδαίου*, για να περάσει διαδοχικά σ' όλες τις εφημερίδες, πολιτικές και σατιρικές, ημερήσιες και εβδομαδιαίες, του καιρού του.⁸⁶

Η σιλουέτα του

Έχει ενδιαφέρον να σταθούμε στη εικόνα, το ιδιαίτερο στυλ της σιλουέτας του συγγραφέα μας. Ο Περάνθης τον περιγράφει ως εξής :

Ψηλός και μελαψός. Τα μαλλιά του πάντα φρεσκοκομμένα. Η ρεπούμπλικα, ιδιότροπης κομψότητας, στο ίδιο πάντα σχήμα, ελαφρώς οξεία προς τα εμπρός, ελαφρώς κατεβασμένη στο μέτωπο, να σκιάζει και να υποβοηθεί τη μυωπική του όραση. Το μούσι του, «σφήνα», πάντα καλοψαλιδισμένο, αναστρεφόταν τοξοειδώς, συναντώντας σχεδόν την άκρη της γαμπής μύτης του. Τα ρούχα του, πάντα το ίδιο σκούρο χρώμα, μ'ένα σακάκι κλειστό, σχεδόν ως το λαιμό, με μια σειρά από πολλά κουμπιά, ως απάνω.

Ήταν κομψός. Και το ήξερε και το επιδίωκε. Και αφιέρωνε πολλήν ώρα στην περιβολή του. Όταν γελούσε, τα δόντια του έλαμπαν κατάσπρα. Τα θαύμαζε κι αυτά. Κι όταν εύρισκεν ευκαιρία, τα κύτταζε, σα να ήθελε να τα επιθεωρήσει, σ' ένα μικρό καθρεφτάκι της τσέπης.⁸⁷

Είχε επινοήσει και κατασκευάσει το πρώτο ντουζ στην πρωτεύουσα, μια ιδιοκατασκευή με αναποδογυρισμένους κώνους, λεκάνες και ποτιστήρια και δεν υπήρχε περίπτωση να ξεκινήσει τη μέρα του παρά μόνο υποβάλλοντας το σώμα του σε κρύες και ζεστές καταιονήσεις νερού. Αμέσως μετά το πρωινό αυτό μπάνιο, ακολουθούσε ανελλιπώς γυμναστική με αλτήρες.

⁸⁶ Στο ίδιο.

⁸⁷ Μ. Περάνθης, *Μιχ. Μητσάκης – Το Έργο του*, ό.π., σ. 15.

Διαβάζουμε:

Αλλά η έκφραση του Μητσάκη επήγαζε, κυριώτατα, από το βλέμμα του, κι απ' αυτό το χαμόγελο. Δυο μάτια μικρά, μυωπικά, ανήσυχα, που εστρεφόταν δεξιά κι αριστερά μ' αιφνίδιες λοξεύσεις, όλα να τα συλλάβουν. Δυο μάτια που σε καθήλωναν με τη διαπεραστική λάμψη τους, έμφορτη από αιχμές πονηρίας. Κι ένα χαμόγελο, όπου ο λεπτός σαρκασμός ιχνογραφούσεν ένα απaráμιλλο ποίημα μορφασμών και ρυτίδων.

Ο τρόπος που εβάνιζε, ήταν κι αυτός ιδιόρρυθμος. Ένα λεπτό ραβδί κρεμόταν από τα δύο χέρια του, που τα κρατούσε πάντοτε πίσω, στη ράχη του. Και προχωρούσε ρυθμικώς ταλαντευόμενος, ένα βάνισμα αργό, βάνισμα τυφλού σχεδόν, που περιφρονεί όμως τον οίκτο του πλησίον. Αν μυωπιάνει, είναι γιατί το θέλει, είναι, απλούστατα, γιατί αρνείται να φορέσει γυαλιά, που η αισθητική του τα αποστρέφεται.

Είναι πολλά που αποστρέφεται η αισθητική του. Όσα προσπίπτουν, καθώς περπατάει, στην αντίληψη του, τα ειρωνεύεται πικρότατα. Σαρκάζει χωρίς οίκτο τους καρραγωγείς που δέρνουν τα ζώα τους. Κι όταν παρατυχαίνει σε καυγά, φορεί το πραότερο χαμόγελο του, πλησιάνει με γλυκύτητα τους αντιμαχόμενους, κάτι συμβουλεύει στον ένα, κάτι ψιθυρίζει εμπιστευτικά στον άλλον, και η ατμόσφαιρα της οξύτητας ως δια μαγείας εξαφανίζεται. Η συμβιβαστική του επιβολή είναι αλάνθαστης δεξιότητας.

Ο ιδιότυπος αυτός λόγιος είναι γενικά ένας συμπαθέστατος κύριος, υποχωρητικότητας ευγένειας και αναμφισβήτητης ευφυΐας. Χαιρετάει τους γνωστούς του με απροσδόκητες αποστροφές, με εντυπωσιακά επιφωνήματα, με απότομες κινήσεις. Η ομιλία του είναι ένα παιγνίδι από λέξεις, ήχους, συνηχήσεις και αποχρώσεις. Το πνεύμα του σπινθηροβολεί από γοητεία κι εφευρετικότητα. Η λογοπαικτική του επίνοια αστραποβολά. Κι οι ευχάριστες στιγμές του επιστέφονται από ένα σπάσιμο ηχηρού κι ανοιχτόκαρδου γέλιου.⁸⁸

⁸⁸ Στο ίδιο, σ.16.

3.4 Οι δημοσιογραφικές συνεργασίες – Τα ψευδώνυμα

Η ευρύτατη παιδεία του, φιλολογική και γλωσσική, η τέλεια γνώση της γαλλικής, η ιδιότυπη γραφή του, το ύφος του, τον καθιέρωσαν ως δημοσιογράφο, ως κριτικό, ως σατιρικό, ως λογοτέχνη σπάνιας δεινότητας. Για τους περισσότερους «παλιούς», αλλά κυρίως τους νέους δημοσιογράφους και λογοτέχνες τείνει να γίνει υπόδειγμα. Ο Κ. Φαλτάιτς π.χ. αναφέρει ότι «είχε ένα πλήθος αμέτρητο από πιστούς και θαυμαστάς, εις τους κύκλους των νέων δημοσιογράφων πρώτα-πρώτα, των νεωτέρων λογίων ύστερα ...».⁸⁹

Αρκετό χρόνο από τη ζωή του αφιέρωνε στο διάβασμα. «Μελετούσε και διάβαζε άπληστα. Είχε το πάθος των βιβλίων. Είχε βαθύτατα κατανοήσει ότι το ταλέντο μόνο του είναι ανεπαρκές»,⁹⁰ είχε εκτιμήσει την αξία της μόρφωσης. Παρακολουθούσε συστηματικά τις τελευταίες εκδόσεις, έμαθε τέλεια τη γαλλική, μελετούσε την ευρωπαϊκή και την ελληνική λογοτεχνία, διάβαζε ξένες εφημερίδες, έγραφε κριτικές. Υπό τον μόνιμο σχεδόν τίτλο «Η φιλολογία μας» έκρινε κάθε εκδήλωση της πνευματικής δημιουργίας του καιρού του, ελληνικής και ξένης, με σκοπό (καυστικός και οξύς, αλλά έντιμος πάντα κριτής) να ωθήσει τα λογοτεχνικά πράγματα στις – κατ' αυτόν – ορθές καλλιτεχνικές ατραπούς.⁹¹

Βεβαίως η δημοσιογραφική ζωή τού αποσπούσε πολύ χρόνο. Κατά βάθος δεν αρκέστηκε ποτέ σ' αυτό που του επιφύλαξε η δημοσιογραφική του μοίρα («του να καταστή ποτέ χρονογράφος αθηναϊκού περιοδικού ή εφημερίδος»⁹²).

Γνώριζε ότι ήταν περιζήτητος και ότι αν ο ασυμβίβαστος χαρακτήρας του συγκρουόταν με τα ποικίλα δημοσιογραφικά «κακώς κείμενα», θα προτιμούσε να διακόψει τη συνεργασία του. Οι συχνές μεταπηδήσεις του είχαν και μία δεύτερη δικαιολογία: την εσωτερική του έφεση προς την αλλαγή, αφού είχε επανειλημμένως δηλώσει εχθρός της μονοτονίας και της καθιστικής ζωής των δημοσιογραφικών γραφείων. Μια απλή ανάγνωση της Βιβλιογραφίας του (όπως τη συνέταξε ο Κατσιμπαλής)

⁸⁹ Κ. Φαλτάιτς, «Η Ζωή του Μητσάκη», *Ελληνικά Γράμματα*, 60, 10.08.1929.

⁹⁰ Άλ. Θρύλος, *Μορφές της Πεζογραφίας και Μερικές Άλλες Μορφές*, Δίφρος, Αθήνα 1962, σ.151-152.

⁹¹ Μ. Μητσακης, *Αφηγήματα και Ταξιδιωτικές Εντυπώσεις*, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2006, σ.15.

⁹² Στο ίδιο, σ.15.

δείχνει ότι η περίοδος της συνεργασίας του με τον *Ασμοδαίο* τελειώνει το 1885, ενώ από το 1882 τον βρίσκουμε στο σατιρικό *Μη χάνεσαι* του Βλάση Γαβριηλίδη. Το 1884 και τα έτη 1886-1889 συνεργάζεται με τη *Νέα Εφημερίδα*. Ενδιαμέσως (1885-1887) και την περίοδο 1893-1895 έχει περάσει από *Το Άστυ*, το 1887 από τον *Ραμπαγά*, ενώ στην *Ακρόπολη* αρθρογραφεί από το 1886 έως το 1888 και από το 1893 έως το 1895. Συνεργάζεται επίσης με την *Εφημερίδα* (1891), την *Εστία* (1894 και 1895) και το *Σκριπ* (1895-1896). Πάμπολλες ήταν επίσης οι συνεργασίες του με ημερολόγια και περιοδικά του καιρού του, όπως τα *Εβδομάς* (1885), *Αττικόν Ημερολόγιον* του Ασωπίου, *Γελειογραφικόν Ημερολόγιον* του Κ.Φ. Σκόκου (1886), *Ημερολόγιον του Άστεως*, *Ελληνικόν Ημερολόγιον* του Π.Δ. Σακελλαρίου (1888), *Εθνικόν Ημερολόγιον* του Σκώκου (1892), *Ημερολόγιον του Μ.Π. Φωτιάδου* (1893), *Ημερολόγιον Σκριπ-Ρωμηού* (1895), *Ημερολόγιον Ποδογήρου* (1896), *Ημερολόγιον Νέας Ελλάς* (1896), *Ημερολόγιον Πιερία-Αιγαίον* (1896), *Κλειώ* (1886), *Εστία* (1887), *Αττικόν Μουσείον* (1890), *Παρνασσός* (1892), *Ίρις των Αθηνών* (1898), *Λεύκωμα Υπερ Πατρίδος* (1886), *Κλειώ Ληψίας* (1886), *Περιοδικό Ακρόπολις Φιλολογική* (1888), *Λεξικόν Εγκυκλοπαιδικόν* (στους τόμους Γ, Δ, Ε, ΣΤ από το 1892 έως το 1898).⁹³

Έχοντας, όπως αναφέρθηκε, ανάμεσα στα άλλα του εφόδια, και τη σατιρική προδιάθεση, καθώς και μία ευχέρεια στιχουργική, κατήλθε στο στίβο της δημοσιότητας ορμητικός, δηκτικός και ασυμβίβαστος, επιβάλλοντας απ' την πρώτη στιγμή το όνομά του. Παροιμιώδεις έμειναν οι έμμετροι διαξιφισμοί του, απ' τις στήλες της *Νέας Εφημερίδος*, με τον Κ. Κόκκο. Δηκτικά τα επιγράμματα του στις σελίδες του *Ραμπαγά*. Στην *Εφημερίδα* του Κορομηλά έγραφε τα πρακτικά της Βουλής, διανθισμένα με χιουμοριστικές παρεκβάσεις και σαρκαστικούς χαρακτηρισμούς. Στον *Χρόνο* συνέτασσε τα «χρονικά». Και σ' όλες τις άλλες, τα περίεργα και πρωτότυπα εκείνα πεζογραφήματά του, που θα μας απασχολήσουν πιο κάτω.

Πολύ σπάνια υπέγραφε ο Μητσάκης τα κείμενά του αυτά με το κανονικό του όνομα. Από την αρχή ακόμα της σταδιοδρομίας του, χρησιμοποιεί διαφορά ψευδώνυμα σε βραχύβιες συνεργασίες με όλα σχεδόν τα έντυπα, εφημερίδες και περιοδικά της

⁹³ Στο ίδιο, σ.14.

εποχής του. Όταν ήταν 19 ετών, το 1882, έγραφε στην εφημερίδα *Μη χάνεσαι* με το ψευδώνυμο Michelet. Το ψευδώνυμο αυτό, εκτός του ότι απηχούσε το μικρό του όνομα, αντιπροσωπεύει το όνομα του γνωστού Γάλλου ιστορικού Jules Michelet (1798-1874) και φανερώνει την εκτίμηση που έτρεφε ο Μητσάκης για τον λυρισμό που χαρακτηρίζει αυτόν το συγγραφέα, καθώς και τη γαλλομάθεια του Μητσάκη.

Επέλεξε, επιπλέον, το Michelet γιατί αρχίζει με το ίδιο Μ του ονόματός του ή με το διπλό Μ του ονόματός του. Ο Michelet, ο οποίος ήταν ένας μεγάλος συγγραφέας, ταυτόχρονα ήταν ένας αντίπαλος της Αυτοκρατορίας του Ναπολέοντα Γ'. Ήταν αυτός που ήξερε να κάνει τους νεκρούς να μιλούν. Έγραψε *Ιστορία*, που είναι ακριβώς η τέχνη του να κάνεις του νεκρούς να μιλούν. Και την ίδια στιγμή ήταν κάποιος που μίλησε για θηλυκή θέση. Ο Λακάν λέει για τον Michelet ότι τον θεωρεί έναν από τους μεγάλους συγγραφείς για τη θέση των γυναικών. Ένα από τα διάσημα κείμενά του ήταν το «*La Sorcière*», ένα κείμενο για μια μάγισσα στον Μεσαίωνα, γραμμένο προς υπεράσπιση των μαγισσών.

Μπορούμε να πούμε ότι η διάκλειση του Ονόματος του Πατρός ενέχει αυτή την πολλαπλότητα των ψευδωνύμων και ότι ταυτόχρονα αυτό το πρώτο ψευδώνυμο ήταν για αυτόν ένα ιδανικό στη θέση του Πατέρα.

Άλλοτε υπέγραφε με ένα Μ., άλλοτε με δύο (Μ.Μ., ή Μ.Α.Μ, με το αρχικό του πατέρα του δηλαδή), καθώς και με πλήθος άλλων, όπως Ιξίων, Καιροσκόπος, Μ. Τσακ, Κρακ, Κόθορνος, Νεσσελρόδ, Στρεψιάδης, Πλανόδιος, Εις ετεροδημότης και βέβαια το Michelet που αναφέραμε. Επίσης είναι πιθανό να ανήκουν στον Μητσάκη και τα Προσωπίς, Αδιάφορον Ποίος, Ρεπόρτερ και Grec. Κατά την περίοδο της «τρέλας» του υπέγραφε με πάμπολλα ξενόγλωσσα ψευδώνυμα, όπως π.χ. Serota, Sansle Phallus, Mandol Sua, Kessip, Stolbaleine και πολλά άλλα. Για το Κρακ γράφει ο ίδιος, επεξηγώντας:

Αν εζητείτο λέξις δυνάμενη αυτή να συνοψίση την όλην ημών κατάστασιν, αναμφιβόλως ουδεμία άλλη θα ηδύνατο να εκπληρώσει τούτο ακριβέστερον και εκφραστικώτερον ή το μονοσύλλαβον καβαλλιστικόν λεξίδιον της χρηματιστικής

αργκώ krack. Αυτή η κυβέρνηση εκήρυξε από πολλού το οικονομικόν κρακ. Η φιλολογία μας εβρίσκεται εις διηνεκές κρακ γενναίων εμπνεύσεων και αξίων λόγου έργων. Κρακ πολιτικών ανδρών, κρακ κοινωνικών συμβάντων, μεγάλων επιχειρήσεων, αξιομνημόνευτων πράξεων, κινήσεως, ζωής...⁹⁴

Θα εξετάσουμε την ιδιαίτερη αξία των ψευδωνύμων στο κεφάλαιο για το όνομα.

Αποπειράθηκε, ακόμη, να εκδώσει δικά του έντυπα, ενώ, κατά τις πληροφορίες του Λεξικού Μπεκ και Μπαρτ, υπήρξε ο ιδρυτής, μαζί με τους Χ. και Θ. Άννινο, του σατιρικού *Άστεως*. Μονάρχος του εξέδωσε δύο πολιτικοσατιρικά φύλλα, τον *Θόρυβο*, και την *Πρωτεύουσα*, όπως θα δούμε.

Εκτός όμως από τις δημοσιογραφικές, παμπληθείς υπήρξαν οι συνεργασίες του με όλα σχεδόν τα περιοδικά και τα ημερολόγια του καιρού του με κείμενα καθαρά λογοτεχνικά, υπογεγραμμένα με το όνομά του.

Στο σύνολό τους, οι συνεργασίες του, εύθυμες ή σοβαρές, δημοσιογραφικές ή λογοτεχνικές, εφήμερες ή με αξιώσεις, πιστοποιούν έναν Μητσάκη που, παρά το νεαρό της ηλικίας του, έχει αναδειχτεί, ιδίως την τελευταία προ της αρρώστιας του δεκαετία, σε μια σημαντική προσωπικότητα. Να πώς αυτοπροσδιορίζεται στους συγχρόνους του:

Εισδύει παντού και ελέγχει τα πάντα. Οι πολιτικοί φοβούνται την αιχμή της γραφίδας του. Οι εν δημοσιογραφία συνάδελφοί του τρέμουν τον καυστικό του έλεγχο. Οι καθιερωμένοι λόγιοι αγωνιούν για τα βέλη της κριτικής του. Οι φιλολογικοί νεοσοί προσδοκούν από τη δική του εύνοια την επιβολή τους. Οι ομότεχνοί του ζηλεύουν την περιγραφική του δεινότητα. Οι κοσμικοί περιμένουν την έκλαμψη της κενοδοξίας τους απ' τις δικές του κοσμικογραφικές νύξεις. Και ο αδαής λαός των εργατικών και μισθοβιτών ηδύνεται στην απόλαυση των Αθηναϊκών του Σελίδων, όπου παρακολουθεί, ανώνυμον, τον εαυτό του σε ποικίλες φάσεις γραφικής καθημερινότητας.

Είναι μία σημαντική προσωπικότητα. Μιλώντας άπταιστα γαλλικά, παρακολουθεί κάθε καινούρια έκδοση και κατατοπίζεται στην παγκόσμια

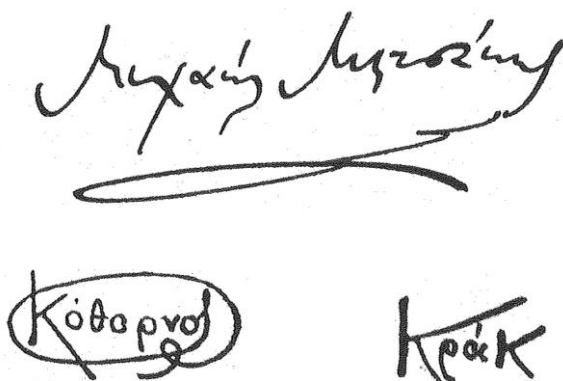
⁹⁴ Μ. Μητσάκης, χ.τ., εφ. *Το Άστυ*, 6/10/1885, σ. 2-3.

κίνηση των ιδεών. Οι μελέτες του είναι επίμονες και απέραντες. Η ιστορία και η φιλοσοφία τον απασχολούν εξ ίσου με την λογοτεχνία και την ποίηση. Τίποτα δεν του διαφεύγει κι όλα τα ξέρει. Είναι ένας μανιακός του διαβάσματος, ένας αδηφάγος του εντύπου. Έχει μια πολυμάθεια όχι τυχαία. Κι ό,τι διαβάσει, το αφομοιώνει, το κάνει κτήμα του εσαεί. Γιατί η μνήμη του είναι απέραντη. Θυμάται απέξω χιλιάδες γαλλικούς και ελληνικούς στίχους.⁹⁵

«Δεν ήτο το πνεύμα του λίμνη» – έγραψε στον θάνατό του ο Βλάσης Γαβριηλίδης. «Ήτο ωκεανός με ισχυρούς ανέμους και ισχυροτέρας τρικυμίας». Το ξέρει και ο ίδιος. Και σοβαρεύεται όταν καλεί τον Γαβριηλίδη να ψαύσει στο κρανίο του την προεξοχή του ζενί, της μεγαλοφυΐας του.⁹⁶

Υπό τις συνθήκες αυτές, κάθε φράση του και κάθε χαρακτηρισμός του υπολογίζεται. Ο Μητσάκης είναι άνθρωπος μαχητής και πολεμικός, χαρακτήρας ακέραιος και αδέκαστος, κριτικός ειλικρινής και τίμιος. Όλοι παραδέχονται σε αυτόν το σπινθηροβόλο παρατηρητή, τον γεννημένο συγγραφέα, τον άνθρωπο της αξίας, που η ωριμότητά του θα αποτελέσει για τα γράμματά μας ένα δώρο κάλλους και δύναμης. Γι' αυτό και οι νεότεροι τον προσφωνούν με έναν τρόπο που τον κολακεύει ιδιαίτερα.

- Καλημέρα σας, μετρ !

The image shows a handwritten signature in cursive script, which reads 'Μιχαήλ Μητσάκης'. Below the signature are two pseudonyms: 'Κόθερνολ' (Kothernol) and 'Κράκ' (Krack), both written in a stylized, blocky font.

⁹⁵ Υπογραφή και ψευδώνυμο του Μητσάκη.

⁹⁵ Μ. Mitsakis, *Un checheur d'or*, μτφ. Gilles Ortlieb, Finitude, Μπορντώ 2012. (Απόδοση στα ελληνικά Π. Αγαπάκη.)

⁹⁶ Μ. Περάνθης, *Μιχ. Μητσάκης – Το Έργο του*, ό.π., σ.19.

3.5 Οι δημοσιογραφικές αποστολές

«Ο Μιχαήλ Μητσάκης υπηρέτησε το λειτούργημα του δημοσιογράφου με το χάρισμα της ποιητικής του καλαισθησίας σε τέτοιο βαθμό που είναι δύσκολο να αποφανθεί κάποιος “ποιος απ’ τους δύο ζημιώθηκε : ο δημοσιογράφος ή ο λογοτέχνης”. Ως εκ τούτου, ο χαρακτηρισμός ενός κειμένου του ως δημοσιογραφικού ή λογοτεχνικού αφηγήματος (“δημοσιογραφική” λογοτεχνίζουσα δημοσιογραφία;) είναι ένα “ευχάριστο” πρόβλημα που αναφύεται σε κάθε προσπάθεια κατηγοριοποίησης του έργου του».⁹⁷

Στη δημοσιογραφική του σταδιοδρομία ανέλαβε τουλάχιστον πέντε μεγάλες δημοσιογραφικές αποστολές: στη Θεσσαλία και την Κέρκυρα το 1886, όπου είδαμε ότι συνέγραψε τη βινιέτα του για το ψυχιατρείο, τη γειτονική Κόρινθο και τη Ρούμελη το 1887, την Ήπειρο το 1887 και 1888 και ξανά στην Κέρκυρα το 1894. Έχουμε βάσιμες αποδείξεις ότι το 1881 και το 1882 έχει μεταβεί ως ανταποκριτής της εφημερίδας *Μη χάνεσαι* στη Σπάρτη και το 1887 στην Άνδρο.⁹⁸

Ο Άλκης Θρύλος τον κατηγόρησε ότι οι ταξιδιωτικές εντυπώσεις του δεν είναι ολοκληρωμένες αλλά τις χαρακτηρίζει σπασμωδικότητα, αφού δεν μπόρεσε να δώσει μια πλήρη εικόνα του τόπου που περιγράφει, να συλλάβει το τι αποτελεί το κύριο γνώρισμά του «αλλά ζωγραφίζει μερικές λεπτομέρειες με εξαιρετική παραστατικότητα, με εκθαμβωτικά πλούσια χρώματα, με συναρπαστικά λυρικό ενθουσιασμό».⁹⁹ Η αλήθεια είναι ωστόσο πως:

Ο Μ.Μ. δεν μετέβη στην επαρχία για να τη σκιαγραφήσει πολυεδρικά, ούτε να αναδιηγηθεί την κατά τόπους ιστορία της, ούτε παρακινημένος από το λαογραφικό κέλευσμα του Ν.Γ. Πολίτη. Αναλαμβάνει εκών (από δημοσιογραφικό καθήκον) να προβάλλει τα εθνικά θέματα, με άμεση εποπτεία τους και με (όσο σαφέστερη γίνεται) γνώση των πραγμάτων. Έτσι εκλαμβάνει

⁹⁷ Μ. Μητσάκης, *Αφηγήματα και ταξιδιωτικές εντυπώσεις*, ό.π., σ.17.

⁹⁸ Στο ίδιο, σ. 18.

⁹⁹ Άλ. Θρύλος, *Μορφές της Πεζογραφίας και Μερικές Άλλες Μορφές*, ό.π., σ.169.

την αποστολή του. Αντικαθιστά το έργο που έπρεπε να είχαν αναλάβει η προς τούτο υπεύθυνη ελληνική κυβέρνηση, οι επαναστατικές οργανώσεις της πρωτεύουσας, οι πνευματικοί της φορείς. Για αυτό και ο λόγος του είναι ενίοτε αυστηρός, σκληρός, ελεγκτικός προς τους διοικούντες. Πρέπει ο ελληνισμός του κέντρου να πληροφορηθεί την κατάσταση του υπόδουλου ελληνισμού, να μελετηθούν τα ήθη του, τα εκλιπόντα βαθμηδόν έθιμά του.¹⁰⁰

Ο ίδιος, εξάλλου, δεν υπερηφανεύεται ότι έλυσε το πρόβλημα των αλύτρωτων ελληνικών επαρχιών με τις ανταποκρίσεις του, ούτε πως αυτές είναι βαθυστόχαστες. Τις χαρακτηρίζει προσωπικές, ειδικά της Θεσσαλίας, «απλές σημειώσεις γενικής απόψεως και επιτόλαιας παρατηρήσεως, την καθόλου της χώρας μορφήν δύνανται να θεωρηθώσιν ως αποπυρώμεναι να διαγράψωσι ή την περιγραφήν αυτής και μελέτην».¹⁰¹ Το ίδιο αναφέρει και για τις ανταποκρίσεις του από την Ήπειρο.

Κατηγορεί ευθέως όλους τους φορείς για εθνική απραξία¹⁰² (Επιστέγασμα της Αρχαιολατρείας των Νεοελλήνων της εποχής του: «που μας αφήνουν οι *Βύρωνες και οι Παρνασσοί*»¹⁰³). Κατηγορεί τους ιθύνοντες γιατί δεν έχουν δημιουργήσει κανένα κέντρο συντονισμού υπέρ των υποδούλων, εκτός του «αψύχου», όπως τον χαρακτηρίζει, συλλόγου των «Ελληνικών Γραμμμάτων».

Οι ανταποκρίσεις του στην *Ακρόπολη* κρίνει ότι θα φαίνονται πρωτάκουστες και απίστευτες και σκιαγραφεί αυτοπροσδιοριστικά το επάγγελμά του με ακρίβεια: «Απλαί φωτογραφικά μηχαναί των εντυπώσεων της στιγμής, το καθήκον ημών είναι να περισυλλέγωμεν επιμελώς τα γεγονότα της ημέρας, να αποτυπούμεν μετά προσοχής τα διερχόμενα προ των οφθαλμών ημών αστραπιαίως συμβάντα...».¹⁰⁴

¹⁰⁰ Μ. Μητσακης, *Αφηγήματα και Ταξιδιωτικές Εντυπώσεις*, ό.π., σ.18.

¹⁰¹ Δ. Ταγκόπουλος, *Φιλολογικά Πορτραίτα*, Χ. Γάνιαρης, Αθήνα 1922, σ. 19.

¹⁰² Μ. Μητσακης, *Αφηγήματα και Ταξιδιωτικές Εντυπώσεις*, ό.π., σ.19.

¹⁰³ Μ. Μητσάκης, *Παρά τοις δούλοις – Τα Ιωάννινα*, Πατάκης, Αθήνα 2004.

¹⁰⁴ Μ. Μητσάκης, «Θωμάς», εφημ. *Άστρ*, 27.04.1886, σ. 6-7.

Ο ΘΟΥΡΤΒΟΣ

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ, ΣΑΤΥΡΙΚΗ, ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ
ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΔΙΣ ΤΗΣ ΕΒΔΟΜΑΔΟΣ

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΤΗΣΙΑ ΠΡΟΠΑΡΟΡΤΕΑ
'Εν ΑΘΗΝΑΙΣ' Δρ. 10
'Εν τῇ ΕΠΙΧΡΙΑΙΣ' 12
'Εν τῇ ΕΣΩΤΕΡΙΚῃ' 15

Απευθυντής
ΜΙΧΑΗΛ Α. ΜΗΤΣΑΚΗΣ
Ἐκαστὸν φύλλον τιμᾶται λεπτά 10

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΘΟΥΡΤΒΟΥ
Μεγάλη οἰκία Μετῶ
Ἀπέναντι τοῦ Νέου Θεάτρου, ἐπὶ τῆς πλατείας
τῆς Ἰ.Θ. Τραπεζῆς.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΑΙ ΣΚΙΑΓΡΑΦΙΑΙ

ΦΕΡΙΔΟΥΝ

Μὰ τὴν ἀλήθειαν, θὰ εἶπε κανεὶς ὅτι αἱ εὐρωπαϊκαὶ κυβερνήσεις εἶναι συνεννοημέναι μαζί μου. Ἡ, ἔξ ἄλλου, θὰ ἤδυνάτο τις νὰ υποθέσῃ ὅτι τὸ κείμενον ἐπιτηδὲς ἀνακαλοῦσαι τὴν ἀλλοκαλλήως διὰ νὰ μὴ ἀπειλήσῃν ἑκκαγκάσουσαι μὲ νὰ διακόψω τὸ ἔργον (τὴ ἔργον I) τῆς σκιαγραφῆσεως αὐτῶν, ὅπερ μοῦ ἤλθην ἡ παράδοξος ἰδέα νὰ ἐπιμυρῆσω ἰσχυρῶς. Δύο μῆνας δὲν εἶναι ἀκόμη ὅπου ἀπεχαιρέτισαμεν τὸν Κουρτοπάσσην. Δύο ἑβδομάδες δὲν εἶναι ὅπου μὲξ ἐξεφορτώθη ὁ Ρομβολδ. Καὶ ἰδοὺ τώρα, σήμερον ἡ ἀφρον, χωρὶς νὰ προηγηθῇ κανεὶς πρόλογος καὶ καμμία ἀφορμὴ, ἀπροδοκῆτως, βιαίως ἀποστερούμεθα, λέγουσιν, φεῦ! καὶ τοῦ Φεριδοῦν, τοῦ Φεριδοῦν αὐτοῦ, περὶ οὗ προχθὲς μόλις ἀκόμη ἐγράφονεν ὅτι θὰ ἦτο ὁ μόνος τῶν κατὰ τὸν ἀποκλεισμένον συναδέλφων τοῦ, ὅστις θὰ ἔμεινε μεταξὺ ἡμῶν, τοῦ Φεριδοῦν, τοῦ περιεργότερου ἴσως ἐκ τῶν τοῦ διπλωματικοῦ παρ' ἡμῖν σώματος τούτου καὶ τῆς ἀθηναικῆς τῆρας τῶν σημερινῶν πρεσβευτικῶν φυσιογνωμιῶν.

Καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι τὸσον ἀειφίδιον, ἐπῆλθε τὸσον ἀπότομον, ὥστε δὲν προφθάνομεν σχεδόν, οἰουμένην τελείαν ὡς θὰ ἠθέλομεν, ἀλλὰ οὐτε ὅσας ἤξιζε τοὐλάχιστον χαρακτηριστικὰς αὐτοῦ γραμμὰς νὰ χαράξωμεν. Προχθὲς μόλις ἤλθαν αἱ βουλαντιναὶ συναδέλφου καὶ ἱερῆσαν ὡς βόμβαν ἐν τῷ μίῳ τῆς κοινωσίας ἡμῶν καὶ ἐν μίῳ τῶν Ἀθηναίων βουλεβέρτων, τῶν ὁποίων ἦτο τὸσον συχνὸς διαβήτη, τὴν ἐπιδοσίν. Μετὰ μίαν ἡμέραν ἐπιθετικῶς ἐπιστομῆς. Καὶ μετὰ μίαν ἀκόμη τὴν ἀνέγραψαν ὡς γεγονός καὶ αἱ ἰδικαὶ μαξ, ἀνέγραψαν τὸ ὄνομα τοῦ διαδόχου τοῦ, ἀνήγγελλαν εἰς ἐπίμετρον ὅτι καὶ ἀνεγύρει διαταχθεὶς ἐντὸς ὀκτώ τοῦ πολὺ ἡμερῶν ἐντέθεν! Καὶ νὰ συλλογιέσθῃ ἔπειτα ὅτι θὰ ἦτον ἐγκλημα ἰσχυρῶς προδοσίας πρὸς τὸν Θούρτβον, ἢ μὴ ἀνάρτησις τῆς μορφῆς καὶ αὐτοῦ, αὐτοῦ ἰδίας, ἐν τῇ πινακοθήκῃ τῶν σκιαγραμιῶν (μόνον διπλωματικῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἀλλὰ ἔχετε ὀμοιοτητα) τῆν ὁποίαν ἠνοήσαμεν καὶ πρὸ τῆς ὁποίας ἠνοοῦμεν νὰ ἀρχίσω καὶ αὐτὴ ἡ τῆς Ἐστίας καὶ αὐτὴ ἡ

τοῦ Λούβρου, ἡ χειροποίητα εἰς τοὺς συνδρομητὰς μας διὰ τοῦ παρελθόντος φύλλου!

Δυστυχῶς δὲ, ὡς ἔχρον ἄωτον τῆς συμφορᾶς, τὸ ἐπιγεῖνημα νὰ εἶναι καὶ τὸσον δύσκολον, τὸσον δύσκολον! Διὰ ν' ἀναπαράσθῃς τὸν ἀλλοσημῶτον τύπον διπλωμάτου-σαλιμπάγκου, τοῦ ὁποίου τὴν εἰκόνα παρέσχεν ἡμῖν ἐπιτακτικῶν σχεδόν κατὰ τὴν ἐνταῦθα διατριβὴν τοῦ ὁ πρώτος τῶν ἡρώων τῆς σκιαγραφικῆς στοᾶς μας, δὲν εἶχε ἢ ν' ἀποτύπωση ἐπὶ τοῦ πίνακος ὀλίγας γραμμὰς καὶ ὀλίγας πικὰς αἱ ὁποιαὶ ν' ἀποτελοῦν τὸ ὄμοιομα ἀνθρώπου ἢ μάλλον νευροσπάστου ἐργουμένου, κλαυσχυγενομένου, ἀνοηταίνοντος, πονηρινομένου, διασιδῶντος, κομφιουμένου ἢ ἀπολατῆνοντος. Τὸν τελευταίως δὲ ἀπειθόντα πνεύματον διπλωμάτην ἢ ἔπρεπε νὰ εἰκονίσῃ τις ὑπὸ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ μορφήν ἀλλὰ τότε ἡ εἰκὼν θὰ ἐκινδύνευε νὰ εἶναι δυσδιάκριτος, διότι παρὰ πολλῶν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκληρωθῇ καὶ ὡς παριστάσα ἀπλοῦν μελιτατον ἰχθυοφόρον, ἢ ἔπρεπε, παραλείπειν ὄλους ἢ ἀκροθιγῶς μόνον ἐπιγεῖρων τὴν διαγραφὴν τῆς φυσιογνωμίας αὐτοῦ, ν' ἀρκισθῇ εἰς τὴν ἀπλήν ὀρειλομένην ἐπὶ τῇ ἀναχωρήσει τοῦ ἀνέμνησον ἔρωτος, ἔξ ἀνάγκης καὶ ψυχρῶς τῆς ἐνταῦθα πολιτείας τοῦ διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὸν διὰ τῆς περιουμένου φράσειως τοῦ ἐπιστρεφομένης αὐτῷ ἀποαιρετισμῶν, - ὅπερ καὶ ἐπράξαμεν. Ἀλλὰ κατὰ ποῖον τρόπον νὰ εἰκονίσῃ τις τὴν περιεργότεραν αὐτὴν μορφήν τοῦ ἐντὸς ὀλίγου ἀποχωριζομένου ἡμῶν Ἀσιάτου, τὴν φρυγαλίαν φυσιογνωμίαν τοῦ γνησίου αὐτοῦ τίανου τῆς Ἀνατολῆς, τοῦ ὁποίου κυρία προσπάθεια ὑπᾶρξε νὰ μὴ διαγράψῃ ἐφ' ὅσον ἔμεινεν ἐνταῦθα τοιαύτην ὀρισμένην, ἀλλὰ νὰ ἐκρωίσωσῃ εἰ δυνατόν αὐτὴν πρὸς τὴν πρώτην τοχουσαν οἰουδήποτε ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν συναδέλφων τοῦ.

Δύσκολον, πολὺ δύσκολον!... Ἐξωτερικῶς τοὐλάχιστον, οὐτε ἡ παραμικροτέρα διαφορὰ. Ὁ μακαρίτης ἐκείνος Ἀγαθὸς, ὁ ἐνταῦθα ἀποθανὼν καὶ τοῦ ὁποίου τὴν κηδείαν ἐπὶ πρῶτο ν' ἀκολουθήσουσιν ἡμεῖς — ὃ πόσον θὰ ἠγανάκτι

Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 3 φύλλου τοῦ «Θουρβου».

3.6 Θόρυβος και Πρωτεύουσα

«Θόρυβος» και «Πρωτεύουσα» είναι οι τίτλοι των δύο εφημερίδων που έβγαλε ο Μητσάκης και που ζήσανε σχεδόν όσο και τα ρόδα, «πρωίαν μόνην», όπως σημειώνει ο Ταγκόπουλος. Ο ίδιος ο Μητσάκης ορίζει την έκδοση του *Θορύβου* ως εξής: «σκοπός της εφημερίδας ταύτης είναι η αναπλήρωσις της προφανούς ελλείψεως σατυρικού, κοινωνικού και φιλολογικού φύλλου, ευθύμως και ζωηρώς απεικονίζοντος την Αθηναϊκὴν κίνησιν. Κεφάλαια: Η εφ' εαυτήν πεποίθησις και η ανεξαρτησία της. Συντάκται: οι μάλλον διακριθέντες ως θορυβογράφοι εν Αθήναις εκ των παρ' ημιν παρωδούντων τους συγγραφείς και τους ποιητάς. Δύναμις: η ελπιζόμενη ευμένεια του κοινού. Φιλοδοδοξία: κανείς των αναγνωστών να μην αναγκασθεί να εἴπη ποτέ περί αυτής “πολύς θόρυβος δια τίποτε”». ¹⁰⁵

Εκτός από το τμήμα του πρώτου αυτού άρθρου του Μητσάκη στον *Θόρυβο*, παραθέτουμε και την αγγελία για την έκδοση της *Πρωτεύουσας*, που στον πίνακα των εγγραφών της μάλιστα υπάρχουν γραμμένα και έντεκα ονόματα συνδρομητών από τη Σπάρτη. Διαβάζουμε εκεί:

Προ έξι ακριβώς μηνών, κατά τον παρελθόντα Απρίλιον, εξεδώθη εν Αθήναις εφημερίς δημοσιευόμενη δις της εβδομάδος υπό τον τίτλο : Ο Θόρυβος... Την αποτυχίαν ταύτην η διεύθυνσις της εν λόγω εφημερίδος εδέχθη γενναίως, διότι άλλωστε και δια του προγράμματος της προήγγελλεν ήδη εξ αρχής αυτήν ως λίαν πιθανήν, ανομολόγησαι δε αδιστακτως μετά το συμβάν και η ίδια συμφώνως προς της εν πάσιν ειλικρινείας και ευσυνειδησίας τας αρχάς α είχε κηρύξει. Αλλά περιέργως, μετά την ούτως επελθούσαν διακοπήν της εκδόσεως, τσαύται υπήρξαν αι προς την διεύθυνσιν του βραχυβίου φύλλου ενδείξεις συμπαθείας και υπολήψεως πανταχόθεν, τσαύτα δε τεκμήρια λύπης εκ μέρους μεγάλης μερίδος του δημοσίου διεβιβάσθησαν προς αυτήν και τόσον άμα ευνοϊκαί επήλθον διαμιάς εκ των υστέρων, όσο δυσμενείς ήσαν κατά το

¹⁰⁵ Δ. Ταγκόπουλος, *Μιχαήλ Μητσάκης, Φιλολογικά Έργα*, τόμος Α, ό.π., σ.27.

διάστημα της υπάρξεώς του, κρίσεις περί του ούτω βιαίως συλληφθέντος, τεχθέντος και αποβιώσαντος δημοσιογραφικού οργάνου...απόρροια δε αυτών είναι η απόφασις της εκδόσεως της σήμερον αγγελλόμενης Πρωτευούσης υπό τας αυτάς μεν πάντοτε αρχάς, αλλά και υπό τελειοτέραν μορφήν ... την απόφασιν δε ημών ταύτην φέρομεν νυν εις γνώσιν του κοινού, ευελπιστούντες ότι υπό τας συνθήκας αυτάς την φοράν ταύτην η υποστήριξις του δε θα μας λείψη.¹⁰⁶

Δυστυχώς, ούτε η δεύτερη αυτή απόπειρα να γίνει εκδότης στέφθηκε με επιτυχία, όπως και η μεγάλη του φιλοδοξία, η έκδοση των γραπτών του σε βιβλίο: Δύο καθοριστικές, όπως θα αποδειχθεί στη συνέχεια, αποτυχίες, που συνετέλεσαν ώστε ο Μητσάκης να μην καταφέρει τελικά να καταστήσει το όνομά του παράγοντα σταθεροποίησης και αναγνώρισης.

¹⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 28.

Η ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ

ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ, ΣΑΤΥΡΙΚΗ, ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ

ΕΚΔΑΤΕΤΑΙ ΚΑΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗΝ

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΤΗΣΙΑ

Αθηνών δρ. 10, Έπαρχιών 12, Έξωτερ. 15.

ΔΕΥΘΥΝΤΗΣ

ΜΙΧΑΗΛ ΜΟΥΣΚΑΚΗΣ.

ΑΓΓΕΛΙΑΙ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

Έν ταῖς κληματαῖς σελίδων δ σελίδων... λ. 15
Έν τῷ τῷ σφύματι τῆς ἐφημερίδος... » 50

ΕΣΤΑΜΗΝΟΣ

Αθηνών 6, Έπαρχιών 7, Έξωτερικός 8.

2—Γραφεῖον, οδὸς Νίκης 2

Έκαστον φύλλον λεπ. 10.

Η ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ

Τῆς πρωτεύουσας τὸ ὄνομα ἐξελίξαμεν ὡς τίτλον τῆς νίας ἐφημερίδος ἡμῶν. Ὅριλοιμεν ἔρωα νὰ δηλώσωμεν ἐξ ἀρχῆς ὅτι ἐξελίξαμεν αὐτὸ ἀπεβλέποντες μόνον εἰς τὸ εἶησθαι καὶ εἰ ἔσπειρε νὰ εἶνε ἡ πρωτεύουσα αὐτὴ καὶ ὄχι ποτε τὸ εἶησθαι.

Τὴ ἴηο — ὑπάρχει ἀρὰ γε κανεὶς εἰς τὸν κόσμον τῶσον δυστύχης ὥστε νὰ μὴ τὸ γνωρίζῃ; Ὑπάρχει κανεὶς ὅστις νὰ μὴ ἤκουσεν τὸ ὄνομα αὐτῆς; κανεὶς ὅστις νὰ μὴ ἤξει τὴν ἱστορίαν τῆς; κανεὶς ὅστις νὰ μὴ τὴν ἐκπαιθεθῆ καὶ νὰ μὴ τὴν ἰθαυμάσῃ; Ὑπάρχει ἀρὰ γε κανεὶς ὅστις καὶ εἰς τῆς λαμπροτέρας ἀκόμη ἐστίας τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ τοῦς κόλπους ζῶν νὰ μὴ ἀναιροπόδησι ποτε τὴν ζῶν αὐτῆς καὶ νὰ μὴ ἐπόθηεν ἔστω καὶ ἀπαξ νὰ ἐγεννᾶτο ἐπὶ τῆς γῆς κατὰ τοῦς χρόνους ἐκείνους καθ' ὅς; ἐφώτιζεν αὐτὴν πᾶσαν ἢ ἀγγλῆ τῆς; ὑπάρχει ἀρὰ γε κανεὶς ὅστις νὰ ἐμαθε ποτε περὶ αὐτῆς καὶ νὰ μὴν ἠσθάνθη πρὸς αὐτὴν ἀδριστητὸν τινα καὶ παράδοξον νοσταλγίαν, ὡς πρὸς ἄγνωστον καὶ θνητὸν πατριδᾶ τὴν ὅποιαν εὐδένποτε εἶδε καὶ ἐν τούτοις λατρεύει; Ὅπως οἱ ἄνθρωποι, ἀποθησκόντες καὶ ληθνοῦνται καὶ αἱ πόλεις. Πόσαι δὲν εἶδε γεννημένας ἐ εἰς αἰῶν καὶ πόσαι δὲν εἶδε τελευτήσασα ὁ ἄλλος! Πόσαι δὲν ἀνήγειραν οἱ θνητοὶ περιλαμπεῖς καὶ ἀκμαῖες καὶ πόσαι δὲν κατερρύθησαν εἰς τέφραν καὶ δὲν ἐξηφανίσθησαν εἰς σποδόν! Πόσαι δὲν ἐκτίσαν ἀσαλεύτους καὶ ἀπώτατους ἢ χεῖρ τῶν βροτῶν καὶ δὲν ἐλάκτισαν εἰς κόνιν ἄμωρον τοῦ χρόνου ὁ ποῦς! Εἰς ἐν τῶν μεγαλοφρονότερων ποιημάτων τοῦ ρητορικωτέρου τῶν συγχρόνων γάλλων ποιητῶν Ρισπὴν λέγει ὁ Νομάς: α' Ἐξάπλων ὅσον θίλεις τὰ σύνερα τῆς ἀμμου σου, ὦ Ἐρμῆος! Μίαν ἡμέραν θὰ περᾶσω πάλιν διὰ σοῦ καὶ θὰ ἔγχε μεταβληθῆ εἰς θάλασσαν. Κόλλε ὅσον θίλης τὰ κύματα σου, ὦ Ὀκεανί! Μίαν ἡμέραν θὰ περᾶσω πάλιν πλησίον σου καὶ θὰ ἔγχε ξερανθῆ εἰς ἔρημον. Ἐγχεῖς ὅσον θίλεις τοῦς δόμους σου ὑψηλὰ, ὦ Πόλις! Μίαν ἡμέραν θὰ περᾶσω πάλιν διὰ σοῦ καὶ ὁ βροχὸς ὅστις θὰ τρέφῃ τὸ ποίμνιον τοῦ ἐπὶ τῆς χλόης ὑπ' ἡν θὰ κοιμῶνται τὰ εὐκτὰ ἐρίπια σου δὲν θὰ ἤξει ὅστις τὸ ὄνομα

σου νὰ μοῦ εἴπῃ!... » Ἀλλὰ τῆς πόλεως ταύτης, ἀλλὰ τῆς πρωτεύουσας αὐτῆς τὸ ὄνομα εἶνε ἐξ ἐκείνων ἅτινα δὲν λησμογούνται ποτε. Πόσαι, ἄλλαι δὲν ἔσχεον δύναμιν καὶ πόσαι δὲν ἔσχεον δόξαν καὶ πόσαι ἄλλαι δὲν ἔσχεον πλοῦτον! Ἀλλὰ τίς ἐθυμείται σήμερον τὴν Τύρον ἢ τὴν Σιδῶνα ἢ τίς σημασίαν ἔχει τῆς Καρχηδόνας ἢ ὑπαρξίαν ἢ τίς ἀναπολεῖ τὴν κλίος τῶν Συρακοῦσων; Πρωτεύουσαι τῆς ἐσχῆς; πρωτεύουσαι τῆς ἀπολαύσεως, πρωτεύουσαι τοῦ χρήματος, τῆς χλιότης ἢ τῆς παραφροσύνης, ποῦ εἶσθε; Ἐξυπῆσθε καὶ ἐπὶ μίαν μόνον στιγμὴν διὰ νὰ ἰδῆτε καὶ νὰ χαριερίσετε Ἐκείνην ἢ ἀνάμνησις μόνος ἀπίγειναι αἰωνόθεις καὶ ἀγήρας, διότι τοῦ Πνεύματος ἡτοῦ πόλις καὶ τοῦ Κάλλους ὑπῆρξεν ἡ πρωτεύουσα!

Τὴ ἔσπειρε νὰ εἶνε, δὲν ἔχετε παρὰ νὰ ἀναβῆτε ἐπάνω εἰς τὸ ὀρειότερον βουνὸν τοῦ κόσμου, εἰς τὸν Λυκαβητὸν, διὰ νὰ τὸ ἰδῆτε.

Ἀπιεῖσθε ποτε τοῦ νείκταρος, βροτοί; Βροτοί, ἔχορτάσατε ποτε μὲ ἀμβροσίαν; Ροφήσατε τὸ νείκταρ τοῦ ἀφῆρος αὐτοῦ καὶ χορτασθῆτε μὲ τὴν ἀμβροσίαν τοῦ δριζοῦτος τούτου, εὐτυχεῖς! Ἐχετε μύτην; Ἀνοίξατε τοῦς μυκτῆρας καθ' ἕλον τὸ πλάτος τῶν ἀνοιξατε τοῦς ῥιθινὰς σας ὅσον δύνασθε! Ἐχετε ὠτα; Ἄς διασταλοῦν ὅσον ἡμποροῦν! Ἐχετε ὀφθαλμοὺς; Ἐκβάλετε τοὺς ἔζω τῶν κογχῶν κυττάζοντες καὶ ἄ; ἀπολαύσον! Εἶνε πραγματικότης αὐτὴ ἢ εἰς ὀπτασία; Ποία ὑπερανθρώπου Ραφαήλου χεῖρ ἔχασα εἰς τὸν ὄριον αὐτῶν τὰς παγγλυκυτάτας γραμμὰς καὶ ποῖος γιγαντώδης Μιχαηλαγγέλου χροστέρ ἐρρῖψεν ἐπὶ τοῦ ποίμνιόν σου αὐτοῦ ὄροφρον τὰ θεοπέσια αὐτὰ χρώματα; Τὴν ἰριδα λίγουν ἐπέδειξεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν Νῶε, ὡς σύμβολον ἰλιπίδος μετὰ τὸν κατακλυσμὸν ἐν τῇ κυλινομένην ὑπὸ τῶν ὑδάτων κιβωτῷ του. Ἀλλὰ τὴν ἰριδα αὐτὴν, εἰς πᾶσαν ἔποχον, χεῖμωνος καὶ θέρους, ἦρος καὶ εθνοπώρου, ἐπερικινεῖ εἰς τοὺς κατοικοῦντας ὑπ' αὐτὸν ὁ μάγος αὐτὸς οὐρανὸς ἐσορτισμένην ἐπὶ τοῦ κυανοῦ θαλάσσης του. Δύσεως σχεδὸν ἄρα εἶνε καὶ ὁ ἥλιος καταβαίνει βραδείως πρὸς τὸ ἀντικρὺ πύλαγος. Ὡς πληγωμένος ἀθλητῆς ὅστις ἀδυνατεῖ πλέον νὰ παλασθῇ πρὸς τὴν ἐπιτιθεμένην κατ' αὐτοῦ Νύκτα κλίει λίγεις ἐν ἀναπαυθῇ ἀπηρηθῶς ἐκ τῆς πάλης ἐπὶ τοῦ ἐρωθροῦ μανθῶου δὲν ἀπλόνει κάτωθεν αὐτοῦ τὸ ἐκχυνόμενον αἷ.

Τὸ πρωτοσέλιδο τοῦ 2ου φύλλου τῆς «Πρωτεύουσας».

3.7 Φιλολογική μποεμία

Ο Περάνθης αναφέρει:

Ο Μητσάκης δεν υπήρξε ποτέ πλούσιος. Ζούσε από τη δουλειά του. Αλλά και η δουλειά του ποτέ δεν του πρόσφερε μιαν ευμάρεια, ανάλογη προς τους μόχθους και την αξία του.

Τα οικονομικά των εφημερίδων, στην εποχή του, βρίσκονταν σε μονίμως φθίνουσα κατάσταση. Τα Σάββατα, έξω από τα λογιστήρια, διαγκωνίζονταν θορυβώδης και αξιολύπητη «ουρά» ποιος να προλάβει πενιχρά ψυχία έναντι των οφειλομένων.

Η άκρα του αξιοπρέπεια δεν επέτρεπε στον Μητσάκη παρόμοιους παραγκωνισμούς. Αποσύρονταν σιωπηλός, περιμένοντας καταλληλότερη ευκαιρία να τακτοποιήσει το οικονομικό, όταν θα του παράγγελναν ένα κομμάτι.

- Εν τη παλάμη και ούτω βοηθήσωμεν, έλεγε τότε.

Άλλοτε πάλι, εύθικτος καθώς ήταν, προτιμούσε να εγκαταλείψει την εφημερίδα και να προσχωρήσει σε άλλη. Ενώ υπήρχαν φορές, τον πρώτο καιρό της σταδιοδρομίας του, που δεν απέστεργε και την εις είδος αμοιβή – όταν ο Κλεάνθης του *Ραμπαγά* συνήθιζε να προσφέρει στους συνεργάτες του «γκιουβετσάδες» με λιαστό κρασί, στα γραφεία του περιοδικού του, κάτω από την Δημαρχία.¹⁰⁷

Από πατρική περιουσία δεν είχε επίσης σχεδόν τίποτα. Λίγα χωράφια μόνο, στη Σπάρτη, άχρηστα κι αυτά, σε μια βαλτώδη περιοχή των εκβολών του Ευρώτα.

Πολλές φορές, με άρθρα στις εφημερίδες και με διαβήματα στους βουλευτές, προσπάθησε να επιτύχει την αποξήρανση της περιοχής, και για το καλό των χωρικών που τους θέριζε ή ελονοσία, και για δική του ωφέλεια. Τίποτα ωστόσο δεν κατάφερε.

¹⁰⁷ Μ. Περάνθης, *Μιχ. Μητσάκης – Το Έργο του*, ό.π., σ.20.

Από την Κέρκυρα όπου βρίσκονταν το 1894, παρακινούσε με γράμμα του τον Κώστα Πασαγιάννη να γράψει και εκείνος στην *Εστία* για το ίδιο ζήτημα: «...και να πιάσουμε και μεις κανένα παρά, υποβοηθούντα την εκπλήρωσιν των φιλολογικών ονείρων, τα οποία όσο και αν τα διώχνης, τόσο πάλι έρχονται τ' αναθεματισμένα και σε καββαλικεύουν». ¹⁰⁸ Πρόκειται εδώ, ασφαλώς, και πάλι για το μεγάλο φιλολογικό του όνειρο, την έκδοση των έργων του σε βιβλίο που θα έφερε το όνομά του.

Οι συχνές μεταπηδήσεις του σε άλλες εφημερίδες είχαν συνήθως κι έναν άλλο λόγο, όπως αναφέραμε, το γεγονός ότι δεν άντεχε ποτέ πολύ στο ίδιο περιβάλλον. Η καθιστική ζωή τον νευρίαζε και η στατικότητα τον ενοχλούσε. Αλλά ακόμη και στις περιόδους της μόνιμης εργασίας του σε μία εφημερίδα, φρόντιζε, όσο γίνεται, να γράφει στο σπίτι του. Από τα πρώτα του βήματα, στο *Μη Χάνεσαι*, λέει ο Γαβριηλίδης, «ήρχετο σαν καταδιωκόμενος σ' ένα λιλιπούτειο γραφείο που διετήρει τότε η εφημερίς, άφηνε τα σφικτογραμμένα χειρόγρατά του και έφευγε ως να τον καταδίωκαν». ¹⁰⁹

Είναι φανερό ότι η Μητσάκης υπέφερε από τη διυποκειμενικότητα. Ο πλησίον ήταν πάντα πηγή δυσφορίας, πίεσης και καταναγκασμού.

Για τις περιπλανήσεις του, σχολιάζει ο Περάνθης:

Εκείνο που λαχταρούσε ήταν η διαρκής μετακίνηση, το ταξίδι με την ευκαιρία και την αφορμή των δημοσιογραφικών αποστολών, αλλά και επισκέψεων σε συγγενείς και φίλους. Τα Χριστούγεννα του 1888, στα τουρκοκρατούμενα Γιάννενα, παρευρίσκεται στην ολονύκτιο αγρυπνία που ο γέρο-Κρυστάλλης τελεί για τη διάσωση του παιδιού του. Αυτό θα αποτελέσει και την αιτία της μετέπειτα φιλίας και προστασίας που ανέπτυξε με τον Κώστα Κρυστάλλη, καθώς ο γέρο-πατέρας, χωρίς να τον ξέρει, σαν «Έλληνας προς Έλληνα» του ζήτησε να φροντίσει το παιδί του που είχε καταφύγει εξόριστος στην Αθήνα. Και ο Μητσάκης του το υποσχέθηκε. Στις αρχές του 1894 αποφασίζει μια μεγάλη περιοδεία, τις εντυπώσεις του από την οποία στέλνει τμηματικά στην

¹⁰⁸ Μ. Μητσάκης, *Κριτικά κείμενα-επιστολές-ποίηση*, Ίδρυμα Κώστα & Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2007, σ. 719.

¹⁰⁹ Κ. Πασαγιάννης, «Ανέκδοτα Γράμματα του Μιχ. Μητσάκη», *Νέα Εστία*, 15-6-1931.

Ακρόπολη. Τέλος, καταλήγει στην Πάτρα κι από κει πάλι, στην αγαπημένη του Κέρκυρα, για να επιστρέψει στην Αθήνα μετά έναν ολόκληρο χρόνο, τον Γενάρη του 1895. Συγκεκριμένα ταξιδεύει για την Αθήνα αμέσως μετά την έξοδό του από το ψυχιατρείο στις 05/01/1895. Τα πράγματα όμως πλέον έχουν πάρει μια άλλη τροπή...¹¹⁰

Από την Κέρκυρα, αλληλογραφεί με τον Κώστα Πασαγιάννη και τον Αλέξανδρο Μωραϊτίδη. Είναι η πολιτεία στο πολιτισμένο περιβάλλον της οποίας η έμφυτη ευρωπαϊκή αγωγή του βρίσκει την άνεση που ήθελε.

Είμαι πολύ ευχαριστημένος [γράφει στον Αλέξανδρο Μωραϊτίδη] διότι ο τόπος, αν και μικρός, έχει όλες τα ευκολίας πόλεως ευρωπαϊκής, συγχρόνως δε σου παρέχει και την μεγαλύτερη απόλαυσιν, της οποίας έχει ανάγκην ο άνθρωπος, ευρισκόμενος υπό τους πνευματικούς και σωματικούς όρους που ευρίσκομαι σήμερον εγώ. Την απόλαυσιν του να αισθάνωμαι εαυτόν μόνον, απηλλαγμένον από οχληρούς γνωρίμους εις τον δρόμο, απηλλαγμένον από οχληροτέρους επισκέπτας κατ' οίκον, απηλλαγμένον από τα παντοία μωρά κοινωνικά δεσμά, τα οποία εξ ανεξήγητου έρωτος προς την δουλείαν επιβάλλει εις τον εαυτόν του ο ανόητος θνητός, απηλλαγμένον από τους φλυάρους, από τους περιέργους, από τους κουτούς, ήσυχον και ελεύθερον, ακριβώς σαν να είσαι εις μέγαλον κέντρον.¹¹¹

Ήδη από αυτήν την περιγραφή, σκιαγραφείται η δυσκολία του συγγραφέα να συμμετέχει στον κοινωνικό δεσμό. Η απόλαυσή του, που, ειρήσθω εν παρόδω, ως απόλαυση έχει πάντα έναν αυτιστικό χαρακτήρα, είναι να είναι μόνος του. Στο όριο της ομάδας, στο όριο της κοινωνίας, απαλλαγμένος από το πάρε-δώσε με την επιθυμία και την απόλαυση των άλλων. Μια επιθυμία που πάντα του είναι δυσβάστακτη,

¹¹⁰ Μ. Περάντης, *Μιχ. Μητσάκης – Το Έργο του*, ό.π., σ. 21.

¹¹¹ Μ. Μητσάκης, *Κριτικά κείμενα-επιστολές-ποίηση*, ό.π., σ. 713.

αποπνικτική, ενοχλητική και εν δυνάμει κακόβουλη. Υπάρχει λοιπόν το στοιχείο του αναχωρητισμού, αλλά με έναν κοσμικό μανδύα. Ένας κοσμοκαλόγερος που μένει στην άκρη της πόλης και συλλογίζεται και ξιφουλκεί με το σημαίνον υλικό εξονυχίζοντας τις λέξεις. Και ξαφνικά, όποτε αυτός το αποφασίσει, μπαίνει σαν σίφουνας, σαν αστραπή εντός του κύκλου των ανθρώπων για να παρατηρήσει, να αντλήσει τις εικόνες του ή να αφήσει το πόνημά του προς δημοσίευση και να ξαναγυρίσει στην κρυψώνα του. Εκεί μπορεί και αφοσιώνεται απερίσπαστος στη συγγραφή. Αυτή λοιπόν η επιλογή του να γράφει και να κρύβεται μπορούμε να πούμε ότι δεν είναι υπέρ του αυτισμού ή της σιωπής, αλλά υπέρ του γραπτού λόγου.

Η περιπλάνηση όμως είναι ένα άλλο δομικό στοιχείο για τον συγγραφέα μας. Όταν δεν είναι το ταξίδι, είναι η εκδρομή, ο περίπατος, ακόμη και η συχνή αλλαγή κατοικίας. Στην αρχή, για καιρό έμενε στο Κολωνάκι, στην οδό Αλωπεκής, κι ύστερα στην οδό Πλουτάρχου. Από εκεί μετακόμισε σε πολλές αστικές γειτονιές. Το 1895, από τον Φεβρουάριο ως τον Ιούνιο, κατέβηκε στον Πειραιά, όπου ζούσε με τη γηραιά μητέρα του και τον αδελφό του. Ύστερα ανέβηκε πάλι στην Αθήνα, μόνος του, σ' ένα διαμέρισμα της οδού Σόλωνος.

Οι φυγές του έχουν πράγματι τον χαρακτήρα της περιπλάνησης. «Περιπλανιούνται οι μη παραμυθιασμένοι» μας υπενθυμίζει στο ομώνυμό του Σεμινάριο ο Λακάν.¹¹² Γιατί αυτή ακριβώς είναι η μοίρα όσων δεν κατέχουν το Όνομα-του-Πατρός ή δεν έχουν κατασκευάσει κάτι που να μπορεί, δυνητικά, να το αναπληρώνει: Η περιπλάνηση. Ο χαρακτήρας αυτής της περιπλάνησης συνάδει, όπως θα δούμε στη συνέχεια, με την ατέρμονη, συνεχή περιπλάνησή του στις λέξεις, στο σημαίνον υλικό καθαυτό.

Στις συντροφιές του ο Μητσάκης ήταν πάντοτε πνευματώδης, διασκεδαστικός και ευχάριστος. Στους φίλους του ευγενικός, πιστός και αφοσιωμένος. Αλλά όταν προέκυπταν φιλολογικά θέματα, έστω κι αν επρόκειτο για φίλους, οι κρίσεις του παρέμεναν πάντοτε αυστηρές, οξείες και με βαθύτατη αντίληψη.

Κατά κανόνα οι συντροφιές του ήταν φιλολογικές: «Η γενιά του 1880». Ο Καμπούρογλου, ο Παπαδιαμάντης, ο Παλαμάς, ο Μωραϊτίδης, ο Καρκαβίτσας, ο

¹¹² J. Lacan, *Le Séminaire*, Livre XXI : *Les non-dupes errent*, μάθημα της 19 Απριλίου 1974, ανέκδοτο.

Κρυστάλλης, ο Πασαγιάννης, ο Βλαχογιάννης, ο Ταγκόπουλος, ο Ξενόπουλος, ο Βώκος, ο Μαλακάσης. Σύμφωνα με τον Περάνθη:

Μαζί τους ευωχείται σε απρόοπτες «γκιουβετσάδες» και διασκεδάζει σε ταβερνομπακάλικά. Το απόγευμα βγαίνει στο περίπατο της δενδροστοιχίας. Το βραδάκι στο Ζάππειο. Τα καλοκαίρι στο Φάληρο. Οι κοντινοί τους περίπατοι είναι στο Πεδίο του Άρεως και στον Προφήτη Ηλία του Παγκρατίου. Οι μακρινότεροι στον Πύργο της Βασιλίσσης. Οι εκδρομές τους στην Πεντέλη και στην Κηφισιά.

Ζουν μian ατμόσφαιρα μποεμίας, με πολλή ρομαντική δόση, όπου οι φιλίες είναι θερμές και τα πάθη διοχετεύονται μόνον με τις αντικρουόμενες πέννες τους. Ανήκουν σε αντιμαχόμενα στρατόπεδα γλωσσικών αντιλήψεων που τις συζητούν με φανατισμό ίσως, αλλά και ευγένεια. Αντιγνωμούν στις καινοφανείς ιδέες και στις καινούριες τεχνοτροπίες, αγωνιζόμενοι να βρουν το στερεότερο υπόβαθρο της νέας λογοτεχνίας μας. Είναι η περίοδος που αρχίζει ν' ανατέλλει η ελληνική σκέψη, να βλαστάνει ο νεοαττικός λόγος, να δημιουργείται η νέα Αθηναϊκή Σχολή. Και όλες οι συζητήσεις τους προσαποκτούν βαρύτητα που μήτε οι ίδιοι ακόμη δεν είναι σε θέση να την υποψιαστούν.¹¹³

Ο Μητσάκης, ο σοφός, ο πολυμαθής, ο κριτικότατος, είναι πάντοτε, τέτοιες ώρες, ο αρχηγός που θα διατυπώσει την οριστική και την τελευταία γνώμη. Ξέρει προς τα πού να στρέψει και πώς να καθοδηγήσει τον καθένα.

Είχε βέβαια τις εμμονές του, ενίοτε έδειχνε υπεροπτικό ύφος, «ήταν συχνά ενοχλητικά οξύθυμος»,¹¹⁴ εριστικός, ανυποχώρητος, ειδικά όταν είχε να κάνει με άτομα «μετριότητες». Για τον Μητσάκη, υπήρχε το ναι και το όχι, το όλο και το τίποτε, το σωστό και το λάθος, το αθώο και το ένοχο. Το «αν και», το «ίσως», το «αφενός» τού

¹¹³ Μ. Περάνθη, *Μιχ. Μητσάκης – Το Έργο του*, ό.π., σ. 22-23.

¹¹⁴ Άλ. Θρύλος, *Μορφές της πεζογραφίας και μερικές άλλες μορφές*, ό.π., σ.154.

ήταν ανυπόφορα όσο και κάθε μορφή μισοειπωμένης αλήθειας. Πρόκειται για μια ευφυΐα που δεν μπορεί να αντέξει και να υποχωρήσει στη μετριότητα, αποκαλύπτει τη δυσαρέσκειά του, δημιουργεί εχθρούς. Κάποιοι συγκαιρινοί του διέκριναν ανέκαθεν δίπλα στις εκδηλώσεις του φωτισμένου του μυαλού και συμπεριφορές που φανέρωναν «ανησυχαστικές ανωμαλίες», όπως αναφέρει ο Άλκης Θρύλος, τις οποίες, αν δεν είχε τρελαθεί, θα μπορούσαν να θεωρήσουν απλώς εκκεντρικές.

«Συχνά βγαίναμε περίπατο οι δυο μας, λέει στις φιλολογικές αναμνήσεις του ο Ξενόπουλος, καθόμαστε σε καμιά ερημιά και συζητούσαμε. Η συναναστροφή του με ωφελούσε σημαντικά».¹¹⁵

Το ίδιο κι ο Καρκαβίτσας : «Εγώ όταν είμαι μαζί τους ολίγες ώρες, παίρνω από την νευρικήν του διέγερσιν και παθαίνομαι». ¹¹⁶

Ανάλογα εκφράζεται κι ο Κρυστάλλης: «Έχω δε άλλους, πολύ καλύτερους από τον Βλάχο και από κάθε άλλον λογιώτατο κηδεμόνα και διδασκάλους, όπως τον Μητσάκη».¹¹⁷

Ο ίδιος, σε άλλο γράμμα του, λέει μ' έναν τόνο νεανικής αισιοδοξίας, μιλώντας για τις γνωριμίες του :

Ότι ξεχώρισα από σένα, μου βγήκε μπροστά άλλος Κραββαρίτης. Είναι φοιτητής της φιλολογίας, διηγηματογράφος και ποιητής, αξέβγαλτος ακόμη, αλλά γράφει καλά και θα αναδειχθή μια μέρα. Λέγεται Βλαχογιάννης. Είναι αυτός που έγραψε τότε κατά του Καρκαβίτσα στο «Άστυ» και την «Εθνικήν». Τώρα όμως τους συμβιβάσαμε και περπατούμε όλοι μαζί, εγώ και αυτός, ο Καρκαβίτσας και ο Μητσάκης. Πολλές φορές τρώμε και όλοι μαζί, γεια χαρά μας τα παλικάρια της πέννας. Ένας Ηπειρώτης, ένα Επαχτίτης, ένας Λεχαινιώτης, ένας Σπαρτιάτης.

Αργότερα θα κάμωμε πολλά πράγματα εμείς οι τέσσερις.¹¹⁸

¹¹⁵ Μ. Περάνθης, *Μιχ. Μητσάκης – Το Έργο του*, ό.π., σ. 23.

¹¹⁶ Α. Καρκαβίτσας, Συνέντευξη με τον Μποέμ, *Εφ. Άστυ*, 9/10-4-1893.

¹¹⁷ Μ. Περάνθης, *Μιχ. Μητσάκης – Το Έργο του*, ό.π., σ. 23.

Ιδιαίτερη ήταν η αγάπη και βαθύτατη η εκτίμηση που ο Μητσάκης έτρεφε για τον Παπαδιαμάντη. Συχνά κατέληγε μαζί του σε ταπεινά ταβερνομπακάλικα, συχνότερα ανέλυε, στις φιλολογικές συντροφίες του, με θέρμη, πάθος και οξύνοια τα τελευταία του διηγήματα που είχε διαβάσει και επίμονα αγωνίστηκε να τα επιβάλει στην κοινή συνείδηση.

Για τον Κρυστάλλη ειδικότερα, ο Μητσάκης υπήρξεν ο πολυτιμότερος –φιλολογικός– φίλος του, καθοδηγητής και επίμονος διαφημιστής του. Η φιλία τους, ωστόσο, δεν εμπόδιζε και τ' αθώα πειράγματα. Σε τέτοια περιστατικά αναφέρεται και ο Περάνθης:

Συχνά στο δρόμο, μιμούμενος την ηπειρωτική προφορά του, συναντούσε ο Μητσάκης το φίλο του, δείχνοντας έναν όμιλο κοριτσιών που προσπερνούσε.

- Σάλαγα τες ορέ τζομπάνο τις γίδες, σαλάγα τες ...
- Δεν πάει, ρε Μίχου
- Μ' τι πάει τότες, ρε Κώτσο ...

Και παρακάτω:

Ανάλογα επεισόδια συνέβαιναν στο σπίτι του Μητσάκη, στην οδό Αλωπεκής, ιδίως τα κυριακάτικα πρωινά που οι φίλοι του ανέβαιναν να τον δουν.

Πιστός στις ευρωπαϊκές του συνήθειες, ο Μητσάκης εννοούσε να παίρνει το μπάνιο του κάθε πρωί και να κάθεται ύστερα ολόγυμνος, κάνοντας γυμναστική, για να συντηρεί τη σωματική ευλυγισία του.

Φυσικά, το καθημερινό μπάνιο δεν ήταν ακόμα τότε διαδεδομένο σε ευρείς κύκλους κι ο Μητσάκης δεν διέθετε τα ανάλογα μέσα για παρόμοια πολυτέλεια. Μόνος του, όπως αναφέραμε, είχε σοφιστεί ένα περίεργο

¹¹⁸ Στο ίδιο, σ. 22-23.

υδραυλικό σύστημα: «Κάτι τενεκέδες, με διαβολικούς περίπλοκους ρουμπινέδες, συνδυασμένοι με πολλά κωνοειδή ανεστραμμένα ραντιστήρια, κρεμασμένοι απ' το ταβάνι, ετόξευαν κρουνούς ύδατος κατάσαρκα στο κορμί του».

Σε μία τέτοια περίπτωση, με τον Μητσάκη ολόγυμνον να επιδίδεται σε ρυθμικές κινήσεις, με τον Ταγκόπουλο να φλυαρεί μπροστά του για φιλολογικά θέματα και τον Κρυστάλλη, ντροπαλόν, να 'χει αποτραβηχτεί προς το τζάμι και να χαζεύει με την ανύπαρκτη κυκλοφορία του δρόμου, χτυπάει την πόρτα και μπαίνει άξαφνα ο ράφτης του.

- Με το παρντόν, αποσβολώνεται.
- Ελεύθερα
- Σας έφερα το λογαριασμό, κυρ Μιχαλάκη. Αν έχετε τίποτα ...
- Τίποτα αν έχωμεν, δεν έχομεν, δεν έχετε, και όταν έχομεν θα έχετε ..., τον μπερδεύει ο Μητσάκης σ' έναν καταγισμό φράσεων, που ο ράφτης τα χάνει.
- Όταν ευκολύνεσθε, ξανατολμάει.

Και ο Μητσάκης, πηδώντας απ' τη θέση του σαν αυτόματο και προτείνοντας τη γύμνια του :

- Χριστιανέ μου, εγώ δεν έχω πουκάμισο να φορέσω, και συ μου ζητάς, ραφτικά ; ¹¹⁹

Μια χαρακτηριστική περιγραφή του δωματίου του Μητσάκη μας δίνει ο Μποέμ (=Δ.Χατζόπουλος), στη συνέντευξη που δημοσίευσε στο *Άστυ* στις 24/25-3.1893 :

Δωμάτιο ευρύ, φειδωλόν εις έπιπλα, με μικρόν μόνον τάπητα κάτωθι μικροτάτης τραπέζης, καταφόρτου από στοιβάδας βιβλίων, δεμένων και αδέτων, ελληνικών και ξένων, από εφημερίδες κιτριτισμένες και σκορπισμένες εική και ως έτυχεν, από καλαμάρι και πέννες και μολύβια και κοπτήρας και πυκνά τεμάχια μολύβδων και ορυκτών του Λαυρίου, από εκατοντάδες φυλλαδίων του προ μηνός εκδοθέντος γλωσσικού φυλλαδίου του συγγραφέως

¹¹⁹Στο ίδιο, σ. 24-25.

3.8 Γεγονότα ανεκδοτολογικού χαρακτήρα – Η σάτιρα και τα λογοπαίγνια στην καθημερινή ζωή.

Σε ό,τι αφορά τον τρόπο με τον οποίο ο Μητσάκης εκδήλωνε τη χαρακτηριστική του σατιρική διάθεση και την έφεσή του προς τα λογοπαίγνια στην καθημερινότητά του, διαφωτιστικά είναι τα παρακάτω ανεκδοτολογικά γεγονότα που μας παραδίδει και πάλι ο Περάνθης. Ας τα ακούσουμε:

Διηγούνται για τον Μητσάκη ότι κάποτε σφοδρός άνεμος του άρπαξε τη μαύρη ρεπούμπλικα. Κυνηγώντας την όμως να την πιάσει, και μη βλέποντας καθαρά, εξαιτίας της μυωπίας του, βρέθηκε να κυνηγάει στο δρόμο μια μαύρη κόττα. Παρά λίγο μάλιστα, προσθέτουν, να δημιουργηθεί επεισόδιο, γιατί οι παρατυχόντες ενόμισαν ότι επρόκειτο για κοινόν Κλεφτοκοτά.

Και η μεν τελευταία αυτή προσθήκη φαίνεται ασύστατη, για όποιον εγνώριζε την άψογη εμφάνιση του Μητσάκη. Πρόκειται πάντως για επεισόδιο που γράφτηκε και ξαναγράφηκε, με την πληροφορία μάλιστα πως συνέβη έξω από τα γραφεία της «Εφημερίδος». Αλλ' ούτε αυτό είναι σωστό. Πρόκειται για παιδικό πάθημα του Μητσάκη, που έγινε στη Σπάρτη, και που το διέδωσε στην Αθήνα, ένας παλιός του συμμαθητής, ονόματι Καράντζαλης. Ο ίδιος βέβαια σε επιστολή του στον Πασαγιάννη από την Κέρκυρα (10 Νοεμβρίου 1894) απολογούμενος για την κατηγορία, δίνει την αληθινή διάσταση του συμβάντος: «Το πράγμα είναι ψευδές μυθόπλασμα. Διότι εγώ εκυνήγησα το καπέλλο μου, παρέτυχε δε απλώς η κόττα, την οποίαν αφήκα εις τον δρόμον της, τρομάξασαν μόνον και κακαρίζουσα εκ των ηρωικών πήδων μου».

Συνήθιζε στα φοιτητικά του χρόνια να κάνει «χοντρές πλάκες», νυχτιατικά, σε κάποιους «συντηρητικούς» φίλους του, καθώς μεταμφιεζόταν με μια εξωτική στολή που του είχε χαρίσει ο πρόξενος θείος του και τους κατατρόμαζε.

Άλλοτε, στα γραφεία της *Εφημερίδος* του Κορομηλά, ένας από τους «νέους» του καιρού, ο Μανώλης Γουβέλης, παρουσιάστηκε κρατώντας ένα αντίτυπο του πρώτου δράματος που είχε τυπώσει, και που έφερνε τον τίτλο «Το πρώτο

σφάλμα». Έτυχαν μαζεμένοι ο Κορομηλάς, ο Άννινος, ο Παλαμάς και ο Μητσάκης. Το έργο περνούσε από χέρι σε χέρι και κάτι πειρακτικό έβρισκε καθέννας τους να εκτοξεύσει. Όταν ήρθε στα χέρια του Μητσάκη, αυτός το έφερε πολύ κοντά στα μάτια του και επιτηδευμένος υπερβολικότερη απ' όση διέθετε μυωπία, διάβασε το εξώφυλλο συλλαβιστά :

- Το Π ρ ώ τ ο ν δ ρ ά μ α, σφάλμα εις πράξεις τρεις !

Όταν τον ρώτησαν γιατί τα γράμματα του είναι ψιλά ψιλά σαν σ τ ι γ μ έ ς, αποκρίθηκε :

- Για να είναι ανάλογα. Αφού όσα γράφω είναι σ τ ι γ μ ι ό τ υ π α, κι όταν γράφω, πάλι σε στιγμές εμπνεύσεως βρίσκομαι!

Το ιδιότροπο ντύσιμό του παρακίνησε μιαν άλλη φορά έναν ρακένδυτο νεοσσό της δημοσιογραφίας να του απευθύνει την ερώτηση :

- Κύριε Μητσάκη, γιατί ντύνεσθε ι δ ι ο τ ρ ό π ω ς :

Γύρισε, τον κύταξε με το σαρκαστικό του χαμόγελο και βλέποντας τις τρύπες του παλτού του,

- Εσείς γιατί ντύνεσθε ι δ ι ο τ ρ ύ π ω ς ; τον ρώτησε.

Μια ακόμα χαρακτηριστική στιγμή αποτελεί και η παρακάτω σκηνή. Ο συγγραφέας μας βρίσκεται σε μία από τις γνωστές γιουβετσάδες όταν κάποιος από τους συνδαιτυμόνες, ο φίλος του και ποιητής Ρώμος Φιλύρας σηκώνεται εν μέσω ευθυμίας για την απαγγελία ενός ποιήματός του. Ο Μητσάκης όταν ακούει μία λέξη η οποία για τον ίδιο δεν έχει δουλευτεί επαρκώς, δεν έχει σμιλευτεί σωστά και δεν εντάσσεται στο σώμα του ποιήματος σηκώνεται ξαφνικά και φεύγει χωρίς καμία δικαιολογία αφήνοντας όλους τους φίλους του άφωνους να τον κοιτούν ενεοί να απομακρύνεται.

Αλλά και στην περίοδο του διανοητικού σκότους, δεν έλειπαν οι ευκαιρίες των λογοπαιγνίων. Μια μέρα, κουβεντιάζοντας έξω από τη Βουλή με τον Δ. Ταγκόπουλο για τους «μαλλιαρούς» - χαρακτηρισμός που εκείνο τον καιρό είχε δοθεί στους δημοτικιστές – ρωτάει, ανήξερως τάχα :

- Μα καλά, γιατί τους λένε μαλλιαρούς ;
- Να, γιατί έχουν όλοι τους μακριά μαλλιά.
- Έχουν κόμην λοιπόν, όπως οι αρχαίοι. Τότε γιατί να μην τους λένε κ ο μ ι κ ο ύ ς, που είναι κι' ελληνικότερο ;

Έλεγε ακόμα, για το γλωσσικό ζήτημα, που δεν είχε πάψει να κρατάει χωρισμένους τους Έλληνες, παίρνοντας αφορμή απ' το κύμα της Γαλλομάθειας, που είχε αρχίσει να πλημμυρίζει τον τόπο μας :

- Γλωσσικόν ζήτημα δεν θα υπάρχει σε λίγο. Διότι όλοι οι νεοέλληνες, θα μιλούν γαλλικά.

Τέλος, τον θυμούνται το φθινόπωρο του 1912, την εποχή που άρχισαν να καταφθάνουν οι πρώτες ευχάριστες ειδήσεις από τη νικηφόρο Βαλκανική εξόρμηση, να στέκεται, έξω από τα γραφεία της «Πατρίδος» στην οδό Σταδίου, και να στριφογυρίζει, στα χέρια του, με μονότονες ρυθμικές κινήσεις, ένα μαντήλι, επαναλαμβάνοντας εξ ίσου μονότονα, με χαμηλομένο κεφάλι :

- Π α ν ι – γ υ ρ ί ζ ω τις νίκες μας Πανι-γυρίζω τις νίκες μας ...¹²⁰

Θα δούμε παρακάτω τη σημασία που έχει αυτή η διάσταση της σάτιρας και του λογοπαιγνίου, που αποτελούν ένα είδος ειρωνικής καταστροφής των καθιερωμένων σημασιών των λέξεων, για την οργάνωση του κόσμου του.

3.9 Συμμετοχή σε λογοτεχνικούς διαγωνισμούς – Δύο «ειρωνικές συμμετοχές»

Η αντιπαράθεση του Μητσάκη με τη βαθμίδα εκείνη, εντός της κοινωνίας, που αναλαμβάνει τον ρόλο του κριτή κουβαλάει πάντα έναν χαρακτήρα πολεμικό και σε τελική ανάλυση επικριτικό και απαξιωτικό. Ποιοι είναι αυτοί, ποιος είναι αυτός που θα κρίνει; Αυτό είναι το ερώτημα το οποίο έχει ήδη απαντηθεί. Η καταγγελία της απάτης του Πατέρα είναι κάθε φορά στο κάδρο. Θα δούμε, μέσα από τη θεωρία της ψύχωσης,

¹²⁰ Στο ίδιο, σ. 47-49.

τον δομικό χαρακτήρα που προσλαμβάνει αυτή η καταγγελία, την οποία ο Μητσάκης εκφράζει με τον τρόπο που γνωρίζει ίσως καλύτερα από όλους: την ειρωνεία.

Μαθαίνουμε λοιπόν για τη συμμετοχή του στον διαγωνισμό της Εστίας του 1883:

Το άγνωστο και σχεδόν λησμονημένο μέχρι σήμερα διήγημά του «Το βάπτισμα» ήταν η πρώτη του συμμετοχή σε διαγωνισμό, της *Εστίας* συγκεκριμένα, το 1883. Η Επιτροπή των κριτών του διαγωνίσματος «προς συγγραφήν εθνικού διηγήματος», αποτελούμενη από τους Εμμανουήλ Ροΐδη, Σπυρίδωνα Λάμπρο, και τον εισηγητή Ν.Γ.Πολίτη, όριζε κάποια «κανονιστικά πλαίσια» μέσα στα οποία μπορούσαν να κινηθούν οι υποψήφιοι, πιστοί στην ιδέα της «εθνικής αυθύπαρκτης φιλολογίας» και στην αποκοπή της από μία «κοσμοπολιτική» προοπτική.

Ο Μ.Μ. έστειλε (σε ηλικία 20 ή 23 ετών¹²¹) ως συμμετοχή του «Το βάπτισμα», διήγημα με το οποίο θέλησε να καταγγείλει λογοτεχνικά τις υπερβολές της Μεγάλης Ιδέας, τη «μεγαλοϊδεΐτιδα νόσο», αλλά κυρίως ήθελε να καταστήσει σαφές ότι το μεγάλο αυτό όραμα, στο οποίο πίστευε και ο ίδιος, είχε οριστικά χαθεί, εξαιτίας ποικίλων αιτιών. Ο ήρωάς του, ένας μεγαλοϊδεάτης φίλος του αφηγητή, τρέφει την πεποίθηση ότι η Πόλη σύντομα θα ξαναγίνει Ελληνική, κατά τον γνωστό εθνικό μύθο. Γι' αυτό δεν βάφτιζε εγκαίρως το παιδί του με ένα από τα «κανονικά» βαπτιστικά ονόματα, αλλά με ένα το προσωρινό και μάλιστα αποτρόπαιο (όπως τα λέμε στην Λαογραφία), Δράκο συγκεκριμένα (για να μην προσελκύει το φθόνο των δαιμονίων), και ανέμενε να το βαφτίσει στην ελευθερωμένη από τον ελληνικό στρατό Αγία Σοφία. «Προσγειώνεται» όμως ανώμαλα στην πραγματικότητα του 1878 (ο ιστορικός χρόνος του διηγήματος) και η λύση είναι δραματική. Για τον Μ.Μ.

¹²¹ Διχογνωμία για την ημερομηνία της γέννησής του. Υπάρχει έντονη σύγχυση γύρω από το έτος γέννησής του και το πιο πιθανόν είναι ότι δεν είναι το 1868, όπως αναφέρεται στο λεξικό Μπαρτ και Χίρστ. Ο Μιχάλης Περάνθης τοποθέτησε τη γέννησή του στο 1860, ενώ τα αρχεία του φρενοκομείου της Κέρκυρας στο 1864. Πιο πιθανή ημερομηνία, που συμβαδίζει με την όλη του δραστηριότητα, φαίνεται να είναι το έτος 1863.

λοιπόν η μεγάλη του ελληνισμού ιδέα ήταν το έτος 1878 «φάντασμα», το οποίο ο φίλος του:

εξύπνα (...) και περιήγεν εν μέσω ημών, εκλιπόν, σαββανωθέν, ταφέν δι' όλους μας, αλλά μόνον δι' αυτόν ζωντανόν, ολοζώντανον; Τι εζήτει από ημάς, οίτινες το εκηδεύσαμεν, και το εθάψαμεν με όλας τας ανηκούσας τιμάς; Βρυκόλαξ δραπετεύων του τάφου εν σταθερά μεσημβρία δεν ήτο άξιον ούτε του φόβου μας, αλλά μόνον του γέλωτός μας.

Μια απλή σύγκριση του πλαισίου στο οποίο έπρεπε να κινηθούν οι διαγωνιζόμενοι και του περιεχομένου της συμμετοχής του Μ.Μ. θα έδειχνε πως παρ' όλο που το θέμα του «συμμορφωνόταν» με τα κριτήρια της Επιτροπής, το «ειδικό περιεχόμενό» του οπωσδήποτε την έφερε σε δύσκολη θέση, επειδή ακριβώς ο Μ.Μ. απέρριπτε τα κορυφαία της εποχής εθνικά ιδεώδη, εναντιωνόταν στον «εθνικό προορισμό» και στα «ενωτικά όνειρα του γένους». Για τον Μητσάκη, το ιστορικό μυθιστόρημα, με την προσήλωσή του σε μια ιδεατή, ηρωική και «παλιά» Ελλάδα, που ανταποκρινόταν όμως πλήρως και πιστά στο εθνικό όραμα, είχε πεθάνει προ πολλού, είτε ως αφηγηματική κατηγορία, είτε ως προσωπικό δημιούργημα συγκεκριμένων λογοτεχνών.

Παρ' όλα αυτά (στον εν λόγω διαγωνισμό υποβλήθηκαν οκτώ συνολικά έργα), «Το Βάπτισμα» επαινέθηκε, με τις παρακάτω παρατηρήσεις των κριτών :

Το Βάπτισμα απεικονίζει ιδιόρρυθμον και απίθανον χαρακτήρα ανδρός φιλοπάτριδος, ον δια πολλής τέχνης κατορθοί ο συγγραφεύς να καταστήσει πιστευτόν και δη φυσικόν. Το ατημέλητον του ύφους ελέγχει δημοσιογράφον, συνειθισμένον να γράφη αμελώς, αλλά μετά πολλής ευχερείας. Η γλώσσα αυτού δεν είναι παντελώς απηλλαγμένη κακοζήλων εκφράσεων και σολοικισμών, εν ω δ' ο συγγραφεύς μυκτυρίζει τας ονομαστικάς απολύτους, δεν ηδυνήθη να μη υποπέση εις το αμάρτημα, όπερ κακίζει. Πεποίθαμεν ότι αν συνειθίση να εξονυχίση την λέξιν αυτού,

εμβαθύνη δ' εις την παρατήρησιν του βίου του λαού, θα γράψη έργα πολλού λόγου άξια.

Τουλάχιστον ως προς το τελευταίο, ο Ν.Γ. Πολίτης (που φέρεται ως συντάκτης της κριτικής) δεν διαψεύστηκε.¹²²

Έπειτα, το 1891 ο Μητσάκης πήρε μέρος στον Φιλαδέλφειο ποιητικό διαγωνισμό. Να σημειωθεί εδώ ότι νικητής αυτού του διαγωνισμού τον προηγούμενο χρόνο είχε αναδειχθεί ο Κωστής Παλαμάς. Ο Μητσάκης πορεύεται κατοπτρικά, ως έναν βαθμό, με τον μετέπειτα «διώκτη» του. Οι δρόμοι τους συναντιούνται σχεδόν καθημερινά μέσα στα φιλολογικά δρώμενα και ο Μητσάκης, με την ειρωνεία στην πένα του, πάντα αισθάνεται υποχρεωμένος να συγκριθεί, να αναμετρηθεί, να αντιπαρατεθεί. Αφού το έκανε ο άλλος, θα το κάνει και αυτός. Η λειτουργία και η επιβολή του «καθρέπτη» είναι καταλυτική.

Για αυτήν τη δεύτερη συμμετοχή του και για την αντίδραση των κριτών, διαβάζουμε (και πάλι στην εισαγωγή του τόμου *Αφηγήματα και Ταξιδιωτικές Εντυπώσεις*) :

Η συμμετοχή του Μητσάκη είχε τον τίτλο «Στίχοι ελεύθεροι» και, όπως δηλώνει ο τίτλος της, η συλλογή του (από εννέα ποιήματα), ήταν γραμμένη σε ελεύθερους και ανομοιοκατάληκτους στίχους, άλλη μία πρωτοποριακή για την εποχή του κίνηση, που ασφαλώς δεν συνήδε με τον επιβεβλημένο περί ποιήσεως κανόνα. Οι κριτές (Ι. Πανταζίδης, Σ.Κ. Σακελλαρόπουλος και εισηγητής ο Άγγ. Βλάχος) συνέταξαν την παρακάτω έκθεση :

Η υπ' αριθμ. 23 συλλογή φέρει την επιγραφή «Στίχοι Ελεύθεροι» και περιλαμβάνει τα εξής ποιήματα : Επιστολή προς τους Κριτάς, ο Πύθων, ο Οιδίπους, ο Λαοκόων, ο Άνθρωπος, εις τον Τυρταίον, το Κτήνος, το Αίμα, 'Σ στους στίχους μου. Ο ποιητής, ονομάσας τους στίχους αυτούς ελευθέρους, υπέλαβε βεβαίως ότι ελάμβανε ούτω την άδειαν να είπη ελευθέρως και ακωλύτως ό,τι και όπως ήθελεν. Ούτω δε και έπραξε, υπερβάς μάλιστα

¹²² Μ. Μητσακης, *Αφηγήματα και Ταξιδιωτικές Εντυπώσεις*, ό.π., σ. 30.

πολλαχού και της αυτογνώμονος ταύτης ελευθερίας τα όρια. Το μετριώτατον αυτού ποιητικόν ταλέντον είναι σατυρικόν μάλλον και πικρόχολον, εξολισθαίνον ενίοτε μέχρις ακοσμίας και ύβρεως, προπηλακίζον δε ειρή και ως έτυχε και αυτά τα ήκιστα προπηλακισμού άξια. Ο ποιητής έχει προδήλων στιχουργικήν ευχέρειαν, και τούτο είναι το κυριώτατον αυτού νόσημα. Ελέγχει δ' ενιαχού και δύναμιν εκφράσεως, ήν όμως σπαταλά ως επί το πλείστον παλαίων κατ' ανεμομύλων, ως ο αθάνατος ήρωας του Σερβάντη. Ο αναγιγνώσκων τους στίχους του αμφιβάλλει πολλάκις, αν έχη ενώπιον του προϊόντα εντελώς υγιούς και νηφούσης διανοίας. Τοσούτον είναι παραπαίον μεν το νόημα, χυδαία δε πολλαχού και ασχήμων η φράσις (...) Εις απόδειξιν των ειρημένων έστω το εξής μικρόν απόσπασμα εκ της «προς τους Κριτάς επιστολής» του ποιητού, εν ω εξηγεί ούτος προς αυτούς τι θα ήσαν αν δεν είχαν εκλεχθή κριταί :

«αλλιώς – λέγει, ...

Δε θα κρατούσατε στα χέρια αυτή την ώρα
του Πνεύματος της γης αυτής τη δοξασμένη τύχη,
μα θα δουλεύατε σιγά κρυμμένοι σε μιαν άκρη,
δίχως εάν υπάρχει κανένας να το ξέρει,
δίχως σε ό,τι κάνετε βλέμμα να μη γυρίζει,
και κάθε ώρα και στιγμή το στόμα σας να κλείνει
η αδικία, η ψευτιά, η ασυνειδησία,
κάθε λογής αδιαντροπιά και κάθε ατιμία,
και της ανάγκης η βαριά παλάμη, που συντρίβει,
το θράσος και η προστυχιά, η αγραμματοσύνη
και η μορία, - μέγαιρες και στρίγγλες αδερφάδες.
Δε θα μπορούσατε ποτέ να πείτε μία λέξη
ελεύθερη και ξάστερη Και ποιος θα ερωτούσε,
για ποιο σκοπό νομίσατε πως ήρθατε στο κόσμο;
Πως, ενώ σας καλεί το φως, εις το σκοτάδι ζείτε,
πως δεν σας είλκυσε ποτέ ουδέ θα σας ελκύσει
του Δρόμου η φήμη η πορνική και της στιγμής η δόξα,
αν σας δαγκάνει άπονα η πείνα ή η λύσσα,

ανίσως δοκιμάζεται, ανίσως μαρτυρείτε
χίλιους θανάτους μονομιάς σε μια ημέρα μόνη
παλεύοντας να δώσετε μορφή στα όνειρα σας»

Δεν εξακολουθούμε, διότι γνωρίζομεν ότι και των ευμενεστάτων ακροατών ή υπομονή έχει όρια. Δεν δυνάμεθα όμως να καταλήξωμεν τον περί του ποιητού των «Ελευθέρων στίχων» λόγον, χωρίς να παραθέσωμεν το μικρόν τούτο πεντάστιχον ποίημά του, επιγραφόμενον παρά του ποιητού «το Κτήνος» και αποτεινόμενον θυμοσόφως προς τον ποιητήν αυτόν :

Ως είδε πως δεν εύρισκεν ηχώ εις ζώντα στήθη,
Πως εις τας επικλήσεις της δεν απεκρίνετο κανείς,
η άνανδρος ψυχή μου
εστρώθ' εις κλίνης ηδονής
και –κτήνος – εκοιμήθην

Το ποίημα τούτο και λόγω επιβολής και λόγω ποιού και λόγον ιδίου ποσού είνε το κάλλιστον της συλλογής. Εν μόνον δεν εννοούσαν οι κριταί : διατί ο ποιητής, κοιμηθείς ως εκοιμήθην, ενόμισεν αναγκαίον να εξυπνήση.¹²³

Αυτά «διέγνωσαν» ο Άγγ. Βλάχος και οι «συν αυτώ» ως εκφραστές του ισχύοντος ποιητικού «μέτρου» και του ιδεολογικού τους κόσμου. Πάντως, ο σαρκασμός του Μ.Μ. στους στίχους της «προς τους Κριτάς επιστολής» υπερέβη κάθε δικό του προηγούμενο! Τέτοια απαξίωση των προσώπων και του θεσμού! Πόση ειρωνεία! Ο Άλλος δεν γνωρίζει. Σε τελική ανάλυση, ο Άλλος, για τον Μιχαήλ Μητσάκη, δεν υπάρχει. Και είναι αυτό ακριβώς που σοκάρει και τους κριτές οι οποίοι, χωρίς να έχουν ψυχιατρική παιδεία, αμφιβάλλουν αν έχουν μπροστά τους προϊόντα εντελώς υγιούς και νηφούσης διανοίας. Πως μπορούμε όμως να μιλήσουμε για αυτού του είδους την απόρριψη του Άλλου;

¹²³ Στο ίδιο, σ.27-32.

3.10 Η μητσακική σάτιρα - Διαφορά χιούμορ και ψυχωσικής ειρωνείας

Η σημασία της ειρωνείας στο ψυχωσικό κύκλωμα

Σε αυτό το σημείο ας σχολιάσουμε όλη αυτήν τη διάσταση της ειρωνείας που χαρακτήριζε τη ζωή και την πένα του Μιχαήλ Μητσάκη.

Πρόκειται για ένα είδος ειρωνείας που ο Μητσάκης είχε ήδη πριν από την έκλυση και η οποία μπορεί να συνδεθεί με την ιδέα της ψυχωσικής ειρωνείας υπό τη λακανική έννοια της λέξης. Στηρίζεται στην «καταστροφή» κάθε καθιερωμένης έννοιας. Ο Μητσάκης σχολίαζε με ειρωνικό τρόπο σχεδόν τα πάντα, προσπαθώντας ταυτόχρονα να παραμείνει «πολιτικά ορθός». Αυτή η συνθήκη ήταν παρούσα πριν τον κλονισμό σε μια πλειάδα αναφερόμενων περιστατικών και περιπτώσεων, όπως είδαμε.

Θα πρέπει να αρθρούμε στο ύψος της δαιμόνιας ειρωνείας του ψυχωσικού, αυτής με την οποία διαμορφώνει ένα όπλο το οποίο, όπως διδάσκει ο Λακάν, στοχεύει τη ρίζα κάθε κοινωνικής σχέσης. Πρόκειται για την ειρωνεία στην ψύχωση, και όχι για το χιούμορ. Ειρωνεία και χιούμορ προκαλούν αμφότερα γέλιο, διακρίνονται όμως από δομική άποψη.¹²⁴

Το χιούμορ αντιπροσωπεύει την κωμική όψη του υπερεγώ, όπως είπε ο Φρόυντ. Ο νευρωσικός δεν στερείται χιούμορ. Ο διεστραμμένος είναι απόλυτα ικανός για αυτό. Το χιούμορ εγγράφεται στην προοπτική του Άλλου.¹²⁵ Το χιουμοριστικό λεγόμενο προσφέρεται κατεξοχήν στον τόπο του Άλλου. Συλλαμβάνει το υποκείμενο στη μιζέρια της αδυναμίας του.

Η ειρωνεία, αντίθετα, δεν ανήκει στον Άλλο. Προέρχεται από το υποκείμενο και βαίνει εναντίον του Άλλου. Τι λέει η ειρωνεία; Λέει ότι ο Άλλος δεν υπάρχει, ότι ο κοινωνικός δεσμός είναι κατά βάθος απάτη, ότι δεν υπάρχει λόγος που να μην έχει καθεστώς επίφασης, δεν υπάρχει λόγος που να μην έχει καθεστώς προσποιητού, συμφώνα και με το ομώνυμο σεμινάριο του Λακάν.¹²⁶ Ειρωνεία λοιπόν είναι η κωμική

¹²⁴ Ζ.Α, Μιλλέρ, *Λακανική κλινική των ψυχώσεων*, μτφ. Δ. Βεργέτης, Πατάκης, Αθήνα 2008, σ.100.

¹²⁵ Στο ίδιο, σ.101.

¹²⁶ J. Lacan, *Le Seminaire, livre XVIII: D' un discours qui ne serait pas du semblant*, Seuil, Παρίσι 2007.

μορφή που παίρνει η γνώση ότι ο Άλλος δεν γνωρίζει, δηλαδή ότι ως Άλλος της γνώσης δεν είναι τίποτα. Ενώ το χιούμορ ασκείται μέσα από την προοπτική του καθ' υπόθεσιν υποκειμένου της γνώσεως, η ειρωνεία δεν ασκείται παρά εκεί όπου η έκπτωση του καθ' υπόθεσιν υποκειμένου της γνώσεως έχει ολοκληρωθεί.¹²⁷

Ο Μιχαήλ Μητσάκης είναι, λοιπόν, εκείνο το υποκείμενο για το οποίο όλο το συμβολικό είναι πραγματικό. Και υπάρχουν στιγμές που η υποκειμενική του θέση είναι το σημείο από όπου μπορεί να διαφανεί ότι, για τα άλλα υποκείμενα, το συμβολικό δεν είναι παρά επίφαση. Για μεγάλο χρονικό διάστημα αυτό το είδος της μητσακικής σάτιρας-ειρωνείας τον κρατάει μέσα στον κοινωνικό δεσμό – και ακριβώς για μια τέτοια περίπτωση πρόκειται όταν τον βλέπουμε να προχωρά στη συγγραφή ενός *à la manière de Palamas* ποιήματος και στην αποστολή του, κατόπιν, στον εκφραστή του Άλλου της υποτιθέμενης γνώσης, στον ίδιο τον Κωστή Παλαμά.

Ήδη από το 1890 ο Μητσάκης κλονίζεται από την ομιλία του Παλαμά, στις 20 Μαρτίου, στον φιλολογικό σύλλογο «Παρνασσό». Ο Παλαμάς διάβασε τότε τρία ποιήματα που συμπεριλήφθηκαν ύστερα στη συλλογή *Τα Μάτια της ψυχής μου*, το «Άνθος», το «Τραγούδι των Βουνών» και τους «Τάφους του Κεραμεικού», μαζί με μια σε πεζό λόγο εισαγωγή που τυπώθηκε εκείνη την εποχή στην *Εφημερίδα* του Κορομηλά με τίτλο «Πώς εννοούμε την Ποίησιν».¹²⁸ Επρόκειτο για το πρώτο σχεδιάσμα του φιλολογικού μανιφέστου που προλογίζει *Τα Μάτια της ψυχής μου*. Από τότε αρχίζουν οι κατηγοριοποιήσεις του Παλαμά να ταρακουνάνε το σύστημα του συγγραφέα μας.

Ο Παλαμάς τείνει να θεωρείται ως ο γνώστης, ο έχων τη μανιέρα, τον τρόπο, ως το υποκείμενο που υποτίθεται ότι ξέρει, που δίνει κατεύθυνση στον τρόπο γραφής, που ξέρει ποιος είναι ο σωστός τρόπος να γράφουμε, ο Άλλος της γνώσης, που υποτίθεται ότι βάζει το πραγματικό των γραμμάτων στη σωστή σειρά και με τον σωστό τρόπο, εκείνος που λέει πώς πρέπει να γίνονται τα πράγματα. Όμως στην πραγματικότητα το υποκείμενο που κατέχει τη γνώση των πραγμάτων είναι πάντα από την πλευρά της ψύχωσης. Ως εκ τούτου, ο Μητσάκης είναι αυτός που ξέρει.

¹²⁷ Ζ.Α. Μιλλέρ, *Λακανική κλινική των ψυχώσεων*, ό.π., σ.102.

¹²⁸ Δ. Ταγκόπουλος, *Φιλολογικά Πορτραίτα*, ό.π., σ.22.

Ακόμα όμως ο Μητσάκης μπορεί να τον αντιμετωπίσει με την αστείρευτη μέχρι τότε ειρωνεία του και να κατευθύνει ενάντια στον εθνικό ποιητή, ενάντια στον έτερο κήνσορα των ελληνικών γραμμάτων, το ύψιστο όπλο που διαθέτει. Του αποστέλλει, έτσι, μία επιστολή και ένα ποίημα. Είναι ένα ποίημα γραμμένο με τον τρόπο γραφής του Παλαμά, του οποίου την ποιητική αξία ο ίδιος ο Παλαμάς θα υπογραμμίσει μετέπειτα.

Η φιλία τους και η μητσακική ειρωνεία αναστέλλουν προς το παρόν την έκλυση της νόσου. Ο Μητσάκης λοιπόν του γράφει στις 30 Μαρτίου του 1890:

Αγαπητέ μου Κωστή,

Θα παραξενευτείς βεβαίως πολύ βλέπων κάτωθεν των ολίγων επομένων όλως προχείρων και άνευ της παραμικράς αξιώσεως στίχων, τόσο απροσδοκίτως, το όνομά μου... Δι' αυτών δε θέλησα να εκφράσω τίποτε περισσότερο, τίποτε ολιγώτερον, ή την εντύπωση ταύτην, το συναίσθημα όπερ την παρηκολούθησε και τον πόθον, α, πόσον αιωνίως και πικρώς ανεκπλήρωτον! – ον η τοιαύτη ευρεία, οίαν διατύπωσης αυτήν, της ποιήσεως και του ποιητού αντίληψης θα ηδύνατο να διεγείρη εις ένα ως εμέ απλούν θνητόν- δηλαδή μη ποιητήν. Τώρα αν η εντύπωσης και ο πόθος αυτός ευρεθούν, παρά πάσαν ελπίδα, μη διατυπωθέντα και πάρα πολύ αδεξίως, και τούτον πάλι θα οφείλεται εις το μόνον προσόν, όπερ έχουν ίσως οι ολίγοι αυτοί στίχοι, είναι η συμφώνως προς όλους τους κανόνας της ποιητικής σου σύνθεσίς των – και ως προς την αρχικήν ιδέαν και ως προς τον τρόπο της εκφράσεως αυτής και ως προς την γλώσσαν και τας άλλας λεπτομέρειας. Όπως βλέπεις, ελήφθη μεγάλη φροντίς, δια να μη λείψουν προπάντων ούτε και αυτά αι τόσον προσφιλείς σου συνιζήσεις. Εννοείς λοιπόν εξ όλων αυτών, ότι αν υπάρχη τις υπόλογος δι' αυτούς είσαι κυρίως και τα πράγματα συ και μόνος, δια τούτο ακριβώς έκρινα απαραίτητον να προτάξω και την μικράν ταύτην εισαγωγήν – μιμούμενος σε και εις αυτό ακόμη – όπως αποδώσω τα του Καίσαρος τω Καίσαρι σου φορτώσω δηλαδή ει δυνατόν την δι' αυτούς ευθύνην, μολονότι φέρουν την υπογραφή μου. ¹²⁹

129 Δ. Ταγκόπουλος, *Μιχαήλ Μητσάκης, Φιλολογικά Έργα*, τόμος Α, ό.π., σ. 24-26.

Παραθέτουμε αυτούσιο το ποίημα, το οποίο, όταν κανείς το διαβάσει, μπορεί πραγματικά να θεωρήσει ότι πρόκειται για παλαμική γραφή:

Άλλοι ζητούν παρηγοριά μεσ' το τρελό μεθύσι
Ποιοι σε γυναίκα αγκαλιά, ποιοι σε πελάγου
πλάτη,
Ποιοι στου χασίς τα σύννεφα, όπου σε
συνεπαίρνουν.
Σε άλλες σφαιρίαις μαγικαίς, σε άλλης γης τα
κάλλη,
Σ' άλλους αρέσει των χορών η τύρβη και η ζάλη,
Σ' άλλους αρέσ' η μουσική, κ' η ζωγραφιά σε
άλλους,
Ποιοι θέλουν την ανάπαυσι, την κίνησι άλλοι
θέλουν,
Άλλοι αγαπούν το ψάρεμμα, και άλλο το κυνήγι,
Ποιοι στα χαρτιά λυσομανούν, τον πόλεμο άλλοι
έχουν
Ζωή τους και ευτυχία τους, σκοπό τους και θεό
τους
Κι άλλοι το χρήμα λαχταρούν, τον πιο λαμπρό
μαγνήτη.
Αλλά εγώ, μια ήθελα, μια μόνη ευτυχία
Μια δύναμη, μια απόλαυσι και μια παρηγοριά
του,
Για να μπορώ μέσα σ' αυτό να χάνομαι για πάντα,
Για να μπορώ να λησμονώ και να ξαναγεννιέμαι,
Να φεύγω απ' το κουφάρι μου, να φεύγω απ' τη
ζωή μου,
Να φεύγω απ' τον τόπο μου και από κάθε τόπο,
Και να μπορώ αδιάκοπα μέσα σ' αυτά να ρίχνω
Ό,τι με κάνει να γελώ, και ότι να πεθαίνω,
Ό,τι με κάνει να πονώ, και ό,τι με ανασταίνει,
Του νου την κοσμοχαλασιά και τη δημιουργία,
Της νειότης τα παράπονα, των γηρατιών της
λύπαις
Το γέλιο του μικρού παιδιού, το δάκρυ της
μητέρας,
Της ερωμένης τον παλμό, του νικητού τον
στόμφο,

Τη λύσσα του αδύνατου και του φιλιού τον
ήχο,
Του λιονταριού τον βρυχηθμό,
Της θάλασσας το βόγγο,
Και του πουλιού το στέναγμα
Μέσα στα μαύρα δάση,
Της αναμνήσεις των παλιών καιρών, της
προαισθήσεις
Του μέλλοντος, που πλιότερο άδοξη,
σιχαμένη,
Μας δείχνουν τη ν κακομοιριά του θλιβερού
παρόντος
Την ευωδιαν των ανθών και των βουνών το
ύψος<
Και τη γαλήνη τ' ουρανού, τη λάμψη του ηλίου,
Του πνεύματος την έξαρσι και της ψυχής τα
πάθη,
Όλαις της άγριας κραυγαίς που στο σκοτάδι
βγάζει
Όταν μονάχη δέρνεται η πληγωμένη σάρκα
Και η καρδιά η δύστυχη, -
Της αρετής τη θλίψι,
Και της κακίας το φρύαγμα, το κέντημα της
πείνας,
Της ερημιάς τα βάσανα, του κόσμου τις
φροντίδες,
Και όλον τον αλάλητον αυτής της ψεύτρας
πλάσης
Έρωτες, πίκρες και καύμούς, συμπάθειες,
καταφρόνιες,
Χτυπήματα, αγκαλιάσματα, και χάχλανα, και
κλάμμα,
Πόθους και σκέψεις και όνειρα, κ' επιθυμίες
και ελπίδες,
Όλα όσα κρύβω μέσα μου....
Και ναταν:
Το τραγούδι!

Τι ειρωνεία! Μοιάζει να λέει ο Μητσάκης: «Μπορώ να γράψω ακριβώς όπως γράφεις και να νομίζουν όλοι ότι πρόκειται για ένα δικό σου ποίημα! Χωρίς ιδιαίτερο κόπο! Χωρίς ιδιαίτερη προσπάθεια! Αγαπητέ Κωστή, δεν ξέρεις και δεν είσαι τίποτα! Ο λόγος σου είναι μια απάτη! Δεν υπάρχει καμιά πρωτοτυπία. Είναι εύκολα αντιγράψιμος».

Ας παρακολουθήσουμε αυτήν τη χρήση της ειρωνείας στη μετέπειτα συνέντευξή του στην εφημερίδα *Το Άστυ*:¹³⁰

Και η συνδιάλεξις του αρχίζει γοργή, ελκυστική, έντονος, πλήρης εκφραστικής κομψότητας, σπινθηροβολούσα από ευφυΐα και πνεύμα και όλα τα αντικείμενα εις όλας τας λέξεις και εις όλας τας φράσεις και εις όλα τα πράγματα προσδίδουσα κάτι βαθέως κωμικόν, κάτι το ιδιαίτερος γελοίων.

Ιδού και αγγελίες νέων έργων, νέων μυθιστορημάτων, νέων ποιημάτων. Μπράβο! Επλημμύρισεν η Ελλάς δοξής, επλημμύρισεν από μοναδικούς ποιητάς, από έξοχους ιστορικούς, από περηφανείς δραματογράφους, από τρομακτικούς διηγηματογράφους, από πνευματώδεις δημοσιογράφους, από πολυμαθείς καθηγητάς Πανεπιστημίου, όλα λαμπρά! Όλα εξάίσια, όλα έξοχα! Τι ευτυχής τόπος, τι ευτυχής!

Παρέρχεται μία στιγμή και τον ερωτώ κατά σειράν τι ιδέαν τρέφει περί των γραφόντων και των φιλολογούντων.

Πώς σας φαίνεται ο Ψυχάρης; Έξοχος! Θαυμάσιος, διασκεδαστικώτατος!

Και η γλώσσα του, και τα γραφόμενά του;

Θαυμάσια, διασκεδαστικώτατα, μεθυστικώτατα.

Και αυτός; Μέγας και αυτός ο ανήρ! Κριτικώτατος, νουνεχέστατος! Και ο άλλος! Και αυτός έξοχος! Έξοχος!

¹³⁰ Πρόκειται και εδώ για τη συνέντευξη που δόθηκε στον Μποέμ (Δ. Χατζόπουλο) και δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Το Άστυ* με τίτλο στήλης «Σύγχρονοι Έλληνες συγγραφείς» στις 24-25.3.1893. Την ακριβώς προηγούμενη μέρα, ο Μποέμ είχε φιλοξενήσει στην ίδια στήλη συνέντευξη του Κωστή Παλαμά. Οι συναντήσεις των δύο αντρών αποκτούν αυτήν τη μοιραία όσο και αναγκαστική διάσταση. Δεν έχουμε λόγο να πιστέψουμε ότι ο Μποέμ είχε κάποιον λόγο για αυτές τις συνεχόμενες συνεντεύξεις. Το παιχνίδι όμως της αντιπαράθεσης, είτε μέσα στο πλαίσιο της «αναγκαστικής επιλογής» από την πλευρά του Μητσάκη, είτε τυχαία, έχει ήδη στηθεί.

Και ο Καλοσγούρος;

Μοναδικός, έξοχος!

Και ο Στεφάνου. Και ο Στεφάνου έξοχος και αυτός. Μέγας Συμβολιστής!

Μέγας ποιητής!

Και ο Κρυστάλλης;

Γκαίτε, Σχίλλερ, Σαίξπηρ, Σέλλεϋ, μέγας τσοπάνος, παμμέγιστος ποιητής!

Και ο Μελισιώτης; Και ο Μελισιώτης; Μεγαλοφυΐα ανεξάντλητος!

Δραματικότετος ποιητής, χαριέστατος ειδυλλιογράφος, τεχνίτης κουρεύς, αστείότατον υποκείμενον.

Και συνοδεύει όλας τας αναφωνήσεις του με ζωηράς χειρονομίας, με ακράτητο γέλωτα με μεγάλες δρασκελίσεις, καμμών του οφθαλμούς και ανατινασσόμενος νευρικός.

Δεν του διαφεύγει και η ελάχιστη φιλολογική κίνησις, προσδίδει εις όλους τους συγγραφείς και όλα την προσήκουσαν θέσιν των με αμεροληψίαν, φθάνουσιν ενίοτε μέχρι σκληρότητας.

Ιδικόν του ύφος έχει δημιουργήσει, ούτε την καθαρεύουσιν, ούτε την δημώδη αποκηρύττων, ιδιορρυθμωσ ζει, ιδιορρυθμωσ εργάζεται, ιδιορρυθμωσ ενδύεται, ιδιορρυθμωσ εκφράζεται και ιδιορρυθμωσ υπάρχει.

Ο φοβερότερος εχθρός του είναι η σκόνη, η αμείλικτος αθηναϊκή σκόνη. Αγαπά πολύ την σκοποβολήν και εξασκείται σχεδόν καθ' εκάστην εις το Εθνικόν Σκοπευτήριον.

Η σχέση τους με τους πάντες και τα πάντα εντάσσεται μέσα σε αυτό το πλαίσιο της καθολικής ειρωνείας που στρέφεται ενάντια σε όσα εντάσσονται στον καθιερωμένο λόγο. Αλλά αυτό αποτελεί και ένα ειδικό χαρακτηριστικό της, ας πούμε, ψυχωσικής οργάνωσης του κόσμου, ο τρόπος δηλαδή με τον οποίο τα ψυχωσικά κυκλώματα μπορούν να ζήσουν τη σχέση τους με τον κόσμο—ή όπως λέει ο Λακάν, «ο τρόπος με τον οποίο μια εποχή βιώνει την τιμωρία» θα μπορούσε να μαρτυρά τον τρόπο με τον οποίο ένας ψυχωσικός βιώνει την τιμωρία. Αν αυτό έχει νόημα, ο Μητσάκης δεν μπορεί

να ζήσει την απόλαυσή του πάρα μόνο με αυτό το είδος της ειρωνείας, το οποίο είναι ένα είδος ειρωνικής καταστροφής αυτών που αποτελούν τις καθιερωμένες σημασίες των λέξεων.

Προσπαθεί, παράλληλα, να αποκτήσει τη σωστή λέξη, υπό την έννοια ότι η σωστή λέξη είναι απολύτως μοναδική, η σωστή επιλογή ή χρήση της λέξης είναι κεφαλιώδους σημασίας. Αυτό ακριβώς το τελευταίο σημείο χαρακτηρίζει και προσδιορίζει ολόκληρο το έργο του, όπως είδαμε στο προηγούμενο μέρος και όπως θα αναπτύξουμε παρακάτω.

3.11 Η γλώσσα του

Το ιδίωμά του – Η σχέση του με τα δύο γλωσσικά συστήματα της εποχής

Είναι σημαντικό στο σημείο αυτό να ανατρέξουμε στις αναφορές των συγχρόνων του και των κριτικών της εποχής για τη γλώσσα που χρησιμοποίησε ο Μιχαήλ Μητσάκης. Μόνο μέσα από αυτές τις απόψεις θα μπορούσαμε να αναδείξουμε τα ίχνη της γραφής του συγγραφέα ως συμπτωματικής λύσης στην υποκειμενική δυσλειτουργία.

Μια εικόνα για το γλωσσικό ζήτημα της εποχής και για τη θέση που κατέλαβε ο Μητσάκης μέσα σε αυτό μας δίνουν μελετητές όπως ο Περάνθης και ο Ταγκόπουλος.

Ο Περάνθης εξηγεί σχετικά με το κλίμα των χρόνων εκείνων:

Την εποχή του Μητσάκη είχε επιβληθεί ως γενική και κραταιή επίσημη γλώσσα η καθαρεύουσα, με απλή ανοχή της δημοτικής προκειμένου μονάχα για την ποίηση. Η μεγάλη πλειοψηφία των λόγιων, τα στελέχη της Φαναριώτικης Σχολής, οι ποιητές της γενιάς του Βλάχου, οι καθηγητές του Πανεπιστημίου ακολουθούσαν την καθαρεύουσα. Τη δημοτική εφάρμοζαν κυρίως οι νεότεροι ποιητές, όταν δεν ερωτοτροπούσαν και με τα δύο ιδιώματα.

Ωστόσο, παρά την αριθμητική ανεπάρκεια, το στρατόπεδο της δημώδους διέθετε σφρίγγος, μαχητικότητα και τόλμη που συντελούσε ώστε η πνευματική Ελλάδα να φαίνεται διχασμένη σε δύο ισοδύναμες παρατάξεις.

Συχνά, η συμπαράταξη στους επαναστατικούς ιδεολόγους της καινούργιας γλωσσικής εφαρμογής ερχόταν από προσωπικότητες που είχαν διαπρέψει στην καθαρεύουσα. Ο Ροΐδης, από το 1877, στην πολύκροτη ομιλία του στον «Παρνασσό», είχε ταχθεί υπέρ της δημοτικής. Αλλά η καθαυτό μαχητική περίοδος του δημοτικισμού άρχισε με τον Ψυχάρη δέκα χρόνια αργότερα, το 1888. Από την εποχή αυτή και ύστερα κάθε λόγιος και ποιητής ήταν υποχρεωμένος να λάβει μια σαφή θέση, εντασσόμενος στο ένα ή στο άλλο στρατόπεδο.¹³¹

Ο Δημ. Ταγκόπουλος, στην ιστορική έκδοση των έργων του Μιχαήλ Μητσάκη που τιτλοφορείται *Φιλολογικά Έργα*, γράφει για την ιδιότυπη, και πάλι, θέση του Μητσάκη:

Γιατί ο Μητσάκης είχε τόση ειλικρίνεια στο γράψιμό του, τόση δύναμη, τόση πρωτοτυπία, ώστε από κάθε γραμμή του, ακόμα κι από κάθε λέξη του, ξεπροβάλλει η αδρή ατομικότητά του, η ξεχωριστή φυσιογνωμία του - γιατί όπως στη ζωή του, έτσι και στο έργο του είτανε από κείνους που χαρακτηρίζονται ως «τύποι», ως «φυσιογνωμίες»... Σε μένα δεν απομένει τίποτα άλλο, παρά να πω δυο λόγια για τη γλώσσα του, να δικαιολογήσω την ακαταστασία της, την ανταρσία της ακόμα, γιατί, όπως όλα του, έτσι κ' η γλώσσα του, μπορεί να πεις κανείς, είτανε καθαρώς προσωπική.

Αντάρτης, όπως είτανε ως άνθρωπος, και σκλάβος της όμορφης, της ηχηρής φράσης, όπως είτανε ως καλλιτέχνης, δεν ημπορούσε να υποταχτεί, στο ζήτημα της γλώσσας, να υποδουλωθεί, να μπει κάτω από τούτο ή από κείνο το γλωσσικό σύστημα. Θαύμαζε τον Ψυχάρη, μα απάγγελνε κι ολόκληρα κομμάτια από τους Εκκλησιαστικούς λόγους του Μηνιάτη, πούσαν σε γλώσσα ανακατεμένη, καθώς και περικοπές πολύστιχες από τους «Κυψελίδες» του Δ. Βερναρδάκη, πούσαν γραμμένοι σε απελπιστική υπερκαθαρεύουσα· και τον ενθουσιασμό πούδειχνε και για τα «Τραγούδια για παιδιά» του Πάλλη, έδειχνε

¹³¹ Μ. Περάνθης, *Μιχ. Μητσάκης – Το Έργο του*, ό.π., σ.34.

και για τους καθαρευουσιάνικους στίχους του Βαλαβάνη, που τους απαγγέλλνε
μάλιστα συχνότατα και με στόμφο :

Εις σύρτιν όπου στρώννυται ανύποπτος γαλήνη
το ασθενές ακάτιον του βίου μου προσπλέει·
χειρ άγνωστος την τρόπιδα προς ταύτην διευθύνει
και πεπρωμένη θύελλα ως άνεμος της πνέει ...

Όσο όμως κι αν είταν αντάρτης και στη γλώσσα, φαίνεται πως κάποτε τον
τραβούσε, όπως δείχνεται στην «Κυρά Κώσταινα» και σε άλλα έργα του, το
ανακατεμένο γλωσσικό σύστημα που ζητούσανε τότε να καθιερώσουν οι
Κερκυραίοι λόγιοι Πολυλάς και Καλοσγούρος, απλοποιώντας τάχα την
καθαρεύουσα ή φορτώνοντας τη δημοτική με σειρά λόγιες λέξεις και τύπους.
Στην ιδιοσυγκρασία του Μητσάκη ταίριαζε καλύτερα το σύστημα αυτό, γιατί
τούδινε περισσότερη λευτεριά να παίρνει από δω κι από κει, πότε από την
καθαρεύουσα και πότε από τη δημοτική, το υλικό που του χρειαζότανε για να
δώσει ζωή, κίνηση, χρώμα, ηχηρότητα στην περίτεχνη και σμιλεμένη φράση
του. Αν μπορούσε να μεταχειριστεί καλά, και πόσο, τη δημοτική, αν τη
συμπαθούσε, και πόσο, φαίνεται από τον ολοζώντανο διάλογό του, φαίνεται
από το «Παράπονο του μαρμάρου», φαίνεται από τις τόσες περικοπές,
σκορπισμένες δω κ' εκεί, του έργου του. Το περίφημο «Le style c`est l`homme»
του Μπυφφόν, ημπορούσε αξιόλογα ναν το παρωδήσει, για τον εαυτό του, στο
«Η γλώσσα είναι ο άνθρωπος», γιατί στη γλώσσα του δείχνεται ολάκερος ο
Μητσάκης¹³² – «ο Κάλβος του πεζού λόγου», καθώς σε μία κουβέντα φιλική
μου τονέ χαρακτήρισε επιγραμματικά ο Παλαμάς...

Παντού, παντού, βλέπεις τη δύναμή του, το χαρακτήρα του, το δυνατό του
Εγώ, τη γλώσσα του. Όχι μόνο στη λογοτεχνική, στη δημιουργική του εργασία,

¹³² Σε αυτό ακριβώς το σημείο, ο Ταγκόπουλος με το ρήμα *δείχνεται* δίνει την εντύπωση ότι διαβάξει τον
Μητσάκη μεταφορικά. Γιατί ακριβώς σε αυτό το σημείο υπάρχει μια πραγματική, υπαρξιακή διάσταση για
τον συγγραφέα μας. Οι λέξεις είναι τα πάντα, είναι το σώμα και η ψυχή του Μιχαήλ Μητσάκη.

μα και σ' αυτή τη δημοσιογραφική. Είτε αρθρογραφώντας ή χρονογραφώντας σ' εφημερίδες, είτε σατυρογραφώντας στον «Ασμοδαίο», στο «Ραμπαγά», στο «Άστυ» το σατυρικό, πάντα, κάτω από την ανωνυμία ή από τα διάφορα ψευδώνυμά του, έβλεπε το Μητσάκη, γιατί γι' αυτόν μπορεί κανείς αδιάσταχα να πει πως ανέβασε τη δημοσιογραφία έως τη λογοτεχνία, αντίθετα με μερικούς σημερινούς λογίους μας, που για να κολακέψουνε τα παρδαλά γούστα του κοινού, κατεβάζουνε τη λογοτεχνία στη δημοσιογραφία.¹³³

Και συνεχίζουμε, ακολουθώντας τον Περάνθη:

Ωστόσο, ούτε καθαρευουσιάνος, ούτε δημοτικιστής υπήρξε ο Μητσάκης. Ο ρόλος του οπαδού δεν πήγαινε ποτέ στην ιδιοσυγκρασία του. Έπαιξε και εδώ το ρόλο ενός ελεύθερου ατόμου, υποκινούμενου από την έφεση της πρωτοτυπίας, ενός ατόμου που βασίζεται στο καλαισθητικό του κριτήριο και θέλει να ελέγξει τα πάντα, οσμιζόμενος το καλύτερο, χωρίς ούτε αυτήν τη φορά η διαίσθησή του να τον προδώσει.

Οι αντιλήψεις του για τη γλώσσα είναι ξεκάθαρες.

Καθαρεύουσα: «Είναι οι γλώσσα των Βλάχων, των Παγανέληδων, των Κλεωνοραγκαβήδων κλπ, δηλαδή η εντελώς κατά αρχαίον ζήλον τεχνητή και άψυχος λογία γλώσσα».

Δημοτική: «Είναι ο συνήθης γραπτός λόγος [...] που μπορεί νομισθεί δικαίως επικρατούσα προ πολλού ως γλωσσικός τύπος της ποιήσεως».

«Τη Δημοτική εγώ την αγαπώ περισσότερο απ' όλους κ' εύχομαι να γράψει όλος ο κόσμος σ' αυτήν. Αλλά τούτο δεν μ' εμποδίζει να διακρίνω ποίος είναι ο αληθινός δρόμος της καθολικής εθνικής γλώσσης».

Για το Μητσάκη που πιστεύει ότι ο γ ρ α π τ ό ς λόγος πρέπει να αποδίδει το ε ν δ ι ά θ ε τ ο ν οφείλουμε να γράφουμε όπως σκεφτόμαστε. Και δεν σκεφτόμαστε ποτέ, ούτε διάπραξες ούτε Οχτώβριος «και άλλα ανάλογα

¹³³ Δ. Ταγκόπουλος, *Μιχαήλ Μητσάκης, Φιλολογικά Έργα*, τόμος Α, ό.π., σ.12.

δημοτικοφανή γλωσσολογήματα», ούτε διέπραξας, φωστήρσι, επιπράσκετο, παραυτικά, προτροπάδην «και τα τοιαύτα βδελύγματα ανήκοντα εις την καθαρεύουσαν».

Μ' άλλα λόγια ο Μητσάκης διδάσκει μια γλώσσα απ' όπου θα εξοβελιστούν οι ακρότητες. Που θα έχει ως βάση την καθολικήν ομιλία των μεγάλων αστικών κέντρων. Που θα υπαγορεύεται από μια ενδόμυχη εκφραστική ανάγκη. Που θα συνδυάζει δημοτική και καθαρεύουσα («εις μίγμα ελευθέριον, ποικιλώτατον, ευρύτατον») αρμονισμένο στους κανόνες ενός εσωτερικού ρυθμού.

Εν άλλο πολύτιμο ντοκουμέντο για τις γλωσσικές πεποιθήσεις του είναι η επιστολή του που χρησιμεύει ως πρόλογος στο «Μια φιλολογική σελίς εις δύο γλώσσες». Και από το κείμενο αυτό οι ίδιες διαπιστώσεις προκύπτουν.

Πρόκειται για την περιγραφή ενός αγάλματος του Αρχαιολογικού Μουσείου (;) που ο συγγραφέας έγραψε πρώτα στην καθαρεύουσα και στη συνέχεια στη δημοτική. (Ο αναγνώστης μπορεί να αξιολογήσει παρακάτω την καλλιτεχνική ποιότητα και την εκφραστική δύναμη των δύο κειμένων.)¹³⁴

Παρακολουθώντας εδώ τη σκέψη του Περάνθη, παραθέτουμε τα δύο «αντικριστά» κείμενα που συνέταξε ο Μητσάκης, με την άνεση και τη μαεστρία που φαίνεται πράγματι πως διέθετε κατά τον χειρισμό και των δύο ιδιωμάτων.

¹³⁴ Μ. Περάνθης, *Μιχ. Μητσάκης – Το Έργο του*, ό.π., σ. 34-35.

Μιχαήλ Μητσάκη, «Το παράπονο του μαρμάρου / Η Θλίψις του μαρμάρου»¹³⁵

«Η Θλίψις του μαρμάρου»

Με τεθραυσμένες κνήμας εκ του γόνατος, ηκρωτηριασμένους από της ωλένης του βραχίονας, κατάκειται εν τω μουσείω ο αρχαίος έφηβος. Ημικλινής επί του δεξιού πλευρού, στρέφων μικρόν προς τα αριστερά την κεφαλήν, απλούται κατά μήκος επί του ξυλίνου βάθρου του, και φαίνεται ως να προσβλέπη εις το ίδιον σώμα του. Άρτιος κατά πάντα, ο κορμός αυτού, εκτείνεται, πάλλευκον όνειρον κάλλους και ευρωστίας. Της γλυκειάς ως κόρης και αρρενωπής ως ήρωος μορφής την ελαφράν έπαρσιν ανέχει του εξαισίου τραχήλου η εύγραμμος χάρις. Ευρείαι φεύγουν οπίσω, από του ηρέμα καμπτομένου αυχένος, αι ισχυραί ωμοπλάται, ενώ προς τα εμπρός ογκούνται τα στέρνα, ρωμαλέα, έντονα, με προεξέχοντας και σφριγώντας τους μαστούς, ωσει υπεγειρόμενα εκ του πλουσίου χυμού, του κυκλοφορούντος μέσα των. Υπό βαθείας αύλακος τεμνομένη καταβαίνει η ράχις, μακρά, ευθυτενής, περιβάλλουσα την μαντευομένην υπό το δέρμα κανονικωτάτην των οστών διάπλασιν και την αδιάσπαστον σύνδεσιν. Λεπτή, με τας πλευράς συμπλεκομένας προς αλλήλας εν αρμονική διαδοχή, γλαφυρά, κολπύεται η οσφύς, μαλακώς μετάγουσα, από των στέρνων την ανδρώδη έντασιν, προς της αναθαλλούσης

«Το παράπονο του μαρμάρου»

Α φ ι ε ρ ώ ν ε τ α ι εις τον αγαπητό μου Γεώργιο Καλοσγούρο.

Με τα πόδια σπασμέν' από το γόνατο, με τα χέρια κομμέν' από τον άγκωνα, κείτεται μέσα στο μουσείον το παλληκάρι το αρχαίο. Μισοπεσμένο στο δεξί του πλευρό, γέρνοντας ζερβά λίγο το κεφάλι, είναι ξαπλωμένο, ολόβολο, απάνω στο ξύλινο στήριγμά του, και φαίνεται ωσάν να κυττάζη το ίδιο του το κορμί. Ακέρηο απ' άκρη σ' άκρη, το σώμα του τεντόνεται, σαν κατάλευκ' ονειροφάντασμα ωραιότητας και γεροσύνης. Της γλυκειάς ωσάν κοριτσιού, της παλληκαρίσιας σαν ήρωα μορφής του το αλαφρό σήκωμα, βαστούνε, του εξαισίου λαιμού του οι χαριτωμένες γραμμές. Από το σβέρκο του που σκύβει λιγάκι, φεύγουνε πίσωθε, ανοιχτές, οι δυνατές πλάτες του· μα από μπροστά, τα στήθια του ορθώνονται εύρωστα, σφιχτά, με φουσκωμένα, ξαναμμένα τα βυζά, σαν τ' ανασηκόνη ο πλούσιος χυμός, που αναβράζει από μέσα τους. Η ράχη του μακρυά, ίσια, κατεβαίνει, χωρισμένη με αυλάκι βαθύ, και τυλίγει, λες και το βλέπεις, αποκάτου από το δέρμα, το κανονικώτατο φκιάσιμο των κοκκάλων και το αξεχώριστο δέσιμό τους. Απαλή, με τα πλευρά πλεγμέν' αρμονικά, τώνα με τ' άλλο, λυγίζεται η μέση του η λεπτή, που σε πάει μαλακά-μαλακά, από το ανδρικό τέντωμα των στηθών του, εις της τρεμάμενης, της ανθισμένης σάρκας των πισινών του την αφροδίσια εμμορφιά, στα ρυθμικά

¹³⁵ Στο ίδιο, σ. 239-245.

και παλλομένης σαρκός των νώτων την επαφρόδιτον ευμορφίαν και των ισχίων ή των λαγόνων τα εύρυθμα θέλητρα. Αναλάμπει, στίλβουσα όλη, ανεπαισθήτως πτυχουμένη πού και πού, η αδρά συγχρόνως σύμμετρος γαστήρ, εν μέσω της οποίας, ηδύτατα, μόλις διαφαινόμενος, προσμειδιά ο ομφαλός, και υφ' ην, ακάλυπτον, ελεύθερος, παμφαές, έκπαγλον, εγείρεται της ήβης το θείον κράτος. Τολμηροί, εύτορνοι, ακμαίοι, στρογγυλούνται οι μηροί, ίσοι και λείοι βαίνοντες προς τας τεταμένας ιγνύς. Από των ώμων, εκατέρωθεν, εκ παραλλήλου τω κορμώ, εκφύεται των βραχιόνων η νευρώδης δύναμις, εφ' ων κυρτούνται αγερώχως οι μυώνες, κεχωρισμένοι αφ' εκάστων ευκρινώς, και συνεχόμενοι αρρήκτως εντοσούτω, ήσυχοι, γαλήνιοι, ωσεί αναπαυόμενοι εν πεποιθήσει υπερτάτ' εις εαυτούς. Αλλ' όπου διά του αγκώνος ο πήχυς θα συνεπορπούτο προς τον βραχίονα στερρώς, όπου της κνήμης η θεσπεσία καμπύλη θα συνηρμόζετο προς την θρασειαν ευθύτητα του μηρού, ωσεί πληγή ανώμαλος και βαθεία, με απότομα τα προέχοντα χείλη, μόνη δεικνύει πού θα υπήρχαν αι στιβαράι χείρες, αι δεξιώταται να ρίπτουν τον δίσκον ή να κατάγουν την πυγμήν, οι ευπετείς πόδες, οι προσφορώτατοι διά τον δρόμον ή ανυπέρβλητοι εις το πήδημα. Ως δι' αγνώστου παλάμης, ήτις να ανεμέτρησε το κύπημα, ήτις να προδιέγραφε το αδίκημα, τας αφήρπασε κατενεχθείσα, κ' ελλείπουν αποτετημένα. Όλον το λοιπόν σώμα του, άθικτον, ανέπαφον, έμψυχον, εμφανίζεται, ωσάν προ μιας στιγμής έτι να

μάγια των λαγαρών του. Λαμποκοπάει, γυαλιστερή σαν καθρέφτης, όλη, με ανεπαίσθητες ζάρες εδώ κ' εκεί, η κοιλιά του, η πλατειά και η σύμμετρη αντάμα, και καταμεσής της χαμογελάει γλυκύτατα ο αφαλός του, που μόλις φαίνεται, και από κάτω της, ξέσκεπο, ελεύθερο, περίλαμπρο, ολόφωτο, το θείο βασίλειο της νειότης του υψώνεται. Ακμαία, γενναία, торνευμένα, στρογγυλούνται τα μεριά, και τραβούν κατά κάτω, ομαλά, ευθύγραμμα, για να βρουν τα κορδωμένα ντικλίνια. Δώθε και κείθε δίπλα εις το κορμί, ξεφυτρώνουν από τους ώμους του τα νευροδύναμα μπράτσα του, κ' απάνω τους, χωρισμένοι, καθαρά-καθαρά, καθ' ένας από τον άλλον, μα κ' ενωμένοι αξεκόλλητα εντούτοις, ήσυχοι, αξέννοιαστοι, ωσάν ν' αναπαύονται με απόλυτη εμπιστοσύνη στον εαυτό τους, προβάλλουσε οι μυώνες, καμαρωτοί και περήφανοι. Αλλά κει που με τον αγκώνα η πήχη θα εκαρφωνότανε στερεά στο μπράτσο, κει που η πανώρηα καμάρα της άντζας θα εκολλούσε σφιχτά με την ισάδα την τολμηρή του μεριού, σα μια πληγή ανώμαλη και βαθεία, με απότομα τα ξεπεταχτά της τα χείλια, μονάχη δείχνει, πού θα ήντουσαν τα στιβαρά χέρια, τα επιδέξια να ρίχνουσε το λιθάρι ή να κατεβάζουν τη γροθιά, πού θα ήντουσαν τα πόδια τα φτερωμένα, τα πόδια τα άφθαστα εις το τρέξιμο και τα ασύγκριτα εις το πήδημα. Σαν ναν την έχη δομένη παλάμη άγνωστη, οπού να προμελέτησε το χτύπημα, που να επροσχεδίασε το άδικο, τ' άρπαξε, χέρια και πόδια, καθώς κατέβηκε, η βαθεία πληγή, και λείπουμε παρμένα. Όλο το άλλο του το σώμα, απείραχτο κ' ανέγγιχτο και έμψυχο, παρουσιάζετ' εμπρός σου, μονομιάς, σα ναν του χάρισαν, λες δεν επέρασε ακόμη στιγμή, το δώρο της ύπαρξης, σα να

έλαβε της υπάρξεως το δώρον, να ενεφυσήθη την πνοήν της ζωής. Από των σκελών μέχρι της κόμης, από της κορυφής μέχρι των ιγνύων, τίποτε δεν αμαυρόνει του θαυμασίου κορμού την αίγλην, τίποτε δεν μαιίνει το γόητρον της λαμπράς όψεως. Ουδ' η παραμικρά προστριβή, ουδέ το απλούστερον ρήγμα, ουδ' η ελαχίστη απώλεια, ζημιοί του νεανίου την θαμβούσαν παράστασιν. Αλλά, μοχθηρώς διακόπτουσα το πάλλευκον όνειρον, εξεγείρουσα βιαίως το όμμα από της αβράς μέθης του, των βραχιόνων η πληγή προβάλλει, και των μηρών χαίνει το τραύμα, ανηλεές και απαίσιον. Θα έλεγέ τις, ότι κρυφή μοίρα, μυστική νέμεσις, ή αυτή φθονήσασα του απαραμίλλου σώματος την τελειότητα, ή αντιζήλου υπηρετούσα το άγριον μίσος, επίτηδες επέθηκεν αυτώ την βαρείαν και αδυσώπητον χείρα της, και εκείνο μεν αφήκεν αλώβητον από σκοπού, κατέκοψε δε μόνα τα άκρα του, ως διά ν' αφαιρέση απ' αυτού την ισχύν της κινήσεως, να το καταδικάση εις την οικτράν τύχην να σύρεται εις το εξής, πάγκαλον αλλά κολοβόν, να βλέπη εαυτό εν αδρανεία, να εικονίζη άμα την υψίστην ωραιότητα και την υψίστην ασχημίαν. Κείται ούτως εκεί, ο νέος, αδυνατών να ανεγερθή, ανίκανος να στηριχθή εις τας χείρας του, ανίκανος να σταθή επί των ποδών του, ως ανάπηρος επί κλίνης νοσοκομείου. Προς του σώματός του την άσπιλον την λευκότητα, πενθίμως αντιτίθεται η μελανότης του υποστηρίγματος, και αριθμός δηλοί υπ' αυτό την θέσιν, ην κατέχει εν τω ιδρύματι. Διά των υέλων των υψηλών παραθύρων καταπίπτει

εφύσηξαν μέσα του, λες και δεν είνε στιγμή ακόμη, την πνοή της ζωής. Από τα σκέλια έως εις τα μαλλιά, από την κορφή έως τα ντικλίνια, τίποτα δε θολώνει το φάνταγμα του θαυμαστού του κορμιού, τίποτα δεν ατιμάζει τη μαγική του την όψη, τίποτα δεν ντροπιάζει την όψι του τη λαμπρή. Ούτε το μικρότερο τρίψιμο, ούτε το απλούστερο ράγισμα, ούτε το ελάχιστο χάλασμα, δε ζημιώνει καθόλου του παλληκαριού τη θωριά που σε θαμπώνει. Αλλά των μπράτσων του η πληγή, μα η πληγή των μεριών του, προβάλλει και χάσκει, άσπλαχνη, φρικτή, και κόβει με κακία στη μέση το κατάλευκ' ονειροφάντασμα, και ξυπνάει το μάτι άξαφνα απ' το μεθύσι του το γλυκό. Θάλεγες πως μοίρα κρυφή, θάλεγες πως εκδίκηση μυστική, που ή εφθόνησε η ίδια το τέλειο, το μοναδικό το κορμί, ή θέλησε να δουλέψη το άγριο μίσος εχθρού ζηλιάρη, επίτηδες άπλωσ' απάνω του το βαρύ χέρι της, το χέρι της το αλύπητο, κ' επίτηδες τ' άφηκε ανέγγιχτο τ' άλλο, κ' επίτηδες τούκοψε μονάχα τα άκρα του, για ναν του πάρη τη δύναμι να κινιέται, για ναν το κάμη ν' απομείνη να σέρνεται, το φτωχό, πεντάμορφο, μα κολοβωμένο, για ναν το κάμη να βλέπη, ωσάν κατάδικος, τον εαυτό του παράλυτο, για ναν το κάμη να παρασταίνη αντάμα και τη μεγαλύτερη εμμορφιά και τη μεγαλύτερη ασχήμια. Και ο νέος, κοιτάει τόρα, έτσι, εκεί πέρα, δίχως να μπορή ούτε στα χέρια του να βασταχθή, ούτε στα ποδάρια του να στηρίξη, δίχως να μπορή να σταθή ορθός, δίχως να μπορή να σηκωθή, σαν σακάτης σε κρεββάτι αρρώστιας. Την ασπράδα την άγγιχτη του κορμιού του, θλιβερά αγκαλιάζει η μαυρίλα του ξύλου, που είν' απλωμένος, κι' αποκάτου του ένα ψηφίο φανερώνει τη σειρά που τον έχουν βαλμένον. Απ' των παραθυριών τα αψηλά τζάμια

αμυδρόν το φως, σκορπίζον σκυθρωπήν λάμψιν. Γύρω του, σύντροφοι εν τη συμφορά, ωσάν να εσώρευσε και αυτούς εκεί, παρομοίας κατάρας θύματα, οικτρά της ζωής ερείπια, ησυχίαν από των παθών ζητούντα, λείψανα αναλόγου βίου, η αυτή μοίρα, ευρόντα άσυλον από των θυελλών πολυταράχου υπάρξεως, κατά τον αυτόν τρόπον, επί των μελανών ξυλίνων βάθρων των, ως επί κλινών, απαραλλάκτως εξαπλούνται, πληρούντα πάντα τον χώρον, κυλλά, ή χωλά, ή κατεαγότα, ή συντεθλασμένα παντοίως, χειρουργείου εικόνα παριστώντα ως ν' αναμένουν θα υπέθετες τον μέλλοντα να θεωρήση τας πληγάς των, πλείστ' άλλα σώματα και πλείστοι άλλοι κορμοί ως αυτός. Εν τη διαψύχρω αιθούση με το πλακόστρωτον έδαφος, η σιγή είνε απόλυτος, και άρρητος μελαγχολία βασιλεύει. Και ημικλινής επί του δεξιού πλευρού, στρέφων μικρόν προς τα αριστερά την κεφαλήν, ο ωραίος έφηβος, φαίνεται ωσάν να προσβλέπη εις το ίδιον σώμα του, και ως αδιόρατον νέφος θλίψεως να σκιάζη την καλήν του μορφήν, την αρρενωπήν και γλυκειάν. Α! δεν εφαντάζετο βεβαίως ποτέ την τύχην αυτήν, όταν, θριαμβευτής μείραξ, περιήγεν ανά τας στοάς και τα γυμναστήρια της αρχαίας πόλεως την άφατον δόξαν των αμέμπτων μελών του. Δεν εφαντάζετο βεβαίως ποτέ την τύχην αυτήν, όταν στεφανηφόρος αθλητής, έβαλλεν εν τω Σταδίω τον λίθον, ή ενίκα την πάλην, ή συνωμίλει τοις φιλοσόφοις, ή ανήρχετο εις την Ακρόπολιν, άγων τας ιεράς πομπάς. Δεν

πέφτει χάμου, θαμπό το φως, και σκορπίζει πένθιμη λάμψι. Γύρω τριγύρω του, συντρόφια του εις τη συφορά του, σα ναν τα σώριασε η ίδια μοίρα, κι' αυτά κει-πέρα, παρόμοιας κατάρας θύματα, άθλια χαλάσματα της ζωής, οπού γυρεύουν ησυχίαν από τα πάθη, λείψανα τέτοιας τύχης οπού βρήκαν λιμάνι για να φύγουν τις πόρες, να γλυτώσουν τα βάσανα ταραγμένης υπάρξεως με τον ίδιον τρόπο, απaráλλαχτ' απάνω στα ξύλινα, απάνω στα μαύρα στηρίγματά τους, σα σε κρεββάτια ξαπλώνονται, γεμίζουν όλον τον τόπο, κοψοπόδαρα, ή κουλά, ή ραγισμένα, ή μισσοσπασμένα, ή κατατσακισμένα, σα σε νοσοκομείου ζωγραφιά, λες κι' ακαρτερούν το χειρούργο για να ιδή της πληγές τους, ένα σωρό κι άλλα κορμιά σαν αυτόν, ωσάν αυτόν κι άλλα κουφάρια ένα σωρό. Μέσα στην κρύα τη σάλα, τη στρωμένη με πλάκες, η σιωπή είνε απόλυτη, ανέκφραστο παράπονο βασιλεύει και μισοπεσμένο στο δεξί του πλευρό, γέροντας ζερβά λίγο το κεφάλι, το παλληκάρι το ωραίο, φαίνεται σαν να βλέπη το ίδιο του το κορμί, και σαν σύννεφο λύπης, που μόλις διακρίνεται, να σκεπάζη την καλή του μορφή, την παλληκαρίσια και τη γλυκειά. Αχ, δεν εφανταζότανε ποτέ βέβαια, αυτήν την τύχη, όταν, λεβέντης καμαρωμένος, εσυργιανούσε εις τις στοές και στα γυμναστήρια της παλαιάς πόλεως την ανεκδιήγητη δόξα των αψεγάδιαστων μελών του. Αχ, δεν εφανταζότανε βέβαια αυτήν την τύχη, όταν, στεφανωμένος αγωνιστής έρριχνε το λιθάρι στο Στάδιο, ή ενικούσε στο πάλαιμα, ή εκουβέντιαζε με τους φιλοσόφους, ή ανέβαινε στην Ακρόπολι, μπροστά-μπροστά στα ιερά πανηγύρια. Δεν εφανταζότανε ποτέ βέβαια αυτήν την τύχη, όταν έβγαινε απ' τα χέρια του γλύπτη

εφαντάζετο βεβαίως ποτέ την τύχην αυτήν, όταν εξήρχετο από των χειρών του γλύπτου του, κ' εξήστραπτεν εν τω εργαστηρίω του, υπό τον αναπεπταμένον αττικόν ουρανό, υπό την πλήρη λάμψιν του ηλίου, φρίσσων όλος εκ ρώμης και αλκής. Και δεν εφαντάζετο —α, βεβαίως ποτέ!— την τύχην αυτήν, όταν, θνητός αυτός, απετίθετο εν τω ναώ, μέλλων να υποτυπώση του Απόλλωνος ή του Ερμού το αθάνατον είδωλον. Και ως ηττημένος μαχητής, με τεθραυσμένας κνήμας εκ του γόνατος, ηκρωτηριασμένους από της ωλένης τους βραχίονας, απλούται κατά μήκος επί του ξυλίνου βάθρου του. Ακίνητος, με σταθεράς τας κόρας των ομμάτων του, περιάγει εν τούτοις θα έλεγες το βλέμμα του, από των νευρωδών ώμων εις τους ευτόρνους μηρούς, από της κολπουμένης οσφύος εις των στέρνων την προβολήν, από των νώτων την παλλομένην και αναθάλλουσαν σάρκα εις της γυμνής ήβης το θείον κράτος. Καθώς κάμπτει ελαφρώς τον αυχένα, ετάζει, θα υπέθετες, τον κορμόν, και μελετά τους μυώνας, και επισκοπεί την όλην του κατασκευήν. Και από καιρού εις καιρόν, εν τη λανθανούση περιπλανήσει του, το βλέμμα αυτού φαίνεται ως να προσκολλάται βαρύ, και εις των γονάτων τας αποτόμους πληγάς, και εις των αγκώνων τα τραχέα τραύματα. Και παρατηρών αυτόν επί μακρόν, με το αδιόρατον νέφος της θλίψεως όπερ καλύπτει το μέτωπόν του, νομίζεις σχεδόν —είνε άραγε οπτική μόνον απάτη;— ότι σιγηλόν δάκρυ μαρμαίρει ενίοτε μεταξύ των λιθίνων βλεφάρων του...

του, όταν άστραφτε μέσα στ' αργαστήρι του, αποκάτου απ' τον ολάνοιχτο ουρανό της Αθήνας, αποκάτω απ' του ήλιου την ασκίαστη λάμψι, ανατριχιάζοντας όλος από δύναμι κι' από αντρεία. Και δεν εφανταζότανε, —αχ, ποτέ βέβαια!— αυτήν την τύχη, όταν, θνητός αυτός, έβλεπε ναν τον στηλόνουε στο ναό, για να παραστήση του Απόλλωνα ή του Ερμή το αθάνατο το είδωλο. Και σαν νικημένος πολεμιστής, με σπασμένα τα πόδι' από το γόνατο, με κομμένα τα χέρι' από τον άγκωνα, είνε ξαπλωμένο, ολόβολο, απάνω στο ξύλινο στήριγμά του. Ακίνητο, με τα μάτια του σταθερά, θάλεγες όμως πως τριγυρνάει το βλέμμα του από τους ώμους του τους νευρώδεις εις τα τονευμένα του τα μεριά, από τη λυγερή του τη μέση εις το φούσκωμα των στηθών του, απ' την τρεμάμενη, την ανθισμένη σάρκα των πσινών του στο θείο βασίλειο της γυμνής νειότης του. Καθώς σκύβει ελαφρά το λαιμό του, λες κ' εξετάζει μονάχος του το σώμα του, και μελετάει τους μυώνες του και σπουδάζει το φκιάσίμό του. Και κάπου-κάπου, στον κρυφό του περίπατο, το βλέμμα του φαίνεται σα να καρφόνεται, βαρύ, βαρύ, και εις των γονάτων του τις αποτόμες λαβωματιές, και εις τις σκληρές των αγκώνων του τις πληγές. Κι' αν τον κυττάξης ώρα πολλή, πολλή, πεσμένον έτσι, με της λύπης το σύννεφο το άφαντο, οπού σκεπάζει το μετωπό του, θαρρείς πως —τάχα μονάχα σε γελάει το μάτι σου;— σιωπηλό δάκρυο λαμποκοπάει κάπου-κάπου, μεσ' απ' τα πέτρινα ματόφυλλά του...

Ενδιαφέρουν έχουν τα σχόλια του Ταγκόπουλου σχετικά με αυτή την απόπειρα του Μητσάκη, σχετικά με αυτή την «άσκηση ύφους» που αποτέλεσε η συγγραφή των δύο αυτών «κατοπτρικών» κειμένων. Λέει λοιπόν ο Ταγκόπουλος: «Γράφτηκε πλειστάκις πως ο Μητσάκης δίνοντας τη “Θλίψη του μαρμάρου” στην καθαρεύουσα και το ίδιο θέμα ως “Παράπονο του μαρμάρου” στη δημοτική, ήθελε να αποδείξει ότι γνώριζε να χειρίζεται άριστα και τα δύο ιδιώματα. Μπορούμε να πούμε όμως ότι αυτό που ήθελε να αποδείξει ήταν πως και το ένα και το άλλο ιδίωμα ενέχουν ίδια στοιχεία και δυνάμει και χάριτος και γλυκύτητος και ευκαμψίας».¹³⁶ Ήθελε ο Μητσάκης να αποδείξει, σύμφωνα με τον Ταγκόπουλο: «Πώς η μια γλώσσα καθυστερεί εις τούτο ενώ η άλλη εις άλλο, ή αυτή πλεονεκτεί σε αυτό και αυτή σ’ εκείνο».¹³⁷ Και επομένως «ότι πρέπει αφήνοντας τις φανατισμένες και άγονες συζητήσεις, να ασπαστούν ως ασφαλές και ευκαίριο γλωσσικό μέλλον τη συγχώνευση και των δύο ιδιωμάτων».¹³⁸ «Με τη διαφορά και πάλι ότι δεν είναι το ένα ή το άλλο ιδίωμα που κάνει το συγγραφέα, αν δεν υπάρχει γνήσιο ταλέντο. Και η συγχώνευση αυτή προϋποθέτει εκμετάλλευση των παντοίων γλωσσικών στοιχείων ούτως ώστε η συνταύτισις περιεχομένου και μορφής να είναι πλήρης».¹³⁹

Ενώ ο Περάνθης προσθέτει:

Το λεπτό γούστο του τού επέτρεπε να αντιπαρέρχεται όλες τις γλωσσικές ακαλαισθησίες. Και η εκτεταμένη του μόρφωση τον βοηθούσε να αποταμιεύει πλούσιους θησαυρούς γλωσσικής ύλης. Γνώριζε την ελληνική φιλολογία από τον Όμηρο και τους τραγικούς, ως τους βυζαντινούς και τους λόγιους της τουρκοκρατίας. Και δρασκελούσε τις εποχές, οικειοποιούμενος την ατμόσφαιρά τους και απομυζώντας γλωσσικά ό,τι του χρειαζόταν να ενσωματώσει στο προσωπικό ύφος του.

¹³⁶ Δ. Ταγκόπουλος, *Μιχαήλ Μητσάκης, Φιλολογικά Έργα*, τόμος Β, Χ. Γάνιαρης, Αθήνα 1922, σ.71.

¹³⁷ Στο ίδιο, σ.72.

¹³⁸ Στο ίδιο, σ.75.

¹³⁹ Στο ίδιο, σ.74.

Ένα πρόσθετο επιβοηθητικό στοιχείο ήταν, αν μπορούμε να το ονομάσουμε έτσι η ανεξιγλωσσία του. Θαύμαζε κατά βάθος τον Ψυχάρη, αλλά και τους «Κυψελίδες» του Βερναρδάκη. Τα δημοτικά του Κρυστάλλη αλλά και τα καθαρευουσιάνικα του Βαλαβάνη. Εντρυφούσε στον Ηλία Μηνιάτη, που τον σύστηνε για το ύφος του, αλλά απολάμβανε εξ ίσου την κλασική καθαρολόγο μετάφραση της «Νανάς» του Ι. Καμπούρογλου. Και μελετούσε με την ίδια τέρψη τη γλώσσα του Λουκιανού, τη δημοτική του Σολωμού και την καθαρεύουσα του Κάλβου.¹⁴⁰

Είναι φανερό πως σε όλα τα κείμενα αυτά δεν έβλεπε το ένα ή το άλλο ιδίωμα, αλλά το ύφος και, συγκεκριμένα, το σημαίνον υλικό ως τέτοιο, τη γλωσσική ύλη ως τέτοια, τη λέξη. Τα ιδιώματα ήταν για αυτόν μορφές της ίδιας γλωσσικής ύλης, πλούσιας σε ποικιλίες, που φιλοδόξησε να τη σμιλέψει στο ίδιο επίπεδο ηχητικής αρμονίας, να εκμεταλλευθεί όλες τις μουσικές της δυνατότητες, να αντλήσει από όλες τις ρυθμικές αξίες της, πετυχαίνοντας μία ιδεώδη σύζευξη, παλλόμενη από χρώμα και κίνηση, ευλυγισία και ζωντάνια, σαφήνεια και μέτρο. Και λέμε φιλοδόξησε, γιατί στην εφαρμογή της η γλώσσα του δεν προσέγγισε όλα εκείνα στα οποία η θεωρία του απέβλεπε—και υπάρχει βέβαια ένας δομικός λόγος για αυτό, που θα τον αναλύσουμε παρακάτω. Γιατί ακριβώς η γλώσσα, το συμβολικό σύστημα δεν γίνεται, εκ δομής, να τα πει όλα. Οι λέξεις αδυνατούν να πουν όλη την αλήθεια. Και αυτό το γεγονός αποτέλεσε το αδιέξοδό του.

Επιπλέον: «Παραβίασε ο ίδιος τη συμβουλή του ο γραπτός λόγος να αποδίδει πιστά τον ενδιαθέτον. Χρησιμοποίησε λέξεις από εκείνες που χαρακτήρισε “βδελύγματα ανήκοντα στην καθαρεύουσας” (: εδωδή, νάπη, περιπλέγδην, ανακυκάται, λύθρον, λέτρα κλπ.)».¹⁴¹ Κινητοποίησε σχεδόν όλο τον συμβολικό μηχανισμό, αλλά πάντα κάτι του έλειπε.

¹⁴⁰ Μ.. Περάνθης, *Μιχ. Μητσάκης – Το Έργο του*, ό.π., σ.36-37.

¹⁴¹ Στο ίδιο, σ.37.

Τα περισσότερα κείμενά του είναι κατά βάση σε καθαρεύουσα, μια καθαρεύουσα νευρώδη και μεταβατική, απαλλαγμένη από στοιχεία που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ψυχρά και τεχνητά.

«Μαζί με το Ροΐδη και τον Παπαδιαμάντη, παραμένει ένας από τους πλέον καλαίσθητους της καθαρολογίας», διαπιστώνει ο Περάνθης.¹⁴²

Αλλού διαβάζουμε: «Πολλοί έχουν αναρωτηθεί τι ήταν αυτή η γλώσσα; και τι ήταν το ύφος του ; Ο Σπύρος Μελάς θεωρεί ότι ήταν η άρνηση του ομαλού». ¹⁴³

Και τι δεν έβαλε μέσα σε αυτή την καθαρεύουσα: Γαλλικά, Δημοτικό Τραγούδι και...Όμηρο. Παίζοντας με τους ήχους, έγραφε φράσεις και στίχους που δείχνουν τη σημασία που απέδιδε στην ηχητική αξία των λέξεων. Ήταν, εξάλλου, αδιάσειστη η πίστη του, όπως αναφέρει στην επιστολή που έστειλε για τη δημοσίευση του «Παράπονου του μαρμάρου», στο «δικαίωμα της εν ελευθερία εκλογής της μορφής δια της οποίας νομίζουν ότι πρέπει να περιβάλλουν τας ιδέας των μεταξύ και εξ όλων των γλωσσικών στοιχείων τα οποία υπάρχουν σήμερα εν χρήσει, και τα οποία όλα είναι νόμιμα, και έχουν κάποιον λόγο να υπάρχουν, διότι, απλούστατα, αλλέως δεν θα υπήρχαν»,¹⁴⁴ ενώ θεωρεί γι' αυτό που οι άλλοι ενδεχομένως θεωρούσαν τη «μικτή» του γλώσσα ότι:

...το ασφαλές και ευκαίον γλωσσικό μέλλον έγκειται μόνο εις την όσο το δυνατόν ευρυτέραν και ελευθεριωτέραν συγχώνευσιν των δύο κυρίως διαμαχομένων ιδιωμάτων και όλων ανεξαιρέτως γλωσσικών στοιχείων, τα οποία ημπορούν να χρησιμεύσουν εις την βαθμιαία παραγωγή, ούτε δημοτικής, ούτε καθαρευούσης, αλλά Νεοελληνικής Γλώσσης, πολυμορφοτάτης μεν και πολυσυνθετοτάτης πιθανώς, αλλά δια τούτο και περισσότερο καταλλήλου να υπηρετήσει πάσαν χρείαν και πάσαν επιθυμίαν της οσημέραι προβαινούσης και ανδρουμένης συνειδήσεως του έθνους. ¹⁴⁵

¹⁴² Στο ίδιο, σ.37.

¹⁴³ Σπ. Μελά, «Μιχαήλ Μητσάκης», *Ελληνική Δημιουργία*, 143, σ. 71.

¹⁴⁴ Δ. Ταγκόπουλος, *Μιχαήλ Μητσάκης, Φιλολογικά Έργα*, τόμος Β, ό.π., σ.73.

¹⁴⁵ Στο ίδιο, σ.75.

Μαζεύει λοιπόν σαν τη μέλισσα αυτό που του χρειάζεται από όλους τους ανθούς, και ας κατηγορεί, όπως θα δούμε στη συνέχεια, τον Παλαμά για «μελισσώδες ανθολόγημα». Σε ένα γράμμα του στον Γεώργιο Καλοσγούρο γράφει πως:

Γλώσσα είναι και πρέπει να είναι μία για τον ποιητή και μία για τον συγγραφέα. Εκείνη δια της οποίας αισθάνεται εαυτόν δυνάμενον να εκφράσει τα διανοήματα και τα συναισθήματα αυτού ακριβώς, εναργώς, ζωηρώς και ισχυρώς ως τα εσκέφθη, τα ησθάνθη, να μεταδώσει αυτά απαράλλακτα και εις άλλους, να κάμει και άλλοι να τα αισθανθούν όπως αυτός.

Τώρα ποίον ιδίωμα θα του χρησιμεύσει προς τούτο και πώς θα το μεταχειρισθεί, πού θα εύρει το υλικό του, πώς θα το διαπλάσει είναι δική του δουλειά, τι με μέλει εμένα, μου είναι εντελώς αδιάφορον, δευτερευούσης σημασίας – ας κάμει καλά ο άνθρωπος. Ημπορεί να με κάμει να συγκινηθώ, να ευθυμήσω, να ανατριχιάσω, να εξαρθώ, να σκεφθώ, να αγανακτήσω; ιδού το ζήτημα του Αμλέτου! Το εκατάφερον; Είναι συγγραφέυς, είναι ποιητής. Δεν το εκατάφερε; Κάμνει καλά να αδράξει γρήγορα το πέλεκυν του ξυλοσχίστου ή τον πέλεκυν του αμαξιά ... Όταν δεν μπορείς να μεταχειριστείς την κρητική διάλεκτο όπως ο Κορνάρος, όταν δεν μπορείς να γράψεις τη δημοτική ως φιλολογική γλώσσα, στιχουργών όπως ο Σολωμός ή ο Μαρκοράς ή ο Τυπάλδος, και πεζογραφών όπως ο Κονεμένος ή ο Λασκαράτος, όταν δεν μπορείς να μιλήσεις το ιδίωμα των κλεφτών και των βουνών της Ηπείρου, όπως ο Βαλαωρίτης, όταν δεν μπορείς να κάμεις κράμα γραφομένης και ομιλουμένης, όπως ο Μηνιάτης ή ο Κάλβος ή ο Πολυλάς ή ο Σουρής ή ο Γαβριηλίδης, τότε είναι περιττόν να γράψεις.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Στο ίδιο, σ.74.

κομψότητα, πολλή ωραιολογία».¹⁴⁷ Γράφει ο Δ. Αθανασόπουλος για τις περιγραφές του Μητσάκη, τις δεινές, τις εξονυχιστικές:

Ο Παρορίτης, σε ένα κριτικό του άρθρο στα 1920, συνέλαβε μερικές καίριες πλευρές του Μητσάκη. Αυτός μας έδωσε τον χαρακτηρισμό «ο αλκοολικός της περιγραφής». Είναι ό,τι πιο ουσιαστικό θα μπορούσαν να αποδώσουν δύο μόνες λέξεις για τον συγγραφέα. Ο Μητσάκης είναι ο περιγραφικός της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Ό,τι αξιόλογο έγραψε είναι περιγραφή. Ό,τι δεν θέλει να είναι μόνο περιγραφή είναι κυρίως περιγραφή: Περιγραφή – καταγραφή εικόνων. Ο Μητσάκης έγραψε εικόνες. Εικόνες σπαρταριστές, βγαλμένες από την αθηναϊκή ζωή της εποχής του, εικόνες της πούρας ελληνικής επαρχίας, εμπνευσμένες από την πραγματικότητα. Θαρρείς πως έχεις να κάνεις με έναν ζωγράφο που έχει χάσει τα σύνεργά του και όμως θέλει να ζωγραφίσει, να δώσει ό,τι βλέπει ζωντανά, γιατί αυτό που βλέπει είναι να χαθεί, να φύγει για πάντα. Και κάθεται υπομονετικά και καταγράφει, με ευσυνειδησία, όλες τις εξωτερικές λεπτομέρειες, τις μικρότερες φωτοσκιάσεις, και τις διανθίζει με τα συναισθήματά του για να έχει φρέσκες τις εντυπώσεις του, και τις λαξεύει υπομονετικά.

Αιχμαλωτίζει το αντικείμενο και ύστερα, βέβαιος πως το συνέλαβε, μπορεί, διαβάζοντας το γραπτό του, να κάτσει στο δωμάτιό του και να μεταφέρει στο πανί ό,τι έχει καταγράψει. Μας δίνει εξαντλητικά όλες τις όψεις, όλες τις απόψεις του αντικειμένου. Κλείνουμε τα μάτια και το βλέπουμε. Είναι ορμητικός, είναι πληθωρικός, είναι ακάθεκτος, σαν το πνεύμα του που καλπάζει και παρασύρει. Μας παίρνει μαζί του. Η φράση του είναι φαρδιά, κάποια φορά φτάνει να γίνεται μακροσκελέστατη, είκοσι – εικοσιπέντε σειρές.

Δεν είναι όμως μόνο το συγκεκριμένο, το απτό που δίνει εξαίρετα ο Μητσάκης με την περιγραφή του. Μας δίνει συχνά και λεπτομέρειες ασύλληπτες, αέρινες, άπιαστες, κάποτε, για τη πένα. Εφευρίσκει ο ίδιος

¹⁴⁷ Δ. Αθανασόπουλος, «Μητσάκης», *Ελληνική Δημιουργία*, 143, σ. 83

εκφραστικούς τρόπους για να αποδώσει την εντύπωσή του. Κοιτάζτε με πόση ποικιλία εκφράσεων μάς παρασταίνει το ατελείωτο, το αχανές του ουρανού : «Πέρα πέρα, εκείθε πέρα, πέρα και πέρα, οπίσω από ράχες, κάμπους, δάση, όρη και λαγκάδια, ξεκινά, τραβά τραβά, ξαπλώνεται, τεντώνεται, στρογγυλώνεται, διπλώνεται, σκεπάζει τον κοσμάκη γελαστός, καλός και χάνεται εκεί κάτω, εκεί κάτω, εκεί κάτω, εκεί πέρα, πέρα πέρα, εκείθε πέρα, πέρα και πέρα, οπίσω από άλλες ράχες, κάμπους, δάση και όρη και λαγκάδια και πέλαγα». ¹⁴⁸

Ας προσέξουμε όμως και κάτι άλλο σε αυτό το σημείο: ο Μητσάκης ζητάει να μας τα πει όλα, δεν θέλει τίποτε να αφήσει. Ως και τον ουρανό μας τον δίνει, δεν μας αφήνει να τον φανταστούμε μόνοι, υποδηλώνοντάς τον με ένα-δύο-τρία-τέσσερα επίθετα. Δεν υποβάλλει. Ζωγραφίζει. Και τούτο είναι μερικές φορές πολύ επικίνδυνο, όπως επισημαίνει ο Δημήτρης Αθανασόπουλος. Γιατί αυτό το ζωγράφισμα, όταν φτάνει να γίνει επίμονη επανάληψη του ίδιου μοτίβου, καταντάει κουραστικό. Είναι η περίπτωση της «Φλογέρας». Δεκαέξι σελίδες περιγραφής, εκεί που θα αρκούσαν τρεις ή τέσσερις, χωρίς ζημιά, αντιθέτως, με κέρδος ίσως σημαντικότερο για την αρχιτεκτονική του κομματιού. Ακόμη, αυτή η εξαντλητική παρουσίαση κρύβει και άλλο έναν κίνδυνο, όπως προειδοποιεί στο ίδιο άρθρο ο Δημήτρης Αθανασόπουλος: «Τον κίνδυνο του κούφιου. Το ωραίο είναι τέτοιο όσο καλύπτεται από μία αχνή ομίχλη, το πούσι της ποίησης. Όταν αυτή διαλυθεί με το νυστέρι της λογικής, η ποίηση χάνεται. Και η εξαντλητική περιγραφή είναι μια κριτική στάση απέναντι στο αντικείμενο, δηλαδή μια στάση κυρίως λογική. Ο κίνδυνος είναι φανερός». ¹⁴⁹

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό που επισημαίνουν οι κριτικοί και γίνεται εμφανές κατά την ενδελεχή ανάγνωση των πεζογραφημάτων του είναι η έλλειψη της δράσης, του μύθου, της πλοκής, της αρχιτεκτονικής. ¹⁵⁰ Αυτό που οι ομότεχνοί του θεωρούσαν έλλειψη μύθου και πλοκής αφορά την ευχέρεια και ταυτόχρονα εμμονή του Μητσάκη

¹⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 83.

¹⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 84.

¹⁵⁰ Στο ίδιο.

στην όσο το δυνατόν πιστότερη αναπαράσταση της μορφής. Η μορφή, η εικόνα, η εικονική διάσταση της πραγματικότητας, η φωτογραφία της στιγμής είναι αυτό που τον ενδιαφέρει.

Αυτός λοιπόν ο τεχνίτης– ζωγράφος που ήξερε, όσο κανένας, να υποτάξει στη θέλησή του τη φράση του, με οξύτητα που πολλοί σήμερα θα τη ζήλευαν, που ήξερε να βλέπει εκεί όπου οι άλλοι περνούσαν με κλειστά μάτια, χρησιμοποιεί, για να πετύχει τους σκοπούς του, το επίθετο. Το επίθετο στη μητσακική γραφή κυριαρχεί. Έχει σχεδόν μια αυθυπαρξία. Σε φράση οκτώ γραμμών μπορεί να συναντήσει κανείς μέχρι και τριάντα επίθετα. Έχουν μια κλιμάκωση που ανανεώνει το ενδιαφέρον, ωστόσο τον καθιστούν έρμαιο της μετωνυμίας. Παρακολουθεί με τεταμένη προσοχή τα πάντα γύρω του. Η μνήμη του αποτυπώνει σαν φωτογραφικός φακός κάθε εικόνα, κάθε λεπτομέρεια, ακόμη και την πιο ασήμαντη. Και τις εικόνες αυτές τις ταξινομεί, όταν τις γράφει, τις τακτοποιεί, με μανία συλλέκτη, με τη βοήθεια των επιθέτων του. Δίνεται έτσι η εντύπωση ότι ο Μητσάκης δεν έχει την αίσθηση του περιττού. Όλα θα μπου μέσα στην εικόνα, όλα θα γίνουν εικόνα.

Ρεαλιστής όπως ήταν, παρέμεινε υποδουλωμένος στη γύρω του πραγματικότητα, και του χρειαζόταν, σύμφωνα με τον Ταγκόπουλου, να βλέπει για να εμπνευστεί.¹⁵¹

Ένα άλλο στοιχείο της μητσακικής γραφής είναι η αδυναμία του, αν μπορούμε να το πούμε έτσι, να χειριστεί σωστά τη στίξη. Σίγουρα δουλεύει τις φράσεις του και η επιμέλεια του ύφους του είναι τόση που κάποτε η φράση γίνεται στίχος : «πλήρεις αποκονιορτών είναι οι βλαχόκαλτσες, αίτινες περιβάλλουν τας νευρώδεις κνήμας του, και λασπωμένα τα ημίβρωτα τσαρούχια του, ως να διήνυσε πορείαν εκτενή. Υπόλευκα έχει και μύστακα και κόμην και τας οφρύς του τας δασείας. Δια του χιτώνος του ημιανοίκτου, λάσιος ο θώραξ του προβάλλει και μυώδης και ευρύς». Αλλά, όπως επισημαίνει ο Γιώργος Πράτσικας, «φράσεις που απλώνονται συχνά σε ολόκληρες σελίδες δεν είναι παρά συνονθύλευμα, καθαρή παρανόηση του πραγματικού ύφους, που για να θέλξει πρέπει πρωτίστως να σέβεται και να ξέρει να χειρίζεται τη στίξη».¹⁵²

¹⁵¹ Γ. Πράτσικας, «Ένας άτυχος πεζογράφος», *Ελληνική Δημιουργία*, 143, σ. 77.

¹⁵² Στο ίδιο, σ.77.

Αλλά, ενώ ο Μητσάκης είναι ιδιαίτερα ικανός στις περιγραφές τοπίων και αντικειμένων, όπου εκεί αναδεικνύεται πραγματικά μαέστρος, σε περιγραφές προσώπων υστερεί.¹⁵³ Ο Μητσάκης είναι ο περιγραφικός του στατικού. Το άγαλμα του μουσείου, το έρημο εκκλησάκι, η δύση, ο πεσμένος τοίχος, ακόμα η εγκαταλελειμμένη πόλη, είναι η ατμόσφαιρα του. Αλλά η κινούμενη πόλη, το ψυχικό τοπίο του ανθρώπου δεν είναι το φόρτε του. Ο ίδιος βέβαια έχει μια θεωρία για αυτό: «Σε μια ζωγραφιά του δρόμου μπορείς να περικλείσεις όλη τη φιλοσοφία του Καντίου και του Σόπερχαουερ εις έναν καγχασμό ημπορείς να εγκλείσεις όλο το ύψος της ποιήσεως...».¹⁵⁴

Προσωπική, λοιπόν, η γλώσσα του, ακατάστατη, μικτή, με άρνηση του ομαλού, χωρίς αίσθηση του περιττού και αδυναμία στον χειρισμό της στίξης. Χρειαζόταν να βλέπει για να εμπνευστεί και ονειρευόταν «ο γραπτός λόγος να αποδίδει τον ενδιάθετον».

Έρμαιο της μετωνυμίας, ο συγγραφέας μας, προσπαθώντας να πει με τις λέξεις αυτό που δεν μπορεί να ειπωθεί, καθιστά τη γραφή σύμπτωμά του. Γιατί και προς τι όμως όλα αυτά;

Προκειμένου να αναδείξουμε ορισμένα αποσπάσματα του έργου του, πριν προχωρήσουμε στην έρευνα με βάση τη λακανική προσέγγιση της ψύχωσης, παραθέτουμε ακολούθως αυτούσιο το αδημοσίευτο κείμενο της Ελένης Τέντσου που φέρει τον τίτλο «Ο Κύριος του Πανοράματος».

3.12 « Ο Κύριος του Πανοράματος»

Το θέρος ήγγισεν. Αι ημέραι ήρχισαν ήδη να παρατείνωνται μακραί και ηλιοκαείς και αι νύκτες να λούωνται εις δρόσον ευάρεστον και άπλετον σεληναίον φέγγος. Κοπιωδεστέρα καθίσταται οσημέραι η εργασία υπό την θερμότητα της ατμοσφαιρας, και βαρύνει το πνεύμα αφορήτως το καύμα του ουρανού. Λιβυκαί πνοαί στροβιλίζουν ανά τας οδούς εις λευκάς νεφέλας τον κονιορτόν και ο ιδρώς

¹⁵³ Δ. Αθανασόπουλος, «Μιχαήλ Μητσάκης», ό.π., σ. 85.

¹⁵⁴ Μ. Μητσάκης, «Ολίγα λόγια, Η πνευματική κίνηση εν Ελλάδι», Εφ. Άστυ, 29.01.-02.02.1895.

ρέει από των μετώπων – οχληρός προάγγελος και σύντροφος της αφικνουμένης ώρας του έτους. Καταβαλλόμενον υπό του άχθους κλίνει προς ανίκητον ύπνον το σώμα, εφ' όσον, παμμεγέθης κρατήρ, εκχέει, κρεμάμενος άνωθεν, την ζέουσαν των ακτίνων του λάβαν ο ήλιος, και αναμένει την εσπέραν, δια ν' απολάυση ολίγων στιγμών ανεκτής υπαίθρου ζωής, πολύ μετά την δύσιν του ανηλεούς άστρου. Τότε μόνον ανακουφίζονται πως τα κεκμηκότα μέλη, τότε ενδυναμούνται κατά τι τα παραλελυμένα νεύρα, τότε συσφίγγονται αύθις αι ίνες αι χαλαρωθείσαι και ανοίγονται οι καμμύοντες και τεθαμβωμένοι οφθαλμοί και καθαρίζεται η διάνοια η θολωθείσα. Και πληρούνται λαού αι εξοχαί και τα προάστεια και αι ακταί, και σπεύδει το πλήθος όπου το καλεί έστω και η παραμικροτέρα αναψυχή, και αναζώσιν οι νεκροί δρόμοι και εκχύνεται εις αυτούς νυκτοβάτις η πόλις όπως αναπνεύση, περιπατήση, λουσθή ή ευθυμήση. Και άρχονται τα υπό το ελεύθερον στερέωμα θεάματα[...] Είνε η μεγάλη εποχή των αθηναϊκών διασκεδάσεων. Και είναι άμα δια τον περίεργον παρατηρητήν η καταλληλοτέρα επίσης περίστασις όπως ίδη απροκαλύπτους τας τάσεις, τας ιδέας, τας συνηθείας, τας ορέξεις, τον χαρακτήρα του λαού – το προσφορώτερον στάδιον όπως σπουδάση την βαθμιαίαν των ηθών παρ' ημίν μόρφωσιν. («Το Θέρος»)

Με μία τέτοια υποβλητική και ήρεμη γλώσσα, τη γλώσσα σχεδόν ενός υπνωτιστή, ανοίγει ένα από τα διασημότερα διηγήματά του ο Μητσάκης. Ανοίγει, παράλληλα, τον καμβά του, ξεδιπλώνει το (δισδιάστατο πάντα) σκηνικό του, και μας ετοιμάζει για την εξιστόρηση του «παραμυθιού» του, που δεν είναι παρά το παραμύθι της εποχής του, εκείνης της μεταιχμιακής Ελλάδα του τέλους του 19^{ου} αιώνα. Μέσα σε ένα τέτοιο σκηνικό αδράνειας και σχόλης φαίνεται πράγματι να απλώνονται οι ιστορίες του, στο διάλειμμα της δράσης φαίνεται να προχωράει πολλές φορές η γραφή του, να «νυκτοβατεί». Σαν φιλοπερίεργος παρατηρητής βαδίζει μέσα στην πόλη ο συγγραφέας, γυρεύοντας εκείνες τις σκηνές που ζωγραφίζουν τα ήθη. Και είναι ταυτόχρονα η γραφή του, οι ιστορίες του, ο εαυτός του ίσως ολόκληρος, το αντικείμενο του βλέμματος

εκείνων των «περίεργων» παρατηρητών, των άλλων περιπατητών, των αναγνωστών, των κριτικών, όσων θα περιπλανηθούν στα τοπία των λέξεών του.

Μέσα στην ίδια ατμόσφαιρα της χαύνωσης θα ολοκληρώσει τον λόγο του, με ένα μονότονο, μακρόσυρτο, σιγηλό άσμα, με έναν «περίεργο ρυθμό» και μία εικόνα στατική. Η κλιμάκωση της γραφής του, αργόσυρτη, νωχελική, μοιάζει περισσότερο με αποκλιμάκωση.

Μονότονοι, βραδείς, εκπνέοντες ανέρχονται οι τόνοι προς την οροφήν, ομοιόμορφοι και ομοιόχρωμοι, εκτός ελαφρών παραλλαγμών και διακυμάνσεων. Το όλον άσμα μετέχει βόμβου, γόου, παραπόνου και νανουρίσματος. Ο περίεργος ρυθμός ομοιάζει νήμα εν συνεχεία επί πολύ ανελισσόμενον. Αδιάκριτοι, μόλις ακουόμενοι εν τη μακρά τρομώδει παρατάσει του μέλους, κυλιούνται αι αποτελούσαι αυτό ολίγαι λέξεις, μόνη δε, κρατούσα των λοιπών, αντηχεί ευδιακρίτως και καθαρά μία, εν όνομα, ανά πάσαν στιγμήν προφερόμενον και αδιαλείπτως επαναλαμβανόμενον. Τα όργανα μόλις κινούνται, συνοδεύοντα την αιιδόν. Και το παράδοξον άσμα προβαίνει, πάντοτε νυσταλέον, πάντοτε αβίαστον, επί του αυτού πάντοτε ήχου και επί των αυτών ή μάλλον της αυτής λέξεως, ως επίμονος επίκλησις, ως απηλπισμένη κραυγή, ως μυχίου πόνου και πόθου έκφρασις, άλλοτε μαλθακώς ολισθαίνον, άλλοτε αιρόμενον εις θλιβεράν οιμωγήν και άλλοτε καταπίπτον και τελευτών εις βαθύν στόνον. Και υπό την βαυκαλητικήν και υπνωτικήν, ως χασίς ή οπίου, επήρειάν του το πλήθος σιγά και φαίνεται να βυθίζεται εις είδος νάρκης και ακροάται εν μακαρία ακινησία και ρέμβη. Και εφ' όσον εκείνο παρατείνεται εν τη διαρκεί αυτού χαυνότητι και μελαγχολία, ως να διερμηνεύει επιθυμίαν αόριστον, αλλά τοσούτω μάλλον φλογερά, πάθος επώδυνον προς τι άγνωστον και ασύλληπτον, ή ως να θρηνή τι απολωλός ανεπιστρεπτεί, στέρησιν σκληράν και ανεπανόρθωτον, επί τοσούτο και τούτο ενωτίζεται ηρέμα ως να υποκύπτει εις μαγνητιστού θέλησιν[...] Και η αλλόκοτος σκηνή[...] εξακολουθεί, εξακολουθεί

επί πολύ, επί ώρας μακράς, καιρόν ήδη μετά το μεσονύκτιον και πέραν έτι... («Το Θέρος»)

Η γραφή του γίνεται η ίδια ένα αβίαστο ανελισσόμενο νήμα, η φωνή ενός μαγνητιστή. Τελική του φιλοδοξία μοιάζει να είναι το μέλος του να μειωθεί σε λίγες ή καλύτερα σε μία μόνο λέξη, να αναχθεί και να συνοψιστεί σε ένα μόνο όνομα, επαναλαμβανόμενο. Και αυτό το όνομα, αυτή η λέξη δεν μπορεί παρά να είναι η «σωστή», η πλέον ποθητή λέξη του Μητσάκη, αλλά και η πλέον απελπισμένη, η πιο παράδοξη, ένας μελαγχολικός ήχος, ένας στόνος, η λέξη που λέγεται από τους τρελούς. Πρόκειται για μία λέξη «βαυκαλητική», ναρκωτική, μάταιη και θρηνώδη, καθώς, όπως ομολογεί ο Μητσάκης, θρηνεί πάνω σε κάτι άγνωστο, ασύλληπτο και ανεπιστρεπτί χαμένο, για μια στέρση σκληρή και ανεπανόρθωτη. Πρόκειται, ακόμα, για μια λέξη ανύπαρκτη: δεν την ακούμε τελικά ποτέ, δεν συμπεριλαμβάνεται, δεν μπορεί μάλλον να συμπεριληφθεί στο κείμενο. Και η ίδια σκηνή εξακολουθεί και εξακολουθεί, όπως η μακρά προσπάθεια, η περιπλάνηση του Μητσάκη.

Αι χείρες του τρέμουν υπέρποτε, τα γόνατά του λυγίζονται, όλον του το σώμα φρίσσει, εκ του καμάτου βεβαίως, αλλ' εν τούτοις εξακολουθεί.[...] Το μέλος είναι μακρόν και βαρύ και κουραστικόν και ατελείωτον. Και το οικτρόν βιολίον το παραμορφώνει επί πλέον και το καθιστά ανιαρότερον και βάλλει παράφρονas κρωγμούς και αναδίδει παραδόξους ήχους και βοΐζει. Αλλ' ούτε εις αυτά φαίνεται πολύ προσέχων ο κύριός του. Σύρει και πάλιν σύρει και αιωνίως σύρει το τόξον του επί των χορδών μεθ' ορμής και τώρα νομίζεις ότι ακούεις βρέφους κλαυθμηρισμούς και έπειτα κριγμούς κοπτόμενης υέλου και ύστερον δερομένου κυνός υλακάς και κατόπιν ρόγχους πνιγομένου. Ιδρώς περιρρέει το μέτωπον αυτού και συνταράσσεται πάντοτε εν κωμικαίς αναπάλσεσι και μορφάζει, αλλ' επιμένει, επιμένει. («Εν τω Ξενοδοχείω»)

Επιμένει ο Μητσάκης στην προσπάθειά του, επιμένει στην αναζήτησή του, μέχρι κατάρρευσης. Σύρει αιωνίως, ατελείωτα το τόξο του, μέχρι που η φωνή του θα παραμορφωθεί, θα φτάσει ως τους παράδοξους ήχους του βρέφους, του σπασμένου γυαλιού, των σκύλων, των πνιγόμενων. Θα δοκιμάσει, ως τότε, να τραγουδήσει διάφορους σκοπούς, ακόμη και «παλαβούς», όπως λέει, σαν το γαλλικό βοντβίλ τραγούδι ενός χαμινιού, το «πορνικό και άσεμνο» εκείνο τραγούδι που τραγουδά το παιδί στα αρχαία ερείπια, επιδεικτικά, ειρωνικά – στα ερείπια των παραδεδομένων που μέλλεται και ο ίδιος ο Μητσάκης να αφήσει πίσω του.

Και το σφυρίζει μακαρίως, το σφυρίζει ασυνείδητα, το σφυρίζει ολοψύχως, το σφυρίζει ηδονικά, με όρεξη, με πάθος, στον αέρα και στο φως. Σφυρίζει και σφυρίζει, καβαλλάρης και αμέριμνος[...]Το σφυρίζει αδιάκοπα, το σφυρίζει ολοένα, το σφυρίζει διαρκώς, άπαυστα, φαιδρά, συγκρατητά και απερίσκεπτα, αδιάφορα, ελεύθερα, δυνατά, σφιχτά, και ξέθαρρα, τεμπέλης, νυσταλέος, και γαλήνιος και αναιδής. Και το επίμονο το σφύριγμα αναδίδεται τραχύ, και διαπεραστικό και ιδιόρρυθμο, σχίζει την έκταση περίεργο, διαχύνεται έντονο, οξύ, αντηχεί παράξενο και έκτροπο, φαίνεται ως αλλόκοτος και αήθης σαρκασμός προς το επάνωθεν ανορθούμενο ερείπιο, χλεύασμα απροσδόκητο, παράδοξο... («Το Θέατρο»)

Θα φιλτράρει και θα ξαναφιλτράρει τη γλώσσα του, θα επιμείνει, σαν ένας «χρυσοθήρας», πιστός, φανατικός, στην αναζήτησή του, ακόμη και αν υποψιάζεται ότι ο θησαυρός του είναι άνθρακες. Μήπως με αυτή του την προσπάθεια δεν θα μας δώσει τελικά –και δεν είναι αυτό κάποιος χρυσός;– μια σειρά εξαιρετικών κειμένων, εξαιρετικά φωτεινών και εξαιρετικά μουσικών; Με αυτές του τις καλλιτεχνικές απόπειρες θα φτάσει σε μια πρόζα ποιητική, σχεδόν μοντερνιστική μέσα στην ιδιορρυθμία της, όπως είναι η πρόζα του κειμένου του «Παρά το Κύμα».

Κί' αφού ανέβη έτσι, σκεπτική, αργή, και ευμελής κί' ακμαία, και λεπτή κί' αρμονική, και ροδοχρώματη κί' ευλύγιστη, ξανθρωπή και δροσερή, και σιωπηλή και μόνη, με το στενό της το μπουστάκι, το ολόμαυρο, στιλπνό, όπου τυλίγει το κορμί της, σύσμιχτο, κολλημένο, και συγκρέατο και άπτυχο, διαγράφει τους νευρώδεις ώμους της, γλαφυρούς και ρυθμικούς, περιβάλλει τα μπρατσάκια της τα εύτονα, με την κιτρινωπή της τη ζωνίτσα που διπλώνει τη μεσίτσα της, με το βραχύ της φουστανάκι, όπου χύνεται, κανονικό και αρρυτίδωτο[...]Πέρα, εκείθε, δώθε, κόλπος κυκλικός, ύδατος ησύχου κί' ατάραχου ήσυχο και ατάραχο ανάσασμα, οίκων λευκών ανταύγεια, βάρκες που περνούν, άνθρωποι κολυμπώντες, δέντρων του κάμπου ίσκιои, μάζες ζοφερές[...]Δίπλα της εις τους θάμνους, στα χαντάκια, εις το δρόμο, κυνηγιούνται και γελούν, παίζουν φαιδρά παιδάκια, όμιλοι γλεντούν[.]Και επί την πορφύραν τ' ουρανού, επί την άσπιλήν του γαλανότητα, φεγγάρι, φεγγαράκι, ημερών, ωρών, μικρό, μικρό, μικρούλι, μισοστρόγγυλο, χαμένο, πλανημένο, πώς χαμένο, και ριγμένο, πλανημένο, στον αιθέρα τον πλατύ! [...]Κ' έξαφνα σκύβει, γέρνει, κατεβαίνει μέχρι γης, απλώνει το λευκό της το χεράκι, παίρνει μια πετρούλα, την τινάζει στο νερό[...]φαίνεται σα να δίνη την ψυχή της, όλη, όλη, εις τα απλά αυτά στεφάνια του νερού, τα μαλακά κί' αθόρυβα και ήσυχα, τους στρογγυλούς τους κύκλους, και τους γύρους τους τρεμάμενους, όπου δονούνται, πάλλουν, αλληλοδιαδέχονται, ξαπλώνονται, κινούνται και διπλούνται, κ' έρχονται για να σβύσουν εις τα πόδια της...

Εικόνες που ακινητούν σχεδόν, με την ακινησία τους να σπάζει μόνο από ένα τίναγμα μιας μικρής πέτρας στο νερό, μόνο με τα «απλά αυτά στεφάνια του νερού», τους «στρογγυλούς τους κύκλους», το τίποτα της αφηρημένης, απορροφημένης δράσης των έργων του Μητσάκη, τη μουσική που καλύπτει σαν πέπλο το νόημα. Σκηνές που μοιάζουν επίπεδες, σαν ένα χαρτί, χωρίς βάθος, χωρίς βάθος χαρακτήρων. Γιατί, πράγματι, τη δυναμικότητα, την εξέλιξη, την κίνηση θα την αναζητήσουμε, στον Μητσάκη, αλλού: Το κείμενο προχωράει βαδίζοντας πάνω στις κλίμακες των επιθέτων,

των προσδιορισμών, αναπτύσσεται, ρυθμικά, καθαρά, συγκινητικά, μέσα στο περιβάλλον της γλώσσας του Μητσάκη. Οι φαινομενικά στάσιμοι, μαλακοί κύκλοι των λέξεών του, οι συνεχόμενες εκφραστικές του δοκιμές, αυτά τα διακριτικά σχήματα είναι που προωθούν, κατά κύριο λόγο, το κείμενο.

Δείγμα περισσότερο επιμέλειας, και όχι αδυναμίας ή αφροντισιάς, αποτέλεσμα συνεχούς παρατήρησης και αδιάκοπης, κοπιαστικής και ίσως επώδυνης εργασίας, οι μακρόσυρτες φράσεις και τα τραγούδια, καθώς και οι απλές εικόνες που αυτά κάποτε παραδίδουν, κυριαρχούν. Διότι ο Μητσάκης είναι ενήμερος, γνωρίζει, αισθάνεται τη δύναμη των λόγων και την ικανότητά τους, κάποτε, να φτιάχνουν τη μοίρα των ανθρώπων. Γνωρίζει τη δύναμή τους μα και τη μεγάλη απάτη τους.

«Τύχαις, καλαίς τύχαις!», φωνάζει ο πλανόδιος «πωλητής τυχών» στο διήγημα «Οιωνός» και μοιράζει τα πολύχρωμα έντυπά του και τα «δεδιπλωμένα χαρτιά» που προφητεύουν τα πεπρωμένα. Ένα τέτοια μικρό χαρτί θα φτάσει στα χέρια της μητέρας της άρρωστης κοπέλας, με τις απλοϊκές και σόλοικες φράσεις του. Και εκείνη:

Από του αψύχου και κακοτυπωμένου χαρτίου νομίζει ότι εξέρχεται φωνή μυστηριώδης μάντεως αληθούς, και νομίζει ότι πράγματι κρατεί μεταξύ των δακτύλων της της κόρης της την τύχην. Και εφ' όσον ακούονται εν τη σιγή του δωματίου τ' ανορθόγραφα και ασύντακτα και συγκεχυμένα αλλ' ευάγγελα εν τούτοις ρήματα, τούτο φαίνεται ως να πληρούται φωτός και καταγλαΐζεται της μητρός το πρόσωπον και μειδιά το ωχρανθέν της ασθενούς χείλος.

Ένα άλλο χαρτί, «κατερρακωμένο, κατεσπλωμένο, υπομέλαν, εφ' ου διακρίνονται ανεξίτηλα τ' αποτυπώματα πληθύος δακτύλων, αφ' ων διήλθε», ορίζει τη ζωή ενός μικρού αγοριού στο διήγημα «Δύο μικροί». Πρόκειται για το γράμμα της μητέρας του από την επαρχία. Είναι ο μόνος πια σύνδεσμος μεταξύ τους, ένα χαρτί που με τη γλώσσα του τους ενώνει και ταυτόχρονα τους απομακρύνει, τη μητέρα από τον γιο. Κανένας άλλωστε από τους δύο δεν γνωρίζει γραφή και ανάγνωση, ενώ και ο ίδιος ο «γραμματιζούμενος» φίλος που διαβάζει το γράμμα αναρωτιέται «πώς τα άψυχα αυτά

στοιχεία, τα κεχαραγμένα δια μελάνης επί του χάρτου, να ημπορούν να τω φέρουν την φωνήν της μάννας του, να τω φανερώνουν τι σκέπτεται[...]ως να την έχη εμπροστά του και να την ακούη την ιδίαν». Είναι ένα χαρτί που θα οδηγήσει ίσως σε μία παρεξήγηση, ένα χαρτί κατασπλωμένο και αμφίβολο, δυνατό μα και ανεπαρκές – και δεν είναι λίγα άλλωστε τα σημεία στα οποία ο Μητσάκης φαίνεται να αμφιταλαντεύεται, να αμφιβάλλει ως προς το καθεστώς των λόγων, και μάλιστα των γραπτών. Δεν μπορούμε να ανακαλύψουμε άραγε στα κείμενά του, έστω καλυμμένη, μια αυτοαναφορικότητα, έναν προβληματισμό πάνω στις ίδιες τις συνθήκες της γραφής του;

Εκείνος που κατηγορήθηκε ως ποιητής-ζωγράφος δεν έβλεπε άραγε ο ίδιος, μέσα στη δύναμη και την αδυναμία του, τον εαυτό του σαν έναν απλό «πανοραμιστή»; «Ορίστε, κύριοι, εις το περίεργο θέαμα, το ωραίον πανόραμα, μία δεκάρα ο άνθρωπος, κύριοι» («Το Πανόραμα»), φωνάζει ο πλανόδιος πανοραμιστής, περιφέροντας την προκινηματογραφική οπτική μηχανή του, στήνοντάς την έξω από την εκκλησία. Βρισκόμαστε στο αγαπητό του Μητσάκη θέμα των πλανόδιων διασκεδαστών. Ανάμεσα σε αυτούς, ο πανοραμιστής μάλλον ξεχωρίζει. Περιτριγυρισμένος από τον γνώριμο συρφετό των αθηναϊκών δρόμων, επιδεικνύει, έναντι αμοιβής, την κατασκευή του. Φτηνά χαρτιά και εδώ, μια επίφαση, εικόνες κολλημένες στα σανίδια του «οικοδομήματός» του, συνοδευόμενες όμως και πάλι από τα συνεχή σχόλια του πανοραμιστή, με τα οποία τις επεξηγεί, τις βαφτίζει και τις μεταμορφώνει. Είναι όντως ο «κύριος του πανοράματος» και «ο άνθρωπος του κοινού του». Δεν είναι όμως ίσως και ο ίδιος ο πανοραμιστής- Μητσάκης; Εκείνος που κατηγορήθηκε για τις εξαντλητικές περιγραφές του, για τους δισδιάστατους, σαν λεπτές χαλκομανίες, πίνακές του; Εκείνος που περιέγραψε τη δική του «οπτική συσκευή» ως «Απλαί φωτογραφικαί μηχαναί των εντυπώσεων της στιγμής»; Ο ακόρεστος παρατηρητής και ο ακούραστος περιπατητής; Αυτός που με την ειρωνεία, το σκώμμα, παρέδωσε στο κοινό του «το ωραίον πανόραμα, τα αξιοπερίεργα της εποχής» του και φάνηκε να φωνάζει, με τη σειρά του, το αμφίσημο «μια δεκάρα ο άνθρωπος»; Και δεν είναι, τέλος, εκείνος που διώχθηκε, σαν να είχε δουλειά του κάτι το ακατάλληλο και ανίερο, κάτι που δεν άρμοζε στην «αυλή της εκκλησίας» όπου είχε στήσει τα σύνεργά του; «Εδώ είναι εκκλησία...Να φύγης!»,

φωνάζει ο παπάς στον πανοραμιστή, και παρακάτω «Η εκκλησία διαβάζει μέσα». Ο πανοραμιστής διώκεται και προσπαθεί, με την ειρωνεία του, να προστατευτεί. Τολμάει και προσφωνεί «αδερφέ» τον ιερέα – «Αμ’ τι θέλεις να τον πη; πατέρα;», απαντά ειρωνικά κάποιος άλλος.

Ποιος είναι αυτός ο πανοραμιστής που αψηφά τους πατέρες, που φτάνει να τους επιτεθεί ανοιχτά: «Πάτε μέσα και κλέφτετε και μας λέτε πως διαβάζετε. “Διαβάζομε”...Κλέφτουνε, και μας λεν πως διαβάζουν». Αισθάνεται άραγε ο συγγραφέας, ο πιστός του «Κυρίου του Πανοράματος», ήδη από το 1889, όταν δημοσιεύει το διήγημά του, πως η ισορροπία των φιλολογικών δυνάμεων, όπως τότε διαμορφωνόταν, θα τον αφήσει τελικά έξω από την «αυλή»; Έξω από τον εκδοτικό χώρο, έξω από τη ζωή εν τέλει. Η συμπάθειά του απέναντι στους αιρετικούς, περιθωριακούς και διωκόμενους είναι πάντως δεδομένη. «Παπά, το νου σου...», καταλήγει.

Δεδομένη είναι και η ανησυχία του, η αγωνία του, καθώς επεξεργάζεται τους τρόπους της γραφής του και καθώς εκθέτει το έργο του, τον εαυτό του στα –μάλλον βάνουσα—μάτια των άλλων. Ένα από τα πιο σκληρά διηγήματά του είναι το «Θεάματα του Ψυρρή». Ειρωνικό ήδη από τον τίτλο του, αφού το «θέαμα» που παρακολουθούν οι πρωταγωνιστές του, αυτός ο βάρβαρος όχλος των περιεργων των δρόμων, δεν είναι άλλο από τον αργό και βασανιστικό θάνατο, την επιθανάτια πορεία ενός πληγωμένου σκύλου με ανοιγμένη την κοιλιά.

Η γλώσσα του εκρέματο εκτός, ερυθρά, μακρά, γλοιώδης, εν αγκομαχητώ και άσθματι[...]Εβιάζετο εν τούτοις, έσπευδεν, ωσάν να ήθελε να τρέξη, ως να φύγη, μετά βίας, και εν τάχι, όσω δυνατόν. Επί της γης, κατόπιν του, άφινε, προχωρών, μακράν γραμμήν, κόκκινην, χαράσσουσιν το έδαφος, εξελισσόμενην, εν συνεχεία ως επί το πλείστον, άλλοτε εις στίγματα ευρέα, παρακολουθούσαν τον παράδοξον διαβάτην. Και από της κοιλίας του, ηνεωγμένης κατά μήκος, εκ μακράς πληγής, τεμνούσης όλο το υποκάτω του σώματος αυτού, διηκούσης από των αιδοίων μέχρι του στήθους του, σχεδόν, τα

εντόσθιά του έπιπτον χαμάι, πάνοπτα, κρεμάμενα, εσύροντο επάνω εις το χώμα, όλα έξω, εν όγκω υποπρασίνω και αιμοφύρτω. Μόλις εκινείτο, απάγον ούτω τα έντερα αυτού, οικτρόν την θέαν, το τετράποδον, καταμεσής του δρόμου, ωσάν να ήθελε συγχρόνως και να επιδείξει όσον οίον τε μακρότερον και εμφανέστερον την όψιν του τοιαύτην. Η κατακόκκινη γραμμή εσημείωνεν ανά παν βήμα την διάβασιν αυτού, εξετεινέτο, εκ της πλατείας όθεν ενεφανίσθη, κατελάμβανε βαθμηδόν όλον τον δρόμον, μηκυνομένη κατ' ολίγον, απλουμένη αδιακόπως, πένθιμος[...]και της οδού κυρίαρχον, το ζών προχώρει, επιβλητικόν εν τη απαισιότητα αυτού.

Το σπαρακτικό αυτό «θέαμα» ο συρφετός των ανθρώπων το παρακολουθεί με βλέμματα αδίστακτα, ψυχρά, όπως ακριβώς παρακολουθεί τις εικόνες του πανοραμιστή, τους μουσικούς, τις χορεύτριες, τα συμβάντα και τις ομιλίες των προσώπων που παρελαύνουν στα διηγήματα του Μητσάκη. Μάλιστα: «Επί του δρόμου διέτρεξεν ακαριαίως πνεύμα ωσει χαρμοσύνης, και φιλοπραγμοσύνης εν σπουδή». Τον καθημαγμένο σκύλο ακολουθεί ένα ολοένα και μεγαλύτερο πλήθος ανθρώπων, την κόκκινη γραμμή του συνοδεύουν πολλών ειδών «ελαφρά», περιπαικτικά, χυδαία σχόλια, πολλά ζευγάρια ασεβών ματιών. Μία «αήθης λιτανεία» βλεμμάτων.

Να ακολουθεί άραγε μία αντίστοιχη «αήθης λιτανεία» την πορεία και του ίδιου του συγγραφέα, την πορεία του συνεχώς κινούμενου σώματός του στους δρόμους και την κόκκινη γραμμή των αφηγήσεών του; Γιατί δεν μας δίνει άραγε αυτός ο ατελείωτος, επίμονος, μακρύς δρόμος των προτάσεών του την εντύπωση μιας πορφυρής γραμμής; «Κ' η κατακόκκινη γραμμή ήρχετ' αείποτε κατόπιν, μακρότατη, εκτυλισσόμενη δίκη νήματος». Δεν είναι ίσως ένα κόκκινο νήμα αυτές οι μονοδιάστατες, χωρίς προοπτική εικόνες του, αυτές οι απλές, αργές κινήσεις των χαρακτήρων του; Ο σκύλος του αφηγήματος «Αργά-αργά, τρικλίζων επί τας τρεμούσας κνήμας του, σιωπηλός, διέγραφε τα βήματά του τα επώδυνα, ως να τα εμετρούσε ταυτοχρόνως». Δεν διαγράφει ίσως, τελικά, και ο συγγραφέας, καθώς πλανιέται μέσα στο υλικό της γλώσσας του, καθώς επίμονα την κατεργάζεται, τέτοια βαριά και επίμοχθα βήματα; Και ασφαλώς – τα

μετράει ταυτοχρόνως. Ειδικά ένας συγγραφέας σαν τον Μητσάκη, που ιδιαίτερα υπολογίζει τους μηχανισμούς και τους ρυθμούς, τα μέτρα ακριβώς της γλώσσας του. Για να μας αφήσει, σαν ένας αιμόφυρτος σκύλος-θέαμα τα «ίχνη της προόδου του».

Επιμένει ο Μητσάκης: Ο σκύλος είναι «σιωπηλός». Βαδίζει «Χωρίς να λέγη όντως τίποτε, χωρίς ούτε την ελάχιστην υλακήν, χωρίς καν οίμωγην», ενώ, παρακάτω: «Οι πέριξ του συνηθρισμένοι ίστανται, συνδιαλέγονται φαιδρώς, εν αντιθέσει προς την σιγηλότητα αυτού». Επιμένει και επιμένει στη σιωπή του, σαν να έχει αντικαταστήσει τη φωνή του αυτό το κόκκινο ίχνος, το νήμα του αίματος που φαίνεται να έχει εντελώς κυριαρχήσει, σαν μια καινούργια, επιθανάτια γλώσσα, πάνω στο νήμα του νοήματος – μια κόκκινη απόληξη της γλώσσας που θα τελειώσει την ίδια τη γλώσσα.

Μία γραμμή είναι η μοναδική πια γραφή του σκύλου – και εδώ βρίσκουμε πιθανότατα τη βαθιά αγωνία του συγγραφέα, και μάλιστα ενός συγγραφέα που «ιχνογραφεί», που ζωγραφίζει με τις κοντυλιές του εκείνες τις ζωγραφιές των δρόμων που τον έχουν καθιερώσει στο κοινό του. Να τολμήσει κανείς να πει ότι ο Μητσάκης, όσο ζωγραφίζει, σιωπά; Ότι ίσως αυτή η «εικονοποιία» του –σαν ένα μαγνάδι υφασμένο μαζί με τη μουσικότητά του—είναι ένας τρόπος για εκείνον να καλύπτεται και να σιωπά; Να φέρνει τη γλώσσα του κοντύτερα στα πράγματα, με κίνδυνο να την εξαφανίσει; Η επιλογή του να αποφεύγει (σε ένα πρώτο τουλάχιστον επίπεδο) τον σχολιασμό και την εμβάθυνση, να αφήνει τις εικόνες να μιλούν αντί για αυτόν, δεν μπορεί εν τέλει να είναι ένας τρόπος της σιωπής, κάποιας σιωπής; Ακόμη και αν είναι έτσι όμως – ο συγγραφέας, όπως και ο σκύλος, έχει βγάλει «τα άντερά του στο σεργιάνι», έχει εκτεθεί στα επικίνδυνα βλέμματα και τα σκώμματα, στα –άπονα συχνά—σχόλια. Παρά το «τρικ» του Μητσάκη, παρά τη «ζωγραφική» πολύ συχνά γλώσσα του, το «πανόραμά» του είναι ένα πανόραμα φτιαγμένο από τις λέξεις, από τη δύσκολα κατακτημένη γλώσσα του. Και αν, ακόμη, οδεύει προς τη σιωπή, δεν έχει ωστόσο ολότελα σιωπάσει. Όχι ακόμα.

Μια σειρά κειμένων του Μητσάκη μας αφήνει να μαντέψουμε αυτή την ανησυχία, τη βαθιά δυσκολία που αντιμετώπιζε σε σχέση με τη γραφή. Για πολλούς συγγραφείς, και βέβαια για τον παντοτινό πεζοπόρο και ταξιδευτή Μητσάκη, η γραφή ήταν

συνδεδεμένη με το βάδισμα, το περπάτημα, τον δρόμο. Είναι μια μουσική που ξετυλίγεται στον χώρο σαν ένας σιδηρόδρομος. Μπορεί κανείς άρα να θεωρήσει ότι τα κείμενα του Μητσάκη που εξιστορούν τα γεγονότα μιας εμποδισμένης πορείας (και είναι κάμποσα) είναι ή μπορούν να διαβαστούν σαν να είναι μια μεταφορά για την πορεία της γραφής του.

Στο «Άνθρωποι και Κτήνη» ένας σκληρός αμαξάς οδηγεί τα κουρασμένα άλογά του στο κέντρο της Αθήνας, ώσπου αυτά, εξαντλημένα πια, αρνούνται να τον υπακούσουν, σταματούν. Φτάνουν σε έναν ανήφορο και εκδηλώνουν όλη την αδυναμία και ανυποταξία τους, παρά τα ξεσπάσματα της βίας και της οργής του αμαξά:

Αλλά προ της επιμονής των, άπρακτος καθίσταται η βοήθειά του, και αδίκως ματαιοπονεί, κουράζων τους μύνας του ο άθλιος. Και προ του ανεπιπρόσπαστου εμποδίου, του ανθρώπου η μανία υπερέβη πλέον κάθε όριον, και θα ενόμιζες πως κατελήφθη υπό σπασμών.

Η ίδια επιμονή, όπως τη συναντήσαμε και πιο πάνω, και η ίδια ματαιοπονία. Η ίδια άγρια προσπάθεια μπροστά σε μία καταδικασμένη πορεία, που μοιραία ανακόπτεται. Να διαισθάνεται μήπως ο Μητσάκης κάτι από το αδύνατο και καταδικασμένο της δικής του –συγγραφικής– προσπάθειας, της αδιάπτωτης πάλης του με τη γλώσσα; Να αισθάνεται την αλυσίδα της γλώσσας του που διακόπτεται και σπάει; Έχει μιλήσει για την ανυποταξία των λέξεων που για πάντα τον «απατούν» και δεν τιθασεύονται, όπως εκείνος θα ήθελε. Σαν άλογα που γράφουν μια ανεξέλεγκτη, δική τους, αυτόνομη πορεία. Δεν είναι ίσως τυχαίο το γεγονός πως στο σημείο ακριβώς του αφηγήματος όπου η πορεία φαίνεται να έχει έρθει σε πλήρες αδιέξοδο, η ίδια η γλώσσα του κειμένου σπάει, εκτροχιάζεται, σαν να σκορπίζεται, ένας ξένος βγαίνει από την άμαξα και λέει με τα σπασμένα του ελληνικά:

«Διατί κτυπάτε ζών;...Διατί κτυπάτε;...Τι πράττει υμίν ζών;...»

Παρόμοια είναι τα πράγματα και στο διήγημα «Το Κάρρον». Το κάρρο ξεκινάει με τη γνώριμη νωθρότητα των σκηνών του Μητσάκη, προχωράν, μας λέει, το κάρρο και το

άλογο ως «φερόμενον και φέρον» (και δεν είναι η ίδια η γλώσσα ένα τέτοιο «φερόμενο και φέρον» όχημα;).

Διέβαινον λοιπόν, φερόμενο και φέρον, της ερήμου συνοικίας τας οδούς, αργά, υπό του ηλίου το τραχύ καύμα. Και εν τω μέσω των στενών δρόμων της, το κύλισμα του κάρρου αντεβόα, ομοιόμορφον, μονότονον, βαρύ, ξηρόν, αυστηρόν, βάνουσον, αγροίκον. Ο οδηγός του, νυσταλέος, κουρασμένος ίσως και αυτός, με το κεφάλι του χωμένο κατά βάθος υπό τους αντεστραμμένους, χαμαί νεύοντας, γύρους του καπέλου του, εβάδιζε μη επειγόμενος, σιγών ως επίτοπυ, ως βυθισμένος εις σκέψεις ή συρίζων πού και πού δημώδες άσμα.

Κατόπιν, ο «καρραγωγεύς», επίμονος και αυτός και οργίλος, ξεσπάει πάνω στα ταλαιπωρημένα του άλογα, αφού «Εισέβη επομένως, αναγκαίως, εις τον λασπώδη αυτόν χώρον, επροχώρησε το άλογον, συνέρριψε το κάρρον, κ' επλατάγησαν οι δυο του τροχοί εντός του λιμνάζοντος βούρκου». Η ίδια κατάσταση, το ίδιο τέλμα, η ίδια ξεροκεφαλιά και αγριότητα, η ίδια απεγνωσμένη, μονότονη προσπάθεια:

Κ' ενώ ο κύριός του ασχολείται να ξερνά απάνω του την φούρκαν του, το ζών επανειλημμένως κατατρίβεται εις αποπείρας συνεχείς, παλαίει, αγωνίζεται και άχθεται και εξαντλείται ατυχώς εις δοκιμάς.

Καταφτάνουν οι ίδιοι «απαραίτητοι περίεργοι των δρόμων», τα πάντα παρόντα, απροσκάλεστα, απειλητικά βλέμματα.

Δεν είναι τόσο διαφορετικά τα πράγματα στο κείμενο «Το Γατί». Ένα μικρό γατάκι, αυτή τη φορά, υφίσταται την αναίτια οργή και τα βασανιστήρια των παιδιών της γειτονιάς, για να καταλήξει και αυτό σε μία επώδυνη και άδικη πορεία μέσα στους δρόμους, κάτω από τα ανηλεή βλέμματα. Δένουν πάνω του, με ένα κομμάτι σπάγκο, έναν τενεκέ.

Και το τενεκεδοφορούν γιατί εξαπελύθη, με το παράρτημα το άηθες αυτού, τον στολισμόν του τον παράξενον, και ήρχισε να τρεχ' υποχωλαίνον, λασπωμένον, αιματόφυρτον, άγον τον κροταλέον συνοδόν του, ξαφνισμένον απ' τον πάταγον τον εκρηγνύμενον σφοδρώς παρά τα νώτα του, εμποδιζόμενον να δράμη εκ του βάρους, σκοντάπτοντος τον δρόμον του, ασθμαίνον, και ασχάλλον, κ' έξαλλον.

Σ' αυτούς τους σιωπηλούς παρίες των δρόμων, αυτά τα βασανισμένα ζώα που οδεύουνε χωρίς ελπίδα, ανήκει βέβαια και η αρκούδα του ομώνυμου αφηγήματος. Η πειθήνια και άθλια αρκούδα είναι αναγκασμένη να περιφέρεται στους δρόμους μιμούμενη τις συμπεριφορές των ανθρώπων, ανάλογα με τα καλέσματα του ιδιοκτήτη της.

Και τα προστάγματα αυτά, θέλον μη θέλον, φιλοτιμείται το αγρίμιον να εκτελή, συμμορφωνόμενον με της γνωρίμου του φωνής τους τόνους, και ταυτίζον τας κινήσεις, και τας στάσεις, και τα άλλα του διαβήματα, προς την μαντευομένην έννοιάν των. («Η Αρκούδα»)

Δείχνει, αυτή η αιχμάλωτη, «πώς ντρέπονται τα κουρίτσια», «πώς γυαλίζεται του κουρίτσι για να πάη στου πανηγύρι», «πώς φυλάει ου δραγάτης τα σταφύλια που πάνε να κλέψ'νε» ή «πώς καμαρώνει του νύφη κι' ου γαμπρός», ακόμη και «πώς αγαπιέται του αντρόγυνου». Ξέρει και κάνει ότι χαιρετίζει «τους αφεντάδες». Ξέρει, εν ολίγοις, να μετατρέπει όλη την κίνηση της κοινωνικής ανθρώπινης ζωής σε μια «παράστασιν χορού και μιμικής», ή ξέρει, ακόμα-ακόμα, να αποδεικνύει πως όλες αυτές οι συμπεριφορές και οι συμβάσεις δεν είναι παρά μια προσποίηση, τα κόλπα που μαθαίνει να εκτελεί μια εξαθλιωμένη, καλά εκπαιδευμένη αρκούδα. Ο αφηγητής-Μητσάκης απευθύνεται με τον παρακάτω τρόπο σε αυτήν:

Χόρεψε καλά, ταλαίπωρη αρκούδα, χόρεψε καλά, δια να μη φάγη λακτισμούς ο πισινός σου! Χόρεψε γρήγορα και χόρεψε θερμά, δια να μη σου αργάσουν το

τομάρι η ξυλιαίς! Χόρεψε τεχνικά και χόρεψ' εύθυμα, διότι το βράδυ, μέσα εις την πνιγηράν σας τρύπαν, όπου άγχεται το στήθος σου, δεν θα βρεθή ούτε καν ένα κόκκαλον να γλείψης! Χόρεψε ποικιλότροπα, διότι θα δεθής σκληρότερα, και ισχυρότερα θα σφίξη ο καημός την μύτην σου! Χόρεψ' αρκούδα, χόρεψε, δια να γελάσουν οι διαβάται που περνούν! Χόρεψ' αρκούδα, χόρεψε, δια να σε ιδούν[...]Και αν από τον σκοτισμένον νουν σου, και τ' ασφυκτιώντα στέρνα σου, και την ψυχήν σου την βασανισμένην, πόθος περνά, ανάμνησις, επιθυμία, μάταιον ορμέμφυτον, ω, ενθυμήσου πως δεν έχεις πλέον ούτε νύχια κοπτερά, ούτε οξείς οδόντας, ούτε μυς αδρούς, ούτε αλκήν πνευμόνων, ούτε σφρίγος αίματος!

Όλα τα ζώα του Μητσάκη είναι ανά πάσα στιγμή έτοιμα να δεχτούν την οργή του κυρίου τους. Ο ίδιος θα πει κάποτε πως το όνομά του δηλώνει το «μαστίγιο». Είναι ίσως αυτό το μαστίγιο που φέρεται πάνω στις ράχες αυτών των ζώων, το μαστίγιο με το οποίο χτυπά οργισμένος την ίδια του τη γλώσσα – μέχρι που θα την καταστρέψει και θα την αναχαιτίσει.

Κουρασμένη, διαπομπευμένη, απομακρύνεται η αρκούδα. Όλα τα τεχνάσματα δεν είναι, εξάλλου, αρκετά: «Μα δεν τη χόρεψες καλά», λέει μια γυναίκα. Απογοητευμένη σβήνει και η γραφή του Μητσάκη. Όλη η προσπάθεια της γραφής, αν όχι και ολόκληρης της κοινωνικής συμβίωσης, είναι μάταιη, κάτι έχει οριστικά χαθεί και όλοι οι τρόποι της προσποίησης δεν φτάνουν.

Τι απομένει; Βρίσκουμε το σημάδι κάποιας περισσότερο ευτυχούς πορείας στα γραπτά του;

Στο «Υπό την Συκήν», δίπλα στην ανορθόγραφη επιτύμβια επιγραφή με το όνομα μιας νεκρής γυναίκας βρίσκουμε, περιέργως, τα ονόματα οκτώ ζωντανών κοριτσιών και δίπλα τους τη φράση «Άπασαι φίλαι μέχρι τάφου». Απ' την εικόνα μόνο αυτής της επιγραφής, ο Μητσάκης ανασυνθέτει, υποθετικά, και μας διηγείται την ιστορία της ανάβασης της παρέας των κοριτσιών μέχρι τον λόφο και το εκκλησάκι. Δεν πρόκειται πλέον για μια πορεία που ο αφηγητής υποτίθεται πως παρακολουθεί, αλλά για μια

πορεία που –ρητά—κατασκευάζει και ζωντανεύει με τη φαντασία του. Και είναι αυτή η πορεία όντως χαρωπή και ξέγνοιαστη, ελεύθερη. Και η κίνηση αυτή των κοριτσιών φαίνεται να συγκινεί ξεχωριστά τον Μητσάκη:

Και η θέα των νεανικών αυτών ονομάτων, πλησίον του της πρεσβύτιδος, γεννά όλως ιδιόρρυθμον συναίσθημα εις την ψυχήν. Θα έλεγες, ότι επί του μονήρους αυτού μνήματος, η ανυπαρξία τείνει την χείρα προς την ύπαρξιν, το παρόν προσμειδιά προς το παρελθόν, η ακμή αδελφούται προς την παρακμήν και την εκμηδένισιν. Αι δύο επιγραφαί φαίνονται ως γρονθοκοπούσαι αλλήλας ή συμπληρούσαι εαυτάς. Η πρώτη καταχέει ως σκυθρωπόν πέπλον επί της δευτέρας. Και η Δευτέρα αντανάλλει ως μουσικήν αίγλην, φαιινήν ανταύγειαν επί της πρώτης[...]τα ονόματα των τρελλών κοριτσιών εκρήγνυνται επί του μαρμάρου, υφ' ο κείνται της γραίας τα κόκκαλα, φαιδρά, ως ειρωνικός καγχασμός της Ζωής και της Νεότητος προς τον Θάνατον, και παραδόξως ταυτοχρόνως πένθιμα, ως απροσδόκητος και αλλόκοτος αρραβών προς τον Τάφον...

Ο περίπατος των κοριτσιών, έστω ο τρελός αυτός περίπατος, φαίνεται, για τον Μητσάκη, να ευοδώθηκε. Ποιος ξέρει γιατί; Ίσως γιατί τα ίχνη, τα γραμμένα ίχνη αυτού του περιπάτου, που ακολουθεί, ιχνηλατεί και ιχνογραφεί ο ίδιος, καταλήγουν στα χαραγμένα ίχνη των ονομάτων τους πάνω στην πλάκα. Και ίσως να είναι αυτή για τον Μητσάκη η πολυτιμότερη λέξη, η σπουδαιότερη γραφή, η μία λέξη, το ένα όνομα, που αδελφωμένο για πάντα με τα υπόλοιπα, των ζωντανών και των νεκρών, φτιάχνει τον ανθρώπινο δεσμό και το όνομα του συγγραφέα: αυτή η επιγραφή, η επιτύμβια μα και η πιο ζωντανή, είναι ίσως η πολυπόθητη επιγραφή, η υπογραφή του ονόματος που αναζητά ο Μητσάκης, εκείνου του ονόματος που δεν κατάφερε ωστόσο να κοσμήσει ποτέ, όσο εκείνος ζούσε, το εξώφυλλο ενός βιβλίου, δεν κατάφερε να καταχωρηθεί ποτέ στους καταλόγους των συγγραφέων.

Σε αυτό το σημείο είναι απαραίτητη μια θεωρητική προσέγγιση της ψύχωσης, μια έρευνα με βάση τη λακανική θεωρία, η οποία αναδεικνύει τη σχέση του ψυχωσικού υποκειμένου με τη γλώσσα και το συμβολικό σύστημα εν γένει.

Αυτή την προσέγγιση θα ακολουθήσουμε και στη συνέχεια.

ΚΕΦΑΛΕΙΟ 4^ο

Η ΑΠΟΤΥΧΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΘΩΜΑΤΙΚΗΣ ΑΠΟΠΕΙΡΑΣ ΚΑΙ Η ΕΚΛΥΣΗ ΤΗΣ ΨΥΧΩΣΗΣ

Στις «Αθηναϊκές Σελίδες»¹⁵⁵ ο Μητσάκης ομολογεί: «...Είναι άμα δια τον περίεργο παρατηρητήν η καταλληλοτέρα επίσης περίσταση όπως ίδη απροκαλύπτους τας τάσεις, τας ιδέας, τας συνηθείας, τας ορέξεις τον χαρακτήρα του λαού ...», ενώ έχει ήδη αναφερθεί η θέση του για τη γραφή του: «Απλαί φωτογραφικαί μηχαναί των εντυπώσεων της στιγμής, το καθήκον ημών είναι να περισυλλέγωμεν επιμελώς τα γεγονότα της ημέρας, να αποτυπούμεν μετά προσοχής τα διερχόμενα προ των οφθαλμών ημών αστραπιαίως συμβάντα». Και προσπαθεί όλα όσα βλέπει και του κάνουν εντύπωση να τα εντάξει στις λέξεις του.

Ο Μητσάκης ζούσε από το γράψιμο. Μια μεγάλη περίοδος της συγγραφικής του δραστηριότητας ήταν η περίοδος του «επαγγελματία» συγγραφέα και μιας λογοτεχνίας «διαμέσου των εντύπων». Βιοποριζόταν από τις συνεργασίες με εφημερίδες και περιοδικά. Ο Γαβριηλίδης τον αποκαλούσε «το ζωντανό κινητοσκόπιο» (σε αυτό το είδος που μπορούμε να το ονομάσουμε «ταξιδιωτική λογοτεχνία», οι απαρχές της οποίας φθάνουν μέχρι τον Ηρόδοτο και τον Πausανία, ενώ κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας είναι ενδεικτικές οι περιπτώσεις των Σατωμπριάν, Άντερσεν, Φλωμπέρ).

Εξετάζοντας τον τόμο με τίτλο «Εις τον οίκον των τρελών», στον οποίο περιλαμβάνεται η αυτοτελής σειρά από πέντε κείμενα που έγραψε με αφορμή το ολιγοήμερο ταξίδι που πραγματοποίησε στα τέλη του 1886 και τις αρχές του 1887 στην Κέρκυρα, διακρίνουμε μερικά πολύ σημαντικά στοιχεία για τη διάσταση που αποκτάει η γραφή στο έργο του.

Η επίσκεψη στο ψυχιατρείο, για το οποίο θα γράψει και το αντίστοιχο χρονογράφημα, είναι μια εμπειρία που φέρνει τον συγγραφέα ενώπιον μιας περίεργης για τον ίδιο συνθήκης. Και όπως ομολογεί και ο ίδιος, ανάμεσα στις γραμμές, «και ακούονται στα παράδοξα αυτά πράγματα λεγόμενα δια φωνής μελιτώδους, ηρεμότατα,

¹⁵⁵ Μ. Μητσάκης, *Αθηναϊκαί Σελίδες*, Πατάκης, Αθήνα 1996, σ.11.

αφελέστατα, ως να ήταν τα φυσικότερα και τα λογικότερα των πραγμάτων του κόσμου, αρχίζετε να φοβήσθε μη το delirium είναι κολλητικόν και σπεύδετε να τραπέιτε εις φυγήν». ¹⁵⁶ Λίγα χρόνια αργότερα θα βρεθεί και εκείνος νοσηλευόμενος σε αυτό το ίδιο ψυχιατρείο – πόση η ειρωνεία, το τυχαίο της ζωής!

Τα κείμενα αυτά έχουν τους τίτλους «Μέχρι Κερκύρας», «Δύο Ανάκτορα», «Το εν Κερκύραν σωφρονιστήριον», «Εις τον οίκον των τρελών» και «Εν βιομηχανικόν κατάστημα». Το οδοιπορικό αρχίζει από την Αθήνα με τελικό προορισμό την Κέρκυρα, όπου έφθασε ύστερα από ένα ταξίδι τριάντα ωρών. Η διαδρομή επιμερίζεται και σχολιάζεται από την πλευρά της στεριάς και της θάλασσας. Με το τρένο ως την Κόρινθο, οδικώς μέχρι την Πάτρα και ακτοπλοϊκώς Πάτρα-Κέρκυρα.

Και στα πέντε αυτοτελή αυτά κείμενα, με το διαφορετικό τους περιεχόμενο το καθένα, ο αφηγητής ακολουθεί την ίδια τεχνική, από το γενικό στο μερικό, από την περιφέρεια στο κέντρο, από την επιφάνεια στο βάθος, από την εικόνα στη λεπτομέρεια της εικόνας.

Ο Μητσάκης δίνει την εντύπωση, και εδώ όπως και σε όλα τα γραπτά του, ότι θέλει να τα πει όλα. Θέλει να εκφράσει τα συναισθήματα όλων των ανθρώπων, όλες τις δικές του σκέψεις, όλες τις εικόνες που βλέπει.

«Διαβάζοντας κανείς το οδοιπορικό αυτό, θα διαπιστώσει, όπως αναφέρει ο Γιάννης Παπακώστας, ότι τελικά η περιπλάνηση, η περιγραφή γίνεται στο επίπεδο της γλώσσας και των εκφραστικών σχημάτων». ¹⁵⁷ Δίδεται η εντύπωση ότι ο Μητσάκης χρησιμοποιεί όλο το συμβολικό μηχανισμό, ή τουλάχιστον αποπειράται να το κάνει. Οι πολλαπλές μεταφορές και παρομοιώσεις, τα ρητορικά και άλλα σχήματα λόγου, οι υπαινιγμοί και οι συνυποδηλώσεις, η ευαίσθητη και οξύτατη παρατήρηση, η «περιγραφική υπερτροφία», τον συντρέχουν όλα στην προσπάθειά του να επιλέξει την κατάλληλη λέξη, να κρίνει και να σχολιάσει τα πράγματα. Γιατί αυτό ακριβώς είναι ένα από τα διακυβεύματα στη μητσακική γραφή, να βρεθεί και να αποδοθεί η κατάλληλη λέξη μέσα από το συμβολικό σύστημα που θα ενσαρκώσει την εικόνα, τη σκέψη, το

¹⁵⁶ Μ. Μητσάκης, *Εις τον οίκον των τρελών*, ό.π., σ. 90.

¹⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 27.

συναίσθημα. Όπως επισημαίνει ο Γιάννης Παπακώστας, συνεχίζοντας στην εισαγωγή της συλλογής, βλέπουμε την ανάγκη του αφηγητή να μη στερήσει τίποτα από τον αναγνώστη του, γι' αυτό και απνευστί συγκαταλέγει τα πάντα στην αφήγησή του. Οι συχνές, μακρές «παρεμβάσεις» του προσφέρουν πολλές πληροφορίες, οι οποίες μάλιστα ενίοτε απομακρύνουν τον αναγνώστη από το υποδεικνυόμενο στον τίτλο θέμα. Έτσι, με άλλα λόγια, η ταξιδιωτική περιπέτεια του Μητσάκη μετασχηματίζεται σε περιπέτεια της γλώσσας, ο αναγνώστης μέσω αυτής έχει τη δυνατότητα να παρακολουθήσει με όλα τα μέσα, λογικά και συναισθηματικά, κάθε απόχρωση, κάθε σκέψη.

Θα διαπιστώσουμε ακόμα τις διαστρωματώσεις των κειμένων του, καθώς με το χαριτολόγο ύφος του και με τη λεπτή ειρωνεία, που αποτελεί όπως είδαμε ένα από τα στοιχεία της μητσακικής γραφής, οδεύει από τα απλά και εξωτερικά στοιχεία στα εσωτερικά και τα σύνθετα, χωρίς το κείμενό του να χάνει την αφηγηματική του πλαστικότητα και η γλώσσα την καταδεικτική της δύναμη. Αλλά και όταν ακόμη ο λόγος γίνεται εξαιρετικά μακροπερίοδος (η μετωνυμία¹⁵⁸ επί το έργον, στον ύψιστο βαθμό) το νήμα της αφήγησης δεν περιπλέκεται, η οδηγός παράσταση, όπως λένε στην ψυχιατρική σημειολογία, δεν χάνεται.

¹⁵⁸ Η μετωνυμία ορίζεται συνήθως ως μια τροπή (trope) στην οποία ένας όρος χρησιμοποιείται για να καταδηλώσει ένα αντικείμενο στο οποίο δεν αναφέρεται κυριολεκτικά, αλλά με το οποίο συνδέεται στενά. Η σύνδεση αυτή μπορεί να είναι μια σύνδεση φυσικής συνάφειας (όπως όταν η φράση «τριάντα πανιά» σημαίνει «τριάντα πλοία»), κάτι που πάντως δεν ισχύει πάντοτε (όπως όταν η φράση δεν «έχω διαβάσει Shakespeare» σημαίνει «δεν έχω διαβάσει τίποτα γραμμένο από τον Shakespeare»).

Εντούτοις, η χρήση του όρου από τον Lacan οφείλει λίγα στον ορισμό αυτό αν εξαιρέσουμε την έννοια της συνάφειας, αφού εμπνέεται περισσότερο από το έργο του Roman Jakobson, ο οποίος εδραίωσε τη διάκριση ανάμεσα στη μετωνυμία και τη ΜΕΤΑΦΟΡΑ (Jakobson, 1956). Στα χνάρια του Jakobson, ο Lacan συνδέει τη μετωνυμία με τον συνδυαστικό άξονα της γλώσσας, σε αντίθεση με τον άξονα της αντικατάστασης. Για παράδειγμα, στην πρόταση «Εγώ είμαι ευτυχισμένος», η σχέση μεταξύ των λέξεων «Εγώ» και «είμαι» είναι σχέση μετωνυμική, ενώ η δυνατότητα αντικατάστασης του «ευτυχισμένος» από τη λέξη «δυστυχισμένος» εξαρτάται από τη μεταφορική σχέση των δύο όρων.

Στην πιο λεπτομερή εργασία του πάνω στο αντικείμενο (Lacan, 1957b) ο Lacan ορίζει τη μετωνυμία ως τη διαχρονική σχέση ανάμεσα σε ένα σημαίνον και σε ένα άλλο στη ΣΗΜΑΙΝΟΥΣΑ ΑΛΥΣΙΔΑ. Η μετωνυμία αφορά επομένως τους τρόπους με τους οποίους συνδυάζονται/συνδέονται τα σημαίνοντα μεταξύ τους στην ίδια σημαίνουσα αλυσίδα («οριζόντιες» σχέσεις), ενώ η μεταφορά αφορά τους τρόπους με τους οποίους ένα σημαίνον σε μια αλυσίδα μπορεί να αντικαταστήσει ένα άλλο σημαίνον από μια άλλη αλυσίδα («κάθετες» σχέσεις). Ίδωμένες μαζί, μεταφορά και μετωνυμία συνιστούν τον τρόπο με τον οποίο παράγεται η σημασία [D. Evans, *Εισαγωγικό Λεξικό της Λακανικής Ψυχανάλυσης*, μτφ. Γιάννης Σταυρακάκης, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σ. 187-188.]

Τα κείμενα του Μητσάκη θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν δημοσιογραφικά, χρονογραφήματα, στιγμιότυπα, διηγήματα.¹⁵⁹ Οτιδήποτε όμως και αν είναι τα κείμενα αυτά, διακρίνονται για την ποιητικότητα στην περιγραφή, τον ρεαλισμό, την κοινωνική παρατήρηση και τη στοχαστική τους διάθεση. Αλλά εκείνο που πρωτίστως θα πρέπει να επισημανθεί είναι η οξύτατη και λεπτομερέστατη παρατηρητικότητα αυτού του διαρκώς μετακινούμενου αφηγητή, η προσπάθειά του να φωτίσει και την παραμικρή λεπτομέρεια, η επιμελημένη, μέχρι εξαντλήσεως μερικές φορές, εμμονή του στη λεπτομέρεια,¹⁶⁰ όπως αναφέραμε.

Υπάρχει μια ιδιαίτερη σχέση του συγγραφέα με τον λόγο του, με το σημαίνον υλικό ως τέτοιο, με τις λέξεις καθαυτές. Θέλοντας να φθάσει τον λόγο του στα ανώτατα όρια της αναπαραστατικής του δύναμης, καταφεύγει σε μια απαστράπτουσα γλώσσα, σε ποικίλα σχήματα λόγου. Αποδεικνύεται πολύ ευρηματικός στην έκφρασή του, χρησιμοποιεί ένα πλήθος μεταφορών, παρομοιώσεων, προσωποποιήσεων, καθώς και τα σημεία στίξεως και τα ασύντακτα σχήματα.¹⁶¹ Μέσω της χρήσης όλου του οπλοστασίου, όπως είπαμε, του συμβολικού συστήματος, με την αξεπέραστη προσωπική αφηγηματική του φιλοκαλία, αναλαμβάνει τη συγγραφική του «αποστολή».

4.1 «Λογολατρεία» - Μια ιδιάζουσα έλξη των ψυχωσικών υποκειμένων προς τη γλώσσα

Όπως αναφέρει ο Ζαν-Κλωντ Μαλβάλ στο βιβλίο του *Η διάκλειση του Ονόματος του Πατρός*:

Η ιδιάζουσα έλξη που εμφανίζουν τα ψυχωσικά υποκείμενα προς τη γλώσσα αναδεικνύεται με τόσο έκδηλο τρόπο που δεν θα μπορούσε παρά να έχει επισημανθεί από παλιά. Όταν, στα τέλη του 19ου αιώνα, ο Τανζί υπογράμμισε

¹⁵⁹ Μιχαήλ Μητσάκης, *Εις τον οίκον των τρελών*, ό.π., σ. 28.

¹⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 28.

¹⁶¹ Στο ίδιο, σ. 30.

τη «λογολατρεία» ορισμένων ψυχωσικών, είχε ήδη καλά διαπιστωθεί η επιπρόσθετη τάση τους για τη δημιουργία νεολογισμών.¹⁶²

Γι' αυτό και ξεκινούμε από τα φαινόμενα αυτά τη μελέτη της κλινικής περιγραφής του αποκλεισμού του Ονόματος-του-Πατρός. Η σημασία, εξάλλου, αυτών των φαινομένων στο πεδίο της ψύχωσης ήταν που οδήγησε τον Λακάν, το 1956, να προαπαιτήσει -προσωρινά- την ύπαρξη των διαταραχών της γλώσσας προκειμένου να επιχειρηματολογήσει για τη διάγνωση.

Και συνεχίζει, πιο κάτω, ο Μαλβάλ:

Εάν λοιπόν είναι ακριβές ότι ούτε οι γλωσσολογικές ούτε οι γνωσιακές μελέτες είναι σε θέση να επιτρέψουν τη σύλληψη του –αναμφισβήτητου ωστόσο— κλινικού φαινομένου που συγκροτείται από τις διαταραχές της γλώσσας του ψυχωσικού, φαίνεται αναγκαίο να λάβουμε υπόψη μας αυτό που ξεφεύγει από αυτές τις προσεγγίσεις, δηλαδή το υποκείμενο του ασυνειδήτου.¹⁶³

Για να καταλήξει, στη συνέχεια:

Η ψυχιατρική οδηγήθηκε να παραγάγει έναν μεγάλο αριθμό από έννοιες για το σύνολο των διαταραχών της γλώσσας του ψυχωσικού, των οποίων η απαρίθμηση και η επεξήγηση αποτελούν το αντικείμενο πολλών ογκωδών πραγματειών. Ο Φρόντ και ο Λακάν επεμβαίνουν σε αυτή την ποικιλότητα των απόψεων. Δεν μπορούν να το κατορθώσουν παρά εξάγοντας, μέσα από τη λεπτομερή μελέτη, τους μηχανισμούς που θα τους επιτρέψουν να συλλάβουν το ουσιώδες στην υποκειμενική λειτουργία. Θα παραγάγουν μια αξιολογη εννοιολογική οικονομία επαναφέροντας την ποικιλία των περιγραφών, που ανοίγονται στο άπειρο, σ' έναν πολύ μικρό αριθμό διαδικασιών. Ο Λακάν προτείνει, τη δεκαετία του '50, τη διχοτομία: πλήρης διαίσθηση-κενή

¹⁶² J-C. Maleval, *La forclusion du Nom-du-Père*, Seuil, Παρίσι 2000, σ. 161. (Οι μεταφράσεις όλων των αποσπασμάτων του βιβλίου του Ζ.-Κ. Μαλβάλ που ακολουθούν είναι της Άννας Πίγκου.)

¹⁶³ Στο ίδιο, σ. 175.

διατύπωση/στερεότυπη φράση: το 1915 ο Φρόυντ διακρίνει το μείζον γεγονός στην τάση των ψυχωσικών να αρκούνται σε λέξεις στη θέση των πραγμάτων («όπου όμως θα πρέπει να αρκεστούν στις λέξεις και όχι στα πράγματα»¹⁶⁴).¹⁶⁵

Αυτήν τη διατύπωση, που παρατίθεται συχνά και είναι μεγάλης ορθότητας, αξίζει να την προσέξουμε καλύτερα στην περίπτωση του συγγραφέα μας.

4.2 Η λέξη στη θέση του πράγματος– Η πρωτοκαθεδρία του γράμματος– Η κατάλληλη-σπάνια λέξη

Ο Μαλβάλ υπογραμμίζει ότι από το 1854 ο Ζ.-Π. Φαλρέ είχε παρατηρήσει την ανάδειξη του γράμματος στη σκέψη και τα λόγια των ψυχωσικών: «Μια εντύπωση, μια ανάμνηση, μια απλή συνήχηση, έγγραφε, αρκούν για ν' αλλάξουν την κατεύθυνση των σκέψεών τους [...] αξίζει να σημειωθεί ότι η σύνδεση των σκέψεων διαμεσολαβείται πολύ περισσότερο από δευτερεύουσες σχέσεις των λέξεων και των ήχων παρά από λογικές σχέσεις...»¹⁶⁶ Η ψυχιατρική έχει περιγράψει από παλιά μία τέτοια διαδικασία υπερεπένδυσης της λέξης χρησιμοποιώντας τους όρους της λογολατρίας ή του λεκτικού φετιχισμού. Θεωρείται ως ένα από τα μείζονα χαρακτηριστικά της γλώσσας των ψυχωσικών. Παρατηρεί, πιο ειδικά, για τη διαδικασία αυτή ο Μαλβάλ:

Αυτό το φαινόμενο, σύμφωνα με τον Φρόυντ, θα έπρεπε να προηγείται μιας απόσυρσης της ενορμητικής επένδυσης «των περιοχών που αντιπροσωπεύουν την ασυνείδητη εκπροσώπηση του αντικειμένου», έτσι ώστε η προσπάθεια της θεραπείας που επεξεργάζεται το παραλήρημα θα έτεινε να «ανακτήσει τα χαμένα αντικείμενα» στην προσπάθεια «να ξαναβρεί το μονοπάτι του αντικειμένου περνώντας από το στοιχείο λέξη του αντικειμένου». Ως συνέπεια, θα προέκυπτε μια κλίση του ψυχωσικού προς τις κενές αφαιρέσεις, αποκομμένες από την αναπαράσταση. Το επεξηγηματικό σχήμα της πρωτοκαθεδρίας της

¹⁶⁴Σ. Φρόυντ, *Το ασυνείδητο*, Ελληνική Παιδεία, Αθήνα 2016, σ. 62.

¹⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 200.

¹⁶⁶ J.-C. Maleval, *La forclusion du Nom-du-Père*, ό.π., σ. 200.

σχέσης της λέξης, «της υπεροχής της σχέσης της λέξης έναντι της σχέσης του πράγματος», συμπληρωμένο από την ιδέα σύμφωνα με την οποία οι λέξεις υπόκεινται στην πρωταρχική ψυχική διαδικασία, αποδεικνύεται τόσο επαρκές για να κατανοήσουμε το σύνολο των φαινομένων, που ο Φρόυντ στο άρθρο του «Το ασυνείδητο», το οποίο δεν είναι εξάλλου επικεντρωμένο στη θεωρία της ψύχωσης, δεν προσπαθεί να τα διερευνήσει περαιτέρω.¹⁶⁷

Γνωρίζουμε ότι οι κύριες ψυχαναλυτικές εργασίες που αφιερώνονται στην ψύχωση είναι εμπνευσμένες από ένα γραπτό, αυτό του Σρέμπερ. Έχουμε πολλές φορές διαπιστώσει ότι πολλοί ψυχωσικοί αφιερώνουν την ύπαρξή τους σε εργασίες συγγραφής. Για αυτή την «έφεση» των ψυχωσικών ο Μαλβάλ θα συμπληρώσει:

Η αξιοσημείωτη αφθονία της παραγωγής ορισμένων μας οδηγεί να μιλήσουμε για γραφομανία. Δεν είναι σπάνιο να επιδεικνύουν μια πρώιμη διάθεση για ετυμολογικές έρευνες ή για παιχνίδια του γράμματος, όπως τα σταυρόλεξα, οι γρίφοι, οι αναγραμματισμοί, οι παλινδρομικές λέξεις ή εκφράσεις κλπ. Υπολογίζοντας σοβαρά αυτά τα στοιχεία, μαζί με κάποια άλλα, πρέπει να δώσουμε μια δεύτερη διευκρίνιση στη φροϋδική θέση: οι λέξεις με τις οποίες ο ψυχωσικός ικανοποιείται συνίστανται, με περισσότερη ακρίβεια, σε γράμματα.

Είναι αυτά τα ίδια γράμματα που ο Φρόυντ ανέδειξε στα μορφώματα του ασυνειδήτου ή, όπως θα πει ο Μαλβάλ: «γνωρίζουμε πως ο Φρόυντ συγκρίνει άνετα τους μηχανισμούς του ονείρου με τον γρίφο ή με τα ιερογλυφικά, για να υπογραμμίσει ότι οι εικόνες πρέπει να λαμβάνονται ως φωνητικά στοιχεία.»¹⁶⁸

Ο Λακάν υπογραμμίζει, από το 1957, «την αρχή του γράμματος στο ασυνείδητο»: το σημαίνον είναι ένα συμβολικό στοιχείο που δεν διαθέτει παρά διαφορική αξία, δεν γίνεται αντιληπτό παρά ζευγαρωμένο μ' ένα άλλο· αντίθετα, το γράμμα είναι ένα πραγματικό αντικείμενο που μπορεί ν' απομονωθεί, κάτι που μαρτυρά η στοιχειοθήκη

¹⁶⁷ Στο ίδιο, σ.201.

¹⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 204

του τυπογράφου, έτσι ώστε το προσδιορίζει ως «την κυρίως εντοπισμένη δομή του σημαίνοντος».¹⁶⁹ Συγκροτεί «αυτό το υλικό υπόστρωμα που ο συγκεκριμένος (μη αφηρημένος) λόγος δανείζεται από τη γλώσσα»¹⁷⁰ και το οποίο δεν περιέχει κανένα νόημα πριν του περάσει η ιδέα από τον νου να ζευγαρώσει με άλλα σώματα το ίδιο ανόητα με αυτό. Επομένως:

Το να πάρουμε τη λέξη κατά γράμμα συνίσταται στο να την απομονώσουμε από την αλυσίδα. Η ψυχανάλυση φανερώνει ότι η απόλαυση του υποκειμένου αγκιστρώνεται στη «μη σκεπτόμενη», κατά γράμμα απόδοση των στοιχείων που διακυβεύονται στα ποικίλα μορφώματα του ασυνειδήτου. Η λειτουργία του γράμματος συνίσταται στο να αποτελεί την αιγιαλίτιδα ζώνη μεταξύ απόλαυσης και γνώσης. Συγκροτεί το σώμα του συμπτώματος, του οποίου καθορίζει την απόλαυση χωρίς Άλλο. Οπότε, εάν η ψύχωση παράγει «μια απόρριψη του ασυνειδήτου», αντιλαμβανόμαστε ότι στην ψύχωση, καλύτερα από οπουδήποτε αλλού, «το σύμπτωμα, εάν μπορούμε να το διαβάσουμε, αρθρώνεται πιο καθαρά μέσα στη δομή καθαυτή». ¹⁷¹ Η ανεπάρκεια της λειτουργίας της απώθησης συντελεί ώστε ν' αναδυθεί εντός του έκδηλου περιεχομένου του συμπτώματος αυτό που μένει λανθάνον για τον νευρωτικό. Η απόλαυση που προσδέεται κατά κυριολεξία στο πράγμα αποτελεί την αρχή της κλινικής της ψύχωσης.¹⁷²

Η βαθύτερη κατανόηση της πορείας του συγγραφέα και ανθρώπου Μητσάκη αντανακλάται λοιπόν στην ιδιαίτερη σχέση του με τη λέξη, με το σημαίνον υλικό ως τέτοιο, με το λακανικό γράμμα καθαυτό. Δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηρίξουμε ότι το πραγματικό του σημαίνοντος, η υλικότητα του σημαίνοντος υλικού, το γράμμα ως

¹⁶⁹ J. Lacan, « L'instance de la lettre dans l'inconscient ou la raison depuis Freud », στο *Écrits*, Seuil, Παρίσι, 1966, σ. 501.

¹⁷⁰ Στο ίδιο, σ. 495.

¹⁷¹ J. Lacan, « D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose », στο *Écrits*, Seuil, Παρίσι 1966, σ. 537.

¹⁷² J-C. Maleval, *La forclusion du Nom-du-Père*, ό.π., σ. 205.

τέτοιο αποτέλεσε την ύπαρξη του Μητσάκη. Για την ακρίβεια, ήταν μια ύπαρξη στηριγμένη στην πεποίθηση, στην ακλόνητη πεποίθηση ότι υπάρχουν οι κατάλληλες λέξεις. Η κατάλληλη λέξη, η σωστή, η σπάνια λέξη, η λέξη που ταυτίζει το σώμα και τον νου, που μπορεί να μιλήσει για την ουσία των πραγμάτων, αυτή η λέξη, για τον Μητσάκη, υπάρχει. Και αυτό μαρτυρά η εμμονή του στην ποθούμενη ταύτιση περιεχομένου και μορφής: «Γλώσσα και Ιδέα, Έννοια και Έκφρασις, Μορφή και Περιεχόμενο, όπως αλλέως θέλουν ας τα είπουνε, για μένα είναι συνήθως αλληλένδετα, ... αδιαχώριστα, ..αναπόσπαστα.»¹⁷³

Αυτή η πίστη στη λέξη που εμπεριέχει το αντικείμενο α¹⁷⁴ εξηγεί την πορεία της ζωής του. Ας δούμε, ενδεικτικά, μερικούς σταθμούς, μερικά στοιχεία αυτής της πορείας:

1. Αυτή η πίστη στη λέξη είναι που καθιστά τη μαθητική εφημερίδα *Ταΰγετος* την εφηβική του ύπαρξη, καθώς, χειρόγραφα, από την πρώτη ως την τελευταία λέξη, καλλιγραφεί, αρθρογραφεί, ιστοριογραφεί, φιλοσοφεί μέσα από τις στήλες της. Είναι η εφημερίδα όπου έχει επιλέξει προσωπικά την κάθε λέξη ξεχωριστά. Την αποχωρίζεται μόνο όταν είναι να έρθει στην Αθήνα.
2. Αλλά και στην Αθήνα ο κομπορμισμός της νομικής γλώσσας δεν θα τον κρατήσει πάνω από δύο χρόνια. Ο Μητσάκης θέλει να επιλέγει αυτός τις λέξεις, να είναι ο δημιουργός, ο τεχνίτης του σημαίνοντος υλικού. Του ταιριάζει ένα επάγγελμα που θα του προσφέρει ελευθερία στην επιλογή των λέξεων και επιλέγει, έτσι, αυτό του δημοσιογράφου, του δημοσιογράφου που γράφει ό,τι θέλει, όπως θέλει, όταν θέλει. Οι περιορισμοί στη γραφή του εκπορεύονται μόνο από τον ίδιο, αυτός είναι ο συντάκτης στην εφημερίδα, το περιοδικό, το έντυπο. Όποτε αυτός θεωρήσει ότι δεν μπορεί να μορφοποιήσει τα πράγματα, τη γραφή, με τον

¹⁷³Μ. Μητσάκης, *Αφηγήματα και ταξιδιωτικές εντυπώσεις*, ό.π., σ. 126.

¹⁷⁴ Το αντικείμενο α αποτελεί μία από τις μείζονες θεωρητικές κατασκευές του Λακάν. Το εξελίσσει στις διάφορες περιόδους της διδασκαλίας του, θεωρώντας το αρχικά ως αντικείμενο της επιθυμίας, στη συνέχεια ως υπόλειμμα που μένει μετά την εισαγωγή του συμβολικού στο πραγματικό, για να το θέσει, το 1974, στο επίκεντρο του κόμβου των Βορμποεο, στον τόπο που αλληλοδιασταυρώνονται οι τρεις τάξεις (πραγματικό, συμβολικό και φαντασιακό). [D. Evans, *Εισαγωγικό Λεξικό της Λακανικής Ψυχανάλυσης*, μτφ. Γιάννης Σταυρακάκης, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005.]

δικό του προσωπικό τρόπο, αλλάζει έντυπο. Δεν δέχεται καμιά υπόδειξη από κανέναν εκδότη, κανέναν συνάδελφο, κανέναν εργοδότη. Ο φορμαλισμός του είναι πάνω από όλα. Η λέξη που συνταιριάζει ιδέα και μορφή είναι πάνω από όλα. Δεν κάνει ποτέ «σκόντο» και σε κανέναν.

3. Αλλά μήπως αυτή η πίστη στην ύπαρξη της κατάλληλης λέξης δεν είναι και ο λόγος που τον κάνει να συμμετέχει σε όλους τους καβγάδες του δρόμου; Αυτό αποτελεί, άλλωστε, μια αγαπημένη του ενασχόληση. Η πίστη στην κατάλληλη λέξη τον οδηγεί να ψιθυρίσει διαφορετικά πράγματα σε καθέναν από του δύο εμπλεκόμενους, έτσι ώστε να επιφέρει την ειρήνη, το τέλος της σύγκρουσης. Είναι καταδικασμένος, όπως και σε όλες τις πτυχές του συγγραφικού του έργου, στην αλληπάλληλη διευκρίνιση που οφείλει να διαλύσει την παρεξήγηση...
4. Το ίδιο φαινόμενο μοιάζει να παρουσιάζεται και σε αυτή την ανεκδοτολογική σκηνή: ευρισκόμενος μαζί με τους φίλους του, τρώγοντας και πίνοντας σε μία από τις πολυάριθμες γιουβετσάδες τους, ο Ρώμος Φιλύρας σηκώνεται για να απαγγείλει το ποίημά του «Ο γόης». Ο Μητσάκης, όμως, επειδή θεωρεί ότι μία λέξη δεν είναι η κατάλληλη, μία λέξη δεν είναι δουλεμένη σωστά, δεν είναι στο ύψος των περιστάσεων, σηκώνεται και φεύγει αφήνοντάς τους όλους άναυδους. Ακριβώς για αυτόν το λόγο: Όταν μία λέξη δεν είναι στη θέση της, όλος ο κόσμος του καταρρέει. Η φτιαγμένη από λέξεις ύπαρξή του καταρρέει. Και δεν είναι μακριά από την αλήθεια να πούμε ότι το φτιαγμένο από λέξεις «σώμα» του καταρρέει. Και η εικόνα της κατάρρευσης είναι κάτι που δεν πρέπει να δουν οι άλλοι.
5. Αυτή η πίστη στην ύπαρξη της κατάλληλης λέξης είναι, θα λέγαμε, και ο λόγος της ανένας, κοπιώδους, σισύφειας, αγωνιώδους αναζήτησης που θα του εξασφαλίσει τον χαρακτηρισμό «αλκοολικός της περιγραφής». Το αντικείμενο α δεν έχει χαθεί, και ο Μητσάκης ανένα, αδιαλείπτως αποπειράται να το βρει. Με αυτό τον τρόπο, κινείται συνεχώς μετωνυμικά, οι επτά σειρές του έχουν τριάντα επίθετα και η σκηνή που περιγράφει μοιάζει να εμπεριέχει όλο το βάρος του σημαίνοντος υλικού. Η πίστη στην ύπαρξη της κατάλληλης λέξης τείνει να μην

αφήσει τίποτα κρυφό. Έχουμε ακόμα μία προσπάθειά του να φτάσει στην ουσία του αντικειμένου.

6. Αλλά, σε τελική ανάλυση, αυτός είναι και ο λόγος που τόσο πολύ τον έπληξε, όπως θα δούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια, η ομιλία του Παλαμά στο φιλολογικό μνημόσυνο του Κρυστάλλη. Γιατί εκεί ακριβώς έχουμε μια ριζική διάσταση των απόψεων για τη θέση της γραφής ως τέτοιας, μια διάσταση, τελικά, μεταξύ της μορφής, της επιλογής των λέξεων, του σημαίνοντος υλικού, που σύμφωνα με τον Παλαμά χαρακτηρίζει τους ζωγράφους-δημιουργούς, (δηλαδή τον Μητσάκη και το alter ego του, τον Κρυστάλλη) και, άκουσον-άκουσον, του περιεχομένου, που χαρακτηρίζει τους φιλόσοφους-ποιητές (δηλαδή τον ίδιο τον Παλαμά). Έχουμε ένα ολέθριο πλήγμα του Παλαμά πάνω στο σώμα από λέξεις του Μητσάκη. Ο «διώκτης» Παλαμάς είναι σαν να του λέει ακριβώς αυτό: «Εσύ που δεν είσαι φιλόσοφος ποιητής, εσύ που δεν έχεις πρόσβαση στο περιεχόμενο, δηλαδή στην ουσία των πραγμάτων, δεν θα τα καταφέρεις ποτέ. Και οι λέξεις σου δεν αξίζουν, δεν θα καταφέρουν να πουν ποτέ την ουσία των πραγμάτων.»

ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΑΙ ΞΗΜΕΙΩΞΕΙΞ

ΕΙΚΟΝΕΞ ΚΑΙ ΞΗΝΑΙ

ΧΩΡΙΔΑΚΙ

Βεδύ, τικυός, θηώριον, αινώχου, εμποθύρα δε
βούσ, πευθή, ζαυός, αουτιώ, και αχιάλ κερσο, ραίξ
βγάλει, βίπερ, συγύρετα, γάλα, εικασία, ήρωα
ήμα δάρου, και άπαιση, εϊζω, αουρ, κερσέα, ζ
βηγόνιχα, χέτωσ, παρθύα, αετρά, ζήσο, και αιν
γίχο, και εϊάτο, γόχης, αϊρά, ρεγίξ, κωγυαί, και αιν
δη, ήν, βαρέα, κωβηριώξ, εθουλέ, και γουέ, και
αεργυρομύ, και αινύση, γύρο, κωγυρο, γουβιά
αει, ζαυα, και κερσέ. Βεδύ, ζαχ, έσέκα, σουρτα
ρε, ριχτό, βαζήτα, ήθω, δουάτου, και κερσο, και
βέξ, και περλίω, και-πύ, εϊσίου, και κερσο, και
ουραή, κωβηριώ, και ηντιώ, και κωβηριώ, και
βέσση, και γύ, και ζαυα, και πύ, και κωβηριώ, και
και κωβηριώ, και πύ, και κωβηριώ, και κωβηριώ, και
και κωβηριώ, και πύ, και κωβηριώ, και κωβηριώ, και
και κωβηριώ, και πύ, και κωβηριώ, και κωβηριώ, και
και κωβηριώ, και πύ, και κωβηριώ, και κωβηριώ, και
και κωβηριώ, και πύ, και κωβηριώ, και κωβηριώ, και
και κωβηριώ, και πύ, και κωβηριώ, και κωβηριώ, και
και κωβηριώ, και πύ, και κωβηριώ, και κωβηριώ, και

Η πρώτη σελίδα από το «Χωριδάκι» (άρχειο Ε.Λ.Ι.Α.).

4.3 Η δομική ανεπάρκεια του συμβολικού

Η κατάλληλη λέξη δεν υπάρχει. Δεν υπάρχει δομικά. Συνεπώς, από τη στιγμή που δεν υπάρχει, ο συγγραφέας μας δεν μπορεί βέβαια να τη βρει. Και γι' αυτόν το λόγο προσφεύγει στις ατελείωτες σειρές των λέξεων, των επιθέτων και των προσδιορισμών.

Η αλήθεια που έρχεται από το πραγματικό, αυτή η αλήθεια είναι πάντα μισοειπωμένη από την πραγματικότητα του σημαίνοντος.

Θα λέγαμε, ειδικότερα, ότι, αν η απώθηση είχε δουλέψει, αν είχε επιτελέσει την εργασία της, το υποκείμενο θα είχε μπορέσει να αρκεστεί στο περίπου, θα είχε μπορέσει δηλαδή να εμπιστευτεί το γεγονός ότι, παρά την τρόπον τινά ακατάλληλη λέξη, το μήνυμα θα σταλεί και ο άλλος θα το διαβάσει, θα το καταλάβει. Κάτι τέτοιο όμως εδώ δεν συμβαίνει, ο Μητσάκης δεν μπορεί να ανεχτεί αυτή την αβεβαιότητα. Δεν τη δέχεται αυτήν τη συνθήκη, δηλαδή ότι υπάρχει ένα μέρος της λέξης που δεν μπορεί να ειπωθεί: το ανείπωτο, αυτό που εξ ορισμού δεν μπορεί να ειπωθεί από τη λέξη. Θέλει οπωσδήποτε να βρει την κατάλληλη λέξη, δηλαδή τη λέξη που θα πει την ουσία των πραγμάτων. Και μάλιστα την ουσία χωρίς κανένα υπόλοιπο. Λείπει η απώθηση που θα του παρείχε τον συνδετικό κρίκο μέσα στο συμβολικό.

Η λέξη είναι το πράγμα, με την έννοια που το είδαμε, σύμφωνα με τη φροϋδική θεώρηση. Επομένως, συναντάμε εδώ, στην περίπτωση του Μητσάκη, ένα μεγάλο ελάττωμα του συμβολικού του συστήματος, το οποίο δεν μένει στη θέση του. Η μετωνυμία συμβαίνει διότι το παραλήρημά του ακριβώς στηρίζεται σε αυτό: δηλαδή στην παραληρηματική πίστη ότι οι λέξεις λένε τα πάντα. Ότι οι λέξεις δυνητικά μπορούν να πουν τα πάντα.

Εφόσον η λέξη και το πράγμα είναι το ίδιο, υπάρχει μια γνώση στο πραγματικό. Δεν υπάρχει ένα χάσμα ανάμεσα στη γνώση και το πραγματικό.

Με άλλα λόγια, το συμβολικό έχει αυτό το ελάττωμα, το ίδιο το σύστημα, αν μπορεί κάποιος να το δει από αυτή την οπτική γωνία, δίνει αυτήν τη διάσταση, τη θεώρηση ότι όλα μπορούν να ειπωθούν. (Αλλά και το πραγματικό, ιδωμένο από την πλευρά του, έχει και αυτό το ίδιο ελάττωμα, δηλαδή ότι δυνητικά μπορεί να αναχθεί ολόκληρο στο

συμβολικό). Όταν δεν βρίσκει το συμβολικό την κατάλληλη λέξη, τότε ο συγγραφέας μας είναι μπροστά στην τρύπα του συμβολικού και αυτό δεν το αντέχει! Και φεύγει! Βρίσκεται ενώπιον ενός συμβολικού που, από αυτή την πλευρά των πραγμάτων, δεν λειτουργεί, εφόσον η κατάλληλη λέξη, που κατά αυτόν υπάρχει πάντοτε, γλιστράει, του ξεφεύγει, τον εξαπατά. Όπως ο ίδιος εξομολογείται: «Αγαπώ τας ωραίας φράσεις, απaráλλακτα όπως τας ωραίας γυναίκας, με το αυτό πάθος, με τον αυτόν έρωτα, με την αυτήν μέθην. Και όπως αυτές πάλιν, απaráλλακτα ακριβώς, αλλοίμονον! κι εκείνοι με απατούν, με απατούν...»¹⁷⁵ Οι λέξεις τον απατούν, αφού, μόλις προφερθούν, μένουν πλέον ακυβέρνητες και η πολυσημία τους προκαλεί ανεξέλεγκτη αμφισημία.

Το σύστημά του είναι, θα λέγαμε, εξουδετερωμένο. Η πίστη ότι δεν υπάρχει κάτι που να μην μπορεί να ειπωθεί, ότι η λέξη μπορεί να πει το ανείπωτο, τον κάνει να μην μπορεί να αντέξει την τρύπα του συμβολικού.

Εφόσον η απώθηση δεν λειτουργεί, εκεί που θα έπρεπε να παραμείνει ένα υπόλοιπο, αφού τα πράγματα και οι λέξεις είναι ανοιχτά στις ερμηνείες, στην περίπτωση μας αυτό δεν είναι αποδεκτό.

Ας αναλύσουμε περαιτέρω: Άπαξ και μιλάμε, το συμβολικό κάνει τρύπα στο πραγματικό. Το γεγονός ότι μιλάμε, το συμβάν της ομιλίας ως τέτοιο, δημιουργεί τρύπα στον κώδικα και, κάθε φορά που μιλάμε, ο κώδικας καθίσταται ανεπαρκής. Γιατί κάθε φορά που μιλάμε, λέμε πράγματα που προσφέρονται σε ερμηνείες. Σε αυτό το σημείο έχουμε την τρύπα στον κώδικα, την οποία ο συγγραφέας μας, το υποκείμενο Μιχαήλ Μητσάκης, δεν θέλει να παραδεχτεί. Γιατί ακριβώς υπάρχουν άνθρωποι που προσπαθούν να κρατήσουν αυτό τον κώδικα πλήρη, άθικτο, έτσι ώστε η υποκειμενικότητα, που είναι ήδη προβληματική για αυτούς, να μην μπαίνει στο παιχνίδι.

Η αναζήτηση της κατάλληλης λέξης, λοιπόν, που ανάγεται στην προσπάθεια του συγγραφέα να πει την ουσία των πραγμάτων, καθίσταται, εκ δομής, ματαιοπονία. Και είναι αυτό ακριβώς το πλήγμα που θεωρεί ότι δέχεται από το «φαντασιακό» αντίπαλό του όταν θεωρεί ότι ο Παλαμάς με τις ταξινομήσεις του και την κριτική του τον κατατάσσει σε αυτούς που δεν θα μπορέσουν να βρουν την κατάλληλη λέξη, γιατί

¹⁷⁵Αγ. Καράκαλος, «Αναζητώντας τον Μιχαήλ Μητσάκη», *η λέξη*, 90, σ. 995.

απλώς δεν είναι ικανός. Μη δυνάμενος να προστατευτεί από το πραγματικό μέσω της γλώσσας, τίθεται περισσότερο από κάθε άλλον υπό το κράτος μια απορρυθμισμένης απόλαυσης. Με δεδομένο ότι για τον Μητσάκη, κατά κυριολεξία, «η γλώσσα είναι ο άνθρωπος».

Και αυτός, όπως και πολλοί άλλοι ψυχωσικοί, αντιλαμβάνεται το είναι του υπό την έννοια μιας έκπτωσης. Ελλείπει του φαλλικού σημαίνοντος που υποστηρίζει την εικόνα του σώματος, το σώμα γίνεται για τον Σρέμπερ ένα «λεπρό λείψανο», για τον Αρτώ, «ένα μπιφτέκι με το αίμα του», για το Βόλφσον, ένα «ζωντανό λείψανο». Όταν η φαλλική αναπαράσταση της απόλαυσης είναι ελλειμματική, το υποκείμενο διατρέχει τον κίνδυνο να συλλάβει τον εαυτό του ως αντικείμενο της απόλαυσης του Άλλου, ταυτιζόμενο με το αντικείμενο α, απόρριμμα της γλώσσας.

Και ακριβώς αυτό συνέβη με τον συγγραφέα μας. Από εκείνο το σημείο και μετά, ενσάρκωσε αυτό το «απόρριμμα» της γλώσσας.

Από τις 2 έως τις 13 Ιανουαρίου 1895 δημοσιεύονται επτά (ο μεγαλύτερος αριθμός, σε ένα τόσο μικρό χρονικό διάστημα) ταξιδιωτικές σημειώσεις του στην εφημερίδα *Ακρόπολις*. Αυτά τα έργα σκόπευε να τα εκδώσει και μάζευε ήδη συνδρομές για τον σκοπό αυτό. Στις 5 Ιανουαρίου, βγήκε από το Ψυχιατρείο. Στις 29 Ιανουαρίου, δημοσιεύονται σε τέσσερις συνέχειες τα «Ολίγα Λόγια».

Τους επόμενους δεκαπέντε μήνες η λογοτεχνική παραγωγή του, αλλά και η σωζόμενη αλληλογραφία του, μειώνονται στο ελάχιστο.

Στις 17 Απριλίου του 1896 ο Μητσάκης εισάγεται για δεύτερη φορά σε ψυχιατρική κλινική, στο Δρομοκαϊττειο Νοσοκομείο, μετά από αίτηση του αδερφού του Παναγιώτη, γιατί λίγες μέρες πριν, διαβάζοντας ένα κείμενό του στο Γ. Κακλαμάνο, τον φιλόλογο του επάνω διαμερίσματος, όπως μας πληροφορεί ο Στέφανος Στεφάνου, όταν θεώρησε ότι δεν συμφωνεί με τις απόψεις του, αποπειράθηκε να τον πνίξει, ενώ έπειτα βγήκε στον δρόμο φωνάζοντας γιατί τον καταδιώκουν και ρωτώντας τι θέλουν απ' αυτόν.

Για τον εγκλεισμό του, χρησιμοποιήθηκε ως «δόλωμα» μία γυναίκα, ενώ το βιβλίο εισαγωγής αναφέρει: «Ατομικό αναμνηστικό: ευφυής αλλά ανισόρροπος. Ιστορικό: έπαθε τας φρένας προ τριετίας στην Κέρκυρα. Ιάθη. Παρούσα κατάσταση: πάσχει εκ

φρενοβλαβείας των εκφύλων εκδηλούμενης δια παρορμήσεων, φόβου και ιδεών καταδιώξεως αορίστων. Διάγνωση: Σχιζοφρένεια παρανοϊκής μορφής». Απολύεται μετά από πέντε μήνες, με αίτηση και πάλι του αδελφού του.

Ο Μητσάκης συνέχιζε να κυκλοφορεί στους ίδιους αθηναϊκούς δρόμους και να συχνάζει στα ίδια γραφεία, αλλά δεν ήταν πια ο ίδιος: κουβαλούσε το στίγμα του τρελού. Απεκόπη βαθμηδόν από τον επαγγελματικό, κοινωνικό και οικογενειακό του κύκλο και, όπως δεν δημοσιογραφούσε πλέον, δεν είχε πόρους. Θα ακολουθήσει, όπως είδαμε, μία τρίτη νοσηλεία, το 1911, και μία τέταρτη και οριστική, το 1912. Ο θάνατος θα έρθει μέσα στην ψυχιατρική κλινική στις 6 Ιουνίου 1916.

4.4 Η γλώσσα ως κατοικία του υποκειμένου Μιχαήλ Μητσάκη- Η διάσταση της διάκλεισης ως ενεργού μηχανισμού της ψύχωσης

Μοναδική αγάπη του Μητσάκη είναι η γλώσσα του και μοναδική κατοικία η οικία του γραπτού λόγου. Ο Λακάν στην πρώτη του προσέγγιση συνδύασε τα διδάγματα του Μάρτιν Χάιντεγκερ και του Φερντινάντ ντε Σωσσύρ. Ο Χάιντεγκερ θεωρεί ότι ο άνθρωπος ενοικεί στη γλώσσα. Πορεύεται στον δρόμο της ζωής κάτω από τον έναστρο ουρανό ενοικώντας στη γλώσσα.

Μπορούμε να μιλήσουμε για τη γλώσσα ως κατοικία με την έννοια ότι το συμβολικό και το σύνολο της δομής παρέχει σε κάθε υποκείμενο που έρχεται στον κόσμο μερικές θέσεις: Αυτές τις θέσεις το υποκείμενο, και αυτό είναι αποτέλεσμα των επιλογών του, μπορεί να τις καταλάβει ή να μην τις καταλάβει. Ένας άντρας, για παράδειγμα, μπορεί να είναι γιος, να είναι πατέρας, να είναι αρσενικό, και έτσι καταλήγει ο ίδιος στο να καταλαμβάνει τις διάφορες θέσεις που του παρέχει η γλώσσα. Όσοι είναι σε ανάλυση (αλλά βέβαια όχι μόνο αυτοί) συνειδητοποιούν πολύ συχνά ότι αυτό είναι ένα πανίσχυρο σύστημα το οποίο χρησιμοποιούμε κατά κόρον. Ο αναλυόμενος πολύ συχνά παραπονιέται ότι δεν του έδωσαν τη θέση που του άξιζε, αλλά την έδωσαν στη μικρή του αδερφή κλπ.

Στην περίπτωση αυτή, η διαταραχή της γλώσσας έγκειται στη διαταραχή της σχέσης με τον Άλλο, από τον οποίο διεκδικείται η σωστή θέση. Για να έρθουμε στην περίπτωση μας, οφείλουμε να αναφέρουμε ότι και η διάσταση της διάκλεισης,¹⁷⁶ του ενεργού μηχανισμού της ψύχωσης, είναι μια έννοια που οικοδομείται πάνω σ' αυτή την έννοια της γλώσσας-κατοικίας, υποδεικνύοντας ότι υπάρχει μία από αυτές τις συμβολικές θέσεις που είναι αποκλεισμένη, διαγραμμένη, διακλεισμένη. Δηλαδή δεν μπόρεσε να εγγραφεί. Η θέση αυτή δεν προσδιορίσθηκε και αν το υποκείμενο κληθεί να ανταποκριθεί, να απαντήσει σε αυτήν τη θέση, να τοποθετηθεί απέναντι σε μια σημασία που προϋπάρχει της έλευσής του, ακριβώς λόγω της διάκλεισης, το υποκείμενο δεν μπορεί να απαντήσει παρών. Και τότε προκύπτει μια μεγάλη διατάραξη του υποκειμενικού του σύμπαντος. Αυτή η εν λόγω συγκρότηση της ψύχωσης επιτρέπει να αναδυθεί, σύμφωνα με την αντίληψη της γλώσσας ως κατοικίας, η διάσταση της εντολής που εμπεριέχεται μέσα στη γλώσσα: «Πρέπει να είσαι αυτό». Πρόκειται για μια διάσταση που όλοι μας βιώνουμε με τη μορφή μιας θεσμικής βαθμίδας μέσα στον Άλλο που αναδιπλασιάζει κατά κάποιον τρόπο τη διάσταση του Άλλου και που ο Φρόυντ ονόμασε υπερεγώ.

¹⁷⁶ Το 1954, όταν ο Lacan στρέφεται για πρώτη φορά στη φροϋδική έννοια της *Verwerfung*, στο πλαίσιο πάντοτε της αναζήτησής του για τον χαρακτηριστικό μηχανισμό της ψύχωσης, δεν είναι ακόμα ξεκάθαρο τι είναι εκείνο που απορρίπτεται: ίσως να είναι ο ενοουχισμός ή και ο ίδιος ο λόγος (Σ1, 53), ή ακόμα «το γενετήσιο επίπεδο» (Σ1, 58). Ο Lacan καταλήγει σε μια λύση του προβλήματος αυτού στο τέλος του 1957, όταν προτείνει την ιδέα ότι το αντικείμενο του αποκλεισμού δεν είναι παρά το ΟΝΟΜΑ -ΤΟΥ – ΠΑΤΕΡΑ (ένα θεμελιακό σημαίνον) (Ε, 217). Με τον τρόπο αυτόν ο Lacan είναι σε θέση να συγκεράσει στην ίδια φόρμουλα τις δύο θεματικές που κυριαρχούσαν μέχρι τότε στον στοχασμό του πάνω στην αιτιολογία της ψύχωσης (την απουσία του πατέρα και την έννοια της *Verwerfung*). Η φόρμουλα αυτή παρέμεινε στην καρδιά της σκέψης του Lacan όσον αφορά την ψύχωση σε όλο το μεταγενέστερο έργο του. Όταν το Όνομα-του-Πατέρα αποκλείεται για ένα συγκεκριμένο υποκείμενο, αφήνει μια τρύπα στη συμβολική τάξη, η οποία δεν είναι ποτέ δυνατόν να καλυφθεί. Στην περίπτωση αυτήν μπορούμε να συμπεράνουμε πως το υποκείμενο έχει ψυχωτική δομή, ακόμα και αν δεν εμφανίζει κανένα από τα κλασικά γνωρίσματα της ψύχωσης. Αργά ή γρήγορα, όταν το αποκλεισμένο Όνομα-του-Πατρός επανεμφανιστεί στο πραγματικό, το υποκείμενο δεν είναι σε θέση να το αφομοιώσει, και το αποτέλεσμα αυτής της «σύγκρουσης με το μη αφομοιώσιμο σημαίνον» (Σ3,321) συνιστά την τυπική «είσοδο στην ψύχωση», η οποία συνοδεύεται συνήθως από τη εμφάνιση ΨΕΥΔΑΙΣΘΗΣΕΩΝ και/ή ΠΑΡΑΛΛΗΡΗΜΑΤΩΝ. Ο αποκλεισμός δεν θα πρέπει να συγχέεται με τους μηχανισμούς της ΑΠΩΘΗΣΗΣ, της ΑΡΝΗΣΗΣ ή της ΠΡΟΒΟΛΗΣ. [Evans, Dylan, *Εισαγωγικό Λεξικό της Λακανικής Ψυχανάλυσης*, μτφ. Γιάννης Σταυρακάκης, σ. 65-66, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005.]

Η ιδέα ότι υπάρχουν στον κόσμο προδιαγεγραμμένες θέσεις που προϋπάρχουν και πρέπει να ανταποκριθούμε σε αυτές είναι μια ιδέα που λειτουργεί σαν μια τρομερή εντολή μέσα σας. Στο τέλος του γραπτού του «Πεδίο της ομιλίας και του λόγου στην ψυχανάλυση»,¹⁷⁷ ο Λακάν θεωρεί ότι το «ευφυολόγημα» είναι ένα συμβάν που μπορεί να καταστρέψει το σύνολο της συγκρότησης, δηλαδή να απειλήσει όλη τη γλωσσική διάταξη. Κάθε υποκείμενο έρχεται αντιμέτωπο με βαριές σημασίες. Όταν γράφει το «L'étourdit»,¹⁷⁸ η θέση του Λακάν είναι ότι η γλώσσα δημιουργεί μια τρύπα μέσα στο πραγματικό, «Η γλώσσα τρώει το πραγματικό». Η γλώσσα, ως πράξη του λέγειν, δεν βρίσκει, δεν συναντά κάτι συμμετρικά αντίστοιχο μέσα στο πραγματικό. Δεν υπάρχει μέσα στο πραγματικό κάποια θέση που να αντιστοιχεί στην πράξη του λέγειν. Η γλώσσα αναπτύσσεται με αυτόνομο τρόπο και είτε τη θεωρήσουμε ως γλώσσα-κατοικία, είτε τη θεωρήσουμε ως γλώσσα όργανο, καταλήγουμε τελικά στο ότι η γλώσσα συνιστά εντολή.

Και είναι ακριβώς η γλώσσα ως τέτοια που επιβάλλει στον συγγραφέα μας να διατηρεί τη στήλη «Η Φιλολογία μας» στις ελληνικές εφημερίδες και καθιστά υποχρέωσή του το να κατευθύνει τα πράγματα προς τις σωστές φιλολογικές ατραπούς. Όταν κάτι που γράφει κάποιος του αρέσει, «τον εξεγείρει...από ανάγκη της φύσης του, του χαρακτήρα του, της ιδιοσυγκρασίας», αισθάνεται ότι οφείλει, όπως λέει, «να το πει να το φωνάξει να το διακηρύξει, να το διαλαλήσει».¹⁷⁹ Η προσταγή της γλώσσας λειτουργεί μέσα του σαν η ύψιστη εντολή. Και οτιδήποτε θεωρηθεί ότι προσλαμβάνει χαρακτήρα «Ψεύδους, Συμφέροντος ή Αδικίας» γεννά για τον συγγραφέα και κριτικό Μητσάκη, σαν αξεπέραστη και απαραβίαστη εντολή, το καθήκον να το καταγγείλει πάραυτα. Γιατί «έτσι οριζομένων των πραγμάτων Ψεύδη, Συμφέροντα, Αδικίες δε χωρούν».¹⁸⁰ Στις μεγάλες εκδηλωμένες ψυχώσεις, έχουμε σαφέστατα το φαινόμενο της γλώσσας ως μιας πράξης-εντολής που επιβάλλεται στο υποκείμενο. Παραδείγματος χάριν, στη μείζονα υποχονδρία, όπου βλέπουμε τη γλώσσα να κατατεμαχίζει το σώμα και να επιβάλλει στα διάφορα μέρη του σώματος εντολές αδιανόητες, τρελές. Ή στη

¹⁷⁷ Ζ. Λακάν, *Λειτουργία και πεδίο της Ομιλίας και της Γλώσσας στην Ψυχανάλυση*, μτφ. Νασιά Λινάρδου-Μπλανσέ, Ρεζινάλντ Μπλανσέ, Εκκρεμές, Αθήνα 2005.

¹⁷⁸ J. Lacan, «L'étourdit», στο *Autres écrits*, Seuil, Παρίσι 1972, σ. 474.

¹⁷⁹ Γράμμα στον Αλέξανδρο Μωραϊτίδη στο Μ. Μητσάκης, *Κριτικά κείμενα-επιστολές-ποίηση*, ό.π., σ. 714.

¹⁸⁰ Στο ίδιο, σ.715.

μείζονα παράνοια, όπου βλέπουμε τη γλώσσα να γίνεται μια εντολή που είναι μια εντολή του Άλλου. Η γλώσσα επιδέχεται ανά πάσα στιγμή τη μετατροπή της σε εντολή του Άλλου. Μια εντολή που μπορεί να τεθεί στην υπηρεσία του οποιουδήποτε αφεντικού, όπως και στην υπηρεσία του οποιοδήποτε σημαίνοντος του υποκειμένου. Το ψυχωσικό υποκείμενο υποφέρει από αυτό, μερικές φορές μάλιστα μέχρι σημείου καταδίωξης.

Με τη γλώσσα, όσο προσπαθούμε να την καταστήσουμε γλώσσα-κατοικία ή γλώσσα-όργανο, τόσο καταλήγουμε να την καθιστούμε ένα εργαλείο απόλαυσης. Και είναι αυτή η μείζων κατασκευή, η γλώσσα ως τέτοια, που εμφανίζεται ως η μείζων διαταραχή του ανθρώπινου είδους.

Από κοινωνικής απόψεως, η πίστη στη γλώσσα συνιστά μια «δικτατορία».

Ας δούμε όμως γιατί μιλήσαμε (στα εισαγωγικά ακόμη κεφάλαια) για αποσυνδρομητές του ασυνειδήτου στην ψύχωση.

Μπορούμε να γράψουμε, όπως είδαμε και στην εισαγωγή μας, για την ψύχωση: γλωσσικό σύστημα = *lalangue* + γνώση. Είναι ένας τρόπος τακτοποίησης της *lalangue* σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, καθώς αυτή αντιστέκεται και δεν υπακούει.

Υπάρχει όμως μια γνώση, μια πρακτική κατανόηση της σχέσης με τη *lalangue* που το όνομά της είναι ασυνείδητο. Αυτό το ασυνείδητο είναι ο πιο συνηθισμένος τύπος αντίδρασης για να μπορεί κάποιος να τα βγάζει πέρα με τη *lalangue* και είναι αυτό που μια ψυχανάλυση ανακαλύπτει. Είναι σαν να έχουμε μια συνδρομή με το ασυνείδητο όταν πάμε σε ανάλυση. Όταν κανείς πάει σε έναν ψυχαναλυτή, αντιλαμβάνεται ότι είναι συνδρομητής του ασυνειδήτου του και δέχεται στο γραμματοκιβώτιό του (ή στο inbox του), μια επιστολή (ή ένα e-mail) του ασυνειδήτου του.

Από την άλλη πλευρά, υποκείμενα όπως ο Τζέιμς Τζόους και ο Μιχαήλ Μητσάκης δεν είναι συνδρομητές του ασυνειδήτου. Είναι αποσυνδρομητές του ασυνειδήτου. Δεν συμφώνησαν σε αυτήν τη συνδρομή που ονομάζεται ασυνείδητο, αλλά χωρίς να παραιτηθούν από το έργο αυτής της πρακτικής γνώσης, της τεχνογνωσίας απέναντι στη *lalangue*. Η πρακτική γνώση του Τζόους συνίσταται στο να εισάγει εκτροπές διαστρέβλωσης στο επίπεδο του γλωσσικού συστήματος. Αυτός είναι ο δικός του τρόπος να τα βγάζει πέρα με τη *lalangue*. Η πρακτική γνώση του Μιχαήλ Μητσάκη

βασίζεται στην πίστη στην ύπαρξη της κατάλληλης λέξης, η ανεύρεση της οποίας καθίσταται κάθε φορά επιτακτική ανάγκη, για να τα βγάλει πέρα με τη *lalangue*. Οι λέξεις που συνταιριάζουν τη μορφή και το περιεχόμενο είναι συγκεκριμένες, υπάρχουν, και ο Μητσάκης αναλώνεται στην προσπάθεια να τις βρει.

Στην ψυχαναλυτική κλινική, είτε ως συνδρομή του ασυνειδήτου (νεύρωση), είτε ως αποσυνδρομή του ασυνειδήτου (ψύχωση), μας απασχολούν τα γλωσσικά φαινόμενα με τη μορφή της εντολής. Μας πλήττει το γλωσσικό σύστημα ως συγκροτημένη γνώση. Για παράδειγμα, ένα παραλήρημα μεγαλομανιακό είναι η προσπάθεια να επιτωματιστεί μέσω μιας οικουμενικής ενόρασης του κόσμου η απειλή που αντιπροσωπεύει η *lalangue* που έρχεται να πλήξει το σώμα, να το κατακερματίσει, που κάνει το σώμα να υποφέρει χωρίς λόγο και που δημιουργεί όλα τα ψυχωσικά φαινόμενα, της συσκότισης της σκέψης, της συνείδησης, του κατακλυσμιαίου, αδιαμόρφωτου άγχους.

Ο Λακάν κατά κάποιον τρόπο ομαδοποιεί τους συνδρομητές και τους αποσυνδρομητές λέγοντας ότι υπάρχει κάτι που επιτρέπει να συνδέσουμε αφενός την οικουμενική αξίωση της γλώσσας και αφετέρου την απολαυσιακή πλευρά που εμπεριέχει η *lalangue*. Και αυτό θα το ονομάσει σύνθωμα.

Το σύνθωμα (αυτό το μίγμα, η ομαδοποίηση) είναι ένα τρόπος πρακτικής γνώσης, με τη γνώση της γλώσσας που εμπερικλείει ένα τμήμα απόλαυσης εντελώς ενικής, εντελώς εξατομικευμένης. Επιτρέποντάς της όμως να βρίσκει στέγη στο πλαίσιο του πολιτισμού. Δηλαδή το σύμπτωμα αυτό εντάσσει στην πολιτική, κοινωνική και πολιτισμική διάσταση το υποκείμενο.

καταδικασμένος στην αλλεπάλληλη διευκρίνιση, που οφείλει να διαλύσει την παρεξήγηση. Γράφει:

Με την ίδια και ακόμη περισσότερη χαρά, εδιάβασα αδελφέ Μωραϊτίδη , και το δεύτερο με τόση ζηλευτή αγαθότητα και ειλικρίνεια, με τόση αγαστήν αφέλεια και χάριν το καλόν σου γράμμα. Και μολονότι εγώ αισθάνομαι μεγαλύτερης απέχθειαν και από σένα προς το αναθεματισμένο αυτό γράψιμο το οποίο εκτός του υλικού κόπου όπου παρέχει στους τεμπέληδες σαν εμένα, δεν αποδίδει τουλάχιστον σχεδόν ποτέ με την αυτήν αλήθειαν και με την αυτήν ζωήν είτε της σκέψεως τας συλλήψεις, είτε της ψυχής τα συναισθήματα όπως ο λόγος, καθώς ωραιότατα και εννοούσε και εξέφραζεν ο ευφυέστατος εκείνο Ριβαρόλ, όταν ονόμαζεν την Πένναν «αχρείαν μαμήν πνεύματος με λεπτή και σουβλερή μύτη», δεν εμπορώ παρά να σου απαντήσω μ' ευχαρίστησην διότι όπως πολύ καλά το λες λίγες είναι οι στιγμές και οι ευκαιρίες να ανταλλάξεις δύο λόγια όχι ανιαρά με έναν άνθρωπο.

...συγχρόνως δε σου παρέχει και την μεγαλύτερη απόλαυσιν, της οποίας έχει ανάγκη ο άνθρωπος ευρισκόμενος υπό τους πνευματικούς όρους που ευρίσκομαι σήμερον εγώ, την απόλαυσιν να αισθάνομαι εαυτόν μόνον, απηλλαγμένον από οχληρούς γνωρίμους εις το δρόμο, απηλλαγμένον από οχληροτέρους επισκέπτας κατ' οίκον, απηλλαγμένον από τα παντοία μωρά κοινωνικά δεσμά, τα οποία εξ ανεξηγήτου έρωτος προς την δουλείαν επιβάλλει εις τον εαυτόν του ο ανόητος θνητός, απηλλαγμένον από τους φλυάρους, από τους περιέργους, από τους κουτούς, ήσυχον και ελεύθερον ακριβώς σας να είσαι εις μεγάλον κέντρον.

... πολύ θα ήθελα εν τούτοις μ' όλον τον έρωτά μου προς την μόνωσιν και προς την σιωπήν...

Ο Μητσάκης υποφέρει από τον πλησίον του. Περιγράφει εκτενώς τη δυσφορία, την πίεση και τον καταναγκασμό που νιώθει όταν βρίσκεται με άλλους ανθρώπους και αυτό

είναι εμφανές και σε πλείστες άλλες ανακοινώσεις και γραπτά του. Είναι ολοφάνερο ότι υποφέρει από τη διυποκειμενικότητα. Και όπως θα δούμε παρακάτω, οι ατυχείς συγκυρίες τού συμβαίνουν πάντα εξαιτίας κάποιου άλλου και κυρίως λόγω της αδικίας. Όλα τα επεισόδια που στρέφονται εναντίον του ανακαλούν ή ενσαρκώνουν την απόλαυση του Άλλου. Το κακόν του πράγματος εμφανίζεται πάντοτε από την πλευρά του πλησίον. Η θεμελιώδης πεποίθηση λέει ότι υπάρχει το κακό και ότι ο Άλλος το ενσαρκώνει.

Και συνεχίζει ο Μητσάκης στην επιστολή του:

Μου φαίνεται παράξενο, αγαπητέ Μωραϊτίδη, να σε βλέπω να μου λες ότι με ευχαριστείς ότι σε ενθαρρύνω στη φιλολογική σου εργασία, ενώ εγώ έχω ανάγκη ενθαρρύνσεως για τη δική μου. Άλλως τε εγώ, κυρίως όταν κάτι τι που γράφει κανένας μου αρέσει, με εξηγεί, με ελκύει, όχι για να τον ενθαρρύνω αλλά ανάγκη της φύσεως μου του χαρακτήρος, της ιδιοσυγκρασίας μου, είναι να το ειπώ, να το φωνάξω να το διακηρύξω, είτε φίλος μου είτε άγνωστός μου, είτε ομόφρων μου, είτε και αντιποδόφρων μου, όπως πάλι όταν κάτι τι δεν μ' αρέσει, δε μ' ευχαριστεί, ανάγκη είναι να το είπω, να το φωνάξω, να το διαλαλήσω, έστω κι αν είναι σχετικός μου, άσχετός μου, μισητός μου ή αγαπητός μου, σύντροφός μου ή αντίθετός μου ο ενδιαφερόμενος.

Διότι εγώ- και όλη η φιλολογική μου πορεία έως τώρα νομίζω ότι το μαρτυρεί, εκείνο που δεν ημπόρεσα να εννοήσω ποτέ είναι το Ψεύδος, το Συμφέρον, η Αδικία, προκειμένου περί πνευματικής εργασίας, προκειμένου περί αγώνων πνευματικών. Εις την συνήθη Ζωήν ο αγών γίνεται περί ψωμιού περί εκπληρώσεως φυσικών αναγκών αδυσωπήτων, περί απολαύσεως ατομικών εν γένει ωφελημάτων, των οποίων το ποσό φύσει είναι ορισμένον και περιορισμένον δι' ένα έκαστον εκ των αγωνιζομένων. Αλλ' εις την πνευματικήν Ζωήν, αλλ' εις την πνευματική κίνησιν, αλλ' εις την πνευματικής πάλην, ποίος είναι ο σκοπός, ποίος ο λόγος του αγώνος:

Η Κοινή ωφέλεια, η Κοινή Απόλαυσις. Αφού λοιπόν αυτό είναι το έπαθλον, η πάλη πρέπει να διεξάγεται και κατά τρόπο επαυξάνοντα όσο τον δυνατόν την Κοινήν Ωφέλειαν και την Κοινήν Απόλαυσιν και κατά τρόπον έντιμον. Όταν αγωνίζεσαι να ωφελήσεις ή να ανακουφίσεις τους ομοίους σου, παρέχων εις αυτούς τα δώρα του πνεύματός σου, τα συναισθήματα της ψυχής σου, τα διδάγματα της Σκέψεώς σου, τα Πορίσματα της Πείρας σου, πρέπει να συντελείς συγχρόνως και εις την αύξησιν της ωφελείας και της ανακουφίσεως αυτής, αναγνωρίζων και καθιστών όσο το δυνατόν γνωστότερον ότι ανάλογον παρέχειν εις αυτούς και ένας άλλος. Και όταν αγωνίζεσαι να αποκτήσεις τιμήν, να αποκτήσεις όνομα, συ πρώτος να αποδίδεις την πρέπουσα τιμήν και το πρέπον όνομα εις εκείνον ο οποίος και αυτός μόνον γι' αυτό αγωνίζεται, μόνο γι' αυτό κοπιάζει. Πιθανόν είναι ίσως πολλές φορές να απατάσαι ως προς τον βαθμόν ή ως προς το είδος της εκτιμήσεως την οποία πρέπει να δώσεις εις τούτον ή σ' εκείνον. Αλλά αυτό, δεν έχει να κάμει. Είναι ζήτημα της αντιλήψεως. Η προαίρεσις πρέπει να είναι πάντοτε ειλικρινής. Και εν τοιαύτη περιπτώσει έτσι οριζομένων των πραγμάτων, Ψεύδη, Συμφέροντα, Αδικίες δεν χωρούν. Και ποίον το έπαθλον δια τους αγωνιζόμενους: Η τιμή, το όνομα. Άλλο δεν υπάρχει, άλλο δεν πρέπει να υπάρχει.

Η επιλογή του να γράφει και να κρύβεται δεν είναι υπέρ του αυτισμού ή της σιωπής, όπως είδαμε, αλλά υπέρ του γραπτού λόγου. Η αποστολική διάσταση της παρουσίας του στα φιλολογικά δρώμενα έχει, όπως αναφέραμε, χαρακτήρα εντολής και στηρίζεται κατά κύριο λόγο σε μια παραληρηματική πίστη. Η παραληρηματική πίστη στην ύπαρξη της κατάλληλης λέξης είναι που οδηγεί τον Μιχαήλ Μητσάκη καθ' όλη τη διάρκεια της φιλολογικής του πορείας, ακόμη και πριν την έλευση της έκλυσης. Έχοντας αυτήν τη γνώση, αυτός, ο μετρ της λέξης, αυτός που κατέχει τη συσκευή της απόλαυσης των λέξεων, αισθάνεται υποχρεωμένος να προβεί σε μια σειρά από ενέργειες.

Διατηρώντας τη στήλη «Η Φιλολογία μας » αισθάνεται υποχρεωμένος να κατευθύνει τα γράμματα προς τις σωστές οδούς. Αισθάνεται υποχρεωμένος να

σχολιάζει και να κριτικάρει όλους τους νέους συγγραφείς και ποιητές, όλους όσοι ασχολούνται με τη λέξη και το γράμμα. Να ασκεί την κριτική του σε όλα τα λεκτικά δημιουργήματα του καιρού του. Η γλώσσα ως κατοικία είδαμε πως καθιστά μια τέτοια εντολή ανυπέρβλητη.

Πρακτικά, ό,τι εμπεριέχει το γράμμα καθαυτό, ό,τι γράφεται, σχολιάζεται από τον Μητσάκη. Είναι το καθήκον του, είναι ο σκοπός του, είναι η αποστολή του. Είναι ταγμένος σε αυτό και ανυποχώρητος, ασυμβίβαστος. Αν δεν το κάνει, απλά δεν υπάρχει. Ενσαρκώνει ο ίδιος τον αρχάγγελο της τελικής κρίσης, αυτόν που ηγείται της σταυροφορίας έναντι του κακού και της ασέβειας («Το όνομά μου είναι Μ, μαστίγιο σημαίνει, μαστίζει την ασέβεια που όλα τα ρυπαίνει.»). Σκοπός του είναι η επιβολή του νόμου και του σεβασμού. Όσο μεγαλύτερη είναι η ανυπαρξία του ασυνείδητου νόμου, τόσο η απαίτηση για νομιμότητα διογκώνεται.

Για τον συγγραφέα μας, ακριβώς αυτήν τη συνθωματική απόπειρα είναι που γτυπάει τόσο σφοδρά ο Παλαμάς. Το πλήγμα καταφέρεται ακριβώς σε αυτήν τη συγκεκριμένη, περίτεχνη, ιδιαίτερου ύφους, ειρωνική και λεπτή χρήση της μικτής γλώσσας, αυτό το ξεχωριστό στυλ (για το οποίο ο Ροΐδης κατηγορούσε τον Μητσάκη ως οηματία, ότι ήθελε δηλαδή να δημιουργήσει δικό του ύφος) που ανέδειξε και σταθεροποίησε τον Μητσάκη επί 15 χρόνια στη θέση του μετρ των ελληνικών γραμμάτων, αυτού που κατείχε τη θέση του κριτή και του αποδίδοντος δικαιοσύνη.

Αυτή λοιπόν η συνθωματική διάσταση και χρήση της γλώσσας είναι που στηρίζει τον Μητσάκη. Από τη στιγμή που η γλώσσα αυτή θα θεωρηθεί από τον Παλαμά σαν δεύτερης κατηγορίας κατασκευάσμα, το σύστημα που σταθεροποιούσε τον Μητσάκη θα ξεθεμελιωθεί. Η αμφισβήτηση και η υποτίμηση του εν δυνάμει συνθώματός του, δηλαδή της πρακτικής γνώσης του απέναντι στη γλώσσα και της ιδιαίτερης απόλαυσής του, θα οδηγήσει τον Μητσάκη σε έναν κλονισμό που, όπως αποδείχθηκε, ήταν χωρίς επιστροφή.

4.6 Η απορρύθμιση της συσκευής της απόλαυσης -Η διάκλειση του Ονόματος του Πατρός - Ο πρώτος εγκλεισμός

Η ψυχανάλυση διακρίνει εξαρχής, με τα φαινόμενα μετατροπής, ότι το σημαίνον απλώνει τις ρίζες του στο σώμα του υποκειμένου εξυφαίνοντας την απόλαυσή του. Θεωρούμε λοιπόν, όπως είδαμε, ότι, πολύ πριν εξυπηρετήσει την ανταλλαγή, το ψέλλισμα του νεογνού μαρτυρά ότι η γλώσσα δεν είναι το τυπικό προσχέδιο που αντελήφθη η γλωσσολογία, αλλά «το σύνεργο (η συσκευή) της απόλαυσης».¹⁸² Ας θυμίσουμε, σχετικά με αυτό, το πείραμα που πραγματοποίησε το 13^ο αιώνα ο Φρειδερίκος Β΄ της Γερμανίας, ο οποίος ήθελε να γνωρίζει ποια γλώσσα θα χρησιμοποιούσαν τα παιδιά που θα μεγάλωναν σ' ένα περιβάλλον όπου κανένας δεν θα μιλούσε. Περιγράφει ο Μαλβάλ:

Με αυτόν το σκοπό, επέβαλλε στις τροφούς να δίνουν γάλα στα παιδιά που μπορούσαν να βυζαίνουν τα στήθη τους, να τα πλένουν και να τα καθαρίζουν, όμως να μην τα κανακεύουν και να μην τους μιλούν με κανέναν τρόπο. Ήθελε ουσιαστικά να μάθει αν θα μιλούσαν την εβραϊκή γλώσσα που εμφανίστηκε πρώτη ή την ελληνική ή τη λατινική ή την αραβική, ή θα μιλούσαν την γλώσσα των γονέων από τους οποίους προέρχονταν. Όμως μάταια έκανε αυτή την προσπάθεια, γιατί τα παιδιά αργά ή γρήγορα πέθαιναν όλα. Δεν μπορούσαν πράγματι να ζήσουν χωρίς την αποδοχή, τα χάδια, τα χαμόγελα και τους επαίνους της τροφού τους.¹⁸³

Η γλώσσα δεν είναι για τον άνθρωπο ένα όργανο, είναι πολύ περισσότερα: το Άλλο σώμα του ομιλ-όντος, αναγκαίο για την ενεργοποίηση της απόλαυσής του. Όπως

¹⁸² Ζ. Λακάν, *Σεμινάριο XX: Ακόμη*, ό.π., σ.137.

¹⁸³ J.-C. Maleval, *La forclusion du Nom-du-Père*, ό.π., σ. 229.

σχολιάζει σχετικά ο Μαλβάλ: «Απλώνει τα κλαδιά του τόσο στο σώμα του υποκειμένου, όσο και στο περιβάλλον που δομεί.»¹⁸⁴ Ο ίδιος εξηγεί στη συνέχεια:

Η ψυχανάλυση φαίνεται ότι μας επιτρέπει να συμπληρώσουμε τις διαπιστώσεις του νευρολόγου καταδεικνύοντας την ιδιότητα που έχει το γράμμα να καθλώνει την απόλαυση. Εάν η λογική «σκέψη» του υπολογιστή διαφέρει από αυτήν του ομιλ-όντος υποκειμένου είναι ακριβώς γιατί πολλαπλασιάζεται σε μία απόλυτη έρημο απόλαυσης: η πληροφορία που δίνεται από το μπιτ του υπολογιστή δεν έχει τη δυνατότητα που προσδιορίζει το γράμμα, να εξυπηρετεί ως υλικό υποδοχής της απόλαυσης.¹⁸⁵

Για να καταδείξει το ανοργάνωτο όπου η απόλαυση είναι καθλωμένη, ο Λακάν επινοεί, όπως είδαμε, τη *lalangue*.

Εάν η διδασκαλία της ψυχανάλυσης σύμφωνα με την οποία «η γλώσσα είναι η συσκευή της απόλαυσης»¹⁸⁶ είναι ορθή, οι διαταραχές της γλώσσας του ψυχωσικού, που επιβάλλονται από την ανεπάρκεια της φαλλικής σημασίας, δεν πρέπει να διαχωρίζονται από τις διαταραχές της απόλαυσης.

Ας δούμε πώς αναπτύσσει παρακάτω το ζήτημα στο βιβλίο του ο Μαλβάλ:

Αυτός ο τελευταίος όρος που εισήχθη από τον Λακάν στην ψυχανάλυση, αν και μοιάζει προφανής, είναι ωστόσο απατηλός. Καταδεικνύει την τάση που προσανατολίζει την επιθυμία, χωρίς όμως ν' ανταποκρίνεται στην τρέχουσα αντίληψη και, ως εκ τούτου, είναι απαραίτητο να επικαλεσθούμε το φροϋδικό της όνομα «δυσαρέσκεια» για να τη συλλάβουμε. Δεν υπάρχει παρά απόλαυση του εμβίου, όμως είναι μόνο διαμέσου της γλώσσας που προάγεται η ενεργοποίησή της και υπό την προϋπόθεση ότι παρεμβαίνει μία διαδικασία αφαίρεσης που εκτυλίσσεται σε δύο χρόνους. Ο πρώτος χρόνος στηρίζεται στον

¹⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 229.

¹⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 231.

¹⁸⁶ Ζ. Λακάν, *Σεμινάριο XX, ακόμη, ό.π.*, σ. 137.

φόνο του πράγματος από το σημαίνον, που παράγει μία κατάτμηση της πραγματικότητας, η οποία με τη σειρά της επιτρέπει την είσοδο της απόλαυσης στη διαδικασία του μετρήματος, ο δεύτερος χρόνος διενεργεί μία λήψη επί της προκαταβολικής απόλαυσης του εμβίου που δεν μεταφράζεται από το σημαίνον και καθορίζει ένα υπόλοιπο επιτρεπόμενης απόλαυσης, ένα υπεραπολαμβάνειν που ενέχει εξαγωγή του αντικειμένου α. Η λειτουργία του Ονόματος-του-Πατρός, όπως αναφέρθηκε, διαχωρίζει το υποκείμενο από το αντικείμενο της πρωταρχικής απόλαυσης, προκύπτει έτσι ένα ανικανοποίητο και μία δυσαρέσκεια τα οποία αποτελούν τις γενεσιουργούς αιτίες αναζήτησής του χαμένου αντικειμένου, γεγονός που συνιστά την επιθυμία. Όταν ο πατρικός νόμος επιβάλλει τη λειτουργία του, το υποκείμενο ενσωματώνει το σημαίνον και αποκόπτεται του μητρικού στήθους, που αρχικά αποτελούσε στη φαντασίωση τμήμα του δικού του σώματος, κι έτσι αδειάζει ακόμη κι αυτό από την απόλαυση, την οποία τοποθετεί εν τέλει σε μία εκτός σώματος φαλλική διάσταση που προσανατολίζει την ικανοποίηση των ενορμήσεων με αφετηρία τις τομές που συγκροτούν τα όρια του οργανισμού.

Το ομιλ-όν γνωρίζει δύο είδη απόλαυσης. Η μία είναι μεταγενέστερη της διπλής αφαίρεσης που αναφέρθηκε ανωτέρω και η οποία όντας υπό τον νόμο του σημαίνοντος και του ευνουχισμού αποβλέπει στην ικανοποίηση της ενόρμησης με τη διαμεσολάβηση αντικειμένων που τοποθετούνται εκτός του σώματος του υποκειμένου. Πρόκειται για τη λεγόμενη φαλλική απόλαυση, «που προέρχεται από τα σημεία»,¹⁸⁷ η οποία περιορίζει τη διάχυση του νοήματος και επιτρέπει την εγκατάσταση του κυκλώματος της σημασίας. Ο εν λόγω τύπος της απόλαυσης τίθεται στην άρθρωση του συμβολικού και του πραγματικού.

Η απόλαυση του Άλλου δεν γνωρίζει ούτε σημάδι, ούτε τόπο, δεν ρυθμίζεται από τον νόμο του σημαίνοντος και βρίσκει την ικανοποίησή της σε αντικείμενα

¹⁸⁷J. Lacan, *Le Séminaire, Livre XXI : Les non-dupes errent*, μάθημα της 19 Απριλίου 1974, ανέκδοτο.

α που δεν έχουν εξαχθεί. Μη όντας υποταγμένη στο φαλλικό όριο, εμφανίζεται τρελή, αινιγματική, επικεντρωμένη στο σώμα του υποκειμένου, στα όργανά του, πάνω σε αντικείμενα που εισβάλλουν σ' αυτό (ιδιαίτερα η φωνή και το βλέμμα). Συντίθεται εκτός συμβολικού στην άρθρωση του φαντασιακού με το πραγματικό. Είναι τόσο δύσκολο να εννοήσουμε την απόλαυση του Άλλου, σε σημείο που ο Λακάν μπορεί να υποστηρίξει ότι δεν υπάρχει, υπό την έννοια ότι δεν θα μπορούσαμε να την καταδείξουμε με το «η» : αποδεικνύεται πολυποίκιλη και δεν είναι αυτόμορφη.¹⁸⁸

Η διάκλειση του Ονόματος-του-Πατρός ενέχει ανεπάρκεια του φαλλικού ορίου, έτσι ώστε ο ψυχωσικός γίνεται «ένα υποκείμενο της απόλαυσης». Είναι ακριβώς στην απορρυθμισμένη απόλαυση του Άλλου που παραδίδεται και για την οποία μαρτυρούν οι υποχονδριακές διαταραχές και οι ποικίλες ψευδαισθήσεις. Αυτό δεν γίνεται πουθενά πιο έκδηλο απ' ό,τι στη σχιζοφρένεια που χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι «το συμβολικό είναι πραγματικό».¹⁸⁹ Αυτή, σημειώνει ο Ζακ-Αλέν Μιλλέρ, είναι μία πολύ ειδοποιός θέση: ο σχιζοφρενής είναι «το μόνο υποκείμενο που δεν αμύνεται στο πραγματικό με γνώμονα το συμβολικό, όπως κάνουμε όλοι εμείς στον βαθμό που δεν είμαστε σχιζοφρενείς».¹⁹⁰

Ας δούμε λοιπόν στην περίπτωση μας τις συντεταγμένες της έκλυσης. Τι οδήγησε τον Μιχαήλ Μητσάκη «να θεωρήσει τον εαυτό του ως αντικείμενο της απόλαυσης του Άλλου, ταυτιζόμενο με το αντικείμενο α, απόρριμμα της γλώσσας» και στις 20 Δεκεμβρίου 1894 να νοσηλευτεί, μετά από κρίση μανίας, στο φρενοκομείο της Κέρκυρας, όπου παρέμεινε μέχρι τις 5 Ιανουαρίου 1895; Μπορούμε με βάση τα στοιχεία που έχουμε να το υποστηρίξουμε. Ήταν η σύγκρουσή του με τον ταγό των ελληνικών

¹⁸⁸ J.-C. Maleval, *La forclusion du Nom-du-Père*, ό.π., σ. 232-233.

¹⁸⁹ J. Lacan, « Réponse au commentaire de Jean Hyppolite sur la “Verneinung” de Freud », στο *Écrits*, Seuil, Παρίσι 1966, σ. 383.

¹⁹⁰ J.-A. Miller, « Clinique ironique », *La Cause freudienne. Revue de Psychanalyse*, 23, 1993, σ. 7.

γραμμάτων, αυτόν που θεωρούσε εαυτόν ικανό να υποδεικνύει τους δρόμους και την κατεύθυνση που έπρεπε να πάρουν τα νεοελληνικά γράμματα, η νεοελληνική ποίηση, η λογοτεχνική γραφή στην Ελλάδα εν γένει. Ήταν η σύγκρουσή του με τον Κωστή Παλαμά.

Η σχέση τους ήταν μακρόχρονη, οι περίπατοί τους κοινοί, στα προάστια των Αθηνών, στα φιλολογικά στέκια και στους κήπους του Ζαπτείου. Η ανάδειξη όμως του Παλαμά, μέσα στην πορεία των επόμενων χρόνων, ως τιμητή και ταγού των γραμμάτων φαίνεται πως θα επιτείνει τη σύγκρουση που ως τότε υπέβοσκε, θα οδηγήσει στην κορύφωση μιας διαμάχης που με τον καιρό εξελισσόταν. Ο Μητσάκης, όπως είδαμε, θεωρεί χρέος του να καταγγέλλει το ψέμα, την υποκρισία, την απάτη προκειμένου περί των φιλολογικών πραγμάτων. Τα πράγματα αποκτούν μεγάλο συντελεστή δυσκολίας για τον ίδιο το 1894. Αφορμή της έκρηξης του Μιχαήλ Μητσάκη ήταν η ανάγνωση (πάλι στην *Εφημερίδα*) μιας ομιλίας του Παλαμά, πάλι στον «Παρνασσό», στο φιλολογικό μνημόσυνο του αγαπημένου ποιητή και φίλου Κώστα Κρυστάλλη.

Ο Μητσάκης βρίσκεται ήδη στην Κέρκυρα και διαβάζει τα εξής λόγια του Παλαμά :

Αλλά μεταξύ των ποικίλων τύπων εις τους οποίους υπάγονται οι εκδηλώσεις του ποιητικού πνεύματος, ανάγκη να διακρίνω ενταύθα δύο τοιούτους γενικοτάτους μέσα εις τους οποίους, κατά τη γνώμη μου, περικλείεται πάσα η ποίηση. Υπάρχουν αφενός φιλόσοφοι ποιηταί και αφ' ετέρου ζωγράφοι ποιηταί. Ίσως μεγάλοι ποιηταί δίνονται να κληθώσιν οι συμπλέκοντες αμφοτέρα τα αντικείμενα με ίσην λαμπρότητα και δύναμην. Ο Κρυστάλλης είναι εις εκ τούτων. Δεν είναι φιλόσοφος ποιητής. Από δυσθεώρητα ύψη δεν εποπτεύει την ακατάπαυστον ροήν του χρόνου και του τόπου. Δεν μελετά το άλυτο πρόβλημα της ζωής και του θανάτου. Δεν βλέπει την φύσιν ως αισθητόν μόνον σύμβολον του υπέρ φύσιν νοητού. Είναι ζωγράφος ποιητής. Απαρχής έως τέλους, εικονογραφεί. Βλέπει αλλ' από σιμά τη φύσιν και τον βίον, εφόσον ούτως παρέρχεται αδιασπάστως συνενωμένος με αυτήν. Δεν ετάζει υψηλόθεν τα καθόλου. Κατέρχεται και εξερευνά, τα λεπτομερείας της ζωής, προσκολλάται σφιχτά και ασκόπως ως μόνον τα συγκεκριμένα και ψηλαφητά. Δεν ψάλλει

λυρικούς ύμνους. Αφηγείται. Μας δεικνύει εκ του κόσμου ό,τι γνωρίζει και αγαπά και ό,τι φαντάζεται και ονειροπολεί. Δεν μας ανυψεί το πνεύμα, μαγνητίζει τας αισθήσεις...¹⁹¹

Ο Παλαμάς στη συνέχεια διαβάζει το «Κέντημα του Μαντηλιού» από τη συλλογή του Κρυστάλλη *Τραγούδια του χωριού και της στάνης*, για να καταλήξει, μετά από σχολιασμό της γραφικότητας των εικόνων, στο εξής: Τα ποιήματά του «δεν πληρούνται και δεν φρήττουν από την λαχτάρα-ας μου συγχωρεθεί η έκφρασις- του αοράτου». Για να συνεχίσει:

...η υπερτίμηση της σημασίας της περιγραφής εν τη ποίηση, η μακρά χρονοτριβή εις τα καθέκαστα της περιστοιχούσης φύσεως, και όταν ακόμη δεν προσδίδει τι το μικροχαρές και όταν ακόμη γίνεται με την προσείκουσα γνώση και ακρίβειαν, και τότε επενεργεί ως κάποιον βάρος, παρεμποδίζων το ελαφρόν, αιθέριον, ελεύθερον περιγίσιμα της μούσης. Όχι διότι και με το βάρος της η ποίησις δεν ημπορεί να συγκινεί, όχι διότι και τότε δεν ημπορεί να παρατάσσει στίχους λάμποντας από τέχνη και ζωήν αλλά διότι πλησιάζει τότε περισσότερο εις το πεζογραφικόν στοιχείον, το φύσει αναλυτικόν, επιστημονικόν, ακριβολόγον και σαφές εις το έπακρον. Ενώ το ποιητικόν στοιχείον, ως αναπτύσσεται κυρίως εις την φιλοσοφούσαν ποίησην, κατ' εξοχήν συνθετικόν, ενέχει τι το αόριστον και το ανήσυχον, το βαθύ και το μυστηριώδες, καθώς και το αίσθημα του απείρου.¹⁹²

Αναφερόμενος στα *Αγροτικά*, θα υπογραμμίσει την ωραιότητα των στίχων, για να σχολιάσει όμως τελικά πως: «υπολείπονται της σημασίας των θεμάτων αυτών. Βλέπεις ότι άλλως έπρεπε να τα αναπτύξει και με κάποιο νόημα έπρεπε να τα σφραγίσει ο ποιητής. Λέγουν πολλά και συγχρόνως δεν λέγουν αρκετά».

¹⁹¹ Εφ. *Εφημερίς*, φ.11.05.1984.

¹⁹² Εφ. *Εφημερίς*, φ.11.05.1984.

Ο Παλαμάς όμως δεν μένει εκεί. Ό,τι έχει γράψει για τον Κρυστάλλη αφορά και τον ίδιο τον Μητσάκη, γιατί με αυτόν ακριβώς τον τρόπο ο Μητσάκης πεζογραφεί. Θα χτυπήσει τον αναγνώστη της εφημερίδας Μιχαήλ Μητσάκη στο βαθύτερο είναι του σχολιάζοντας, πάντα με αφορμή την ποίηση του Κρυστάλλη, τη χρήση ιδιωματικών ή σπάνιων λέξεων. Θα πει:

Προ τινός χρόνου έτυχε να σημειώσω τα εξής προκειμένου περί της χρήσεως των λέξεων τούτων τα οποία δεν κρίνω άσκοπο να επαναλάβω ενταύθα. Των λέξεων τούτων η χρήσις είναι σχετική και δύναται κατά τας περιστάσεις να είναι άσκοπος, σκόπιμος, απαραίτητη, περιττή. Όταν δύναται τις να εκφράσει ποιητικώς τα ιδέας του και τα συναισθήματά του δια των κοινών και των οικειοτάτων λέξεων, ανάγκη δεν θα ήτο δια αυτό να καταφεύγει εις τα ασυνήθεις και σπασίνας ...

Για να συνεχίσει:

...εις επιστήμων διήρει τα λέξεις εις *αισθητικάς*, αι τινές γενικεύουν εξιδανικεύουν τα υπ' αυτών σημαινόμενα και εις *ορθολογικάς*, αι τινές τα επεξηγούν και τα εξειδικεύουν. Μέγα μέρος των σπανίων δι' ημάς λέξεων τας οποίας μεταχειρίζεται ο Κρυστάλλης δίνονται να υπαχθώσι εις την δευτέραν αυτήν κατηγορίαν. Όσο γενικότερα η έμπνευσις του ποιητού, τόσο ολιγότερον επιβλητική η ανάγκη των ειδικών ούτως ειπείν λέξεων...

(Ο Παλαμάς παρεμπιπτόντως γνωρίζουμε ότι, μέσα στο πλαίσιο των αφ' υψηλού κατηγοριοποιήσεων και κριτικών του, θεωρούσε ποιητή δευτερεύουσας αξίας και αυτόν ακόμα τον μεγάλο Αλεξανδρινό μας, τον Κωνσταντίνο Καβάφη. Έγραφε για τα ποιήματά του ότι αποτελούν σχεδιάσματα και ασκήσεις επί χάρτου και δεν συνιστούν υψηλή ποιητική δημιουργία. Το ερώτημα ποιος διαβάζεται και ποιος μεταφράζεται στις μέρες μας από τους δύο είναι ρητορικό.)

Άρα, κατά τον Παλαμά, η χρήση αυτών των λέξεων, των σπάνιων, των ιδιαίτερων, των ασυνήθιστων, των ορθολογικών, αποτελεί απόδειξη δυσκολίας στην έμπνευση του ποιητή, ενώ η καταφυγή σε αυτές στηλιτεύεται, καθώς αναδεικνύει τον χρήστη τους σε εικονογράφο, απλό αφηγητή που δεν ανυψώνει το πνεύμα και δεν ανέρχεται στο ανώτερο επίπεδο ενός φιλοσόφου ποιητή. Για τον Παλαμά, οι Κρυστάλληδες και οι Μητσάκηδες του καιρού του είναι απλοί ζωγράφοι, δεύτερης κατηγορίας εικονογράφοι. Το χτύπημα του Παλαμά πλήττει τα θεμέλια της ύπαρξης του συγγραφέα μας.

Η χειροβομβίδα στο μυαλό του Μητσάκη έχει ήδη απασφαλιστεί. Τον Σεπτέμβρη 1894, ο Παλαμάς δημοσιεύει στην *Εστία* τη μετάφραση του ποιήματος «Υπατία» του Γάλλου παρνασσικού ποιητή Leconte de Lisle. Για τον Μητσάκη, που παίζει τώρα εντελώς στο γήπεδό του, αφού τα γαλλικά του είναι άπταιστα, η μετάφραση δεν είναι στο ύψος των περιστάσεων και αυτό είναι κάτι που πρέπει να το καταγγείλει πάση θυσία.

Τον Οκτώβριο εμφανίζεται σύντομη και ανώνυμη επίκριση της μετάφρασης στο *Άστυ*. Ο Παλαμάς αντιδρά έντονα και δημοσιεύει μακροσκελή απάντηση τον ίδιο μήνα στην *Εστία*. Η σύγκρουση πλέον είναι χωρίς όρια. Ο Μητσάκης ξεκινά τη συγγραφή ενός από τους μεγαλύτερους κριτικούς «λίβελους» στην ιστορία των ελληνικών γραμμάτων στις 6 Δεκεμβρίου 1894. Το κείμενο αυτό το οποίο φέρει τον τίτλο «Ολίγα λόγια» εντάσσεται στις επιφυλλίδες τους *Άστεως* με τον γενικό προσδιορισμό «Η πνευματική κίνησις εν Ελλάδι». Έχει τη μορφή εισαγωγής (αφού όλα τα μέρη φαίνεται να ανήκουν σε κάτι ευρύτερο που έχει την ένδειξη Α) και σε κάθε συνέχεια επαναλαμβάνεται ως μότο το μανιάτικο μοιρολόι: «Αν είσ' οπίσω φτάσε με/ κι αν είσ' ομπρός καρτέρα». Το *Άστυ* το δημοσιεύει σε 4 συνέχειες από 29 Ιανουαρίου ως 2 Φεβρουαρίου 1895. Κατά τη διάρκεια της δημοσίευσης, ο Παλαμάς ανακοινώνει στην *Εστία*: «Εις όσα εν πλήρει επιγνώσει του ατόπου ήρχισε να δημοσιεύει στο *Άστυ* δηλώ ότι δε θα απαντήσω. Κωστής Παλαμάς».

Πολλά χρόνια αργότερα, σε επιστολή του στον Νουμά, ο Παλαμάς αναφέρει ότι η εναντίον του επιστρατεία «ωργανώθηκε στην Κέρκυρα» και χαρακτηρίζει κακή πράξη την ενέργεια της εφημερίδας να παραχωρήσει στήλες στον Μ.Μ. «με όλη τη γνώση πως ο συγγραφέας των επιφυλλίδων αυτών ήταν πια δηλωμένος άρρωστος, επομένως

απρόσβλητος από μένα και απαραβίαστος».¹⁹³ Η οργάνωση όμως της επιστρατείας στην οποία αναφέρεται ο Παλαμάς είναι η ίδια η μητσακική κριτική και η ευθεία επίθεση που επιχειρεί έναντι στην κυρίαρχη θέση του Παλαμά στην ελληνική λογοτεχνία και κοινωνία.

Το πλήγμα που έχει καταφέρει ο Παλαμάς στο εν δυνάμει σύνθωμα, στον τρόπο γραφής, στη γραφή του Μητσάκη ως συμπτωματική λύση είναι καίριο. Και η αντίδραση που επιφέρει είναι εκρηκτική. Με τη χειμαρρώδη του γραφή, δεν διστάζει να χρησιμοποιήσει όλα τα μέσα¹⁹⁴ και αποπειράται να υποβαθμίσει την αξία του παλαμικού έργου και κατά συνέπεια να κλονίσει την επιρροή του στο κοινωνικό σώμα. Ο Παλαμάς έχει καταλάβει τη θέση του Ενός-Πατέρα, ενός πραγματικού Πατέρα που διώκει το υποκείμενο.

4.7 Ολίγα Λόγια: ένα απονενοημένο διάβημα

Το πρώτο πράγμα που προσπαθεί να αμφισβητήσει ο Μητσάκης στο κείμενό του αυτό είναι η πρωτοτυπία του Παλαμά. Επιμένει ότι μεγάλο μέρος του μη ποιητικού έργου του είναι δάνειο, αποτέλεσμα ασύστολου ερανισμού. Το επιχείρημα, ωστόσο, αντιστρέφεται αμέσως για να χρησιμοποιηθεί για την αναίρεση της αξίας του ποιητικού έργου του: καλύτερα να συνθέτει κείμενα με δανεισμένα υλικά, παρά άθλια ποιήματα: «το κατάγινεσθαι είτε εις τη συγγραφήν ερανισμάτων ή από βιβλίων μετά φιλομαθίας και επιμελείας συλλεγομένων ή και εξ ακουσμάτων...είτε εις την φιλοπόνησιν έστω και μετρίων μεταφράσεων αποτελεί ενασχόληση λίαν κοινοφελή και αξιέπαινον πάντοτε δε προτιμωτέραν της κατασκευής αθλίων ποιημάτων».¹⁹⁵

Στη συνέχεια, θα αναφερθεί και άλλες φορές στο «μελισσώδες ανθολόγημα», στη ροπή δηλαδή του Παλαμά να οικειοποιείται ξένα κείμενα: «Το δανείζεσθαι και μέτρα και ρυθμούς και λέξεις και φράσεις και ιδέας ακόμη από οπουδήποτε δεν είναι ποσώς

¹⁹³ Μ. Περάνθη, *Μιχ. Μητσάκης – Το Έργο του*, ό.π., σ. 359.

¹⁹⁴ Δ. Δημηρούλης, «Ένας ξεχασμένος κριτικός λίβελλος», *Κυριακάτικη Αυγή*, 5 Ιουνίου 2005.

¹⁹⁵ Στο ίδιο.

επίμεμπτον, υπάρχουν δε και πάρα πολλοί μεγάλοι συγγραφείς οι οποίοι ισχυρίζονται ότι η ανθρωπότης δεν ζη παρά δια πνευματικής αλληλοβοηθείας, αρκεί μόνον η νέα πνοή της ζωής, την οποία θα εμφυσήσεις εις αυτό... να είναι τόσο ισχυρά, ώστε να προσδίδει όλως νέαν εφεξής μορφήν εις το πράγμα.»¹⁹⁶ Το έργο του Παλαμά είναι ωστόσο μια απάτη.

Με την ίδια οξύτητα θα επεκτείνει την επίκριση και στο πεδίο της μορφής υποστηρίζοντας ότι ο Παλαμάς καταγίνεται με τεχνικές λεπτομέρειες αδιαφορώντας για τη σύνδεση της μορφής με το ζωτικό περιεχόμενο του ποιήματος:

...άνθρωπος δε ο οποίος κάνει συνιζήσεις, ή τομάς ή ποικιλίας ή σοφά αλλάγματα ή γνωστικά χαλάσματα ή σοφογνωστικά υπερβατά, μόνον και μόνον για να φανεί κάνων συνιζήσεις και τομάς κι' αλλάγματα και υπερβατά, όχι μόνον ποιητής δεν είναι, αλλά είναι απλώς μόνον ο παμμέγιστος των επί της επιφανείας του γλόμπου υπαρχόντων τενεκέδων.¹⁹⁷

Το σκηνικό της αμφισβήτησης περιλαμβάνει όμως ακόμη πιο βαριές επικρίσεις. Όπως για παράδειγμα η αμφισβήτηση της ικανότητας του Παλαμά να αφομοιώνει τις φιλοσοφικές ιδέες και να τις μετατρέπει σε ποιητικό νόημα: «Κατά μίμησην... της συγχρόνου εν Ευρώπη πνευματικής κινήσεως προβάλλονται και εν Ελλάδι ως υποδείγματα φιλοσοφικής ποιήσεως στιχουργήματα, των οποίων το κυριότερον γνώρισμα είναι ακριβώς η εντελής ερημία από πάσης φιλοσοφικής ιδέας αληθώς πρωτοτύπου και αληθώς νεοελληνικής».¹⁹⁸

Για τον Μητσάκη, η περίφημη «δυσκολία» ή «σκοτεινότητα» του Παλαμά δεν οφείλεται στη βαθύτητα της σκέψης και στην αντίστοιχη πυκνότητα του ποιητικού λόγου του, αλλά στην ανυπαρξία τους. Υποστηρίζει ότι η φιλοσοφική «στάση» του Παλαμά απέναντι στην ίδια την ποίησή του δεν είναι παρά ξεδιάντροπη πόζα.¹⁹⁹ Το χάσμα αυτό ανάμεσα στη σκέψη και την έκφραση είναι μοιραίο για την ποιητική

¹⁹⁶ Στο ίδιο.

¹⁹⁷ Μιχαήλ Μητσάκης, *Κριτικά κείμενα-επιστολές-ποίηση*, ό.π., σ. 170.

¹⁹⁸ Στο ίδιο, σ.179.

¹⁹⁹ Δ. Δημητρούλης, «Ένας ξεχασμένος κριτικός λίβελλος», ό.π.

ολοκλήρωση: «όταν δεν είσαι εντελώς κύριος της σκέψεως, δεν ημπορεί ποτέ να είσαι τελείως κύριος και της εκφράσεως».²⁰⁰

Η καταγγελία είναι σαφής, ξεκάθαρη και ριζική: «Ο τρόπος καθ' ον γράφει είτε τα ποιήματά του είτε τ' άρθρα του είτε τα διηγήματά του είτε τας κριτικές του διατριβάς είναι δημοσιογραφικός [...] τουτέστι με άλλους λόγους υπηρεσιακός, τουτέστι με άλλους λόγους γραφειοκρατικός».²⁰¹

Όσο όμως το κείμενο ξεδιπλώνεται, η κριτική δίνει τη θέση της στην καθολική και καθαρή απόρριψη: «[Ο Παλαμάς] ούτε ύφος ίδιον έχει, ούτε μορφήν, ούτε λεξιλόγιον, ούτε κανόνας, ούτ' αρχάς πραγματικές, θορυβεί δε μόνον εις το βρόντο... δεν ηξεύρει απλούστατα να γράψει».²⁰²

Η απόρριψη ολοκληρώνεται στο τέλος του κειμένου, όταν ο Μητσάκης συνδέει το έργο του ποιητή με το πάθος για εξουσία στον χώρο των γραμμάτων, με τη διαρκή αγωνία να διασφαλίσει την κυριαρχία του στο χρηματιστήριο των ιδεών:

...χάριν ατομικών λόγων και σκοπών, μη έχων δε ούτε ιδίας γνώσεις ούτε ιδίας αρχάς, κυττάζει τι κάνουν και τι θα ειπούν οι άλλοι, και περί ενός μόνον κυρίως φροντίζει διακαώς, ν' αντιληφθεί παντιστρόπως προς τα πού είναι πιθανόν να κλίνει η επιτυχία και να οικειοποιηθεί μια ώρ' αρχήτερα τα εξ αυτής κέρδη.²⁰³

Δύο εβδομάδες μετά, ο Μητσάκης περνά την πόρτα του ψυχιατρείου, στο οποίο θα παραμείνει μέχρι τις 5 Ιανουαρίου 1895. Τα «Ολίγα Λόγια» σημαδεύονται λοιπόν από αυτού του είδους την έξαρση, παραπλήσια με εκείνη που η ψυχιατρική εντοπίζει στη μανία. Και είναι μια κατάσταση που προκαλεί στο συγγραφέα μας αηδία. Σε αυτήν τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, η καταγραφή αυτών των επιχειρημάτων τού προκαλεί αηδία και υπάρχει ένας δομικός λόγος για αυτό. Αναφερόμενος σε αυτά σε γράμμα που στέλνει στον Ταγκόπουλο, δίνει τη διάσταση του ψυχικού πόνου και της απέχθειας που του προκαλεί αυτό που ο ίδιος θεωρεί ως απάντηση στη δίωξή του από τον Παλαμά:

²⁰⁰ Μιχαήλ Μητσάκης, *Κριτικά κείμενα-επιστολές-ποίηση*, ό.π., σ. 180.

²⁰¹ Στο ίδιο, σ. 208.

²⁰² Στο ίδιο, σ. 207.

²⁰³ Στο ίδιο, σ. 217.

«Εγώ σιχαίνουμαι που τα γράφω, σιχαίνουμαι που τα δημοσιεύω, σιχαίνουμαι όπου ζω, σιχαίνουμαι που υπάρχω, σιχαίνουμαι και σιχαίνουμαι».²⁰⁴

Από την αηδία ως την καταδίωξη υπάρχει απόσταση, εκτείνεται ένας άξονας – και τα δύο όμως καταμαρτυρούν μια πρόδηλη διαταραχή του κοινωνικού δεσμού.

Τόσα χρόνια ο Μητσάκης προσπαθούσε να καταστήσει τον εαυτό του αδέκαστο κριτή και, υπό ένα άλλο πρίσμα, κύριο του γράμματος. Προσπάθησε να δημιουργήσει μια γλώσσα, μια γλώσσα δική του, που θα μιλούσε για την ουσία των πραγμάτων. Μέσα από αυτό το πολύ ιδιαίτερο, προσωπικό του ύφος. Του την αρνήθηκαν αυτήν τη γλώσσα. Μέσα στο πλαίσιο της φαντασιακής του αντιπαράθεσης, ο ίδιος θεώρησε ότι την υποτίμησαν. Την απαξίωσαν. Την είπαν «γλώσσα των ζωγράφων». Θεώρησε ότι του την πέταξαν. Και τότε, πετάχτηκε και ο ίδιος έξω από την κοινωνική σκηνή, μαζί με τη γλώσσα του. Ενσάρκωσε, από ένα σημείο και μετά, το γράμμα-αντικείμενο, το γράμμα-απόρριμμα.

Ο Μητσάκης γίνεται μάρτυρας της σκοτεινής απόλαυσης η οποία εκπορεύεται από τον Παλαμά και αποδίδεται ολόκληρη σε αυτόν. Ο Άλλος της γνώσης, της γνώσης που θέτει ως βραβείο την αλήθεια (Παλαμάς), πυροδοτεί αυτή την ευφράδεια που φθάνει μέχρι το σημείο του μανιακού καταιγισμού. Σε αυτήν τη φαντασιακή αντιπαράθεση, ο αγώνας είναι μέχρις εσχάτων. Δεν μπορεί να υπάρχει ειρηνική διευθέτηση. Με την τοποθέτηση του Παλαμά στην *Εστία*, που ουσιαστικά σηματοδοτεί το τέλος της αντιπαράθεσης επιχειρημάτων, αφού κατά τον Παλαμά ο Μητσάκης είναι και με τη βούλα της νοσηλείας τρελός και άρα όχι άξιος διαλεκτικής αντιπαράθεσης, ο συγγραφέας μας, ενσαρκώνοντας το απόρριμμα της γλώσσας, πετιέται στην άβυσσο του πραγματικού. Θα ζήσει από αυτό το σημείο και έπειτα έξω από τον κοινωνικό δεσμό που δημιουργεί ο λόγος.

²⁰⁴ Μ. Μητσάκης, *Αυτόχειρ*, Ιστός, Αθήνα 1996, σ.59.

4.8 Στα άδυτα της έκλυσης της ψύχωσης – Η συνάντηση με τον Έναν-Πατέρα

Με βάση την πρώτη κλινική του Λακάν, η έκλυση της ψύχωσης ανάγεται στη διάκλειση του Ονόματος του Πατρός. Ο κοινός παρονομαστής των περιστάσεων κατά τις οποίες εκλύεται η ψύχωση, σύμφωνα με αυτό τον πρώτο Λακάν, έγκειται στην αντιπαράθεση του υποκειμένου με αυτήν τη θεμελιώδη έλλειψη που καθορίζει τη δομή του.

Ας υπενθυμίσουμε τις διατυπώσεις από το «Προκαταρκτικό ζήτημα σε κάθε δυνατή θεραπείας της ψύχωσης» οι οποίες επιδιώκουν να προσδιορίσουν με ακρίβεια τις αναγκαίες συνθήκες για την έκλυσή της. Ο Λακάν σημειώνει ότι:

Προκειμένου να εκλυθεί η ψύχωση, πρέπει το Όνομα του Πατρός, διακλεισμένο (Verworfen), δηλαδή που ποτέ δεν ήρθε στη θέση του άλλου, να κληθεί σε αυτήν τη θέση σε συμβολική αντιπαράθεση προς το υποκείμενο.[...] Πώς όμως μπορεί το Όνομα του Πατρός να κληθεί από το υποκείμενο στη μόνη θέση από την οποία θα μπορούσε να επέλθει και στην οποία δεν υπήρξε ποτέ; Μόνο από έναν πραγματικό πατέρα, όχι κατ' ανάγκη από τον πατέρα του υποκειμένου, μα από Έναν- Πατέρα [Un-père]. Χρειάζεται ωστόσο αυτός ο Ένας-Πατέρας να έρθει στη θέση αυτή στην οποία το υποκείμενο δεν μπόρεσε να τον καλέσει πρωτύτερα. Για να γίνει αυτό αρκεί αυτός ο Ένας-Πατέρας να βρεθεί σε θέση τρίτου μέσα σε οποιαδήποτε σχέση που να βασίζεται στο φαντασιακό ζεύγος α-α', δηλαδή εγώ-αντικείμενο ή ιδανικό-πραγματικότητα.²⁰⁵

Ο Ένας-Πατέρας, που υπεισέρχεται σε μια δυαδική κατάσταση αντιπαλότητας ενσαρκωμένος σε μια πατρική φιγούρα, δεν είναι ο συμβολικός Πατέρας, αλλά ένα στοιχείο πραγματικό, απομονωμένο, αποσυνδεδεμένο, το οποίο αναδύεται εκτός συμβολικού. Οπότε οι επιλογές του εμφανίζονται να απορρέουν από μια ανυπόφορη αυθαιρεσία ή συνοδεύονται από μια αινιγματική και ανησυχητική αδιαφάνεια. Το άγχος

²⁰⁵ J. Lacan, *Écrits: The First Complete Edition in English*, μτφ. Bruce Fink, W. W. Norton & Company, Νέα Υόρκη 2005, σ. 481.

που συνοδεύει την ανάδυση αυτού του όντος φανερώνει την αδυναμία του σημαίνοντος να απορροφήσει το πραγματικό.

«Ας αναζητηθεί στην αρχή της ψύχωσης αυτή η δραματική συγκυρία». Η υπόδειξη του Λακάν γίνεται σε αυτήν τη φάση, το 1957, όταν εξελάμβανε τον Άλλο ως πλήρη. Όμως τη δεκαετία του '60 επικρατεί η στροφή προς τη μη πληρότητα του Άλλου: το χάσμα του συμβολικού δεν απορροφάται. Το κάθε υποκείμενο πρέπει να τα βγάλει πέρα με αυτό. Το Όνομα του Πατρός που μπορεί πλέον να γραφεί S(A διεγγραμμένο) γίνεται το σημαίνον που επιτρέπει να δοθεί η φαλλική απάντηση στο χάσμα του Άλλου. Όταν εκλύεται η ψύχωση και αποκαλύπτεται η ανεπάρκεια της φαλλικής απάντησης, δεν είναι σπάνιο να εμφανιστεί τότε μια διωκτική φιγούρα. Ο πραγματικός Ένας-Πατέρας που είναι σαν να γυρεύει να ασκήσει την κακοήθη απόλαυσή του εις βάρος του υποκειμένου. Οπότε, ίσως θα ήταν σκόπιμο να αντιστραφεί η λογική των φαινομένων που αφορούν τη θέση του 1957: δεν είναι η συνάντηση με τον Ένα-Πατέρα που αποκαλύπτει ένα συμβολικό «χάσμα», αλλά είναι η αντιπαράθεση με τη μη πληρότητα του Άλλου που προκαλεί την εμφάνιση του απολαμβάνοντος Πατέρα. Ένα πρώτο στοιχείο απάντησης θα μπορούσε να προταθεί κατ' αυτό τον τρόπο, ώστε να εξηγηθεί γιατί ο απολαμβάνων Πατέρας δεν είναι πάντα παρών κατά την έκλυση. Επιπροσθέτως, ο παθογόνος αντίκτυπος που έχει η ανάληψη του λόγου και η ανάληψη των ευθυνών μπορεί να νοηθεί με βάση το γεγονός ότι οι αναλήψεις αυτές εξωθούν το υποκείμενο σε αναζήτηση της αναφοράς, αλλά στη θέση της αναφοράς, όταν η φαντασίωση δεν την καλύπτει πλέον, αποκαλύπτεται μόνο ένα κενό.²⁰⁶

Θεωρώντας την αντιπαράθεση με τη μη πληρότητα του Άλλου μείζονα παράγοντα της ψυχωσικής έκλυσης, θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε και την περίπτωση του συγγραφέα μας. Γιατί για αυτό ακριβώς δεν πρόκειται και στην περίπτωσή μας;

²⁰⁶ Όσον αφορά τις περιστάσεις κατά τις οποίες το υποκείμενο ωθείται να αναρωτηθεί για το τι θεμελιώνει την πατρική λειτουργία (γέννηση, προαγωγή κ.α.), δεν χωράει αμφιβολία ότι υπάρχει στις περιπτώσεις αυτές κίνδυνος να του φανερωθεί το προσποιητό [le semblant] της πατρικής λειτουργίας. Μήπως οι περισσότεροι παρανοϊκοί δεν καταγγέλλουν εξάλλου την απάτη των Πατέρων;

Ο Μητσάκης καθίσταται αποδέκτης αυτών των κατηγοριών από την πλευρά του Παλαμά σχετικά με το ύψος και το επίπεδο της συγγραφικής του δραστηριότητας και ικανότητας και στην προσπάθειά του να απαντήσει έρχεται ενώπιον της μη πληρότητας του Άλλου, δηλαδή της μη πληρότητας του συμβολικού. Κινητοποιεί αγωνιωδώς και σισυφείως όλες του τις δυνάμεις ψάχνοντας να βρει μια απάντηση απέναντι σε αυτή την κατηγορία. Όμως, όσο και αν προσπαθεί, το κενό φανερώνεται χαίνον, δεν κορέννυται με κανένα επιχείρημα, όσο καλό και αν είναι. Ο αναγνώστης αυτής της προσπάθειας που φιλοδοξεί να είναι το «Ολίγα λόγια» έρχεται ενώπιον αυτής της μανίας για ανεύρεση, εντός του συμβολικού, της σωστής απάντησης. Και αυτός που πίστευε στην κατάλληλη λέξη, όσες λέξεις και αν προσπαθεί να ανασύρει, συνειδητοποιεί ότι στο τέλος δεν θα μπορέσει να κλείσει την απάντησή του. Η κακιά απόλαυση που εκπορεύεται από την άλλη πλευρά φανερώνει την ένδεια του συμβολικού συστήματος. Προσπαθεί απελπισμένα. Το γραπτό της απάντησης φθάνει στο όριο της μανίας. Η μανιακή ανάδευση των λέξεων ορίζει την υπαρξιακή αγωνία του υποκειμένου Μιχαήλ Μητσάκη. Και άλλες φορές είχε έρθει ενώπιον μιας κακής απόλαυσης από τους Πατέρες, τους πρώτους, τους επαΐοντες, τους ταγούς, όταν αυτοί προσπαθούσαν να κατηγοριοποιήσουν τα πράγματα. Όμως αυτήν τη φορά η εκ του άλλου εκπορευόμενη κακή απόλαυση αφορά τον Μητσάκη προσωπικά, αφορά την ύπαρξή του την κατασκευασμένη από λέξεις, αφορά το γλωσσικό του είναι, δηλαδή το πραγματικό του είναι. Ακόμα ριζικότερα, μπορούμε να πούμε ότι αφορά τη ζωή του. Έτσι, μετά από αυτήν τη μανιακή απόπειρα μετά, κατ' ευφημισσμό, «Ολίγα Λόγια», ακολουθεί η είσοδος του στην τρέλα. Αυτό που πίστευε για μια ζωή, ότι η λέξη μπορεί να βρεθεί και να απαντήσει στην κακή προαίρεση, την κακή πρόθεση του Άλλου, καταρρέει. Και τότε, καταρρέει και όλος ο κόσμος.

4.9 Η απόλαυση του γράμματος – Το μητσακικό γράμμα

Αφού λοιπόν αυτά που τον παθιάζουν και τον ενδιαφέρουν περιστρέφονται περισσότερο γύρω από τις λέξεις, παρά γύρω από τους ανθρώπους, τίποτα δεν μπορεί να τον συνταράξει εντονότερα από τη γλώσσα. Έτσι, η λανθασμένη χρήση μιας λέξης, η κατά προσέγγιση χρήση ενός όρου, η άγνοια, ισοδυναμούν με κεφαλαιώδες σφάλμα. Η ασέβεια προς την αξία των λέξεων είναι στα μάτια του ένας πραγματικός «υποβιβασμός της ζωής».²⁰⁷ Είναι εκείνος που ξεψαχνίζει τη γλώσσα, όχι λέξη-λέξη, αλλά γράμμα-γράμμα.

Όπως γνωρίζουμε, ολόκληρη η λογοτεχνία, συμπεριλαμβανομένης εδώ και της γνήσιας ποίησης, συνυφαίνει την απόλαυση του γράμματος με την απόλαυση του νοήματος. Οι αναλογίες ποικίλλουν, όμως τα δύο συστατικά είναι μονίμως παρόντα. Με βάση την παλαμική διάκριση, ο Κρυστάλλης-Μητσάκης τοποθετείται στο ένα άκρο και ο Παλαμάς και οι συν αυτώ στο άλλο. Γιατί στον Μητσάκη υπάρχει ακριβώς αυτό: Η απόλαυση της λογοτεχνίας του δεν είναι η απόλαυση νοήματος – η δική του είναι μια λογοτεχνία που εδράζεται στην απόλαυση του γράμματος. Αυτή η απόλαυση που εμπεριέχεται στο μητσακικό γράμμα είναι εμφανής, κατά έναν τρόπο αυτάρκης, αλλά σίγουρα προσδοκά την αναγνώριση από τον Άλλο. Ο Μητσάκης ταυτίζεται με το είναι του ως γράμμα και προσπαθεί να φτιάξει για τον εαυτό του ένα όνομα με το σύμπτωμά του. Και αυτό το όνομα θα του το αρνηθούν.

Προσπάθησε να εξυψώσει τη δεξιοτεχνία που διέθετε στον χειρισμό της γλώσσας, να την αναγάγει σε λειτουργία συμπτώματος. Με τη γραφή-σύμπτωμα, έχοντας τη δική του μανιέρα, το δικό του ύφος, ζητούσε να φέρει στο φως το ίδιο το Πράγμα. Να φανερώσει, πέρα από τις σημασίες, το είναι των πραγμάτων.

Η γραφή για τον Μητσάκη λειτούργησε ως σύμπτωμα. Αυτό δεν σημαίνει απλώς ότι ο Μητσάκης απολάμβανε να γράφει – αυτό αληθεύει για κάθε συγγραφέα και ποιητή – αλλά ότι έφθανε σε μια απόλαυση του γράμματος έξω από το νόημα. Δεν μετατράπηκε όμως αυτό το σύμπτωμα σε σύνθωμα, εξαιτίας της επίθεσης του Παλαμά και λόγω της μη δημοσίευσης-έκδοσης βιβλίου. Δεν απέκτησε τιμή και όνομα μέσω της έκδοσης ενός

²⁰⁷ Κ. Σολέρ, *Η λογοτεχνική περιπέτεια*, μτφ. Μαβίνα Πανταζάρα, Ερατώ, Αθήνα 2003, σ.157.

βιβλίου και έτσι δεν του επιτράπη να αντισταθμίσει την αποτυχία του φαντασιακού από την οποία έπασχε. Χρειαζόταν, λοιπόν, αφενός η δημοσίευση-έκδοση και αφετέρου η αποδοχή-αναγνώριση της αξίας του έργου του από τον φιλολογικό κύκλο των Αθηνών, προκειμένου να συσταθεί αυτό που ο Λακάν ονόμασε σύνθωμα και το οποίο έχει την ίδια λειτουργία με το Όνομα του Πατέρα. Τίποτα από τα δύο δεν ευοδώθηκε.

4.10 Η γενίκευση της δίωξης - Από την έκλυση στη νόσο καθαυτή

Ο Μητσάκης εξέρχεται από το ψυχιατρείο της Κέρκυρας στις 5 Ιανουαρίου 1895, μετά από παρέμβαση του αδερφού του Παναγιώτη, υπιάτρου του Βασιλικού Ναυτικού, και επιστρέφει στη Αθήνα. Στις 7 Ιανουαρίου ο Γαβριηλίδης αναγγέλλει: «Μετά ενός έτους απουσία, επανήλθεν χθες εις Αθήνας, πλήρης ακμής και ρώμης επάνω εις στη στιγμήν

των φιλολογικών του θριάμβων, ο συμπαθέστατος λόγιος και αγαπητός μας φίλος κ. Μιχαήλ Μητσάκης».²⁰⁸

Τα πράγματα όμως δεν θα είναι ποτέ ίδια. Τα «Ολίγα Λόγια» άρχισαν να δημοσιεύονται στο Άστυ στις 29 Ιανουαρίου και αυτό αποτέλεσε, όπως είδαμε, ένα πολύ δυσάρεστο βίωμα για τον συγγραφέα μας, το οποίο ακολούθησε η δήλωση του Παλαμά την επομένη στην Εστία πως «εις όσα, εν πλήρει επιγνώσει του ατόπου, ήρχισε να δημοσιεύει το Άστυ δηλώ ότι δεν θ' απαντήσω».

Αυτή η δήλωση, που τον καθιστά και με τη βούλα του «διώκτη» του τρελό, ανοίγει μια πορεία σε ένα σύμπαν γενικευμένης δίωξης. Η αδικία τον κάνει εριστικό, η πίκρα διαποτίζει τους συλλογισμούς του και η παλιά ευθυμία του διατέμνεται από διάκενα σιωπηλής μελαγχολίας.²⁰⁹ Δεν ανέχεται πλέον αντιλογίες. Πετάει σαν ύβρη μια γαλλική λέξη και φεύγει. Ή σφυρίζει επίμονα για να καταλήξει σε άναρθρες κραυγές ή σε λήθαργο ύποπτο.²¹⁰ Η ιδέα του φιλολογικού του παραγνωρισμού έχει καταστεί πλέον βεβαιότητα καταδίωξης από τους ομότεχούς του. Ένα βράδυ, ανεβαίνει στο επάνω πάτωμα στο σπίτι της οδού Σόλωνος όπου μένει. Κάθεται εκεί ο Στέφανος Στεφάνου. Έχει να του διαβάσει ένα μεγάλο φιλολογικό άρθρο. Αλλά ο ανύποπτος ακροατής έχει σε μερικά σημεία αντιρρήσεις. Και τις λέει. Δεν χρειάζεται περισσότερο στον Μητσάκη για να ξεσπάσει:

-Χμ! Δεν σου αρέσει, λοιπόν, ε; Όστε δεν το βρίσκεις καλό; Χμ!.. Είσαι κτήνος γι' αυτό. Ναι. Κτήνος. Θέλεις σκότωμα. Αυτό σου χρειάζεται...

Ο Μητσάκης είναι εκτός εαυτού. Στα μάτια του παίζουν παράξενες σπίθες αλλοφροσύνης και το πρόσωπό του έχει πάρει την ίδια έκφραση του τρελού της Σπάρτης που περιέγραφε πριν λίγο καιρό στην Εστία. Και μες την αχαλίνωτη παραφορά του, ορμάει και πιάνει τον ακροατή του από το λαιμό και τον σφίγγει

- Θα σε πνίξω, να μάθεις...

²⁰⁸ Μ. Μητσάκης, *Αυτόχειρ*, ό.π., σ. 58.

²⁰⁹ Μ. Περάνθη, *Μιχ. Μητσάκης – Το Έργο του*, ό.π., σ. 15.

²¹⁰ Στο ίδιο, σ.28.

Θα τον έπνιγε αν στις τρομώδεις κραυγές του δεν έσπευδαν οι συγκάτοικοι. Ο Μητσάκης έχει σπάσει πια κάθε λογικό έλεγχο, η αίσθηση της πραγματικότητας τού έχει διαφύγει. Στους γείτονες βλέπει ανθρώπους βαλτούς από αόρατους εχθρούς του. Και ρίχνεται απτόητος εναντίον τους.

- Ποιοι είστε εσείς; Ποιος σας έστειλε; Όλους θα σας σκοτώσω. Και απότομα, σαν όλο το κύμα της παραφοράς να έχει αποσυρθεί, στερεώνει άξαφνα το κορμί του, σηκώνει ψηλά το κεφάλι του, αλλάζει έκφραση και ξεσπώντας σε ένα τραγικό μεφιστοφελικό γέλιο κατρακυλά έξαλλος από τις σκάλες και βγαίνει στο δρόμο φωνάζοντας «Μη με χτυπάτε, μη με χτυπάτε...». Η διανοητική εξάρθρωση είχε επέλθει.²¹¹

Στις 17 Απριλίου 1896 ο Μητσάκης εισάγεται στο Δρομοκαΐτειο, όπως είδαμε, πάλι μετά από παρέμβαση του αδελφού του, «κατόπιν ιατρικής πιστοποιήσεως από 15 Απριλίου 1896 των ανθυπιάτρων Αντωνίδη και Λαβίδα ότι πάσχει εκ διαταράξεως των φρενών. Ατομικό αναμνηστικό: ευφυής αλλά ανισόρροπος. Ιστορικό: Έπαθε τας φρένας προ τριετίας εν Κερκύρα. Ιάθη. Παρούσα κατατάσασις: πάσχει εκ φρενοβλαβείας των εκφύλων, εκδηλουμένην δια παρορμήσεων φόβου και ιδεών καταδιώξεων αορίστων. Διάγνωση: σχιζοφρένεια παρανοϊκής μορφής».²¹²

Απολύεται στις 21 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους, αιτήσκει και πάλι του αδελφού του.

Η αναγνώριση, λοιπόν, για τον Μητσάκη δεν ήρθε ποτέ. Η τιμή και το όνομα που τόσο αποζητούσε για το έργο του δεν του αποδόθηκαν. Δεν εξέδωσε ποτέ ένα βιβλίο! Συγγραφέας χωρίς βιβλίο, πάντα άτυχος. «Βγάζετε τουλάχιστον εσείς βιβλία που είσαστε τυχερότεροι».²¹³ Όλοι οι άλλοι εκδίδουν βιβλία και ποιητικές συλλογές και αυτός να τελεί εκτός της καταγεγραμμένης λίστας των συγγραφέων! Το όνομά του δεν καταχωρήθηκε ποτέ στους καταλόγους των συγγραφέων από τη στιγμή που δεν εξέδωσε βιβλίο. Αλλά να μην του αποδίδουν την πρέπουσα τιμή για την προσπάθειά του; Να τον υποτιμούν; Αυτό είναι το άκρον άωτον! Γιατί ακριβώς αυτό ήταν το θέμα

²¹¹ Στο ίδιο, σ.29.

²¹² Βιβλίο εισαγωγών ασθενών Δρομοκαΐτειου Νοσοκομείου, 1896.

²¹³ Δ. Ταγκόπουλος, *Μιχαήλ Μητσάκης, Φιλολογικά έργα*, τόμος Α, ό.π., σ. 18.

του δύσμοιρου συγγραφέα μας. Αποζητούσε να αναγνωριστεί. Δηλαδή, ο Άλλος να αναγνωρίσει ότι ο Μητσάκης συμμετέχει στην Κοινή Ωφέλεια, την Κοινή Απόλαυση. Ότι συμμετέχει με τα δημιουργήματά του στον κοινωνικό δεσμό. Ότι τα διδάγματα της Σκέψης του, τα δώρα του Πνεύματός του, τα συναισθήματα της Ψυχής του, τα πορίσματα της Πείρας του είναι σημαντικά για τον Άλλο, για τους άλλους ανθρώπους εν γένει, για τους συναδέλφους του, για την κοινωνία. Αλλά ο Παλαμάς «υπονοεί» ότι δεν αξίζουν. Και όχι μόνο αυτό, δυστυχώς. Προσυπογράφει με την απάντησή του στην *Εστία* και τοποθετεί πάνω στον Μητσάκη την ταμπέλα του τρελού. Από αυτό το σημείο και μετά, η δίωξη γενικεύεται.

Ο Μητσάκης συνεχίζει να κυκλοφορεί στους δρόμους της Αθήνας, αλλά δεν είναι πια ο ίδιος. Φέρει το στίγμα του τρελού. Αποκόπτεται σταδιακά από τον γνώριμο κύκλο του, έχει πάψει να δημοσιογραφεί, δεν έχει πόρους.²¹⁴ Οι παλιοί του γνωστοί δεν του παραστέκονται, με ελάχιστες εξαιρέσεις. Ο εκδότης Γεώργιος Φέξης είχε δώσει εντολή στον ταμιά του να του δίνει κάθε πρωί μία δραχμή. Σταδιακά μετασηματίστηκε σε ένα θλιβερό είδωλο του εαυτού του, σε έναν παρανοϊκό συμπαθούς γραφικότητας, προορισμένο να φαιδρύνει τις σκιές των αθηναϊκών παρόδων, σε ένα θλιβερό θέαμα των δρόμων, που κοροϊδεύουν και πετροβολούν τα χαμίνια. Και εκείνος εκλιπαρεί τους παρατυχόντες (γνωστούς -που δεν αναγνωρίζει- και αγνώστους) να τον προστατέψουν. Τραγική η μαρτυρία του αλλοτινού του φίλου Δημήτρη Ταγκόπουλου, όπως την παραδίδει στην εισαγωγή των *Φιλολογικών Έργων*:

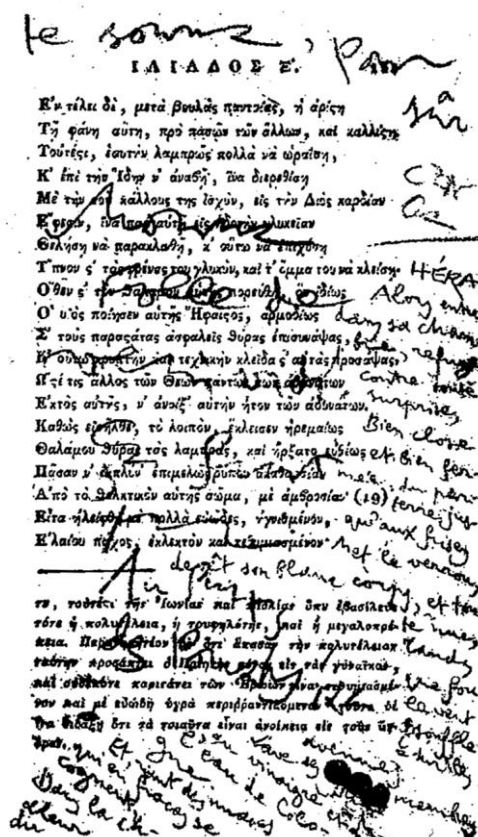
Δεν θα ξεχάσω ποτέ μου μια τραγική συνάντηση. Ανέβαινα βράδυ προς το Σύνταγμα, όταν έξω από του Ζαχαράτου, βλέπω το Μητσάκη και κάτι λούστρους που τον εσταύρωναν. Ο Μητσάκης αγριεμένος έλεγε λόγια ασυνάρτητα, έβγαζε κραυγές άναρθρες και με ένα μικρό μπαστούνακι που κρατούσε προσπαθούσε να αμυνθεί. Επήγα κατ' επάνω τους. Πριν τους φθάσω,

²¹⁴ Μ. Μητσάκης, *Αυτόχειρ*, ό.π., σ. 60.

μ' επλησίασε ο Μητσάκης και με ύφος παρακλητικό μου είπε: - Κύριε, σώστε με απ' αυτούς τους κάφρους.²¹⁵

4.11 Τα γραπτά του κλονισμού: Τα «Γιατί» και τα γαλλικά ποιήματα

«Τα καλύτερα έργα όλων των χωρών είναι εκείνα που οι συγγραφείς, κυνηγημένοι από τις κοινωνικές εχθρότητες, τις πολιτικές δυσκολίες και τις ανοησίες όλων των ειδών πετούν στα περιθώρια των βιβλίων τους ή πάνω σε κομμάτια χαρτί για κάθε ενδεχόμενο, που οι αδαείς γονείς, οι ενδιαφερόμενοι γείτονες, ή οι βιαστικοί και ρηχοί συνάδελφοι πωλούν φθηνά για μια εντελώς διαφορετική χρήση από τον προορισμό τους».²¹⁶

Χειρόγραφο του Μιχαήλ Μητσάκη στην Ιλιάδα.
Anghelos Caracalos.
OEUVRES INÉDITES DE MICHEL MITSAKIS.

Τα «Γιατί» του Μητσάκη

Τα «Γιατί» αποτελούν μια σειρά γραπτών του Μητσάκη που, τουλάχιστον κατά ένα μέρος τους, γράφτηκαν την ίδια «τρελή» περίοδο με τα γαλλικά του ποιήματα. Περιλαμβάνονται σε μια ομάδα χειρογράφων τα οποία περιέχουν διάφορα ποιήματα ή

²¹⁵ Δ. Ταγκόπουλος, *Μιχαήλ Μητσάκης, Φιλολογικά έργα*, τόμος Α, ό.π., σ. 19.
²¹⁶ Μ. Mitsakis, *Le suicidé*, μτφ. Gilles Ortlieb, *Le temps qu'il fait*, Μπαζιάς (Ζιρόντ) 1997, σ.12 (Απόδοση στα ελληνικά Πολίνας Αγαπάκη).

πεζά γραμμένα από τον Μιχαήλ Μητσάκη την περίοδο της τρέλας του, όταν, καταφεύγοντας στα γραφεία των αθηναϊκών εφημερίδων της εποχής του, τα εγκατέλειπε εκεί. Τα χειρόγραφα αυτά είναι γραμμένα σε δημοσιογραφικό χαρτί με μολύβι. Περιέχουν αποσπασματικές σκέψεις ή εμπνεύσεις τις στιγμής και είναι ανάκατα με διάφορα σκαριφήματα. Ανάμεσά τους μπορούμε να ξεχωρίσουμε μερικά αυτοτελή ποιήματα ή ημιτελή πεζά που έγραφε κυρίως στα γαλλικά ή σε ανάμεικτα ελληνογαλλικά.

Βρίσκουμε, λοιπόν, ανάμεσα σε αυτά τα χειρόγραφα, ένα μάτσο από φύλλα δημοσιογραφικού χαρτιού κομμένα σε ομοιόμορφο σχήμα 10x15 εκατοστά. Υπάρχει μία σειρά φύλλων αριθμημένη από τον ίδιο με τους αριθμούς 1-139, μια δεύτερη σειρά αριθμημένη από 21-417, καθώς και οκτώ φύλλα χωρίς αρίθμηση. Σε όλα αυτά τα φύλλα, περίπου 400 τον αριθμό, ο Μητσάκης, σε σύντομες, ως επί το πλείστον γραμμένες με μελάνι, προτάσεις (τέσσερις ως δέκα οχτώ σε κάθε φύλλο), αρχίζει με τη λέξη «γιατί», ενώ σε μερικές περιπτώσεις χρησιμοποιεί τον τίτλο «ερωτήσεις και απαντήσεις». Σε κάποια σημεία βάζει τα αρχικά Μπ που αντιπροσωπεύουν το ψευδώνυμό του (Μπουρζουά).

Παραθέτουμε μερικά από αυτά που επιλέγει ο Άγγελος Καρακάλος στο κείμενο του στη *Λέξη*,²¹⁷ καθώς και τα δύο γραπτά του που ονομάζονται «Notes detachées».

- Γιατί ο Γκούτεμπεργ δεν εφεύρισκε καλλίτερα την ουσιογραφίαν;
- Γιατί συμμορία²¹⁸ και όχι εγωπνεύμα;
- Γιατί εγκέφαλος²¹⁹ και όχι εν νηφαλιότητι στεφάνη;
- Γιατί Ιλισσός²²⁰ και όχι Πνεύμα δικός μου;
- Γιατί πλοίον²²¹ και όχι πανώμαλον;
- Γιατί πανταλόνι²²² και όχι πάντα χωράφι;

²¹⁷ Αγ. Καρακάλος, «Μιχαήλ Μητσάκης», *η λέξη*, 90, σ. 1000-1004.

Όλες οι παρακάτω «επεξηγηματικές» σημειώσεις που αναφέρονται στα λογοπαίγνια των «Γιατί» προέρχονται από το ίδιο άρθρο του Καρακάλου.

²¹⁸ Συ μωρία

²¹⁹ Εν – κέφ(ι) - άλως

²²⁰ Υλη σός

²²¹ Π-λείον

²²² Παντ-αλώνι

- Γιατί Κυβέλη²²³ κι όχι εδώ τόξα;
- Γιατί Αέρηδες²²⁴ και όχι Εφίλιες²²⁵;
- Γιατί επιλοχίας²²⁶...να φωνάζεις το γιατρό;
- Γιατί Ζαχαράτος και όχι Ζαθλιψάτος;
- Γιατί Ανδραβίδα κι όχι Γυναίκας λόξα;
- Γιατί Σικελία και όχι Εγωδωμάτια;
- Γιατί Ψυττάλεια και όχι Βραστάλεια;
- Γιατί Αργολίς και όχι Γληγορίς;
- Γιατί η Ιαπωνία²²⁷ δεν μπορεί να θεωρηθεί ποτέ χώρα φιλάνθρωπη και εύσπλαχνη;
- Γιατί δεν ευρέθη ακόμα κανένας νέος Όμηρος να γράψει το σύγχρονο πόλεμο της (υπηρε) Τροίας;
- Γιατί Οδυσσεύς και όχι Οανατολεύς;
- Γιατί πολλοί νομίζουν ότι τα τόσο ωραία και υπό πάσαν άλλην έποψιν αστυνομικά μας κρατητήρια ακριβέστερα ίσως θα έπρεπε να λέγονται μάλλον .. σωκρατητήρια;
- Γιατί όταν περπατώ στο δρόμο εξ ανάγκης κυκλοφορώ έστω και χωρίς να είμαι άγιος;
- Γιατί οι παπάδες όταν ευθυνούν δεν μεταχειρίζοντ' ευθυμιατήρια;
- Γιατί όταν πηγαίνει κανείς εις το Παρίσι δεν μπορεί να πει κανείς ότι παρισύρεται;
- Γιατί πολλοί φοβούνται πιο πολύ τους κόλακες από τους βρυκόλακες;
- Γιατί άλλοτε αγαπώ την μοναξιάν και άλλοτε μον' αξιάν²²⁸;
- Γιατί ενώ τις φωτογραφίες του κ. Μέρλιν τις βρίσκω καλλιτεχνικώτατες το επι της οδού Κηφισσίας σπίτι του ναν το βρίσκω εις πολλά.... Αμερλικάνικο;

²²³ Κεί - βέλει

²²⁴ Α- έριδες

²²⁵ Ε- φίλιες

²²⁶ Επι λοχείας

²²⁷ Η απονία

²²⁸ Μον Ναξιάν

- Γιατί δεν μπορείν να βρεη καμμία γάτα διφύης και ιπποκενταυρική κι αυτή να φάει επιτέλους όλους τους μυς-ανθρώπους;
- Γιατί πολλές φορές βρίσκω ότι οι μισάνθρωποι, είνε ακριβώς... ολοκληράθρωποι;
- Γιατί να προτιμώ το κρύωμα από το ικρίωμα, τα πατώματα από τα ματώματα, τους Ζούνηδες απ' τους Δούνηδες, το γεύμα, από το ψέμα, τους φύκους από τους λύκους, τα στολίσματα από τα μπιστολίσματα, τη βροχή από το βρόχο, την κρέμα από τον Κρεμό και το χοιρομέρι από την χήρα Μαίρη²²⁹;
- Γιατί ευνούχος και όχι δυσμενούχος, έστω και όταν βασανίζει τις γυναίκες στο χαρέμι;
- Γιατί τις μοδίστρες και τις ράφτρες δεν μπορεί κανείς να τις γνωρίζει παρά μόνον κατά Σιγκέριαν²³⁰;
- Γιατί ο παλιός δράκος των Δελφών ελέγετο Πύθων και όχι Βιάζων;
- Γιατί οι ομότεχνοι χαιρετούνται συναδελφικώς και όχι συνισθημακώς ή συνπυθιακώς;
- Γιατί η γλώσσα μας παίζει τόσο ιδιοτρόπως με τας λέξεις ώστε να θυμηθή τον Αμφιτρύωνα και να χαρακτηρίζη το κόμμα των άλλως λεγομένων και κοινωνιστών ως Σωσία-ληστών;
- Γιατί σοσιαλίστ και όχι αμφιτρυονιστ;
- Γιατί σοσιαλισμός και όχι σαλατιαλισμός;
- Γιατί όλη η Ευρώπη φαίνεται σα να συνώμοσε από τινος να μας λέει fat-a-listes²³¹;
- Γιατί αφού στην Ελλάδα δεν μπορούμε να συνεταιριζώμεθα τουλάχιστον δεν παμφλεταιριζώμεθα;
- Γιατί οι Δυνάμεις, επεκτείνασαι φαίνεται την προς ημάς μητρικήν συμπάθειαν, θα ημπορούσε κανείς αξιόλογα να ειπή ότι άρχισαν από τίνος κυριολεκτικώς να μας προσνταντεύουν;

²²⁹ Σε ένα άλλο πανομοιότυπο προσθέτει- υπάρχουν πέντε

²³⁰ singer

²³¹ Γαλλ. μοιρολάτρες

- Γιατί είναι κάμποσος καιρός τώρα που αισθάνομαι τη διάθεσι όταν βλέπω κάπου-κάπου κάποια υψηλά πρόσωπα της χώρας μας να φωνάξω «Ου! τι δανοί²³²!»;
- Γιατί όσοι είδαν στο Κρητικό ημερολόγιο το χαρακτηρισμό του πρίγκιπος Γεωργίου ως υπάτου αρμοστού της Κρήτης τον ηύραν υπατηλόν και ολίγο ανάρμοστον;
- Γιατί συμβαίνει κάποτε (εάν όχι σχεδόν κάποτε) να βγαίνουν καλλίτερ' εις την ζωήν όχι εκείνοι που σπουδάζουν εις τα λύκεια αλλά εκείνοι που τη σπουδάζουν εις τα χα...λίκια;
- Γιατί Corfou²³³ κι όχ' Esprit Sage;
- Γιατί εις την Κέρκυρα πολλοί νομίζουν ότι δεν μπορεί να υπάρξει fou d'esprit;
- Γιατί το γαλλικό όνομα της Κέρκυρας μπορεί να χρησιμεύσει και ως χαρακτηρισμός γυναικών;
- Γιατί όλοι οι έλληνες γελούν άμμα βλέπουν την Εστία γραμμένη στα γαλλικά;
- Γιατί ποίηση και όχι ποιιοι-εμείς;
- Γιατί Poesie²³⁴ αφού πέθανε;
- Γιατί οι Γάλλοι λένε escouter²³⁵ και όχι έ-έξυπνε;
- Γιατί ο Μαλλαρμέ²³⁶ μας κοροϊδεύει διαρκώς με το όνομά του αφού είναι οπλισμένος ως τα δόντια;
- Γιατί και πώς τάχα τα κατάφεραν να συνεννοηθούν εις τον αιώνα μας ο Ταιν και ο Λαφφόν²³⁷ για να βγάλουν τον Λαφον .. νταιν;
- Γιατί Baudelaire²³⁸ και όχι laid de la mer;
- Γιατί Apollinaire και όχι από Κλαιρ στάρ;
- Γιατί Luxembourg και όχι Miserenville;

²³² Ουτιδανοί: αναφέρεται στη βασιλική οικογένεια της Ελλάδας που ήταν Δανοί

²³³ Corps fou

²³⁴ Poe ζει

²³⁵ Έ κουτέ

²³⁶ Mal-armé: όχι καλά οπλισμένος

²³⁷ Λαφφόν Γουσταύος: Πρόξενος της Γαλλιάς στον Πειραιά

²³⁸ Beau de l'air

- Γιατί συμβαίνει ώστε ο Βορράς να δικαιολογεί τόσο κατά γράμμα τ' όνομά του; (Διότι για γράφτε τον φραντζέζικα και ύστερα έρχεσθε πάλι και ρωτάτε – Τα μαθητάρια τον γράφουν αμέσως και μένουν έκπληκτα διαβάζοντας Vorace!²³⁹)
- Γιατί εν μεν τη Γαλλία η vie de chateau, εν δε τη Ελλάδι μόνον η vie de scato φαίνεται ότι είναι δυνατή; αφου είναι σχεδόν πάντα φυσικώτατα ψυχ(α)ρολογήματα;
- Γιατί πολλοί νομίζουν ότι ο γνωστός ωραίος εκείνος στίχος του Σολωμού πρέπει να τροποποιηθεί σύμφωνα και με τα εν Αθήναις σήμερα συμβαίνοντα: Κόσμος φρικτός και βρωμερός από σκατό πλασμένος;²⁴⁰
- Γιατί αισθάνομαι τη διάθεση ενίοτε να Σφιγξ...ω το Μωραϊτίδη απ' το λάρυγγα γιατί δε γράφει πλέον όπως άλλοτε;
- Γιατί ένας δόκιμος και εις πολλά αγαπητός εις Ζακυνθινός μας συγγραφεύς, εάν εξακολουθήσει να κάνει περί των συναδέλφων του μερικές παρομοιώσεις ως εκείνες που είχε προ τινός εις την Φιλολογική Ζωή καλά θα έκανε να πάρει από κατ' απ' την αμασχάλη του τη Στέφα²⁴¹ του και να πάει στο Δαφνί για να μπορέσει έτσι πλέον να γίνει κυριολεκτικά Δαφνηστεφής;
- Γιατί όταν διαβάζω Προβελέγγιον, αν και εις πολλάν τον βρίσκω και γλυκόν κ' αξιοσπούδαστον, βλέπω δε προβελεγγόμενον και άλλον τόμον ποιημάτων του, θυμούμαι μετά πόθου ένα παληό μου καλαμπούρι τροποποιούμενον και τελειοποιούμενον λιγάκι για να να είναι συμφωνότερον και με την ερώτηση «Δις εκλαμαρτίν ουκ ανδρός σιφνίου»;²⁴²
- Γιατί θα επιθυμούσα τόσο ύστερα από τα τραγούδια της Ερημιάς ο φίλος μας ο Βασιλικός²⁴³ να μας έγγραφε και τα Τραγούδια του Κόσμου ή τουλάχιστον του Ημίκοσμου για να ιδώ την διαφορά;

²³⁹ Vorace: αδηφάγος

²⁴⁰ Αναφέρεται στον τελευταίο στίχο του ποιήματος «Εις Φραγκίσκα Φραιζερ»... Όμορφος κόσμος, ηθικός, αγγελικός πλασμένος!»

²⁴¹ Αναφέρεται στο έργο του Γρ. Ξενόπουλου «Μαργαρίτα Στέφα».

²⁴² Ο Αριστομένης Προβελέγγιος κατήγετο από τη Σίφνο.

²⁴³ Πέτρος Βασιλικός, ψευδώνυμο Κωνστ. Χατζόπουλου.

-Γιατί πολλοί προτιμούν και αυτήν την μητρομανίαν από την μετρομανίαν (του Παλαμά ή άλλου στιχουργού μας αδιάφορο, διότι εγώ δεν αποπειρώμαι να τους εξευτελίσω και προσωπικώς, θεός φυλάξοι!);

-Γιατί ο αγαπητός φίλος Παλαμάς του ήρθε ύστερα από τόσων χρόνων σωφροσύνη να προβάλει τελευταία και ως ιαμ... βιαστής και γιατί δεν καταδιώκεται ως πρέπει;...»

Αλλά γιατί τάχα κι ένας άλλος φίλος μου δεν εμποδίσθη καθόλου από την έξαψιν αυτήν να μου ειπή ότι μετά του Ιάμβους²⁴⁴ του αυτούς δεν τον θεωρή πανω-κάτω ως ένα είδος Ιαμβλίκου, όσο δε αφορά τους Αναπαίστους έχει την ιδέα ότι κανένας δε θα ειπή αν τους ακούσει ξαναπέστους;

Και τα κείμενα «Notes detachées»:

Όσο και να σφιχτεί ο βράχος αυτός ο οποίος θέλει να περάση για βουβάλι και ο οποίος καλείται άνθρωπος δεν θα είναι πάντα παρά τελειοποιημένο μερμήγκι. Και μ' όλες του τις ανακαλύψεις φακών και τηλεσκοπιών και γυαλιών θα μείνει αιώνιον αίσχος δι' αυτόν ότι ο αετός μπορεί όταν πεινά να βλέπη από αποστάσεως χιλιάδων μέτρων υπέρ την γην το πρόβατό του και να χυμά και το αρπάζει ενώ αυτός δεν μπορεί να το ιδή ούτε από διακόσια μέτρα.

Αθήναι, Φεβρουάριος '99

Εξάπαντος ο κόσμος φαίνεται από τινός ως να υπερπλεόνασε ανθρώπων και η γη διψά έναν νέον Ναπολέοντα.

Η γηραιά ανθρωπότης φαίνεται καταληφθείσα εκ νέου από την παλαιάν αρρώστεια του ιδανικού και του ονείρου, του υπερφυσικού και του εκτάκτου,

²⁴⁴« Ταμβοι και Ανάπαιστοι» 1897, Ποιητική Συλλογή Κωστή Παλαμά.

πυρετός ζωής και δράσεως φαίνεται πάλιν συνέχων και ανακινών τις συμπαγείς και αμόρφωτες μάζες εκ των μυχίων τους, αι νέαι ήπειροι φαίνονται να αισθάνονται το σφρίγος της υπάρξεως ακράτητον, η παλαιές να μην συγκατανεύουν ότι δεν διατρέχουν πάντοτε το στάδιον της ήβης, η Αφρική οργιά η Αυστραλία σφαδάζει, η Αμερική εγείρεται η Ευρώπη πάλλεται και εις τα βάθη της Ασίας εγκυμονείται ο νέος Ταμερλάνος.

Αθήναι Φεβρουάριος '99

Περίπου 400 φύλλα λοιπόν που περιέχουν 800 «Γιατί».

Τα κείμενα αυτά είχαν μια ιδιαίτερη προφανώς αξία για τον Μητσάκη, καθώς προσπάθησε να τα δημοσιεύσει το 1898, δύο χρόνια μετά τον δεύτερο εγκλεισμό του, στην εφημερίδα *Εσπερινή Ακρόπολις*, χωρίς όμως να βρει ανταπόκριση.

Σε αυτά τα γραπτά και τα λογοπαίγνια, ο Μητσάκης παίζει με την αντίθεση ανάμεσα στις έννοιες των λέξεων, αλλά εξίσου και με την ακουστική των λέξεων. Εισάγει μια παράδοξη σχέση μεταξύ των εννοιών των λέξεων. Ορισμένες φορές τα λογοπαίγνια καταλήγουν σε χάος. Ορισμένα από τα γιατί του παίρνουν την τροπή των νεολογισμών. Υπάρχουν κάποιες εκατοντάδες γαλλικά ονόματα μέσα στα γραπτά αυτά (συγγραφείς και άλλα πρόσωπα της επικαιρότητας), τα οποία έχουν αντιστραφεί και ανασυσταθεί με τον δικό του τρόπο.

Ο Λακάν ήδη την περίοδο της διατριβής του, στη δεκαετία του 1930, έγραψε ορισμένα κείμενα για το ζήτημα της γραφής στην ψύχωση. Μίλησε εκεί, σε αυτά τα πρώιμα έργα του, για τη συγγραφή και την ψύχωση (ενώ αργότερα σχολίασε τον Σρέμπερ, τον τρόπο με τον οποίο έγραφε ο Σρέμπερ, και έπειτα, όπως γνωρίζουμε, τον Τζόους). Αυτά τα πρώιμα κείμενα για την καταφασία και τη σχιζογραφία θα μπορούσαν να έχουν κάποιο ενδιαφέρον για τον σχολιασμό των «Γιατί».

Ποιος είναι όμως ο λόγος που αυτά τα παράδοξα και αφελή, σε μια πρώτη ματιά, γραπτά αποκτούν αυτή την ιδιαίτερη αξία για τον Μητσάκη; Βρισκόμαστε ακριβώς μετά την έκλυση, μετά την έλευση του κλονισμού του συμβολικού του συστήματος.

Ο Ζαν Κλωντ Μαλβάλ μας επιτρέπει να εννοήσουμε με ιδιαίτερη σαφήνεια τη στιγμή της αποσύνδεσης ενός στοιχείου από τη σημαίνουσα αλυσίδα. Μια σύνθεση είναι ελαττωματική, σημειώνουν οι Μέγερσον και Κέρσυ, ένας παράξενος όρος αποσυνδέεται²⁴⁵ και διαχωρίζεται «από το σύστημα των κοινωνικών συμβόλων». Τι συμβαίνει τότε; «Ένα ανείπωτο κακό» που λαμβάνει τη μορφή ενός επώδυνου αινίγματος. Ως προς αυτές τις απομονωμένες λέξεις, διαπιστώνουν, το έργο της επεξήγησης και η λεκτική έκφραση φαίνεται να λείπουν και το μόνο που απομένει είναι «απότομες και αναπάντεχες αναλαμπές», «φευγαλέες λάμπεις» που δεν φωτίζουν τίποτε. Όταν ορισμένα σημαίνοντα απορρίπτονται στο πραγματικό, αποδεικνύονται ιδιαίτερα σημαντικά για το υποκείμενο. Τους αποδίδει τέτοια προσοχή που μαρτυρά κάτι για την απόλαυση που συνδέεται με το γράμμα, αλλά πρόκειται για μια επώδυνη διαδικασία: με τη ρήξη της αλυσίδας, η απόλαυση δεν είναι εντοπισμένη. Για να γαληνέψει, είναι συχνά απαραίτητο να ξανασυνδεθούν τα εκτροχιασμένα γράμματα στο άρμα του παραληρήματος. Τότε είναι που θα αποκτήσουν νόημα και θα παρουσιασθούν υπό το πρίσμα ενός νεολογισμού.

Η πρωτοκαθεδρία του γράμματος στη γλώσσα των ψυχωσικών εκδηλώνεται πιο συχνά με μια εργασία σαν και αυτήν πάνω στην ηχητικότητα των λέξεων, αλλά πολλά γραπτά μαρτυρούν επίσης την ενασχόληση με το υλικό υπόστρωμα.

Κάτι έχει σπάσει στον μηχανισμό της γλώσσας μεταξύ σύνταξης και νοήματος, και με αυτά τα «Γιατί» ο Μητσάκης προσπαθεί να διορθώσει αυτό τον κλονισμό. Το «Γιατί» δεν είναι ακριβώς λογοπαίγνιο. Είναι μια προσπάθεια επιδιόρθωσης. Απόπειρα επιδιόρθωσης με την παραγωγή ενός είδους ανάμειξης μεταξύ σύνταξης και νοήματος, επισκευής κατά κάποιον τρόπο με την ανάμειξη των δύο διαστάσεων και θολώνοντας τα

²⁴⁵J.C. Maleval, *La forclusion du Nom-du-Père*, ό.π., σ. 208.

όρια μεταξύ ήχου και νοήματος. Αυτή ακριβώς η θέση πρέπει να αποδοθεί στη λειτουργία που επιτελούν τα «Γιατί» του Μητσάκη.

Πρέπει επίσης ν' αναφέρουμε ότι σε πολλά κείμενα ψυχωσικών η εργασία φαίνεται ότι αφιερώνεται ολοκληρωτικά στη μορφή του γράμματος, που δεν συνεισφέρει τίποτε στο μήνυμα, όταν μάλιστα δεν το θολώνει, έτσι ώστε δίνουν στον αναγνώστη την αίσθηση μιας ψυχαγωγικής δραστηριότητας, χωρίς εμβέλεια ούτε σκοπό – εντύπωση ακριβώς που αποκομίζουμε από την ανάγνωση των Γιατί. Η ανάδυση του γράμματος, που αποτελεί το πραγματικό του σημαίνοντος, που είναι στοιχείο συμβολικό, προκύπτει από μια ρήξη της σημαίνουσας αλυσίδας, η οποία είναι η μόνη που επιτρέπει ν' απομονώσουμε ένα από τα συστατικά της. Οπότε, φαίνεται ότι η ανεπάρκεια της φαλλικής σημασίας, ως συνέπεια της διάκλεισης του Ονόματος-του-Πατρός, η οποία προκαλεί τον εκτροχιασμό (*déchaînement*) του σημαίνοντος,²⁴⁶ συνιστά το φαινόμενο που τίθεται στη βάση των διαταραχών της γλώσσας του ψυχωσικού. Πρόκειται επίσης για μια από τις μείζονες έννοιες της λακανικής προσέγγισης της ψύχωσης (Η εισαγωγή της έγινε το 1957-1958 στο «Προκαταρκτικό ερώτημα για κάθε πιθανή θεραπεία της ψύχωσης»).

Ουσιαστικά ο Μητσάκης προσπαθεί με τα «Γιατί» να πραγματοποιήσει αυτό το άλμα από το συμβολικό στο πραγματικό. Ακόμα ίσως. Παιδικόμορφα ίσως. Αλλά αυτό προσπαθεί. Να επωμισθεί, σε ένα άλλο, κατώτερο επίπεδο από αυτό που μας είχε συνηθίσει, τον ρόλο του τεχνίτη, του επιδιορθωτή της γλώσσας. Να καταστήσει, σε μια απέλπιδα προσπάθεια, τον εαυτό του κύριο του γράμματος, τεχνίτη του εαυτού του, του ονόματός του και της υγείας του.

²⁴⁶ Στο ίδιο, σ.216.

Τα γαλλικά ποιήματα

Ο Μητσάκης μέχρι το 1896, στα δεκαέξι δηλαδή χρόνια της δημιουργικής φιλολογικής του δραστηριότητας, δεν είχε γράψει ποίηση. Εξάιρεση αποτελούν: το 1891, η συμμετοχή του στον Φιλαδέλφειο Ποιητικό Διαγωνισμό, για τον οποίο έγραψε επτά ποιήματα, ουσιαστικά με σκοπό να κατακεραυνώσει και να ειρωνευτεί την κριτική επιτροπή, και ένα ποίημα, το 1890, *à la manière de Palamas*, για να ειρωνευτεί τον τρόπο γραφής του Παλαμά. Μάλιστα, όπως αναφέρει στους φίλους του, η ποίηση δεν ήταν ανάμεσα στις φιλοδοξίες του. Αυτά τα οκτώ ποιήματα γράφτηκαν στα ελληνικά.

Από το 1896, όμως, τη χρονιά της δεύτερης νοσηλείας του, για πεντέμισι μήνες στο Δρομοκαΐτειο νοσοκομείο, ξεκίνησε να γράφει μόνο ποιήματα στα γαλλικά ή γαλλοελληνικά. Πρακτικά δεν ξαναέγραψε ποτέ στην ελληνική γλώσσα. Αρκετά από αυτά τα ποιήματα γράφτηκαν μέσα σε έναν τόμο της Ιλιάδας του Ομήρου (των εκδόσεων Λειψία του 1818), τον οποίο τόμο ανακάλυψε σε ένα παλαιοβιβλιοπωλείο ο Άγγελος Καρακάλος, νευροχειρουργός και λόγιος, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Μετά από επίμονη προσπάθεια ταυτοποίησε αυτά τα γαλλικά, γαλλοελληνικά ποιήματα, ανακατεμένα με σχέδια εντός του βιβλίου: ανήκαν πράγματι στον Μιχαήλ Μητσάκη. Η χρονολόγησή τους είναι πιθανότατα ανάμεσα στο 1896 και στο 1910, περίοδος κατά την οποία ο Μητσάκης είχε περιπέσει σε φιλολογικό σκοτάδι, σε σχέση με την προηγούμενη δραστηριότητά του, και περιφερόταν ρυπαρός, πένητας, πλάνης και έκπτωτος κοινωνικά μέσα στους αθηναϊκούς δρόμους.

Παραθέτουμε ενδεικτικά μερικά από τα αμιγώς γαλλικά ποιήματα: ²⁴⁷

SUR LE CANAPE

S' etale ...sans paix...

De quoi fiévreux ?

De n' être pas près d'eux.

Ψευδώνυμο: SANSLE FALLUS

²⁴⁷ M. Mitsakis, *Les Œuvres Inédites de Michel Mitsakis*, publiées par A. Carakalos, Βιβλιοπωλείο Ρόμβος, Αθήνα 1957.

IL S'APPROCHA de la quarantaine
Mais de quarante mois a peine,
Et pour ceci demeure en place
Presque un fort épithalasse

Ψευδώνυμο: Ship

CA POURRAIT BIEN que vous seriez l' Aéroplane.
Entre vos mains toutes les roses se fanent
Et les lys meurent...
Mais c'est vraiment une comédie
Que nul a vous ne pas dédie,
Car c'est bien l' Heure !

Ψευδώνυμο: LAUTEL CARVAT

OH, chasse enfin le mal affreux qui me tourmente !
Parfume-toi d'iris, de lavanda, de menthe,
Ou même jette sur ma tête de simples cyanes des champs !
Ca fait bien les humaines moins bêtes et méchants...
J'ai vécu trop long dans la nuit horrible ,
Et j'aime le soleil qui des rais purs le crible !

Ψευδώνυμο: LAUTEL CARVAT

VOS YEUX sont tous plein d'amour
Et en dedans s' humectent comme d'une pluie...
Pourtant vous n' êtes pas la truie
Ni même quelque oule de basse-cour ;
Des bateaux voguent et même frêteurs !

Ψευδώνυμο:PRET EUX

Μόνο μερικά από τα γαλλικά αυτά ποιήματα έχουν μεταφραστεί από τον Θανάση Χατζόπουλο. Ένα από αυτά είναι το παρακάτω: ²⁴⁸

ΤΑ ΗΦΑΙΣΤΕΙΑ

Μάθε, μικρούλα, ότι η γη είναι τελείως άδεια από μέσα
Κι ότι σ' αυτό το βασίλειο της βαριάς σκιάς που απλώνεται
Από τη μια ως την άλλη άκρη της σφαίρας χορεύουν
τρομεροί καλικάντζαροι...
Ο καπνός τούς συντρίβει, η σκοτεινή σκόνη τούς διαπερνάει,
Αλλά αυτοί χορεύουν, χορεύουν πάντα, αποτρόπαιοι, τρομεροί...
Έπειτα κάθονται γύρω γύρω κυκλικά πάνω σε χοντρά παλαμάρια
Και τρώνε ανθρώπινες καρδιές πνιγμένες στο αίμα
Πού απ' τις πτυχές των στομάτων τους γλιστρώντας τινάζεται
Μακριά...

Στην πραγματικότητα, ο ουρανός έμοιαζε μ' ένα τεράστιο
σιδηρουργείο...
Η σελήνη, κορώνοντας απ' τη φωτιά, σαν κύκλος τέλειας μορφής,
Κατέβαινε αργά στην αφρισμένη θάλασσα...
Περισσότερες απατηλές ακτίνες περισσότερα σύννεφα ψευτιάς!...
Αλλά μια σφαίρα διάπυρη, τα κύματα όλα στο αίμα,
Αλλά χίλια φλεγόμενα κάρβουνα θρύψαλα σκόνης,
Σκορπίζοντας, παντού, λαμπρά σχεδόν εκτυφλωτικά...
Και μακριά τ' αρμονικά γκλαν! γκλαν! απ' τις καμπάνες,
Ώσπου στο τέλος, έφυγε ο Κύριος μεγαλειώδης,
Και το σιδηρουργείο, μόνο και καθαρό, έκανε συντρίμια
Τους ουρανούς...

²⁴⁸ Θ. Χατζόπουλος, «Μιχαήλ Μητσάκης, Τα Ηφαίστεια», η λέξη, 90, σ. 987-989.

Μες στον καπνό ξυπνούν, μες τον ιδρώτα κοιμούνται...
Σαν άγρια ζώα, είδη σκαντζοχοίρων...
Είναι αυτοί που φτιάχνουν τα κλειδιά, κόβουνε τα καπίκια...
Δασύτριχο το δέρμα τους, τα μάτια μαύρα, κόκκινα τα στόματα...
Μα κάτω από αυτό το φθαρμένο ένδυμα, το τραχύ και το πρωτόγονο,
Φουσκώνει μια καρδιά τρελού για το άγριο φιλί ...
Και συχνά στις τρύπες τους, η Μεσσαλίνα, βιαστική,
Έρχεται ν' αναπνεύσει τη μυρουδιά του Αρσενικού αγριμιού
Που εκτίθεται
Με τον ανδρισμό του ολόγυμνο επάνω στο κρεβάτι,
Όπου η καθαρή της σάρκα τρέμει και η ψυχή της πια δε χτυπά...

Στο νυφικό κρεβάτι, μ' αθέατα δεσμά,
Καθήλωσε τους συζύγους αμέριμνους του κόσμου...
Και μάταια προσπαθούσαν ο Αρεταίος, ο Γαληνός,
Ακόμα κι ο Ιπποκράτης, να κόψουν τον βαθύ δεσμό...
Και το χυδαίο εκπλήσσεται, βλέποντας αυτά τα ωραία κορμιά,
Να σκιρτούν από ηδονή που μοιάζει με οδυνηρό μαρτύριο,
Και κάτω απ' τον ακίνητο ουρανό, και μες την άφωνη φύση,
Να είναι δυο ζωντανά αγάλματα,
Ζωσμένα από έναν διάκοσμο σχεδόν νεκρό...

(Στο σημείο αυτό, παρατίθενται τα σχόλια του Καρακάλου και του Χατζόπουλου, καθώς και οι παρατηρήσεις των J. J. Lénêque και André Pieyre Mandiargues όπως εκείνοι μάς τις παραδίδουν στα άρθρα τους στο περιοδικό Η Λέξη.)

Όπως παρατηρεί ο Καρακάλος, ο τρόπος γραφής του Μητσάκη μοιάζει αυτόματος. Ένας δείκτης αυτού είναι το γεγονός πως υπάρχουν πολύ λίγες διορθώσεις ή σβησίματα, αντίθετα με ό,τι συμβαίνει στα ελληνικά του κείμενα πριν το 1896.

Η προδρομική αλλά όχι συνειδητή εκ μέρους του εφαρμογή της αυτόματης γραφής, προ της εμφάνισης του υπερρεαλισμού (A. Breton, 1924), αποτελεί ένα μοναδικό φαινόμενο για τα ελληνικά γράμματα.

Στον τόμο της Ιλιάδας, βρίσκουμε το όνομα του A. Rimbaud (στην εσωτερική πλευρά του εξωφύλλου), του V. Hugo (σχεδιασμένο σαν «ένα φίδι roumain»), όπως και του F. Mistral, όμως δεν είναι προφανές με ποιον τρόπο τον έχουν επηρεάσει.

Ο J.-J. Lénêque βρίσκει τον λεκτικό του πλούτο ισάξιο του Baudelaire και τον θεωρεί ως έναν αυθεντικό πρόδρομο του υπερρεαλισμού. Σημειώνει μεταξύ άλλων ότι οι φράσεις του εκτοξεύονται υπέροχα και με οξύτητα, με έναν ρεαλισμό δοσμένο στην ουσία του και τον τοποθετεί όχι πολύ μακριά από τον Rimbaud, τον Charles Cros (1842-1888). Τον συγκρίνει ακόμη με τον Antonine Artaud (1876-1958), όσον αφορά την ομοιότητα στην εμβρυικότητα της παραγωγής του.

Ο Jean-Jacques Lénêque γράφει: «Υπάρχει στον Μητσάκη ένας σωρός από πέτρες, και μάλιστα από τις πιο όμορφες, όμως δεν υπάρχει σπίτι, σχέδιο και είναι πολύ οδυνηρό».²⁴⁹

Ο G. Ortlieb παραθέτει μια πρόταση του Μητσάκη από το «Εκ του ιδιαιτέρου σημειωματαρίου μου»:

Ίσως η κύρια διαφορά μεταξύ ενός μεγάλου πλήθους τρελών και ενός μεγάλου πλήθους λεγόμενων υγιών τω πνεύματι δεν συνίσταται παρά στην αδυνατότητα του τρελού να χρησιμοποιήσει τις κατάλληλες λέξεις για να μεταδώσει στους άλλους την τρέλα του.

Μπορούμε να διαβάσουμε τα ποιήματά του της τελευταίας περιόδου ως μια απόπειρα να βρει αυτές τις λέξεις. Ο André Pieyre de Mandiargues μας λέει ότι: «Συναντάμε σχεδόν σε κάθε σελίδα αυτό το είδους του κλεισίματος του ματιού που σαν από κοροϊδευτική συνενοχή οι καλλιτέχνες ή οι τρελοί ποιητές απευθύνουν πρόθυμα

²⁴⁹ J.-J. Lénêque, «Essai sur Mitsakis», *Entretiens*, No 13, 1958.

στον έξω κόσμο».²⁵⁰ Γράφει επίσης ότι τα ποιήματά του θυμίζουν τον T. Corbière (1845-1875), τον P. Verlaine (1844-1896), τον G. Nouveau (1851-1920) κι ακόμη τον A. Rimbaud (1854-1891), ιδιαίτερα στα «Stupra».

Πρέπει ακόμη να προσθέσουμε την παρατήρηση του Lénéque που υπογραμμίζει την παρουσία της ασθένειας: «υποφέρουν όλοι από μια τελική πτώση σχεδόν αυτόματη, σαν η πορεία της σκέψης να χανόταν μέσα σε έναν λαβύρινθο». Ο G. Ortlieb τα θεωρεί ακόμη πιο ξεκάθαρα ως τα βασανισμένα ίχνη ενός ναυαγίου του πνεύματος.

4.12 Η σημασία της χρήσης της γαλλικής γλώσσας – Το τελευταίο καταφύγιο

Πολλά έχουν ειπωθεί και γραφτεί για τη συγκεκριμένη ιδιαιτερότητα στο έργο του Μιχαήλ Μητσάκη. Οφείλουμε να σταθούμε σε αυτό το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό, αφού συνδέεται τόσο άμεσα και τόσο στενά με την έκλυση της ψύχωσης του.

Ο Μητσάκης έμαθε μόνος του Γαλλικά, για να μπορεί να παρακολουθεί όλη τη σύγχρονη ευρωπαϊκή λογοτεχνική παραγωγή, αφού η Γαλλία αποτελούσε τότε τον κύριο τόπο της. Υπάρχει όμως πραγματικά μια ιδιαιτερότητα στη χρήση της. Μπορεί, μέχρι το 1895 και καθ' όλη τη διάρκεια της δικής του λογοτεχνικής δημιουργίας, πράγματι τα Γαλλικά να αποτελούσαν κάτι το εξεζητημένο, το διαφορετικό, το πρωτοποριακό και μέσα από αυτά να επιδίωκε και ο ίδιος να τοποθετήσει τον εαυτό του στη θέση του μετρ της ξένης γλώσσας, της λογοτεχνίας, να αποτελούσαν δηλαδή ένα είδος κοκεταρίας (και έχουμε πολλές αναφορές που δηλώνουν ότι η καταφυγή του στη γαλλική γλώσσα τον καθιστούσε ιδιαίτερο και διάσημο στα αθηναϊκά δρώμενα), όμως μετά από τη σύγκρουσή του με τον Παλαμά, η χρήση της γαλλικής αποκτά μια άλλη διάσταση: Αποτελεί ένα καταφύγιο και μια αναγκαστική επιλογή για τον Μητσάκη. Προσλαμβάνει τον χαρακτήρα μιας θεμελιώδους γλώσσας. Επέλεξε τη θεμελιώδη γλώσσα, τη δική του θεμελιώδη γλώσσα, τα Γαλλικά, που σε αυτή την περίοδο δεν ήταν μια γλώσσα επικοινωνίας για αυτόν. Ήταν μια γλώσσα πιο κοντά στην ουσία του αντικειμένου, τις παρυφές του οποίου αγωνιωδώς και μάταια προσπαθούσε να ψηλαφήσει. Ήταν λοιπόν

²⁵⁰ M. Mitsakis, *Un checheur d'or*, ό.π., σ.10 (Απόδοση στα ελληνικά Πολίνας Αγαπάκη).

η ιδιωτική του γλώσσα, το καταφύγιό του στα διάκενα και στο περιθώριο εκείνου του τόμου της Ιλιάδας, που αποτέλεσε την τελευταία εστία για τις λέξεις του.

Αλλά ήταν και η γλώσσα που χρησιμοποιούσε για να απαντήσει στις ερωτήσεις των ιατρών και των νοσηλευτών μέσα στο νοσοκομείο, ενόσω έγραφε μέσα στην αγκαλιά του ομηρικού τεύχους.

Έτσι θα μπορούσαμε να κάνουμε την υπόθεση, ανατρέχοντας στις απαρχές της σταδιοδρομίας του και στο πρώτο του ψευδώνυμο, ότι ήταν ο Michelet που μιλούσε.

Αφού λοιπόν είδαμε αναλυτικά τη συγκυρία της έκλυσης και τη μετέπειτα πορεία του, με τα γραπτά του κλονισμού, μπορούμε, προχωρώντας προς το τέλος της μελέτης, να δοκιμάσουμε να φωτίσουμε και μερικά άλλα σημεία της ψυχαναλυτικής θεωρίας με τη ζωή και τη δράση του υποκειμένου Μιχαήλ Μητσάκη.

4.13 Η σχέση του Μητσάκη με το σώμα του – Μια δομική ανωμαλία του φαντασιακού

Χωρίς σώμα – Ή όταν η γυμναστική και η κοκεταρία εγγράφουν μια εικόνα σώματος

Στην ελληνική γλώσσα, όπως και στις περισσότερες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες, λέμε έχω ένα σώμα και όχι είμαι ένα σώμα.²⁵¹ Η γλωσσική αυτή διατύπωση, «έχω σώμα», αφήνει να εννοηθεί ότι μπορεί και να μην το έχω, δηλαδή ότι το σώμα δεν είναι δεδομένο από την αρχή, αλλά κάτι το δευτερογενές, που κατασκευάζεται. Το σώμα που αφορά την ψυχανάλυση δεν είναι το βιολογικό σώμα, δεν είναι ο έμβιος οργανισμός που μελετά και εξετάζει η επιστήμη. Ωστόσο, ο Φρόυντ ανακάλυψε την ψυχανάλυση από την επίπτωση της γλώσσας στο σώμα, όπως το αποδεικνύουν τα υστερικά συμπτώματα σωματομετατροπής, που φανερώνουν μια άλλου είδους ανατομική γεωγραφία από εκείνη του επιστημονικού λόγου.

Για τον άνθρωπο, λοιπόν, εξαιτίας της γλώσσας, το σώμα διακρίνεται από τον οργανισμό του ως έμβιο ον, σε αντίθεση με τα ζώα στα οποία το σώμα και ο οργανισμός τους ταυτίζονται.

²⁵¹ Ε. Θεοδωρίδης, «Προσβολές του σώματος στην εφηβεία», *Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ*, 7, σ.115.

Στο γραπτό του «L' étourdit», ο Λακάν υποστηρίζει ότι το σώμα και τα όργανά του δημιουργούν εξ αρχής πρόβλημα στο υποκείμενο,²⁵² και μάλιστα αυτό που χαρακτηρίζει τον σχιζοφρενή είναι ότι έχει να αντιμετωπίσει το εν λόγω πρόβλημα «χωρίς τη βοήθεια ενός καθιερωμένου λόγου».²⁵³ Αυτό που ο Λακάν ονομάζει καθιερωμένο λόγο είναι η εκπαίδευση που θέτει κανόνες και καθορίζει τι μπορείς να κάνεις με το σώμα σου ή στο σώμα σου, τι επιτρέπεται και τι απαγορεύεται, δηλαδή η εκμάθηση των τυπικών, παραδοσιακών, κοινωνικών λύσεων στο πρόβλημα που θέτει στο υποκείμενο η σωστή χρήση του σώματος ή μέρους του σώματος. Ο νευρωτικός, λοιπόν, καταφεύγει στις τυπικές παραδοσιακές λύσεις, έχει υιοθετήσει έναν καθιερωμένο λόγο που ορίζει τι πρέπει να κάνει κανείς με το σώμα του. Αντιθέτως, ο σχιζοφρενής, που έχει εξ ορισμού απορρίψει κάθε καθιερωμένο λόγο, δεν διαθέτει τις λύσεις που προσφέρει η παράδοση.²⁵⁴

Υπάρχει μια ιδιαίτερη σχέση του συγγραφέα μας με το σώμα του, μια σχέση που πρέπει να ιδωθεί μέσα στο πλαίσιο της δυσλειτουργίας στο δέσιμο των τριών κόμβων, με βάση τη βορρόμεια κλινική του Λακάν. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Μητσάκης υπήρξε δέσμιος του φαντασιακού. Και ως άνθρωπος, όπως θα δούμε, ήταν υποταγμένος στο φαντασιακό και ως συγγραφέας κατέστησε τον εαυτό του θεωρητικό του φαντασιακού. Γιατί, με τον Μητσάκη, «ο καμβάς από λέξεις», ο ζωγραφικός πίνακας, το εικονοφαντασιακό έρχεται να επιπωματίσει το όριο του χείλους, εκεί που απουσιάζει το Όνομα του Πατέρα.

Έτσι, λέγοντας ότι σε ένα υποκείμενο το φαντασιακό είναι ελεύθερο, δηλαδή αποδεσμευμένο από τις άλλες δύο συνεκτικότητες, είναι σαν να λέμε ότι δεν έχει σώμα.

Αλλά, όπως είδαμε στην αρχή του κεφαλαίου, η έκφραση αυτή δεν εκλαμβάνεται υπό την έννοια απλοϊκού ρεαλισμού – το σώμα εδώ δεν είναι αυτό που μπορεί να αποτυπωθεί παραδείγματος χάριν σε μια φωτογραφία. Ο Μητσάκης χρειάζεται απαραίτητα κάθε μέρα, κάθε πρωί, για να ξεκινήσει την κίνησή του μέσα στον κόσμο, να αισθανθεί την ύπαρξη αυτού του σώματος. Ζεστά και κρύα ντους πέφτουν πάνω του από ένα σύστημα που πρώτος αυτός εφηύρε στην Αθήνα. Δεν μπορεί να εγκαταστήσει

²⁵² Στο ίδιο, σ.117.

²⁵³ J. Lacan, «L' Étourdit», στο *Autres écrits*, Seuil, Παρίσι 1972, σ. 474.

²⁵⁴ Ε. Θεοδωρίδης, «Προσβολές του σώματος στην εφηβεία», *ό.π.*, σ.117.

τα όρια της ύπαρξής του στον χώρο παρά μόνο αφού το νερό και η εναλλαγή της θερμοκρασίας του νερού κινητοποιήσουν, οριοθετήσουν, καταστήσουν το σώμα αυτό «πλαισιωμένο». Και πρέπει κάθε μέρα να φοράει τα ίδια κομψά ρούχα και να διατηρεί την ίδια περιποιημένη και άψογη εικόνα για να δίνει στον εαυτό του μια οριοθετημένη απεικόνιση του σώματός του. Κάθε πρωί πρέπει να κάνει απαραίτητως γυμναστική. Η προσπάθεια λοιπόν αυτή είναι κάτι που αφορά τη λειτουργία του φαντασιακού και είναι δείγμα μιας έλλειψης δεσίματος του φαντασιακού, από τη μία, και του συμβολικού και πραγματικού, από την άλλη.

4.14 Ο Μητσάκης και η διάφυλη σχέση

Ο Λακάν στο Σεμινάριο XX διατυπώνει την ιστορική του έκφραση για να τεκμηριώσει ότι δεν υπάρχει διάφυλη σχέση (*rapport sexuel*) – δεν υπάρχει, υπό την έννοια ότι η σχέση αυτή δεν γράφεται, «δεν παύει να μη γράφεται». Πώς μπορούμε να το μεταφράσουμε αυτό;

Η διάφυλη σχέση είναι αδύνατη ως γραφή, πράγμα που σημαίνει ότι δεν βρίσκεται στο πρόγραμμα του ασυνειδήτου που δομεί την ψυχική ζωή των ομιλούντων όντων. Φυσικά, αυτό δεν αποκλείει τη σεξουαλική συνάντηση ανάμεσα στους άντρες και τις γυναίκες ή ανάμεσα σε συντρόφους του ίδιου φύλου. Δεν υπάρχει «διάφυλη» σχέση, υπάρχουν όμως ερωτικές σχέσεις στη ζωή των ανθρώπων. Οι σχέσεις αυτές δεν αποτελούν μια δομική αναγκαιότητα και δεν αναγράφονται σε κανένα πρόγραμμα. Ως λογικό επακόλουθο, η σεξουαλική συνάντηση είναι εντελώς απρόσμενη κατά τον τρόπο της καθαρής σύμπτωσης. Είναι το αντίθετο αυτού που συμβαίνει στο ζωικό βασίλειο, όπου μπορούμε να πούμε ότι υπάρχει η διάφυλη σχέση σε ένα γενετικό πρόγραμμα υπό το όνομα «ένστικτο». Πρόκειται για μια κωδικοποίηση, μια γραφή στο βιολογικό πραγματικό της φύσης. Απ' αυτό τον κόσμο, λοιπόν, το ομιλούν ον έχει οριστικά αποκοπεί λόγω της γλώσσας. Είμαστε αποκομμένοι από τη ζωικότητά μας και η σεξουαλικότητά μας δεν υπαγορεύεται από τους νόμους του ενστίκτου. Το μόνο που θα

μπορούσαμε να πούμε είναι ότι η λίμπιντο οργανώνεται σε ενορμήσεις, γλωσσικά φαινόμενα που δεν έχουν τίποτε να κάνουν με το ένστικτο.

Πώς λοιπόν οι άνθρωποι δημιουργούν σχέσεις; Πώς αναπληρώνουν την απουσία της διάφυλης σχέσης; Στις περιπτώσεις των ομιλ-όντων που ανήκουν στη νεύρωση, με τη φαντασίωση και το σύμπτωμα. Στις περιπτώσεις των ομιλ-όντων που ανήκουν στην ψύχωση, με την παραληρητική πίστη ότι η διάφυλη σχέση υπάρχει.

Η φαντασίωση είναι αυτό που επιτρέπει σε κάθε υποκείμενο να έχει μια δική του θέση, και τελικά η ερμηνεία του υποκειμένου να είναι σταθερή. Μια μικρή ιδιωτική μυθοπλασία που εμψυχώνει κάθε υποκείμενο για να αποκωδικοποιήσει τις εμπειρίες της ζωής. Έχει και αυτή τον χαρακτήρα μιας απόλυτης σημασίας (Μια φαντασίωση που εμφανίζεται συχνά στην υστερία: η υστερική θεωρεί ότι την έχουν πετάξει... Άλλες φαντασιώσεις είναι ότι «τους χτυπάνε», «τους τρώνε»). Ο Λακάν έλεγε ότι η φαντασίωση είναι ασφάλεια του υποκειμένου που βιώνεται οδυνηρά. Αλλά είναι μια βεβαιότητα, μια σταθερή σημασία, με βάση την οποία δημιουργείται δεσμός μεταξύ του υποκειμένου και του Άλλου. Η φαντασίωση δίνει την απάντηση στην ερώτηση της επιθυμίας του Άλλου. Δημιουργεί δεσμό εξασφαλισμένο, αλλά περιορισμένο.

Το σύμπτωμα είναι πιο πολύπλοκο. Γιατί και το σύμπτωμα δημιουργεί δεσμό. Δεν υπάρχει υποκείμενο χωρίς σύμπτωμα. Είναι μια διαταραχή, μια αταξία που θέλουμε να καταργήσουμε. Για να πάει ένα υποκείμενο να ψάξει την απόλαυσή του με έναν παρτενέρ, αυτό γίνεται με ένα σύμπτωμα. Κάθε ασυνείδητο κατασκευάζει το σύμπτωμα σχέσης του με το άλλο σώμα. Αυτά ως προς τη νεύρωση. Γιατί, όπως αναφέραμε, στην ψύχωση τα πράγματα καθορίζονται από μια παραληρηματική βεβαιότητα.

Γιατί όμως κάνουμε αυτή την αναφορά σε σχέση με τον συγγραφέα μας;

Η πρώτη συνάντησή του με την «προδοσία» του έρωτα είναι σε ηλικία 15 ετών, το 1878 (για αυτή θα γράψει άλλωστε και το πρώτο του ποίημα).

Γιατί ακριβώς τα διηγήματα, όπως και η ζωή του, εκτυλίσσονται χωρίς μύθο και αμφότερα αρχίζουν και τελειώνουν χωρίς έρωτες. Και είναι ακριβώς η έλλειψη της μυθοπλασίας, στο επίπεδο της φαντασίωσης, αλλά και της προσωπικής κατασκευής, έστω και σε ένα παραληρηματικό επίπεδο, η έλλειψη ενός σεναρίου ερωτικής σχέσης,

που καθιστούν τον συγγραφέα μας ανήμπορο να μιλήσει, να γράψει ή να ζήσει οτιδήποτε της τάξης του έρωτα και της σχέσης με το άλλο φύλο (ή και με το ίδιο). Είναι όντως παράδοξο για έναν διηγηματογράφο «του παλαιού και του νέου κόσμου» το γεγονός ότι «φαίνεται τρέφων πολλήν περιφρόνησιν προς τη μυθοπλασίαν και προς την ερωτοπάθειαν»,²⁵⁵ όπως με ευστοχία σχολιάζει ο μέγας κριτής και μετέπειτα διώκτης του Κωστής Παλαμάς, για την κριτική του οποίου φυσικά και ενημερώνεται ο συγγραφέας μας.

Ο Μητσάκης δεν γράφει στα διηγήματά του για την ερωτική σχέση, για τον έρωτα, για τις σχέσεις μεταξύ των ανδρών και των γυναικών. Δεν αναφέρεται σε καμία πηγή ότι ζει ο ίδιος τον έρωτα, τη σχέση με το άλλο φύλο, το μυστήριο και την ικανοποίηση που προκύπτει από την ερωτική ανταλλαγή. Δεν ξέρει πώς να τον αναζητήσει, δεν κατέχει το know-how της εξερεύνησης της ερωτικής συνάντησης. Η μόνη σχετική αναφορά, που δίνει τη διάσταση της ακρωτηριασμένη σχέσης του με το ερωτικό στοιχείο, γίνεται μέσα από την έκφραση της απόγνωσης του για τις λέξεις που, όπως και οι γυναίκες, τον απατούν... τον απατούν... τον απατούν.²⁵⁶

Η γυναίκα είναι το πρόσκομμα. Είναι η μεγάλη απύσχα στη ζωή του Μητσάκη.

Τα γαλλικά του ποιήματα περιγράφουν ένα σώμα με ανεξέλεγκτες λιβιδινικές εκφορτίσεις. Γιατί ακριβώς η αδυναμία συσχέτισης δεν σημαίνει και αδυναμία πόθου. Ξέρουμε ότι μια γυναίκα χρησιμοποιήθηκε σαν δόλωμα για να επιτευχθεί η δεύτερη νοσηλεία του. Μια γυναίκα που του υποσχέθηκε ότι θα τον παντρευτεί συντέλεσε εν μέρει στην οικειοθελή προσαγωγή του στα εξωτερικά ιατρεία του Δρομοκαΐτειου Νοσοκομείου. Οποία λαχτάρα, οποία τραγικότητα!

²⁵⁵ Κ. Παλαμάς, «Τα πρώτα Κριτικά», στο *Απαντα Κ. Παλαμά*, Μπίρης- Γκοβόστης, Αθήνα 1972, σ.189.

²⁵⁶ Αγ. Καράκαλος, «Αναζητώντας τον Μιχαήλ Μητσάκη», *η λέξη*, 90, σ. 995.

4.15 Ο Μητσάκης και το αντικείμενο βλέμμα

«Παναγία η Μεγαλομάτα» – Το τελευταίο διήγημα πριν περάσει την πόρτα του ψυχιατρείου

Στο γεγονός ότι ο Μητσάκης «γράφει εικόνες» έχει γίνει ήδη εκτενής αναφορά. Ας διερευνήσουμε πώς αυτό μπορεί να ιδωθεί από την πλευρά του αντικειμένου-βλέμματος (objet regard).

Ας ανατρέξουμε πάλι στην κριτική του Παλαμά. Ο Μητσάκης:

...προτιμά να λογαριάζεται συντόμως με τα πράγματα και βαίνει κατευθείαν προς αυτά και τα καταλαμβάνει γυμνά και θέλει να τα πολεμή και να τα δαμάζη. Προ πάντων δε με όλη τη γνωστή μυωπία του βλέπει, είναι όλος αίσθησις, κυρίως δε όλος όρασις. Βλέπει τη ζωή και μόνο ότι παρίσταται ενώπιόν του ως ζωή. Είς τούτο κείνται οι νόμοι οι προφήται του. Τα πάντα και τα ελάχιστα, και τα ταπεινά, και τα μηδαμινά, εμφανίζονται ενώπιον του ως εικόνες μεγαλοπρεπείς. Τας εικόνας ταύτας φωτίζει πάσας ανατέλλων ίδιον ο ήλιος, υπό τα όψεις του οποίου εκτυλίσσονται άπασαι ανεξαιρέτως αι σκηναί των Αθηναϊκών και των άλλων Σελίδων του.²⁵⁷

Η εικόνα, όπως ξέρουμε, είναι κάτι που μπορεί να προσλάβει μια ιδιαίτερη αξία. Σε τελική ανάλυση, είναι κάτι που μετράει. Βλέπουμε και απολαμβάνουμε από εικόνες. Όλος ο κόσμος ζητάει να βλέπει συνέχεια εικόνες. Από αυτή την πλευρά των πραγμάτων, μπορούμε να πούμε ότι ο κόσμος γίνεται εικόνα. Αλλά υπάρχει μια λεπτή διάκριση ανάμεσα στο ορατό και στο βλέμμα. Ανάμεσα στην όραση και στο βλέμμα. Δεν είναι ακριβώς το ίδιο πράγμα. Η όραση αφορά το αντιληπτικό πεδίο, είναι κάτι αισθητηριακού τύπου, ενώ το βλέμμα είναι κάτι άλλο. Ο Λακάν καθιστά αυτήν τη διάκριση σαφή. Άπαξ και πούμε «βλέμμα», οφείλουμε να το μεταφράσουμε με ένα

²⁵⁷ Κ. Παλαμάς, «Τα πρώτα Κριτικά», ό.π., σ.190.

«μας κοιτάζουν». Είμαστε κοιταγμένοι από τον Άλλο. Δηλαδή είμαστε αντικείμενα του βλέμματός του. Δηλαδή το βλέμμα ανήκει πάντα πρωτίστως στο πεδίο του Άλλου.

ΜΑΣ ΚΟΙΤΑΝΕ: Αυτή λοιπόν η λειτουργία που αποδίδουμε στο πεδίο του Άλλου αποκτά τον χαρακτήρα μιας υπόθεσης, καθώς από τη στιγμή που κοιταζόμαστε από τον άλλο, αυτό πάει να πει δύο πράγματα. Πρώτον, διακυβεύεται κάτι από την επιθυμία του άλλου μέσα σε αυτό το βλέμμα. Αν μας κοιτάζει, θέλει κάτι από εμάς, δεν είμαστε αδιάφοροι για τον ίδιο. Μπορεί να θεωρηθεί λοιπόν αυτό το βλέμμα ως μια λειτουργία συνάντησης με την επιθυμία του Άλλου. Δεύτερον, υπάρχει κάτι που συνδυάζεται με την απόλαυση του Άλλου. Αν μας κοιτάζει, αν νιώθουμε το βλέμμα του επάνω μας, αυτό χρησιμεύει στην απόλαυσή του. Δηλαδή κάτι αποκτά από αυτό το κοίταγμα πάνω μας. Με άλλα λόγια, κάτι ικανοποιείται.

Αλλά μερικές φορές αυτή η απόλαυση δεν μας κάνει καλό. Διότι νιώθουμε ότι αν μας κοιτάζει έτσι και αν επιμένει, δεν έχουμε τρόπο ελέγχου του βλέμματός του. Μερικές φορές κρυβόμαστε και δεν μπορούμε να κρυφτούμε πολύ αποτελεσματικά. Αυτή η απόλαυση δεν μας κάνει αναγκαστικά καλό και ενίοτε καθίσταται ανυπόφορη. Άλλοτε βέβαια μας στηρίζει – Πόσες και πόσες φορές δεν έχουμε δει ανθρώπους στον δρόμο που περπατάνε αγκαζέ με το βλέμμα; Είναι κάτι που τους βοηθάει στην ύπαρξή τους.

Αυτό λοιπόν το βλέμμα αποκτά μια εικονική φαντασιακή, έκφανση και είναι το ίδιο του πίνακα, της εικόνας που κάνει το βλέμμα να υπάρχει. Ο πίνακας, η εικόνα σκηνοθετεί, δίνει ύπαρξη στο βλέμμα, σε σημείο που κοιτάζοντας την εικόνα, τον πίνακα, είμαστε πάλι εμείς κοιταγμένοι από αυτόν. Δηλαδή είμαστε, ως θεατές του πίνακα, και πάλι αντικείμενα του βλέμματος. Και μάλιστα, με δεδομένο ότι ο κόσμος ολόκληρος είναι ένα θέαμα, είμαστε μέσα στο θέαμα και μας κοιτάζουν. Είμαστε μέρος του θεάματος.

Σε αυτό το σημείο, θα κάνουμε μια ιδιαίτερη αναφορά σε ένα από τα ιδιάζοντα διηγήματα του Μητσάκη που γράφτηκε λίγες μέρες πριν την πρώτη του νοσηλεία – και για αυτόν ακριβώς τον λόγο ίσως να έχει μια ιδιαίτερη σημασία και αξία.

«Η Παναγία η Μεγαλομάτα», λοιπόν, γράφτηκε και απεστάλη τηλεγραφικώς στους εκδότες του *Ημερολογίου Ρωμηού-Σκριπ*, ακριβώς στη διάρκεια της μανιακής περιόδου του συγγραφέα, πριν την εισαγωγή του. Ο συγγραφέας μας δικαιολογήθηκε ότι ζήτησαν να τους στείλει τη συνεργασία του «τηλεγραφικώς» και αυτό ακριβώς έκανε. Διακρίνουμε σε αυτό μια από τις καταστάσεις εκείνες που εκφράζουν την ειρωνεία σε αυτήν τη θεμελιακή μορφή που επισημάνθηκε νωρίτερα. Ο Κουσουλάκος και ο Σουρής είχαν να πληρώσουν για τις 750 λέξεις του αφηγήματος από μία πεντάρα τη λέξη και έγινε μεγάλος θόρυβος, γιατί ποτέ δεν είχε πληρωθεί ένα διήγημα τόσο ακριβά. Για τη διαμαρτυρία των εκδοτών του *Ημερολογίου*, στην επιστολή του από την Κέρκυρα, με εμφανή διάθεση κυνισμού, ενδεικτική της σχέσης του με τον Άλλο, ο Μιχαήλ Μητσάκης απαντά ότι με τον τρόπο αυτό:

...κατορθώνει να συντελέσει όπως μετά την εφεύρεση της τηλεγραφίας, της τηλεπαθείας, του τηλεφώνου κλπ. εις έλληνας εκδότας και συγγραφείς αποδοθεί τουλάχιστον η δόξα της ανακαλύψεως της τηλεδιηγήσεως και του τηλεδιηγήματος ώστε ο Σουρής δεν βαρυθυμεί αλλά μόνο να πληρώνει και μάλιστα όσο μπορεί πιο γρήγορα ο εστί να τηλεπληρώνει.

Ας δούμε λοιπόν με περισσότερες λεπτομέρειες αυτό το διήγημα, που αναφέρεται στη θαυματουργή εικόνα της Θεομήτορος, της Αιώνια Μητέρας, της Βρεφοκρατούσας που βρίσκεται «χωμένη μέσα στα παλιά βενετσάνικα μουράγια, χάμου εις τη θάλασσα, ένα μέτρο από πάνω από το νερό... ενώ απόξω βράζει τάγριο πέλαγος». Μπορούμε να εξετάσουμε την ταύτισή του με την Παναγία, «γιατί η Παναγίτσα είναι έρημη, η Παναγίτσα είναι απροστάτευτη, δεν έχει σχέση με Δεσπότη ούτε με εκκλησία, μονάχα ο λαός την προστατεύει και ο λαός τη συντηρεί... είναι ολομόναχη και ήσυχη, ασυντρόφευτη και έρημη, απροστάτευτη και αόρατη χωμένη μέσα στα παλιά βενετσάνικα μουράγια...»

Αλλά με το θείο παιδί της στην αγκάλη, η Παναγιά η Μεγαλομάτα κοιτάζει αδιάκοπα, με τα μεγάλα της γλυκά μάτια, το λευκό κύμα. Και είναι αυτό ακριβώς το αντικείμενο-βλέμμα που αναδεικνύει την επικράτηση της σκοπικής ενόρμησης.

Για τον συγγραφέα μας, σε αυτές τις δύσκολες πριν την εισαγωγή του στο νοσοκομείο της Κέρκυρας ώρες, το γλυκό βλέμμα της μητέρας αποτελεί ίσως το μοναδικό του στήριγμα σε έναν κόσμο όπου το βλέμμα του Άλλου τού ήταν πάντα καταδιωκτικό και δυσφορικό και έκανε ό,τι μπορούσε για να το αποφύγει. Η αίσθηση ενός γλυκού, υποστηρικτικού βλέμματος από τη Μητέρα αποτελεί το ύστατο καταφύγιο του. Και δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι, μετά από αυτό τον πρώτο εγκλεισμό, το βλέμμα της δικής του μητέρας τον στήριξε επί δεκαέξι συναπτά έτη και δεν ξαναμπήκε σε ψυχιατρική κλινική. Αυτό συνέβη μόνο μετά τον θάνατο της μητέρας του, αφού λίγους μήνες μετά καθίσταται μόνιμος τρόφιμος του Δρομοκαϊτείου. Το βλέμμα μιας μητέρας, το βλέμμα της αγάπης, της στήριξης, της υποστήριξης και της στοργής είναι αυτό που δίνει αξία στην ύπαρξη και καθιστά το αβίωτο βιώσιμο.

Ο Μητσάκης, λοιπόν, που δεν φορούσε γυαλιά δήθεν από στυλ, γεγονός που δεν τον έφερνε σε άμεση αντιπαράθεση με το κοίταγμα των άλλων, που έμπαινε και έβγαινε στα δημοσιογραφικά γραφεία σαν διωκόμενος, που ήθελε να αποφεύγει δηλαδή το βλέμμα των άλλων, που μια ζωή υφίστατο την κακή ενέργεια του βλέμματος του άλλου, αυτή την ώρα της εισόδου του στην τρέλα καταφεύγει για προστασία σε αυτήν που «κοιτάζει αδιάκοπα με τα μεγάλα της γλυκά μάτια το λευκό κύμα».

4.16 Η σχέση του Μητσάκη με την πολιτική και τον Θεσμό της Βασιλείας

Ο καλός καγαθός Πατέρας σε αντίθεση με τον Έναν-Πατέρα

Είναι αλήθεια ότι εκείνο που χαρακτηρίζει τις ψυχωσικές δομές είναι η απουσία του συμβολικού Πατέρα. Όμως δεν είναι λίγες οι φορές, και στην κλινική το συναντάμε συχνά, που οι ψυχωσικοί ψάχνουν να βρουν έναν Πατέρα ειρηνοποιό, ήρεμο, πράο, έναν εγγυητή της ηρεμίας και της δικαιοσύνης, έναν Πατέρα που δεν θέλει να

απολαύσει από αυτούς, που δεν ζητά, που δεν επιβάλλει, που δεν κατευθύνει, που δεν απαιτεί, που δεν επιθυμεί. Γιατί όλα αυτά τα αιτήματα, η επιθυμία, εκλαμβάνονται από τον ψυχασικό ως απόδειξη της κακής προαίρεσης-απόλαυσής του. Αυτή η στροφή προς την ανεύρεση ενός καλού καγαθού Πατέρα εξηγεί και τη φιλοβασιλική και φιλοδηλιγιαννική στάση του συγγραφέα μας. Πολλοί μελετητές αναρωτιούνται για αυτή την ιδιαιτερότητα στην προτίμηση του Μητσάκη. Έχει να κάνει όμως ακριβώς με αυτή την προσπάθειά του να απευθυνθεί σε έναν Πατέρα του Έθνους ειρηνοποιό.

Ας δούμε μέσα από τα γραπτά του πώς αναδεικνύει τα όντως θετικά χαρακτηριστικά του Γεωργίου Α΄ σε στοιχεία στήριξης αυτής της πατρικής φιγούρας. Είναι αλήθεια ότι ο Γεώργιος ο Α΄ είχε μία ιδιοσυγκρασιακή διαλλακτικότητα, είχε ψυχραιμία και ουδέποτε φανάτισε τον κόσμο υπέρ του ή εναντίον του. Δεν είχε ούτε ένθερμους οπαδούς ούτε ένθερμους εχθρούς. Γράφει για παράδειγμα με αφορμή τη γέννηση του διαδόχου Κωνσταντίνου, παραβάλλοντας την περίοδο βασιλείας του πρώτου ηγεμόνα (Όθωνα) με την παρούσα:

...η πλήρης αντίθεσις του χιμαιρικού και ονειροπόλου χαρακτήρος όστις διέκρινε τους πρωκατόχους προς τον όλως θετικών και νηφάλιον των διαδεχθέντων αυτούς. Το απολυταρχικόν του ήθους και το δεσποτικόν της διαθέσεως των πρώτων κατ' αντίθεσιν προς το απλούν, συντηρητικόν και λαϊκόφρον των δευτέρων. Η προς το υπάρχον ελληνικό κράτος περιφρόνησις εκείνων και ο προς ακατάσκευόν τι ιδανικόν τοιούτον έρωσ κατ' αντίθεσιν προς την εις το υπάρχον προσήλωσιν τούτων και πλείστα άλλα εις τον ηθικόν κόσμον ανήκοντα.

Σε άλλο σημείο, η Ελλάδα, υπό τη συνταγματική βασιλεία του Γεωργίου, χαρακτηρίζεται, παρά την ισοβιότητα του αξιώματός του, ως «...εξ όλων των εν Ευρώπη μοναρχιών σήμερον η μάλλον δημοκρατουμένη».

Ο Γεώργιος Α΄ ενσάρκωνε λοιπόν μια τέτοια αγαθή πατρική φιγούρα για τον συγγραφέα μας.

Αλλά και ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης αποτελεί για αυτόν μια πατρική φιγούρα καλοσύνης, ηρεμίας, ειρήνευσης. Γνωρίζουμε την προσπάθεια του συγκεκριμένου πολιτικού στον τομέα της κοινωνικής νομοθεσίας και της προστασίας των οικονομικά ασθενέστερων πολιτών. Γιατί ακριβώς περί αυτού πρόκειται, είναι ένας καλός καγαθός Πατέρας που προστατεύει τους αδύναμους, τους αναξιοπαθούντες, που δεν ζητά και δεν απαιτεί. Γνωρίζουμε, και μέσα σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να ιδωθεί και αυτό, την απόρριψη και τη μεγάλη απαξίωση που έτρεφε για τον έτερο πολιτικό της εποχής, τον Χαρίλαο Τρικούπη. Αυτός δεν ήταν ένας Πατέρας-προστάτης, αλλά αυτός που αναρωτιόταν «τις πταίει», που απαιτούσε οικονομικές θυσίες για την επίτευξη μεγάλων στόχων, μεγάλων έργων, που δανειζόταν και που αξίωνε. Η συμφωνία του με τις οικονομικές ελίτ και το αίτημά του για ανόρθωση και εξευρωπαϊσμό τον καθιστούν αυτομάτως άνθρωπο μη καλής προαίρεσης. Γιατί ακριβώς εδώ είναι το θέμα με την προαίρεση, την πρόθεση του Άλλου, που η πίστη σε έναν ειρηνοποιό Πατέρα θα την καταστήσει καλή προαίρεση: Στην ψύχωση, η προαίρεση του Άλλου είναι, όπως είδαμε, εκ προοιμίου κακή και ο Άλλος θέλει να απολαύσει από το ψυχωσικό υποκείμενο.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Σκέψεις πάνω στην ποιοτική έρευνα και την ψυχανάλυση

Οι επιστημολογικές διαφορές που υπάρχουν μεταξύ της ποιοτικής και της ποσοτικής έρευνας εγγράφονται κατά κύριο λόγο στην ιστορία του 19^{ου} και 20^{ου} αιώνα, έχοντας ως σημείο αναφοράς, τις συζητήσεις που αντιπαραθέτουν την ιδιαιτερότητα των κοινωνικών επιστημών του Dilthey και τις θετικιστικές τάσεις των Comte και Mill. Οι τελευταίοι υποστήριζαν πάνω απ' όλα τη σημασία της εξήγησης σε σχέση με την κατανόηση των αντικειμένων εμπνεόμενοι από τις εμπειρικές έννοιες που δανείζονταν από τις επιστήμες της φύσης.²⁵⁸

Φαινομενολογικής εμπνεύσεως, η ποιοτική έρευνα δεν θεωρεί τον κόσμο ως μια οριστικά προσδιορισμένη ολότητα αλλά ως μία κατασκευή βιωμένη υποκειμενικά. Σύμφωνα με τον Rourart (1981), η ανθρώπινη συμπεριφορά δεν κατανοείται και δεν εξηγείται παρά σε σχέση με τις σημασίες που το άτομο δίνουν στα πράγματα και τις πράξεις τους. Αυτό σημαίνει ότι η ποιοτική προσέγγιση ενέχει μια επαγωγική διαδικασία προσανατολισμένη πάνω σε μία κατανόηση και κατασκευασμένη σύμφωνα με ένα δομικό παράδειγμα. Η γνώση λοιπόν προκύπτει από τη μελέτη μιας ανθρώπινης διαδικασίας κατασκευής, επανακατασκευής και μετάλλαξης. Όπως συμβαίνει στο πλαίσιο της μεθοδολογίας της, η ποιοτική προσέγγιση θεωρεί τον κόσμο ως μία συνεχή κίνηση, υποστηρίζοντας έτσι ότι ο ερευνητής δρα ενεργητικά στο πλαίσιο της διαδικασίας, εξού και η αναγκαιότητα της αντικατάστασης της συστηματικής ποσοτικής παρατήρησης από μία συμμετοχική παρατήρηση. Η επιστημολογική λοιπόν διάσταση αυτής της διαδικασίας έγκειται λοιπόν μέσα σε δύο λέξεις-κλειδιά που είναι η εξέλιξη και η μετάλλαξη. Η ποιοτική λοιπόν έρευνα έχει υποκειμενοποιημένες επιστημολογικές βάσεις, (δηλαδή κυρίως ότι ο ερευνητής είναι ο ίδιος ενεργών στη διαδικασία) και πλουραλιστική (δηλαδή λαμβάνει υπόψη της την ποικιλότητα των πραγματικοτήτων

²⁵⁸ Martin Drapeau, « Réflexion épistémologique sur la recherche qualitative et la psychanalyse : refaire une place au rêve et à l'imaginaire », Le Coq-héron 2004/2 (no 177), σ.124.

σύμφωνα με τους ενεργώντες). Οι διαδραστικές διαδικασίες, ή οι μεταλλάξεις επιτρέπουν στα κοινωνικά, ατομικά και πολιτισμικά στοιχεία, να γίνουν δημιουργοί ενός νοήματος, ενός λόγου σε κάποια χωροχρονική στιγμή, αλλά επίσης μπορούν να αποτελούν απόδειξη νεωτερικότητας σε κάθε στιγμή.²⁵⁹

Ο Έρικσον (1986) ομαδοποιεί υπό τον τίτλο «ποιοτική έρευνα» ένα σύνολο μεθόδων, όπως η συμμετοχική παρατήρηση, η εθνογραφία, η μελέτη του περιστατικού (όπως στην περίπτωση μας), ο διαδραστικός συμβολισμός, τη φαινομενολογία και την ερμηνευτική.²⁶⁰

Σε κάθε ωστόσο περίπτωση είτε πρόκειται για ποιοτική ή ποσοτική έρευνα, κάθε έρευνα ξεκινά από μία ιδέα και άρα από την υποκειμενικότητα. Πράγματι, περισσότερο κι από μία ιδέα, πρόκειται για το φαντασιακό. Σύμφωνα με το Φρόιντ, κάθε επιστήμη γεννιέται από το όνειρο. Το αποτέλεσμα αυτής της δήλωσης είναι διπλό. Κατ' αρχήν μας επιτρέπει να αποκαταστήσουμε τη σημαντική θέση της υποκειμενικότητας, όπως τείνουν εξάλλου να το κάνουν οι ποιοτικοί ερευνητές, στην επιλογή των διαδικασιών, των μεταβλητών και της ανάλυσης των αποτελεσμάτων. Η δεύτερη συνέπεια είναι, συνέπεια που έρχεται σε αντίθεση με αυτό προς το οποίο προσβλέπουν οι ποσοτικοί ερευνητές και το οποίο εξηγεί ακριβώς τις απόπειρες τους να εξαλείψουν κάθε οντολογική πηγή από την επιστημονική ανακάλυψη, να υπογραμμίσουν την ευθραυστότητα και προγνωστικής διαδικασίας και έτσι την δύναμη των ειδικών.²⁶¹

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι και οι δύο προσεγγίσεις νομιμοποιούνται επιστημολογικά και διαφέρουν ουσιαστικά στο γεγονός ότι διαφορετικά ερωτήματα πάνω σε διαφορετικά θέματα. Αδύνατον λοιπόν να υποβάλλει κανείς τη μία στους νόμους της άλλης και να εφαρμόσει μεθόδους των «καθαρών και εφαρμοσμένων» επιστημών στις κοινωνικές επιστήμες.²⁶²

Η μελέτη του περιστατικού είναι μία εμπειρική μελέτη που μελετάει ένα σύγχρονο φαινόμενο σε ένα πραγματικό πλαίσιο, όταν τα σύνορα μεταξύ φαινομένου και

²⁵⁹ Στο ίδιο, σ.126.

²⁶⁰ Στο ίδιο, σ.126.

²⁶¹ Στο ίδιο, σ.127.

²⁶² Στο ίδιο, σ.128.

πλαίσιου δεν φαίνονται καθαρά και μέσα στο οποίο κινητοποιούμε πολλαπλές εμπειρικές πηγές.

Για τον Znaniecki (1934), η μελέτη του περιστατικού εις βάθος προσφέρει τη δυνατότητα να ανακαλύψει κανείς τις υποθέσεις με ένα βαθμό βεβαιότητας μεγαλύτερο μεγαλύτερη από τις μεθόδους που προέρχονται από την στατιστική ανάλυση. Επιτρέπει να ακολουθήσεις κανείς ένα φαινόμενο μελετώντας επιτόπου την εξέλιξη του μέσα στο χρόνο, τις διαδικαστικές όψεις και είναι συνδεδεμένο με ένα με ένα ιδιαίτερο πλαίσιο : πρόκειται για μία δυναμική έρευνα που εξελίσσεται για να προσαρμοστεί στις ιδιαιτερότητες του πεδίου. Μπορούμε λοιπόν στο πεδίο της έρευνας να ασχοληθούμε με τη μελέτη ενός περιστατικού κυρίως όταν συνδέεται με μία από τις παρακάτω ειδικές καταστάσεις : όταν θέλουμε να ελέγξουμε μία θεωρία (με σκοπό να την επιβεβαιώσουμε, να την απορρίψουμε ή να την συμπληρώσουμε), για να αναδείξουμε ένα όχι σπάνιο φαινόμενο αλλά στο οποίο η επιστημονική κοινότητα έχει δύσκολα πρόσβαση ή ακόμα όταν η περίπτωση που μελετάται είναι σπάνια ή μοναδική.²⁶³

Θα δούμε πώς όλα τα παραπάνω ενεστωποιούνται στην έρευνά μας.

Συμπεράσματα

Όπως συμπεραίνει και ο μελετητής του συγγραφέα μας Μανόλης Σέργης:

Από την παιδική του ηλικία ο Μ.Μ είχε μια ιδιαιτερότητα στην διαδικασία της κοινωνικοποίησής του με τους συνομηλίκους του, την οποία προσπάθησε να χειριστεί στην μετέπειτα ζωή του. Βέβαια αυτή η εύθραυστη φύση του αποτέλεσε τη βάση για την ανέλιξή του σε έναν δεινό κοινωνικό αναλυτή. Εισερχόμενος σε ένα συγκρουσιακό πλαίσιο κοινωνικών, πολιτικών και ιδεολογικών ζυμώσεων στην Αθήνα του 1880, εικάζω ότι, παρόλη την ευφυΐα του, δεν είχε τις αναγκαίες αντιστάσεις για να υπερβεί μια έντονα αντιφατική (και σε μετάβαση ευρισκόμενη) κοινωνία, και να θέσει επιτυχώς τη σφραγίδα

²⁶³ Fana Rasolofo-Distler, Cindy Zawadzki. Proposition d'un cadre conceptuel pour les CIFRE : illustration par deux thèses soutenues en contrôle de gestion. Comptabilités, économie et société, May 2011, Montpellier, France. pp.cd-rom, 2011, σ.5.

μιας πρωτοπόρου προσωπικής δημιουργίας χωρίς να αυτοκαταστραφεί. Το κοινωνικό περιβάλλον λειτουργεί ή υποστηρικτικά ή κατασταλτικά στην ατομική εξέλιξη. Η αστάθεια της ιστορικής συγκυρίας επέτεινε τις αντιφάσεις μιας προσωπικότητας με τεράστια εσωτερική ανάγκη-επιθυμία για αναγνώριση και αποδοχή. Η ταύτιση ενδεχομένως της ατομικής ευτυχίας με την επαγγελματική αποδοχή και καταξίωση, η ανυπαρξία ουσιαστικών σχέσεων, η μοναξιά και το «καθημερινό» ανούσιο που προσλάμβανε από όλο το φάσμα της αθηναϊκής ζωής επιδεινώναν την πορεία του, με τραγικό αποτέλεσμα τη σύντομη λήξη κάθε μορφής ζωής του.

Η παρούσα διατριβή έχει αυτήν την ποιοτική ιδιαιτερότητα που διαφοροποιεί την οπτική της γωνία. Κινείται από το γενικό στο ενικό και από την προοπτική της ποσοτικής στατιστικής αποτύπωσης στη λογική του κατά περίπτωση και του συγκεκριμένου. Και αν κάποιος θεωρήσει ότι είναι παράδοξο να χρησιμοποιούμε ψυχαναλυτικά μεθοδολογικά εργαλεία για μία περίπτωση, για ένα κλινικό περιστατικό, για την ψύχωση ενός και μόνο ανθρώπου, θεωρούμε ότι είναι ταυτόχρονα όπως είδαμε και στη διερεύνηση της μεθοδολογίας και μία επιτακτική αναγκαιότητα. Μόνο έτσι και μόνο εκ των υστέρων, μπορούμε να αναδείξουμε τις συγκεκριμένες συνθήκες της έκλυσης της ψύχωσης του συγκεκριμένου ανθρώπου. Γιατί για κάθε ομιλόν, για κάθε άνθρωπο, για κάθε ψυχωσικό ασθενή, παρανοϊκό ή σχιζοφρενή, οι συνθήκες της έκλυσης της ψύχωσής του είναι μοναδικές και μόνο η εκ των υστέρων εξέτασή τους εν σειρά αναδεικνύει τα ανεξίτηλα δομικά χαρακτηριστικά αυτού του πάσχοντος όντος που μιλάει. Και η πρωτοτυπία της μελέτης έγκειται και σε αυτό. Είδαμε τι οδήγησε τον Μιχαήλ Μητσάκη στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή της ζωής του στο παραλήρημα και τη νοσηλεία.

Σκοπός της παρούσας διατριβής λοιπόν δεν ήταν να κάνει λογοτεχνική κριτική, ούτε εφαρμοσμένη ψυχανάλυση, και πολύ λιγότερο ψυχοβιογραφία, αλλά να πει ποια ήταν η ειδική λειτουργία του συγγραφικού έργου για το υποκείμενο Μιχαήλ Μητσάκη. Το γεγονός ότι δεν μπόρεσε να εκδώσει τα έργα του σε ένα ή περισσότερα βιβλία δείχνει,

αφενός, την ανεπάρκειά του στη διαχείριση των δυσκολιών που ενέχει το κοινωνικό πάρε-δώσε και ο κοινωνικός δεσμός. Αφετέρου, η φαντασιακή του αντιπαράθεση με τον Παλαμά – ο οποίος, ας μην ξεχάσουμε να υπενθυμίσουμε, αναγνώρισε παρ' όλα αυτά το ποιητικό τάλαντο του Μητσάκη και τον θεωρούσε καλλιτέχνη – κατέληξε στην αποσταθεροποίησή του, καθώς δεν κατέστη εφικτή η συνθωματοποίηση αυτού του έργου και η αναγνώρισή του από τον κοινωνικό-φιλολογικό Άλλο, πράγμα που εκτιμούμε ότι εν τέλει θα είχε θεραπευτική δράση στην ψύχωσή του. Αποτελεί πραγματικά αντικείμενο πολύ μεγάλου θαυμασμού και ταυτόχρονα αιτία πολύ μεγάλης λύπης αυτός ο συγγραφέας. Η φινέτσα του ύφους του και η δύναμη της λεκτικής του παραγωγής του απέδωσαν τα πρώτα δεκαέξι χρόνια της καλλιτεχνικής του δημιουργίας μια ιδιαίτερη θέση μέσα στα ελληνικά γράμματα. Και η φιλολογική σύγκρουση προσέλαβε γι' αυτόν έναν χαρακτήρα αντιπαράθεσης ζωής ή θανάτου και τον έφερε ενώπιον μιας πραγματικής υποκειμενικής κατάρρευσης, καθιστώντας τον έκτοτε ουσιαστικά τρόφιμο των ελληνικών ψυχιατρειών και φιγούρα του τρελού των αθηναϊκών δρόμων.

Είναι σπουδαία η λήψη μιας τέτοιας γνώσης. Πέραν από την απάντηση του ερευνητικού ερωτήματος, η οποία είναι ξεκάθαρα επιβεβαιωτική για τη σημασία του συγγραφικού έργου για τη σταθεροποίηση των ψυχωσικών ασθενών, υπάρχουν και παράπλευρα οφέλη. Είναι ο πλουτισμός του τρόπου σκέψης, η διεύρυνση των ορίων του κλινικού μας κριτηρίου καθώς και η εισαγωγή της ψυχαναλυτικής μας ευαισθησίας σε αυτή την ειδική κλινική των λεπτών διακρίσεων. Είναι μια γνώση βέβαια αυτή που αποκομίσαμε που δεν θα μπορούσαμε να τη χρησιμοποιήσουμε στον ίδιο τον Μητσάκη. Έχουμε όμως άλλους συγγραφείς και ποιητές σε ψυχαναλυτική διαδικασία που εντάσσονται στην ψυχωσική δομή και αναζητούν βοήθεια. Ή έχουν εκδηλώσει ένα πρώτο επεισόδιο που συνοδεύτηκε από νοσηλεία όπως ο Μητσάκης.

Στόχος και σκοπός μας είναι μέσα από την ψυχαναλυτική δουλειά, ερευνώντας τις συνθήκες της δικής τους έκλυσης, οι ασθενείς αυτοί να μπορούν να κατασκευάσουν κάτι στο επίπεδο του λόγου που θα τους προστατεύσει από το να ξαναφέρουν τους εαυτούς τους σε παρόμοιες συνθήκες.

Για όσους από εμάς αγωνιζόμαστε καθημερινά με την ψύχωση και, ακολουθώντας την προτροπή του Λακάν, «δεν υποχωρούμε ποτέ μπροστά στην ψύχωση», η αναζήτηση κάθε φορά των μέσων, των τρόπων της ανεύρεσης της υποκειμενικής λύσης για το ψυχωσικό υποκείμενο αποτελεί πρώτη προτεραιότητα. Διότι η λύση που θα εφεύρει το ψυχωσικό υποκείμενο, έστω και αν εντάσσεται μέσα στο πλαίσιο μιας εκτός της κοινής λογικής λύσης, πρέπει να υποστηριχθεί. Οφείλουμε να συνοδέψουμε και να υποστηρίξουμε το ψυχωσικό υποκείμενο στην προσπάθεια να κατασκευάσει τη λύση που θα το κάνει να εφάπτεται στην κοινωνία, να ακουμπάει στον κοινωνικό δεσμό, έτσι ώστε να μην ακολουθήσει τη μοίρα του απόκληρου και του ανέστιου.

Και είναι αυτή η προσπάθεια ομολογουμένως πολύ δύσκολη τις περισσότερες φορές, γιατί και το ψυχωσικό υποκείμενο και ο θεραπευτής του, στην από κοινού προσπάθειά τους, έχουν να αντιμετωπίσουν τον καθωσπρεπισμό της κοινής λογικής και έναν επιστημονισμό, μέσα στο πλαίσιο του Λόγου του Κυρίου, που απαιτεί από όλους, μέσα στη λογική της στατιστικής και της εξομοίωσης, να βαδίζουν σε έναν κοινό ρυθμό, με έναν κοινό τρόπο. Όποιος όμως αποφασίσει να εντάξει τον λόγο του εντός του λόγου της ψυχανάλυσης οφείλει να έρθει αντιμέτωπος με αυτές τις δυσκολίες, με όλες αυτές τις αντιξοότητες και να καταστήσει τον θεραπευόμενό του και τον τρόπο συνθωματοποίησης του (από τη στιγμή βέβαια που δεν διακυβεύεται η ζωή του ίδιου του ασθενούς ή οι ζωές άλλων) ύψιστο ιδανικό του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Biagi-Chai, F., *Le cas Landru: À la lumière de la psychoanalyse*, Éres, Παρίσι 2014.
- Bleuler, E., *Dementia Praecox or the group of schizophrenias*, International University Press, Νέα Υόρκη 1950.
- Drapeau, M., « *Réflexion épistémologique sur la recherche qualitative et la psychanalyse : refaire une place au rêve et à l'imaginaire* », *Le Coq-héron* 2004/2 (no 177), σ.124.
- Gault, J. L., « Two Statues of Symptom “Let us turn to Finn Again” », στο V.Voruz, & B.Wolf (επιμ.), *The Later Lacan. An Introduction*, State University of New York Press, Άλμπανι 2007, σ. 73-82.
- Grammatopoulos, I., *Conceptualization and Treatment of Schizophrenia in Lacanian Psychoanalysis: Towards a Clinic of the Sinthome*, διδακτορική διατριβή, Middlesex University, Λονδίνο 2016.
- Lacan, J., « *Hommage fait à Marguerite Duras, du ravissement de Lol. V. Stein* », στο *Autres écrits*, Seuil, Παρίσι 1965, σ.192-193.
- « *L'agressivité en psychanalyse* » [1948], στο *Écrits*, Seuil, Παρίσι 1966, σ.101-124.
- « *D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose* », στο *Écrits*, Seuil, Παρίσι 1966, σ. 531-583.
- « *L'instance de la lettre dans l'inconscient ou la raison depuis Freud* », στο *Écrits*, Seuil, Παρίσι 1966, σ. 493-528.
- « *Réponse au commentaire de Jean Hyppolite sur la 'Verneinung' de Freud* », στο *Écrits*, Seuil, Παρίσι 1966, σ. 381-399.
- « *Le Séminaire sur "La lettre volée"* » [1955], στο *Écrits*, Seuil, Παρίσι 1966, σ.11-61.
- *Conférence à l'École Belge de Psychanalyse*, 14 Οκτωβρίου 1972, ανέκδοτο.
- « *L'étourdit* », στο *Autres écrits*, Seuil, Παρίσι 1972, σ. 449-495.
- *Le Séminaire, Livre XXI : Les non-dupes errent*, μάθημα της 19 Απριλίου 1974, ανέκδοτο.
- « *Conférence à Genève sur le symptôme* », *Bloc-notes de la psychanalyse*, 5, Γενεύη 1975, σ. 11.
- *Le Séminaire, livre XX: Encore*, Seuil, Παρίσι 1975.
- « *Geneva lecture on the symptom* » [1976a], *Analysis*, 7-25, 1989.
- *The Seminar of Jacques Lacan, book III : The Psychoses*, Routledge, Λονδίνο 1993.

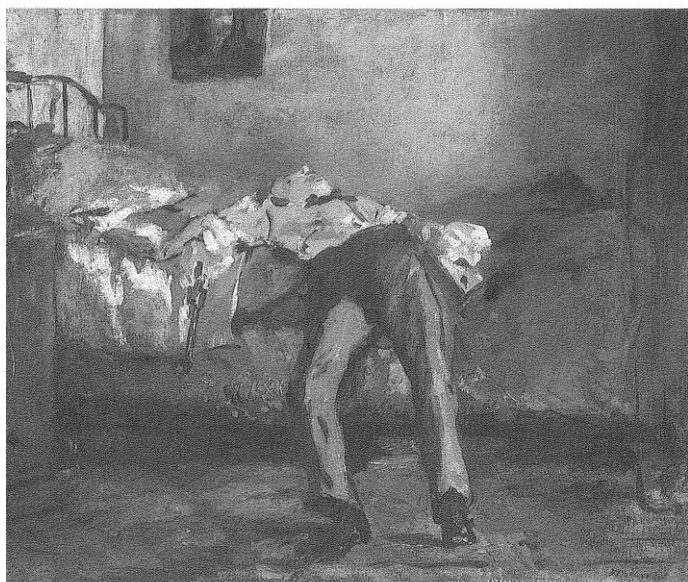
- *Le Séminaire, Livre IV: La relation d'objet*, Seuil, Παρίσι 1994.
- *The Seminar of Jacques Lacan, book XX: On Feminine Sexuality, the Limits of Love and Knowledge [1972a-73c]*, W.W.Norton & Company, Νέα Υόρκη και Λονδίνο 1999.
- «L'Étourdit», στο J.A Miller (επιμ.), *Autres écrits*, Seuil, Παρίσι 2001, σ. 449-495.
- *Écrits: The First Complete Edition in English*, μτφ. Bruce Fink W. W. Norton & Company, Νέα Υόρκη 2005.
- *Le Séminaire, livre XXIII: Le sinthome*, Seuil, Παρίσι 2005.
- *Écrits: The First Complete Edition in English*, μτφ. Bruce Fink, W. W. Norton and Company, Νέα Υόρκη 2006.
- *Le Séminaire, livre XVIII: D'un discours qui ne serait pas du semblant*, Seuil, Παρίσι 2007.
- Lévêque, J.-J., «Essai sur Mitsakis», *Entretiens*, No 13, 1958.
- Maleval, J.-C., *La forclusion du Nom-du-Père*, Seuil, Παρίσι 2000.
- Miller, J.-A., «Clinique ironique», *La Cause freudienne. Revue de Psychanalyse*, 23.
- «Le tout dernier Lacan», *Orientation Lacanienne III*, 9, (2006-2007), σεμινάριο, ανέκδοτο.
- «The Unconscious and the speaking body», *Hurly-Burly*, 12, 2015, σ. 119-132.
- Mitsakis, M., *Les Œuvres Inédites de Michel Mitsakis*, publiées par A. Carakalos, Βιβλιοπωλείο Ρόμβος, Αθήνα 1957.
- *Le suicidé*, μτφ. Gilles Ortlieb, *Le temps qu'il fait*, Μπαζάς (Ζιρόντ) 1997.
- *Un chercheur d'or*, μτφ. Gilles Ortlieb, *Finitude*, Μπορντώ 2012.
- Rasolofo-Distler, F., Cindy Zawadzki, *Proposition d'un cadre conceptuel pour les CIFRE : illustration par deux thèses soutenues en contrôle de gestion. Comptabilités, économie et société*, May 2011, Montpellier, France. pp.cd-rom, 2011, σ.5.
- Schreber, D.-P., *Memories of my nervous illness*, Wm. Dawson & Sons, Λονδίνο 1955.
- Soler, C., «The paradoxes of the symptom in psychoanalysis», στο J. M. Rabaté (επιμ.), *The Cambridge Companion to Lacan*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 2003, σ. 86-101.
- *Lacan – The Unconscious Reinvented*, Karnac, Λονδίνο 2014.
- Zenoni, A., *L'autre pratique clinique, èrès*, Τουλούζη 2009.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- Αθανασόπουλος, Δ., «Μητσάκης», *Ελληνική Δημιουργία*, 143, σ. 83.
- Δημηρούλης, Δ., «Ένας ξεχασμένος κριτικός λίβελλος», *Κυριακάτικη Αυγή*, 5 Ιουνίου 2005.
- Evans, D., *Εισαγωγικό Λεξικό της Λακανικής Ψυχανάλυσης*, μτφ. Γιάννης Σταυρακάκης, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005.
- Θεοδωρίδης, Ε., «Προσβολές του σώματος στην εφηβεία», *Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ*, 7, σ.115.
- Θρύλος, Άλ., *Μορφές της Πεζογραφίας και Μερικές Άλλες Μορφές*, Δίφρος, Αθήνα 1962.
- Καράκαλος, Άγ., «Αναζητώντας τον Μιχαήλ Μητσάκη», *η λέξη*, 90, σ. 990-998.
- «Μιχαήλ Μητσάκης», *η λέξη*, 90, σ. 999-1004.
- Καρκαβίτσας, Αν., «Συνέντευξη με τον Μποέμ», *Εφ. Άστυ*, 9/10-4-1893.
- Κατσογιάννη, Α., «Η γραφή της Σύλβια Πλαθ», Ομιλία στο Γαλλικό Ινστιτούτο Πατρών με θέμα Ψυχανάλυση και Τέχνη, 19/01/2012.
- Λακάν, Ζ., *Λειτουργία και πεδίο της Ομιλίας και της Γλώσσας στην Ψυχανάλυση*, μτφ. Νασιά Λινάρδου-Μπλανσέ, Ρεζινάλντ Μπλανσέ, Εκκρεμές, Αθήνα 2005.
- *Σεμινάριο Τρίτο: Οι ψυχώσεις*, Επιμ. Βλ. Σκολίδης, Ψυχογιός, Αθήνα 2005.
- *Σεμινάριο ΧΧ: Ακόμη*, μτφ. Βλ. Σκολίδης, Ψυχογιός, Αθήνα 2011.
- Λινάρδου, Ν., «Το σώμα ως κείμενο», στο Ρ. Μπλανσέ (επιμ.), *Διαβάζοντας το σύμπτωμα, 6 μαθήματα εισαγωγής στη Λακανική Κλινική*, Εκκρεμές, Αθήνα 2012.
- «Πένθος και αποχωρισμός στην τέχνη της Μαρίνας Αμπράμοβιτς», *Η ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ*, 8, Άνοιξη 2013.
- Μελάς, Σπ., «Μιχαήλ Μητσάκης», *Ελληνική Δημιουργία*, 143, σ. 71.
- Μητσάκης, Μ., χ.τ., εφ. *Το Άστυ*, 6/10/1885, σ. 2-3.
- «Θωμάς», εφημ. *Άστυ*, 27.04.1886, σ. 6-7.
- «Ολίγα λόγια, Η πνευματική κίνηση εν Ελλάδι», *Εφ. Άστυ*, 29.01.-02.02.1895.
- *Αθηναϊκαί Σελίδες*, Πατάκης, Αθήνα 1996.
- *Αυτόχειρ*, Ιστός, Αθήνα 1996.
- *Εις τον οίκον των τρελών*, επιμ. Γιάννης Παπακώστας, Πατάκης, Αθήνα 2004.
- *Παρά τοις δούλοις – Τα Ιωάννινα*, Πατάκης, Αθήνα 2004.
- *Αφηγήματα και Ταξιδιωτικές Εντυπώσεις*, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2006.
- *Κριτικά κείμενα-επιστολές-ποίηση*, Ίδρυμα Κώστα & Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2007.

- Μιλλέρ, Ζ.-Α., *Λακανική κλινική των ψυχώσεων*, μτφ. Δ. Βεργέτης, Πατάκης, Αθήνα 2008.
- Μιλνέρ, Ζ.-Κ., *Το κρυστάλλινο έργο*, Κέδρος, Αθήνα 2005.
- Μπλανσέ, Ρ., «Νεύρωση - ψύχωση: Η διαφορική διάγνωση στη νευρογενή ανορεξία», στο Ρ. Μπλανσέ (επιμ.), *Διαβάζοντας το σύμπτωμα, 6 μαθήματα εισαγωγής στη Λακανική Κλινική*, Εκκρεμές, Αθήνα 2012.
- Μωραϊτίδης, Αλ., *Με του Βορηά τα κύματα*, τ. 6, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Αθήνα 1927.
- Παλαμάς, Κ., «Τα πρώτα Κριτικά», στο Άπαντα Κ. Παλαμά, Μπίρης- Γκοβόστης, Αθήνα 1972.
- Πασαγιάννης, Κ., «Ανέκδοτα Γράμματα του Μιχ. Μητσάκη», *Νέα Εστία*, 15-6-1931.
- Περάνθης, Μ., *Μιχ. Μητσάκης – Το Έργο του*, Εστία, Αθήνα 1956.
- Πλουμπίδης, Δ., *Ιστορία της Ψυχιατρικής στην Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα 1995.
- «Η γαλλική ποίηση του Μιχαήλ Μητσάκη», *24 γράμματα*, www.24grammata.com/?p=4907, [τελευταία πρόσβαση 13/12/2016]
- Πράτσικας, Γ., «Ένας άτυχος πεζογράφος», *Ελληνική Δημιουργία*, 143, σ. 77.
- Σέργης, Μ., *Αστική Λαογραφία*, Ηρόδοτος, Αθήνα 2016.
- Σολέρ, Κ., *Η λογοτεχνική περιπέτεια*, μτφ. Μαβίνα Πανταζάρα, Ερατώ, Αθήνα 2003.
- Ταγκόπουλος, Δ., *Μιχαήλ Μητσάκης, Φιλολογικά Έργα*, τόμος Α, Τύπος, Αθήνα 1920.
- *Μιχαήλ Μητσάκης, Φιλολογικά Έργα*, τόμος Β, Χ. Γάνιαρης, Αθήνα 1922.
- *Φιλολογικά Πορτραίτα*, Χ. Γάνιαρης, Αθήνα 1922.
- Τέντσου, Ε., «Ο Κύριος του Πανοράματος», αδημοσίευτο.
- Φαλτάιτς, Κ., «Η Ζωή του Μητσάκη», *Ελληνικά Γράμματα*, 60, 10.08.1929.
- Φαφαλιού, Μ. Σ., *Ιερά Οδός 343*, Κέδρος, Αθήνα 1995.
- Φρόυντ, Σ., *Ψυχανάλυση και Λογοτεχνία*, μτφ. Λ. Αναγνώστου, Επίκουρος, Αθήνα 1994.
- *Το ασυνείδητο*, Ελληνική Παιδεία, Αθήνα 2016.
- Χατζόπουλος, Θ., «Μιχαήλ Μητσάκης, Τα Ηφαίστεια», *η λέξη*, 90, σ. 987-989.

Mikhaïl Mitsakis
Le Suicidé

et autres textes.

*Traduit du grec et présenté par
Gilles Ortlieb*

🐾 Le temps qu'il fait

MIKHAÏL MITSAKIS

Un chercheur
d'**OR**

Traduit du grec par Gilles Ortlieb

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ

Εμμ. Ροΐδης: «Ο Μητσάκης θέλει να κάμη ιδικόν του ύφος. Αυτό είναι πάρα πολύ. Δεν το χωνεύω. Είναι καθαρά οίησις».

(Εφ. «Άστυ», 21/22-3-1893).

Α. Καρκαβίτσας: «Ο Μητσάκης ευρήκε τώρα τον δρόμον του, εις τον οποίον είναι προορισμένος να δράσει μεγάλως».

(Εφ. «Άστυ», 9/10 -4-1893).

Κ. Παλαμάς: «Τα σύμπυκνα και σύντονα ταύτα εικονογραφήματα τα διακρίνει ενότης συλλήψεως. Μια άλυσσος τα συνδέει, μία πνοή τα εμψυχώνει. Ο Μ. είναι καλλιτέχνης».

(Π. «Εστία», 1893, β' εξ., σ.5).

Βλ. Γαβριηλίδης: «Από τους λαμπρότερους, εικονικωτέρους, σπινθηροβολωτέρους αρθρογράφους ... Αι περιγραφαί του εκ των βουνών της Ηπείρου ήσαν με αληθινή δύναμη Μωπασάν».

(Εφ. «Ακρόπολις», 8-6-1916).

Δ.Ι. Καλογερόπουλος: «Η εμφάνισης του Μ. προ τριακονταετίας ως συγγραφέως ήτο μια δόνησις ισχυρά, εις ηλεκτρικός σπινθήρ ο οποίος εφώτισεν με αναλαμπάς το πνευματικόν στερέωμα. Ό,τι έγραφε, έφερε την σφραγίδα της ατομικότητας. Πρωτότυπος, ηρύετο τας εμπνεύσεις του εκ του βάθους της ίδιας του της αντιλήψεως».

(Π. «Πινακοθήκη», έτος βον , Ιουν. – Ιουλ. 1916).

Χ. Σταματίου: «...έναν εκλεκτόν τεχνίτην του λόγου, λησμονημένον, εντελώς άγνωστον, αλλ' από τους καλυτέρους, τους νευρωδεστέρους, τους πλέον δυνατούς».

(Εφ. «Ελεύθερος Τύπος», 5-10-1920).

Γρ. Ξενόπουλος: «Υπήρξεν ένας δυνατός, ένας πρωτότυπος, ένας «ποιητής ρεαλιστής», και κατ' εξοχήν Αθηναίος ή μάλλον Αττικός. Το πνεύμα ήτο απaráμιλλον, όπως η παρατήρησις του βαθεία, ο λυρισμός του γνήσιος και η φιλοσοφία του υγίης. Το δε ύφος του, νευρώδες, καλαίσθητον, περίτεχνον, εντελώς ανάλογον προς τα μεγάλα προτερήματα της ουσίας. Όλαι αι σελίδες του φέρουν την σφραγίδα του. Αλλά μερικάί, είναι από τας ωραιότερας της λογοτεχνίας μας».

(Εφ. «Δύναμις», 6-10-1920).

Ρ. Φιλύρας: «Ο Μ. είναι κατά την γνώμην μου δεύτερος, μετά τον Παπαδιαμάντην, γνήσιος νεοέλλην πεζογράφος-στυλίστ».

(Εφ. «Νέα Ελλάς», 8-10-1920).

Κ. Παρορίτης: «Για ένα πράμα μόνο μπορούμε νάμαστε βέβαιοι. Ο Μ. ήταν ένα ξεχωριστό, δυνατό ταλέντο... Είναι ένας αλκοολικός της περιγραφής».

(Π. «Νουμάς», 24-10-1920).

Κ. Παλαμάς: «...το έργο του εξαιρετικής τεχνοτροπίας και δυνάμεως λογοτέχνου».

(Εφ. «Έμπρος», 11-11-1920).

Κ. Αθάνατος: «Εισέδουε παντού όπως ο κόρχορος εν λαχάνοις. Δεν ήτο δυνατόν παρά να τρελλαθή εις το τέλος. Είχε την οξυδέρκειαν των αισθήσεων όλων μαζί υπερβολικά ανεπτυγμένην. Η φύσις τον είχε παραφορτώσει με προικίσματα, δια να τον τιμωρήση κατόπιν σκλήρα».

(Εφ. «Ελεύθερον Βήμα», 24-5-1922).

Αρ. Καμπάνης: «Ζωηρές περιγραφές ατελείωτων σκηνών του δρόμου ή σκηνών της φύσεως. Ακόλαστοι χρωματισμοί, Ζολάδικοι εμμονή στις πιο κουραστικές λεπτομέρειες».

(Εφ. «Πρωΐα», 15-1-1926).

Αλ.Μωραϊτίδης: «Φρονώ ότι το λογοτεχνικόν έργον και η ζωή του Μ. παρέχουν έδαφος ερεύνης εις τους λογίους μας. Είς την έρευναν αυτήν καταγίνομαι ήδη. Ας με βοηθήσουν όμως και οι δυνάμενοι... Του εκπλιπόντος συμπαθεστάτου λογογράφου.... όστις είχε την δύναμιν τόσην ζωήν να δίδη εις τους ενδόμυχους του λογισμούς, εναθαρρύνων, παρορμών, παραμυθών, συμβουλεύων, με το ένα χέρι κρατών την πένναν και με το άλλο το μαστίγιον».

(«Με του Βορρά τα κύματα» τ.6, σελ.139, 1927).

Άλ. Θρύλος: «Ο Μ. είχε δυνατότητα που μπορούσαν να του είχαν δώσει μια θέση εντελώς ξεχωριστή στη νεοελληνική λογοτεχνία. Το σύνολο όμως του έργου του δεν ικανοποιεί».

(Π. «Νέα Εστία», 1-2-1937).

Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος: «Τύπος ανώμαλος και αλλοπρόσαλλος, ασταθής εις τα γλωσσικά του πεποιθήσεις, ακριβολόγος, εις την έκφρασιν και παρατηρητικός, θηρεύων ενίοτε την πρωτοτυπίαν, αλλ' ουδέποτε υποβάλων την αίσθησιν της ορθής χρήσεως των φραστικών μέσων».

(Εφ. «Αθηναϊκά Νέα», 26-11-1938).

Γρ. Ξενόπουλος: «Ο Μ. με τη φυσική του οξυδέρκεια και καλαισθησία, με τη σπάνια του φιλολογική και αισθητική μόρφωση, και προ πάντων με την αγάπη του και την ειλικρίνεια, ήταν ένας αληθινός κριτικός».

(Εφ. «Αθηναϊκά Νέα», 26-11-1938).

Μ. Μαλακάσης: «Ο ασύγκριτος αυτός κολορίστας, ο Ροντέν αυτός του πεζού λόγου, που έκρυβε κάτω από αστραφτερή επιφάνεια μια βαθύτατη σκέψη, ξεγελώντας με επίμονα χτυπητά χρώματα τα αδύνατα να εμβαθύνουν μάτια....»

(Εφ. «Ελεύθερον Βήμα», 27-5-1940).

Αιμ. Χουρμούζιος: «Αφήκε σειράν λυρικών περιγραφών, αι οποίαι αποτελούν αναφαίρετον προίκα της νεοελληνικής λογοτεχνίας».

(Εγκ. Λεξ. «Ηλίου», τ. «Ελλάς» 1952).

Σπ. Μελάς: «Δεν είμαστε τόσο πλούσιοι, που ν' αφήνομε σκόρπιες κι' απρόσιτες σελίδες σαν τις δικές του. Ο Μ. στάθηκε μια δυνατή φυσιογνωμία στην κίνησι των περασμένων πενήντα χρόνων. Κι από τις λίγες κι' αληθινά εκπληκτικές, πνευματικές πρωϊμότητες».

(Π.«Ελληνική Δημιουργία», 15-1-1954).

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ ΠΕΖΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΜΗΤΣΑΚΗ

ΑΦΗΓΗΜΑΤΑ

ΑΘΗΝΑΙΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ (και οι πρώτες του εκδόσεις)

- 1.«Το βάπτισμα»: *Εστία*, τ. ΙΣΤ', αριθμ.415 (11.12.1883), 781-788.
2. «Δεκαέτις»: *Εστία*, τ. ΙΖ', αριθμ.439 (27.05.1884), 350-351.
3. «Παληά Χαρτιά»: *Εστία*, τ. ΙΗ', αριθμ.444 (1.7.1884), 426.
4. «Οιωνός»: *Εστία*, τ. ΚΓ', αριθμ.591 (26.4.1887), 277-279.
5. «Εν τω ξενοδοχείω»: *Εστία*, τ. ΚΖ', αριθμ.689 (12.3.1889), 270-273.
6. «Συζυγική σκηνή»: *Εστία*, τ. ΚΖ', αριθμ.692 (2.4.1889), 313-316.
7. «Το πανόραμα»: *Εστία*, τ. ΚΖ', αριθμ.703 (18.6.1889), 492-496.
8. «Δύο μικροί»: *Εστία*, τ. ΚΖ', αριθμ.694 (16.4.1889), 341-343.

9. «Παράφρων»: *Εστία*, τ. ΚΗ', αριθμ.710 (6.8.1889),81-84 και αριθμ.711 (15.8.1889), 101-103.
10. «Η δεξιά του Κριεζώτη»: *Εστία*, τ. ΚΗ', αριθμ.726 (26.11.1889), 353-355.
11. «Εις Αθηναίος χρυσοθήρας»: Κυκλοφόρησε σε ιδιαίτερο τόμο, στη σειρά «Ελληνική Βιβλιοθήκη» του Σ. Χιώτη, με υπότιτλο «Αθηναϊκά Σελίδες». Εν Αθήναις 1890, Βιβλιοπωλείον και Τυπογραφείον «Κορίννης».
12. «Το εμμορφότερο πράγμα του κόσμου»: *Αττικόν Μουσείον*, αριθμ.54, έτος Γ' 1.8.1890,54 (τελευταία με την επισήμανση: Μίμησης Γκαβαρνί).
13. «Υπό την συκήνη»: *Αττικόν Μουσείον* (1.8.1890), 47-49.
14. «Καυγάς»: *Αττικόν Μουσείον* (1.9.1890), 83-84.
15. «Θεάματα του ψυρρή»: *Αττικόν Μουσείον* (10.9.1890), 100-102.
16. «Η φλογέρα»: *Αττικόν Μουσείον* (1.10.1890), 118-120 και (1.10.1890), 130-131.
17. «Άνθρωποι και κτήνη»: *Εφημερίς* (7.4.1891),1-2.
18. «Το φίλημα»: *Παρνασσός*, τ. ΙΔ', φυλλάδιον 9, Μάιος 1892.
19. «Ομιλίες του δρόμου»: *Εστία* (Ιανουάριος –Ιούνιος 1892), 321-323.
20. «Το κάρρον»: *Εθνικόν Ημερολόγιον Κ. Σκόκου*, του 1892, 248-256.
21. «Το γατί»: *Ακρόπολις*, φ.3957 (5.2.1893).
22. «Η κυρά Κώσταινα»: *Ακρόπολις*, φ. 4052 (16.5.1893), 1-2.
23. «Αρκούδα»: *Ακρόπολις*, φ. 3959 (7.2.1893), 1.
24. «Ζωγραφιά νυκτερινή»: *Ακρόπολις*, φ. 4052 (16.5.1893), 1-2
25. «Τυχαίον συμβάν»: από το αρχείο του Ε.Λ.Ι.Α., καίτοι είχε δημοσιευθεί στην εφημ. *Σκριπ* (4.9.1895), αλλά, παρά τις προσπάθειές μας, δεν εντοπίσαμε το συγκεκριμένο φύλλο.
26. «Παρά την δεξαμενή»: *Νέα Εστία*, τ. ΙΖ, τχ.193 (1.1.1935),8-12. Κατά τον Περάνθη (ο.π.,113, υποσημ.1) γράφτηκε μετά το 1896, όπως και τα τρία επόμενα.
27. «Παρά το κύμα»: *Νέα Εστία*, τ.ΛΑ', τχ.361 (1.6.1942), 372-373.
28. «Το θέατρο»: *Νέα Εστία*, τ.ΛΑ', τχ.361 (1.6.1942), 373-375.
29. «Άπορα παιδιά»: *Νέα Εστία*, τ.ΛΒ', τχ.372 (1.12.1942), 1261-1262.
30. «Ο ταύρος»: *Ελληνικόν Ημερολόγιον Ορίζοντες*, έτος Β', τ. Β'(1943),546-550.

ΤΑΞΕΙΔΙΩΤΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ –ΕΙΚΟΝΕΣ ΚΑΙ ΣΚΗΝΑΙ

31. «Εγκαταλελειμμένη πόλις»: *Ελληνικόν Ημερολόγιον Π.Δ.Σακελλαρίου* (1888), 55-63.
32. «Εις τοίχος»: *Εστία Εικονογραφημένη* (Ιανουάριος-Ιούνιος 1890), 81-83.
33. «Τα Ιωάννινα»: από το αρχείο του Ε.Λ.Ι.Α γράφτηκε πιθανότατα το 1887). Τα δύο τελευταία ταξιδιωτικά κείμενα εκδόθηκαν προσφάτως.
34. «Η θλίψις του μαρμάρου», *Αττικόν Μουσείον*, έτος Γ', αριθμ.4 (1.7.1890), 34.
35. «Το παράπονο του μαρμάρου»: *Ημερολόγιο Μιλτιάδου Α.Φωτιάδου*, έτος Γ' (1893), 129-130.
36. «Στο βαπόρι»: *Ακρόπολις*, φ.4632 (2.1.1895), 1-2.
37. «Αυτόχειρ»: Πρωτοδημοσιεύτηκε στην *Ακρόπολη*, φ/4634 (4.1.1895)1-2.
38. «Τα έτοιμα»: *Ακρόπολις*, φ.4636 (6.1.1895), 3.
39. «Η ζωή»: *Ακρόπολις*, φ.4638 (8.1.1895), 2-3.
40. «Το όνομα»: *Ακρόπολις*, φ.4640 (10.1.1895), 3.
41. «Η πάλη»: *Ακρόπολις*, φ.4640 (10.1.1895), 3.
42. «Η πίστις»: *Ακρόπολις*, φ.4638 (8.1.1895), 2-3.
43. «Νησάκι»: *Ακρόπολις*, φ.4643 (13.1.1895), 2.
44. «Γλάροι»: *Ακρόπολις*, φ.4643 (13.1.1895), 2.
45. «Υπό το βουνό»: *Ακρόπολις*, φ.4643 (13.1.1895), 2.
46. «Η Παναγία η Μεγαλομάτα»: *Ημερολόγιον Ρωμηού – Σκριπ του 1895*, 33-34.
47. «Ημέρας δύσις»: Δ.Ταγκόπουλος, *Μιχαήλ Μητσάκης, Φιλολογικά έργα*. Τακτοποιημένα και φροντισμένα από τον Δημ. Π. Ταγκόπουλον. Τόμος δεύτερος. *Εις Αθηναίος χρυσοθήρας και άλλα λογοτεχνήματα*, Αθήναι 1922, 99-114.
48. «Τα Φώτα»: *Νέα Εστία* 23 (1938), 35-36.
49. «Το δάσος»: *Νέα Εστία* 32, τχ367 (15.9.1942), 929-931. Το πρωτότυπο κείμενο υπάρχει στο αρχείο του Ε.Λ.Ι.Α. και φέρει τον αριθμό η'. Να υποθέσουμε πως σχεδίαζε την έκδοση όλων των «Ταξιδιωτικών σημειώσεων» σε ένα βιβλίο, όπως ονειρευόταν και για τις «Αθηναϊκές σελίδες», πιθανότατα.

50. «Στη βάρκα»: *Νέα Εστία* 32, τχ 367 (15.9.1942), 931-933.
51. «Λημέριασμα»: *Νέα Εστία* 32, τχ 368 (1.10.1942), 980-981. Στο αρχείο του Ε.Λ.Ι.Α φέρει τον αριθμό ιζ'.
52. «Ο σταυρός»: *Νέα Εστία* 32, τχ 368 (1.10.1942), 981-982.
53. «Νεράιδα»: *Νέα Εστία* 32, τχ 369 (15.10.1942), 1041-1042. Στο αρχείο του Ε.Λ.Ι.Α φέρει τον αριθμό ιθ'.
54. «Το κανόνι»: *Νέα Εστία* 36 (15.10.1942), 415-418.
55. «Μπάρμπα-Σπύρος»: (ανέκδοτο, κολοβό), από το αρχείο του Ε.Λ.Ι.Α, με αριθμ.ια', το πλέον δυσανάγνωστο ανέκδοτο αφήγημά του, αφού οι τελευταίες 10-15 γραμμές των σελίδων 7 και 8 είναι παντελώς φθαρμένες.
56. «Άφιξις βασιλέως»: (ανέκδοτο, κολοβό), από το αρχείο του Ε.Λ.Ι.Α, με αριθμ.ιβ'.
57. «Εκλογές»: (ανέκδοτο, κολοβό), από το αρχείο του Ε.Λ.Ι.Α, με αριθμ.ιβ'.
58. «Ο αόρατος»: (ανέκδοτο, κολοβό), από το αρχείο του Ε.Λ.Ι.Α, με αριθμ.ιγ'.
59. «Το χωριδάκι»: (ανέκδοτο, κολοβό), από το αρχείο του Ε.Λ.Ι.Α, με αριθμ.ιε'.
60. «Εβραίοι»: (ανέκδοτο, κολοβό), από το αρχείο του Ε.Λ.Ι.Α χωρίς αρίθμηση.
61. «Τρελλός»: (ανέκδοτο, κολοβό), από το αρχείο του Ε.Λ.Ι.Α, με αριθμ.ιη'.
- Όλα τα κείμενα αυτής της ενότητας, πλην των υπ' αριθμ.31-35 και πιθανότατα του 56 γράφτηκαν την περίοδο 1894-95.

ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ

62. «Σπάρτη»: *Μη χάνεσαι* (29.9.1882),7.
63. «Σπαρτιατικά»: *Μη χάνεσαι* (8.1.0.1882),6.
64. «Αι επαρχίαι μας. Θεσσαλία (σιδηροδρομικές εντυπώσεις)». Μέρος Α', Β', Γ': *Ακρόπολις*, φ.1543 (7.9.1886), 1 αντιστοίχως.
65. «Ο άνδρας του Καποδιστρίου», Α', Β', Γ, *Ακρόπολις*, φ. 1653 (27.12.1886),1-2,-, 1654 (28.12.1886), 1-2 – φ.1655 (29.12.1886),3.
66. «Μέχρι Κερκύρας»: *Εστία*, τ. ΚΓ', αριθμ.576 (11.1.1887), 26-29.
67. «Το εν Κερκύρα σωφρονιστήριο»: *Εστία*, τ. ΚΓ', αριθμ.582 (22.2.1887), 117-122.
68. «Δύο ανάκτορα (Κερρκυραϊκά εντυπώσεις)», *Εστία*, τ. ΚΓ', σριθμ. 578

- (25.1.1887), 54-58 και αριθμ. 579 (1.2.1887), 71-74.
69. «Εις τον οίκον των τρελλών»: *Εστία*, τ. ΚΓ', αριθμ. 585 (15.3.1887), 165-169.
70. «Ένα βιομηχανικό κατάστημα»: *Εστία*, τ. ΚΓ', αριθμ. 587 (29.3.1887), 200-203.
71. «Η διώρυξ της Κορίνθου»: *Εστία*, τ. ΚΓ', αριθμ. 592 και 593 (3 και 10.5.1887), 281-285 και 297-300.
72. «Επιστολή εξ Άνδρου»: *Νέα Εφημερίς* (28.9.1887), 3-4.
73. «Παρά τοις δούλοις», Α', Β', Γ', Δ', Ε' : *Ακρόπολις*, φ. 1850 (11.7.1887),1 - *Ακρόπολις*, φ.1851 (12.7.1887),1.- φ. 1853 (14.7.1887),1-φ1859 (20.7.1887),1-2. φ.- 1862 (23.7.1887), αντιστοιχως.
74. «Ολίγα τινά εκ της Ηπείρου», *Νέα Εφημερίς*, φ. 78 (19.3.1889), 5-6.
75. «Νεώτερα εκ της Ηπείρου», *Νέα Εφημερίς*, φ. 95 (5.4.1889), 5-6.
76. «Το περιβολάκι»: *εφημ. Εστία*, φ. 93 (3.6.1895), 1. Είναι το πρώτο και μοναδικό της σειράς «Πειραιογραφήματα» (τίτλος δικής του επιλογής). Το έγραψε όταν είχε μετακομίσει στον Πειραιά.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΑ-ΓΛΩΣΣΙΚΑ

«Βικτωρ Ουγκώ»

«Η ελληνική γλώσσα»

«Ακούσια απάντησις»

«Τω κω Κωστή Παλαμά»

«Η φιλολογία μας»

«Η φιλολογία μας»

«Το νεώτερον δράμα του Ρενάν»

«Φάουστ»

«Ιούλιος Κλαρετή»

«Η δήθεν δημώδης γλώσσα»

«Το βιβλίο του Ψυχάρη»

«Φιλολογική επιθεώρησις»

«Χρονικά»
«Γεράσιμος Μαρκοράς»
«Απαραίτητος προσθήκη»
«Νουμάς Ρουμεστάν»
«Εν αθηναϊκόν μυθιστόρημα»
«Κρυστάλλη "Αγροτικά"»
«Ο Εθνικός Ύμνος»
«Ένα γράμμα και μία "μετάφρασις"»
«Φιλολογική επιστολή»
«Γλωσσοκόπηματα»
[«Οι γλωσσικές πεποιθήσεις του Μιχαήλ Μητσάκη»]
«Ραγκαβής και Ύμνος»
«Ολίγα λόγια»
[«Γ.Σουρής»]
«Η τέχνη»
«Η γλώσσα του κ. Ψυχάρη»
«Φιλολογική κριτική»

ΔΟΚΙΜΙΑ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ

«Περί ενοικιαστήριον»
«Εξετάσεις του παρθεναγωγείου της κας Χιλλ»
«Η νέα βασίλισσα της Ισπανίας Μαρία Δε Λάς Μερσέδες»
«Ανά τας οδούς»
«Ω πώς αλλάζουν... αι εβδομάδες!»
«Ολίγαι σοβαρές σκέψεις επί των ενεστώτων»
«Ψυρρή»
«Αι δύο μεγάλες δυνάμεις»
«Θωμάς»
«Οι εκ πατριζόμενοι»

«Φώτα»
«Θηβαίς»
«Ανθρώπους!»
«Φοιτηταί και ράβδοι»
«Τα μεθεόρτια»
«Κατά τον εικοστόν αιώνα»
«Αι εκλογαί»
«Το τελωνιακόν ζήτημα»
Η μετανάστευσις
«Πρόλογος [εις την έκδοσιν του "Ελληνικού Ημερολογίου"]»
«Οι εμπρησμοί των δασών»
«Η ποίησις και η πραγματικότητα»
«Η πρωτεύουσα»
«Αυτοκρατόρων τύχαι»
«Τα αίτια του "Θορύβου"»
«Κουρτοπάσσης»
«Ρούμβολδ»
«Φεριδούν»
«Η ανάστασις του Χριστού»
«Αθηναϊκές σελίδες. Θέρος»
«Η εικοσιπενταετηρίς της βασιλείας του Γεωργίου Α'»
«Ελληνικοί ποταμοί»
«Ο καλλωπισμός των Αθηνών»
«Αρχαία μνημεία»
«Χρονικά»
«Η σωματική αγωγή εν Γαλλία»
[«Από τη στήλη Δεκαήμερον του Αττικού Μουσείου»]
«Έλληνες και βάρβαροι»
[«Από τη στήλη Δεκαήμερον του Αττικού Μουσείου»]

«Μουσειομανία»
[«Από τη στήλη Δεκαήμερον του Αττικού Μουσείου»]
«Μία κόρη»
«Το νέον υπουργείον»
«Εγκυκλοπαίδεια»
«Εκδίκησις»
«Έπος»
«Παπαφλέσσας»
«Τραγούδια των εκλογών»
«Εκλογών αποτελέσματα»
«Ο βάλτος του Τρινάσου»
«Εκδικήσεις τιμής»
«Βουλαί και φιλολογίαι»
[«Το νεκρικόν άρμα»]
«Φουστανέλλα»

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

«Γιατράκοι»
«Έγγελος»
«Ιμπραίμ πασσάς»
«Κάλβος Ανδρέας»
«Κανάρης Κωνσταντίνος»
«Καραϊσκάκης Γεώργιος»
«Κατσόνης Λάμπρος»
«Κιουταχής»
«Μηνιάτης Ηλίας»
«Φιλυππίδης Δημήτριος»
«Φλαμιάτος Κοσμάς»

«Φουριέ Κάρολος»

«Φραντζής Γεώργιος»

«Φωτιάδης Λάμπρος»

ΣΑΤΙΡΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

(Πεζά και στιχουργήματα)

«Το ανέκκλητον»

«Αγγελία βιβλίων Μιστριώτου κατά το ύφος της "Παλιγγενεσίας"»

«Διαβολοσκορπίσματα»

«Κογχύλια»

«Έργα και ημέραι»

«Διαβολοσκορπίσματα»

«Ο Παναγής»

«Παραμυθία»

«Εις Γ. Σουρήν»

«Εις Γ. Σουρήν»

«Εις Γ. Σουρήν»

«Σύγχρονοι Έλληνες μεγάλοι άνδρες»

«Τράχωναις»

[«Το εις Τρίπολιν ταξίδιον του κ.Τρικούπη»]

«Δοκίμιον περί του πώς συγγραφούσιν οι επίσκοποι εν Ελλάδι «

«Τα νευρόσπαστα»

«Αι διαδηλώσεις»

«God save the Queen»

«Ο ανακτορικός χορός»

«Η διάλυσις»

«Η αναθεώρησις του Συντάγματος»

«Το επεισόδιο του Νίκολσων»

«Ο εγκαταλελειμμένος»

«Πολιτική και κοινωνική κινήσις»
«Εξεταστική επιτροπή»
«Νέος ονειροκρίτης»
«Μέγας ονειροκρίτης»
«Εις Κηφισσίαν»
«1^η Ιανουαρίου. Τα δώρα»
«Η κατάσταση»
«Το αληθές ζήτημα»
«Τα συμβαίνοντα»
«Αττικάί ημέραι»
«Αλφρέδος»
«Μια επιστολή»
«Συνέχεια»
«Ultimatissimum»
«Επιγράμματα»
«Ευρεία περιφέρεια»
«Τι δεν θα γίνει ποτέ»
«Χάλικες»
«Τι θα γίνεται πάντοτε»
«Εις δήμος εν αμηχανία»
«Η αναμόρφωσις της εκπαιδεύσεως»
«Διατί;»
[Τα «Γιατι»]
«Χρονικά»
«Δεκαήμερον»
«ΜΕΡΙΚΑ ΦΥΛΛΑ ΕΚ ΤΟΥ ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΥ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑΡΙΟΥ ΜΟΥ»
«ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑΙ ΣΚΕΨΕΙΣ»
«Μερικά φύλλα εκ του ιδιαίτερου σημειωματαρίου μου»
«Φιλοσοφικάί σκέψεις»

«Notes detachées»

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

[Στον Κωστή Παλαμά]

[Στον Αλεξ. Μωραϊτίδη]

[Στον Κ.Πασαγιάννη]

ΠΟΙΗΣΗ

Θεατρικό έργο «Εις δήμος εν αμηχανία- Μίμος, λέσχη, σκώμμα ή φλύαξ. Υπό ενός ετεροδημότου», 1887.